

FONDACIJA ZA PODRŠKU NAUČNOISTRAŽIVAČKOM RADU I
OBRAZOVANJU – SPEKTRUM, SARAJEVO

SPECTO

ČASOPIS ZA NAUKU, KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA

GODINA II, Sarajevo, april 2025.

SPECTO

ČASOPIS ZA NAUKU, KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA

IZDAVAČ

Fondacija za podršku naučnoistraživačkom radu i
obrazovanju Spektrum, Sarajevo

LEKTURA

mr. Hasnija Bjelopoljač - Čizmić

DTP

Fadil Pleho

NASLOVNICA

Eldin Omeragić

TIRAŽ

200

ŠTAMPA

SABAH-PRINT d.o.o. Ilidža

Kontakt uredništva: spectocasopis@gmail.com

Fondacija za podršku naučnoistraživačkom radu i obrazovanju – Spektrum, Sarajevo.
Muhameda ef. Pandže 389, 71000 Sarajevo
Mail: fondacijasppektrum@gmail.com

Sadržaj časopisa *Specto* prenose:

CEEOL – Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main, Germany

Stavovi izneseni u objavljenim radovima su isključivo stavovi autora, te ne odražavaju stavove Uredništva i redakcije.

Časopis izlazi jednom godišnje.

©Sva izdavačka i autorska prava zadržana. Nijedan dio časopisa ne može biti iznova objavljen u bilo kojem obliku i na bilo koji način, uključujući fotokopiranjem bez prethodnog pismenog odobrenja izdavača, osim u svrhe kritičkih članaka i stručnih prikaza u kojima je dozvoljeno navoditi kraće odlomke. Također, nije dozvoljeno pohranjivanje u elektronske baze podataka i objavljivanje djela na internetu od strane trećih lica.

REDAKCIJA / EDITORIAL

Sonja Biserko

*Helsinki odbor za ljudska prava, Srbija
Helsinki Committee of Human Rights, Serbia*

Dr. Marko Atila Hoare

*Univerzitet u Sarajevu - Sarajevska škola za nauku i tehnologiju, Bosna i Hercegovina
University of Sarajevo - Sarajevo School of Science and Technology, Bosnia and Herzegovina*

Dr. sc. Ramiza Smajić

*Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Bosna i Hercegovina
University of Sarajevo - Institute for History*

Dr. Vlatka Dugački

*Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, Hrvatska
The Miroslav Krleža Institute of Lexicography, Zagreb, Croatia*

Doc. dr. Nadija Rebronja

*Univerzitet u Novom Sadu - Filozofski fakultet, Srbija
University of Novi Sad - Faculty of Philosophy, Serbia*

Dr. Dževad Drino

*Univerzitet u Zenici - Pravni fakultet, Bosna i Hercegovina
University of Zenica - Faculty of Law, Bosnia and Herzegovina*

Prof. dr. Šerbo Rastoder

*Univerzitet Crne Gore - Filozofski fakultet, Nikšić, Crna Gora
University of Montenegro - Faculty of Philosophy, Nikšić, Montenegro*

Dr. sc. Emir Demir

*Fondacija za podršku naučno istraživačkom radu i obrazovanju Spektrum Sarajevo,
Bosna i Hercegovina
Foundation for Support of Scientific Research and Education Spektrum Sarajevo,
Bosnia and Herzegovina*

Prof. dr. Suada A. Džogović

*Univerzitet Haxhi Zeka, Peć, Kosovo
University Haxhi Zeka, Peć, Kosovo*

Dr. Abdel Alibegović

*Univerzitet u Sarajevu - Fakultet političkih nauka, Bosna i Hercegovina
University of Sarajevo - Faculty of Political Sciences, Bosnia and Herzegovina*

Mr. Alen Zečević

*Glavni i odgovorni urednik, Fondacija za podršku naučno istraživačkom radu i obrazovanju
Spektrum Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Editor-in-Chief, Foundation for Support of Scientific Research and Education
Spektrum Sarajevo, Bosnia and Herzegovina*

Sadržaj

Alen Zečević: RIJEČ UREDNIKA / <i>A WORD FROM THE EDITOR-IN-CHIEF</i>	9
--	---

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Nenad Filipović: PAŠA NUHBEGOVIĆ I BRAĆA GAGIĆI / <i>PAŠA NUHBEGOVIĆ AND THE GAGIĆ BROTHERS</i>	13
--	----

Emir Demir: HISTORIJA I ZAKONSKI OKVIRI OBNOVE CRKAVA U BOSANSKOM EJALETU 1853. / <i>HISTORY AND LEGAL FRAMEWORK: RENOVATION OF CHURCHES IN THE BOSNIAN EYALET IN 1853</i>	55
---	----

Mustafa Berhamović: DEKRET ZA OBNOVU CRKVE U GORICI KOD LIVNA IZ 1853. GODINE I PISMO ZAHVALE SULTANU OD STRANE TRI GVARDIJANA SAMOSTANA U BOSNI / <i>DECREE FOR THE RENOVATION OF THE CHURCH IN GORICA NEAR LIVNO IN 1853 AND A LETTER OF GRATITUDE TO THE SULTAN FROM THREE GUARDIANS OF THE MONASTERIES IN BOSNIA</i>	97
---	----

Amer Maslo: NEKOLIKO PODATAKA O SPAHIJAMA HADŽIĆKOG KRAJA (1828-1831. GODINA): PRILOG PROUČAVANJU POVIJESTI HADŽIĆA I OKOLINE U PRVOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA / <i>SEVERAL FACTS ABOUT THE SIPAHIS OF THE HADŽIĆI REGION (1828-1831): A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE HISTORY OF HADŽIĆI AND ITS SURROUNDINGS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY</i>	113
---	-----

SCIENTIFIC REVIEW

Damir Bošnjaković: KUŠLAT U PRIVREDNOM ŽIVOTU SREDNJEG PODRINJA TOKOM XIV I XV STOLJEĆA / <i>KUŠLAT IN THE ECONOMIC LIFE OF CENTRAL PODRINJE DURING THE 14TH AND 15TH CENTURIES</i>	135
--	-----

Nedim Sedić: PRVI POZNATI POZDERCI – RODONAČELNICI PORODICE / <i>THE FIRST KNOWN MEMBERS OF THE POZDERAC FAMILY – ANCESTORS</i>	151
--	-----

Emir Mušović: EPSKA GRANICA IZMEĐU BOSNE I SANDŽAKA IZ UGLA DVA PJEVAČA-GUSLARA AHMET-BEGA I MURAT-BEGA MUŠOVIĆA / <i>EPIC BOUNDARY BETWEEN BOSNIA AND SANDŽAK THROUGH THE PERSPECTIVE OF TWO GUSLARS, AHMET-BEY AND MURAT-BEY MUŠOVIĆ</i>	177
Naila Hodžić: SVADBENI OBIČAJI U JEZERSKOM / <i>WEDDING CUSTOMS IN JEZERSKI</i>	205
Adem Olovčić: KONCEPCIJE IDENTITETA U FILOZOFIJI SOPSTVA / <i>CONCEPTIONS OF IDENTITY IN THE PHILOSOPHY OF THE SELF</i>	219

Riječ urednika

A Word from the Editor-in-Chief

Nakon objavljivanja prvog broja koji je dobio vrlo pozitivne i afirmativne kritike akademske zajednice, kako u Bosni i Hercegovini tako i izvan nje, časopis *Specto* je prepoznat kao publikacija koja promovira naučnu misao visokog kvaliteta i objektivnosti. U međuvremenu je časopis dobio i saglasnost Međunarodnog tima za osiguranje kvaliteta za indeksiranje u CEEOL, jedne od najznačajnijih međunarodnih naučnih baza za područje Srednje i Jugoistočne Evrope. U skladu sa takvom uređivačkom politikom i zamislima naše međunarodne redakcije sudu naučne i šire zainteresirane javnosti predstavljamo novi, drugi broj časopisa, koji čini devet radova autora i istraživača iz različitih naučnih oblasti. Radovi su tematski grupisani u rubrike - Historija, Kulturna baština i Filozofska misao.

Prvi rad, autora Nenada Filipovića, na temelju prevoda hudždžeta hlivanjskog naib-kadije iz 1871. godine, tretira pitanje porijekla hlivanjsko-podhumske begovske porodice Nuhbegović, kao i njenih relacija s porodicom Gagić. Rad osvjetljava i društveno-ekonomski status žene iz begovskog društvenog sloja, te daje temeljit osvrt na odnos šerijatskih i administrativnih sudova u Bosni u periodu od 1861. do 1871. godine.

Radovi Mustafe Berhamovića i Emira Demira tematiziraju povijesni kontekst i zakonski okvir izdavanja dozvola za rekonstrukciju i izgradnju sakralnih objekata nemuslimanskog stanovništva u Bosni sredinom 19. stoljeća. Transkripcijom, prijevodom i analizom osmanskih akata datiranih iz 1853. godine, u prvom redu molbi katoličkog i pravoslavnog stanovništva, bujuruldiya bosanskih valija i zvaničnih dozvola izdatih od strane visokih dužnosnika, autori predstavljaju nova saznanja i činjenice o odnosima konfesionalnih zajednica i osmanskih pokrajinskih vlasti u Bosni.

Ranim 19. stoljećem bavi se Amer Maslo koji, na bazi tri do sada neobjavljena popisa spahija nastala u periodu od 1828. do 1831. godine, donosi vrijedne podatke o pripadnicima spahijskog reda na području današnje općine Hadžići. Interpretacijom sadržaja ovih popisa, koji se nalaze u Arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu, autor je dao veliki doprinos proučavanju povijesti administrativne i vojne organizacije hadžičkog kraja u prvim decenijama 19. stoljeća.

Rad kojeg potpisuje Damir Bošnjaković posvećen je srednjovjekovnom gradu Kušlatu i ulozi koju je zadržao u privrednom razvoju srednjeg Podrinja tokom

14. i 15. stoljeća. Konsultirajući relevantnu literaturu i objavljene izvore autor, s posebnom pažnjom, tretira poziciju Kušlata unutar dubrovačkog privrednog kruga analizirajući dinamiku ekonomskog života podgrađa, te privredne prilike nastale nakon uspostave osmanske vlasti u ovom području.

Nedim Sedić na osnovu dostupnih izvora, literature i druge građe studiozno analizira pitanje porijekla, prošlosti i rodonačelnika ugledne krajiške porodice Pozderac. Akcenat istraživanja je na povijesnim izvorima, osobito Popisnom defteru stanovništva i domaćinstava Ostrožackog kadiluka iz 1851. godine, koji je autoru služio kao izvor prvorazrednog značaja za utvrđivanje prisustva, te otklanjanja izvijesnih genealoških nedoumica vezanih za članove ove porodice u Cazinu.

Kulturnom baštinom i naslijeđem Sandžaka bavi se Emir Mušović koji, fokusirajući predmet svog istraživanja na djela dvojice pjevača-guslara Ahmet-bega i Murat-bega Mušovića, nastoji da čitateljima približi njihov epski opus i vrijednost koju ima u usmenoj tradiciji Bošnjaka. Autor se koristio autentičnim zapisima kazivanja Ahmet-bega i Murat-bega, dajući dubok uvid u repertoar spomenutih narodnih pjevača-guslara, te specifičnosti, osobine jezika i govora ljudi Sandžaka.

Naila Hodžić bavi se istraživanjem svadbenih običaja Bošnjaka iz sela Jezerski. Rukovodeći se nedovoljnom zastupljenošću podataka o svadbenim običajima ovog kraja u etnološkoj literaturi, autorica je kombinirajući terenska istraživanja, interpretaciju sakupljene građe i dostupne literature u značajnoj mjeri osvijetlila povijesnu podlogu, kulturološke i identitarne karakteristike narodnih običaja Bošnjaka u selu Jezerski.

Posljednji rad u ovom broju pitanju identiteta čovjeka pristupa iz perspektive filozofije. Adem Olovčić kroz multidisciplinarni pristup, komentirajući najveće mislioce i teoretičare identiteta kao što su Sartre, Heidegger, Levinas, Taylor i drugi, raspravlja o fenomenološkoj i ontološkoj analizi identiteta, dokazujući kompleksnost, višeslojnost i dinamičnost ove kategorije.

Izvorni naučni i pregledni radovi koji su pred čitateljima rezultat su marljivog, posvećenog i profesionalnog rada afirmisanih naučnika i istraživača, kao i mladih autora koji to postaju smionim ulaskom u izazovan svijet nauke. Redakciji i Uredništvu časopisa *Specto* posebno je zadovoljstvo i čast okupljati priznate naučnice i naučnike, uspostavljati saradnju s novim i biti prostorom koji pruža priliku za afirmaciju istih.

Alen Zečević

RADOVI/PAPERS

PAŠA NUHBEGOVIĆ I BRAĆA GAGIĆI*

- povodom jednog hudždžeta hlivanjskog naiba-pomoćnog kadije od 1871. godine -

*Uspomeni naše voljene, pametne i nesebične rodice
Fatime Bere Filipović, unuke Azemine Filipović rođ. Gagić
iz Hlivna, praunuke Derviš-bega Gagića iz Hlivna
Azîz rûhlarîna El-Fâtîha*

Nenad Filipović

Apstrakt

U radu se objavljuje kritičko izdanje, prevod na bosanski te historijska analiza jedne isprave-hudždžeta iz 1871. godine koji je sastavio hlivanjski naib-kadija u zastupstvu Bajezid. Ispravom se potvrđuje prodaja nekretnina u selu Podhum (stambena zgrada, gostinjac, pomoćne zgrade, bašče, voćnjaci, okućnice) u okolini Hlivna čiji je vlasnik bila Paša rođ. Nuhbegović. Ona je nekretnine ustupila sinovima hlivanjskog uglednika Derviš Ibrahim-bega Gagića. U radu se osvjetljava društveno-ekonomski položaj žene iz begovskog sloja, daje se osvrt na pitanje porijekla hlivanjsko-podhumske begovske porodice Nuhbegović, utvrđuju se finese iz historije porodica Repovac iz okoline Konjica te Gagić iz Hlivna. Metodski se daje osvrt na tendencioznost nekih izvora iz franciskanskog kruga, isto tako kruga pravoslavne crkve u Bosni, te se posebno ukazuje na pitanje "izmaštavanja tradicije" povodom problema islamizacije u Bosni. Daje se i osvrt na odnos šerijatskih i administrativnih sudova u Bosni 1861-1878.

Ključne riječi: Paša Nuhbegović, Gagići, Repovci, Atlagići, šerijatski sudovi, administrativni sudovi, hudždžet, veleposjed.

* Izražavamo zahvalnost redakciji časopisa te posebno Ramizi Smajić i Alenu Zečeviću na podršci i strpljenju. Također su nas, na razne načine, zadužili Amer Maslo, Nihad Dostović, Dženat Drešković, Nina Begović, Nadina Lendo-Grebović, Mubera Bavčić, Lamija Ljuša, Kerima Filan, Fazileta Hafizović, Sabaheta Gačanin, Alma Omanović-Veladžić, Slobodanka Lizdek, Amila Buturović, Mirha Teskeredžić, Amir Duranović, Senija Milišić, Riad Dedović, Kenan Filipović, Alma Čović-Filipović, Omar Filipović te osoblje Biblioteke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Neizmjereno smo zahvalni našoj voljenoj rodici gđi Dženiti Filipović-Murga sa kojom smo još jednom do u tančine razjasnili genealogiju hadži-Mustaj-bega /Mustafa-bega/ Gagića (u. u Hlivnu 1829) i njegovih potomaka i po debeloj i po tankoj krvi.

Početkom 2017. godine Orijentalni institut UNSA u Sarajevu otkupio je od privatnog lica iz Sarajeva¹ zbirku od 400 osmanskih dokumenata nastalih u rasponu 1612-1900. godine koji se odnose na Hlivno i susjedne krajeve Jugozapadne Bosne. Radi se o neizmjerljivo važnoj zbirci osmanskih isprava koje se odnose na kraj za koji nam sidžili - kadijski djelovodni protokoli, osim u neznatnim fragmentima, nisu sačuvani. Usljed toga, lokalna historija tih krajeva do sada se proučavala najviše na osnovu usmene predaje i tendencioznih franciskanskih ljetopisnih narativa. Ova zbirka doprinosi da opisana praznina postane manja. U toku je studijsko inventarisanje-registiranje cjelokupne zbirke, a trideset odabranih dokumenata su predmet jedne objavljene naučne monografije.² Predmet ovog rada jeste jedan neobjavljeni hudždžet-kadijska notarska isprava³ iz te zbirke. Nju je hlivanjski naib-pomoćni kadija, kadija u zastupstvu,⁴ Bajezid sastavio 3. zi-l-ka'deta 1287 A. H. / srijeda, 25. I 1871 A. D. Isprava je zavedena u Osmanskom arhivu OIS UNSA, Glavna inventarna knjiga Osmanskog arhiva, pod sljedećom signaturom: OIS UNSA, Arhiv, Acta Ottomanica, Inv. № 57/L₃₃, (Acta Ottomanica=AO u daljem tekstu). Isprava predstavlja kadijsku notarsku ispravu kojom je bila registrovana kupoprodaja nekretnina-mulkovnih dobara u selu Podhum u okolini Hlivna. Prodavac nekretnina bila je Paša-hatun Nuhbegović, iz podhumske begovske porodice, preko svoga muža kao zastupnika-punomoćnika, a kupci su bili Mustafa i Mehmed, sinovi Derviš-bega⁵ Gagića iz Hlivna. Isprava je vrijedan izvor za historiju žene, historiju posjedovnih

¹ Orijentalni institut UNSA (dalje: OIS), Registratura, br. pr. 02-41/171, 25. I 2017. Ne postoji zapisnik Otkupne komisije i cjelokupna otkupna dokumentacija je štura i proceduralno nezadovoljavajuća. Na koji način se zbirka našla u posjedu privatnog lica-prodavca nismo mogli utvrditi, a Uprava OIS UNSA u dva svoja saziva od 2017 do danas nije obrađivaču ustupila nužne i zakonski predviđene podatke za inventarisanje-adresu i mjesto stanovanja prodavca. Intervjuisanje gđe Filipović-Murga nije moglo uroditi razjašnjenjem moguće genealoške veze privatnog lica-prodavca sa hlivanjskim Gagićima, iako gđa Filipović-Murga odlično poznaje tu tematiku. Valja napomenuti da su hlivanjski Gagići gotovo izumrli u debeloj krvi.

² Nenad Filipović, *Acta Ottomanica Saraevoensia (Osmanski Dokumenti Arhiva OIS UNSA–Studijski Katalog)*, (Sarajevo: Centar za Istraživanje i Razvoj UNSA), 2024.

³ O diplomatskoj i pravnoj prirodi hudždžeta vid. Nenad Filipović, “Jedan Hudždžet (Hüccet) o Ostavini iza Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, LXII, 2012, pp. 215-37, na pp. 228-29, (dalje: *POF*). Takođe vid. Rossitsa Gradeva, “On the Judicial Functions of Kadi Courts: Glimpses from Sofia in the Seventeenth Century”, *War and Peace in Rumeli. 15th to Beginning of 19th Century*, (Istanbul: The Isis Press), 2008, pp. 101-49, at pp. 107-11 et passim.

⁴ O naibima u osmanskoj Bosni vid. Azra Gadžo-Kasumović, “Imenovanje Kadija i Njihovih Zastupnika/Pripravnika”, *POF*, LXVII, 2017, pp. 169-92.

⁵ U ispravi se Derviš-beg konsekventno navodi kao Derviš-aga. U analitičkom dijelu rada dajemo objašnjenje te terminološke dvojnosti.

odnosa, genealoško-prosopografska ispitivanja, pravno-sudsku historiju Bosne nakon 1850 odnosno 1861. godine kada su nastupile velike promjene, lokalnu historiju hlivanjskog kraja i susjednih predjela Jugozapadne Bosne, itd. U radu će se ponuditi arhivističko-diplomatički opis isprave, transliteracija osmanskog teksta, prevod osmanskog teksta na bosanski, analitički historiografski komentari isprave te zaključak popraćen bibliografijom primarnih izvora i korištene sekundarne literature. U transliteraciji smo za osmanske tekstove preuzeli sistem starije Īslām Ansiklopedisi uz uvažavanje varijacija koje je u taj sistem unio osmanista i turkolog Andreas Tietze u svojim epohalnim kritičkim izdanjima djela polihistora Muṣṭafā ‘Ālija. Arapski i perzijski tekstovi transliterirani su DMG-sistemom.⁶ Prilikom prevođenja osmanskog teksta na bosanski jezik nastojali smo da prevod bude u duhu bosanskog jezika, ali i da je što bliži osmanskom originalu. Vodilo se računa da se, slijedeći upute Nedima Filipovića, kompleksna složena osmanska rečenica ne razbija u niz prostih nezavisnih rečenica te da se izbjegne svaki vid perifrastičnog prevoda. Kako je Nedim Filipović poučio svoje studente u prevođenje takvih složenih rečenica valja uložiti napor sličan onom u naših latinista i paleogrecista koji su uspješno, i to bezbroj puta, očuvali i u prevodu zavisno-složenu strukturu sa gerundivskim, gerundijalnim, supinskim i drugim rečenicama, akuzativima sa nominativom, apsolutnim dativom, pasivima, medijalima, reflektivima, jusivima, konjunktivima i drugim. Sve je to i u duhu našeg jezika, i samo ljenost uma i nedovoljna načitanost stalno izmaštavaju da nešto što nije kratko-rečenična hipotaksa i što nije aktiv te indikativ navodno nije u “duhu našeg jezika”, isticao je na svojim neponovljivim predavanjima iz turskog jezika Nedim Filipović.⁷ Isto tako, nastojali smo očuvati aromu pravnog jezika.

⁶ O tome više u: Nenad Filipović, “Okolo Kuge u Bosni 1763-1764. godine”, *Prilozi Instituta za Historiju*, XLIX, 2020, pp. 45-87, na pp. 50-51 (dalje: PIIS). Želimo ponovo istaći da u svjetskoj nauci ne postoji nikakav ZDMG-sistem transliteracije arapskih, turskih i perzijskih tekstova, nego samo DMG-sistem. U svjetskoj literaturi ne postoji ZDMG sistem po kojem je uređeno više sarajevskih publikacija.

⁷ Nedim Filipović, *Kurs iz gramatike turskog jezika*, bilješke Snježane Buzov i Nenada Filipovića, šk. god. 1977-1984, strojopis u posjedu Nenada Filipovića, *passim*. Poznato nam je da i prof. dr Jasna Šamić i prof. dr Kerima Filan posjeduju vlastite bilješke iz hronološki drugih razdoblja predavanja Nedima Filipovića. Sve ove bilješke bi trebalo objediniti i objaviti kao građu o jednom neponovljivom filološko-lingvističkom poduhvatu, a posebno sa razloga što su izvan Bosne i Hercegovine višekratno štampana djela sa ambicioznim naslovima čiji dug neobjavljenim predavanjima Nedima Filipovića jeste ogroman, ali u tim ambicioznim i lingvističkim žargonom neprovareno opterećenim djelima nije priznat.

Arhivističko-diplomatički opis

Isprava je zavedena u Glavnu inventarnu knjigu Osmanskog arhiva Orijentalnog instituta UNSA pod signaturom OIS UNSA, Arhiv, AO, Inv. № 57/L₃₃. Original, jedan primjerak. Veliki pravougaoni list papira. Dimenzije: 82,2 X 28,4 cm. Jezici: osmanski, arapski. Pisma: nelijep nesh (*nesxī*) sa elementima rik'e (*riq'a*) i dīvānije (*dīvānī*) u osnovnom tekstu; profesionalna tanzimatska rik'a (*riq'a*) u bilješkama Civilnog administrativnog suda za kadiluk Hlivno na poledini; standardan nesta'lik (*nesta'liq*) u naibovom muhuru-pečatu. Muhur je ovalnog oblika, prečnik 1,9 cm, gravirana floralna ornamentika, datovan u 1281 A. H. / ponedjeljak, 6. VI 1864-petak, 26. V 1865 A. D. Mastilo: crni osmanski murecef (*müreккеb*). Papir kvalitetan, ali moderan, industrijski neacidan i deblji. Radi se o takozvanom *ivoire*⁸-papiru boje svijetle slonovače. Usljed velikih dimenzija presavijan je višestruko. Iskrzan po presavijutcima i po rubovima. Na licu dokumenta neznatne promjene boje. Na naličju promjene boje u samom vrhu isprave. Konzervacija bi bila poželjna, ali je nužno da se dokument što prije rasprostire po dužini u mapi kako bi se sprečilo njegovo dalje habanje presavijanjem.⁹

Transliteracija

VELIKI UTISNUTI ŽIG SA TUGROM SULTANA ABDULAZIZA I (1861-1876): *Qīmet 1 ilā 1001* [ğurüş]

ODŠTAMPANA NAPOMENA NA HARTIJI: 1 *Bin bir ġurüşdan iki bin ġurüşa qadar idāne vü bey' u şirā* // 2 *hücceti yazılmaq için varaqa-'i nisbiye-dir* // 3 *qīmet ġurüş* // 4 1

INVOKACIJA¹⁰: 1 *Hüve*

KADIJSKA OVJERA, I DIO¹¹: 1 *Mā fī-hi mina l-wakālati wa-l-qaul*

⁸ Francuski izraz za slonovaču.

⁹ Bilo bi krajnje vrijeme da se u Sarajevu oformi konzervatorska radionica za papir i ostalu zaštitu arhivskog materijala, rukopisâ i rijetke knjige, te svega štampanog na tzv. acidnom papiru. Biblioteka UNSA koja je u izgradnji bila bi idealno mjesto za takvu radionicu kojoj bi se moglo dati ime Herte Kune i tako se odužiti uspomeni velike naučnice koja je čitav život posvetila bosanskim srednjovjekovnim rukopisima te starijim jezičkim spomenicima, a tokom agresije na BiH 1992-1995 ostala uspravna.

¹⁰ Sa invokacijom počinje rukom i mastilom pisani dio isprave.

¹¹ Arapski jezik, crno mastilo, bez dijakritikâ, nelijep nesh (*nesxī*) sa elementima rik'e (*riq'a*) i dīvānije (*dīvānī*). Inače jedinstvena formula ovjere nerazumljivo je, nestručno i neestetski, razbijena u dvije kraće formule, napisane paralelno jedna do druge.

KADIJSKA OVJERA, II DIO¹²: 1 *Nammaqa-hū al-faqīr ilai-hī ‘azza šā’nu-hū // 2 Bāyazīd al-muwallā ḥilāfatan // 3 bi-qaḍā-’ī*¹³ (sic!) *Ihlauna // 4 ḡufra la-hū*

KADIJSKI MUHUR¹⁴: *Bāyezīd [I]28I*¹⁵

OSNOVNI TEKST: 1 *Bā’īs-i taḥrīr-i ḥurūf oldur-kī*¹⁶ // 2 *İhlevne qaḏāsına tābī’ Pōdhūm*¹⁷ *qaryesinde sākin iken bundan aqdem // 3 vefāt iden Nūḥbeg-zāde ‘Alī Beg bin-i Ḥasan Beg ibn-i ‘Abdullāḥın verāseti şulbī kebīr // 4 oḡli Meḥemmed*¹⁸ *ve şulbiye kebīre qızları ‘Azīze ve Bāşaya (sic!) munḥaşıra oldıḡı lede-ş-şer’i l-enver zāḥir // 5 ü müteḥaqqıq olduqdan-sonra vereşe-’i mezbūrūndan mezbūre Pāşā Xātūn tarafından zıkr-i ātī-yi bey’i // 6 taqrīr u i’tā-yı ḥüccetde vekīl-i şer’īleri olan zevc[i] ‘Alī Beg ibn-i Meḥemmed nām kimesne mārru z-zıkr // 7 İhlevne qaşabası maḥkemesinde ‘aqd olunan meclis-i şer’-i*

¹² Vidi gornju napomenu.

¹³ U ogromnom broju pregledanih ovjera kadijskih dokumenata utvrdili smo da se u redovni arapski tekst takvih ovjera unosila formula locatio-mjesto kadijskog rada i izdavanja ispravâ u perzijskom izāfetu-genitivnoj vezi. Ne radi se o gramatičkoj grešci, nego o sintakto-stilističkom valeru više vrijednosti od nulte stilističke pozicije. Sa stanovišta sociolingvistike te socijalne historije jezika-što su dvije različite naučne discipline - ta pojava odražava shvatanje *elsine-yi selāse*-Svetog Trojstva tri jezika (arapski, osmanski i perzijski) kao jednog jezika koje je bilo opšteprihvaćeno u osmanskoj kulturi i javnom životu. O tome vid. Nenad Filipović, “Lady Mary Wortley Montagu i Ahmed-beg od Kumodraža”, *POF*, LIX, 2009, pp. 147-202, na pp. 160-61; idem, *Acta Ottomanica*, kat. № 8.

¹⁴ Ovalnog oblika, prečnik 1,9 cm, standardan nesta’lik (*nesta’līq*), rudimentarna floralna ornamentika, datovan.

¹⁵ Tj. ponedjeljak, 6. VI 1864-petak, 26. V 1865. godina označava početak Bajezidovog kadijskog službovanja uopšte.

¹⁶ Ova uvodna formula napisana je na lijevoj margini, okomito u odnosu na ostali dio osnovnog teksta isprave koji je napisan vodoravno. Neestetsko i nepraktično rješenje koje je moglo samo da stvori konfuziju.

¹⁷ Selo Podhum u Hlivanjskom polju, istočno od Srđevića. Tu izvire potok Mandek koji ponire nekoliko kilometara dalje u Vražeralama. Selo je veoma star toponim, a u njemu su svoje posjede imali Nuhbegovići-Repovci, Idrizbegovići sa Vrila na Kupresu odnosno iz Travnika te Viteza, itd. Vid. Ahmet Burek, *Kameno Hlivno. Livno u Turskom Vaktu*, (Tešanj: Planjax), 2007, pp. 269-72; Fazileta Hafizović, *Kliški Sandžak od Osnivanja do Početka Kadijskog Rata (1537-1645. godine)*, Posebna Izdanja, XLVI, (Sarajevo: Orijentalni Institut), 2016, pp. 160-61, 165, 168, 171, 173-74. Napomena: na internetu postoji tvrdnja da potok Mandek izvire u selu Megdan. U Burekovoј mikrotoponomastičkoј građi za hlivanjski kraj ne postoji selo Megdan, ali je upisano nekoliko mikrotoponima Mejdan: lokaliteti Komorani, sâmo mjesto Hlivno, Zabrišće, Žabljak. Up. Burek, *Kameno Hlivno*, p. 313.

¹⁸ O osmanskom antroponimijskom obliku Meḥemmed vid. Lamiya Hatibović-Rijana Jusufbegović-Amer Maslo, “Muslimanska Lična Imena u Djelomičnom Popisu Uživalaca Timara u Bosanskom Ejaletu iz 1830. godine”, *Antroponimi Orijentalnog Porijekla: Jezik, Kultura, Identitet*, ed. Ramiza Smajić, (Sarajevo: Bošnjacki Institut), 2024, pp. 121-37.

şerîf-enverde // 8 yine qaşaba-’i mezbûre maḥallâtinden Sinân Çā’ûş maḥallesi sâkinlerinden iş-bu // 9 bâ’îşeyi (sic!) l-kitâb Ġâgîk Muştafâ ve qarındaşı Meḥammed ibnân-ı Dervîş Âgâ // 10 muvâcehelerinde bi l-vekâle iqrâr-ı tâmm u taqrîr-i kelâm idûb müvekkilem-i mezbûre Pâşa // 11 Xâtûnuñ ‘aqd-ı âtiyü z-zikriñ şudûrına degin¹⁹ pederinden irsen intiqâl ü müştereken (sic!) // 12 iden mârru z-zikr Pôdhûm qaryesinde vâqi’ bir tarafdan Nûhbeg (sic!) İsmâ’îl // 13 Begiñ mülk-i menzili ve bir tarafdan İdrîs Beg (sic!) bâğçesi ve iki tarafdan tarîq-i // 14 ‘âmm ile maḥdûd bir bâb mülk-i menzil ve bir bâb qonaq ve bir şamân-xâne // 15 ve eşcâr-ı müşmire ve ġayr-ı müşmireli iki qit’a bâğçe ve sâ’ireyi müştemil-i kâffe-i // 16 ‘aqârâtîñ dördünci hisse-’i şâyî’asını biñ beşyüz ġurûşa merqûmân // 17 Muştafâ ve Meḥammede ‘ale-l-iştirâki s-sevîye bey’ u temlîk ü teslîm eyledigimde // 18 anlar daxı ber-vech-i muḥarrer iştirākâ iştirâ vu temellük ü tesellüm ü qabz u qabûl // 19 eyledıqlarında[n]-sonra semenî olan meblağ-ı mezkûr biñ beşyüz ġurûşı müşteriyân-ı // 20 merqûmân baña def’ u teslîm ben-daxı yedlerinden bi-t-temâm ve-l-kemâl axz // 21 u qabz eyledim ba’de l-yevm sâlifü z-zik[r] menzil-i maḥdûd-ı mezkûr ile // 22 şamân-xâne ve bâğçe ve qonaqda olan dördünci hisse-’i şâyî’asında // 23 benim aşlâ ve qat’â ‘alâqa ve medxalüm qalmayub müşteriyân-ı mûmâ ileyhimâ- // 24 larun (sic!) mülk-i müşterâları vu ḥaqq-ı şarfîleri²⁰ olmış-dır keyfe-mâ yeşâ’ ve ḥasbe-mâ // 25 yuxtâru mâlik ü muteşarrîf olsunlar fî l-yevmi s-sâliş // 26 min zî l-qa’deti ş-şerîfeti li-seneti seb’a ve şemânîne ve mi’eteyn ve elfin²¹

SVJEDOCI ČINA: 1 Şuhûdu l-ḥâl:

[1.] Ḥalîl²² Beg

[2.] Cōgîk ‘Anṭō

[3.] Ḥûbîk Mullâ Pâşō

[4.] Ve ġayru-hum

¹⁹ U originalu: *degîn*.

²⁰ Ovdje bi se očekivao izraz *şarîḥleri*. Up. Julius Theodore Zenker, *Dictionnaire Turc-Arabe-Persane. Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*, I-II, repr. izd. iz 1866, (Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung), 1967, col.569b “...ḤAKK-I SARÎḤ. das klare Recht...”, s. v. SARÎḤ. No, izraz *şarfîleri*, iako neuobičajen u formularu ovakvih isprava, nije ni gramatički ni leksički pogrešan. Zato smo ga zadržali jer smatramo da izražava interesantnu mješavinu s jedne strane visokoučenog, a sa druge dijalektalno-vulgarnog funkcionalnog stila koja odlikuje jezik hlivanjskog naiĭa Bajezida u ovoj ispravi. O mješavini ta dva funkcionalna stila u osmanskom jeziku onako kako se govorilo i pisalo u Bosni tokom XIX vijeka vid. Kerima Filan, *O Turskom Jeziku u Bosni. Studija*, (Sarajevo: Connectum), 2017, pp. 271-321.

²¹ Srijeda, 25. I 1871.

²² Recte: *Xalîl*. Zamjena grafema -x grafemom- *ḥ* bila je pisarski manir, a ne pravopisna greška.

MARGINALNA BILJEŠKA UZ OSNOVNI TEKST²³: *Qayd şud*

POLEĐINA

BILJEŠKE CIVILNOG ADMINISTRATIVNOG SUDA:

[I.] 1 *Numerō* // 2 804

[II.] 1 *Qīmet* 37,5 // 2 *ber-vech-i bālā otuz yedi buçuq ğurūş alınacaq-dir*

[III.] 1 *Ber-mūceb-i bālā otuz yedi buçuq ğurūş alınmış-dir fī 4 teşrīn-i s̄nī sene-yi* [I2]86 [*Rūmī*]²⁴

VELIKI SUHI ŽIG: *Meclis-i de'āvī-yi qažā-'i ĩhlevne*

Prevod

VELIKI UTISNUTI ŽIG SA TUGROM SULTANA ABDULAZIZA I (1861-1876): Iznos od 1 do 1001 groš²⁵

ODŠTAMPANA NAPOMENA NA HARTIJI: Ovo je posebno određena hartija za ispisivanje hudždžeta o zaduženju te kupoporodaji u rasponu od jedne hiljade groša do dvije hiljade groša. Cijena joj je 1 groš

INVOKACIJA: On

KADIJSKA OVJERA, I DIO: Ono što je u njemu²⁶ spada u punomoć i izjavu

KADIJSKA OVJERA, II DIO: Ispisao ga²⁷ je ubogi u Onome čija visokoslavnost neka je opštepočastvovana, Bajezid, šerijatski sudija u zastupstvu u kadiluku Hlivno, neka je pomilovan

MUHUR: Bajezid 1281²⁸

OSNOVNI TEKST: Razlog ispisivanja pismenâ ovo jeste: nakon što je kod svijetlog šerijatskog suda postalo bjelodano i nakon što je nepobitno utvrđeno da se punopravni nasljednici ostavine iza ranijeg umrlog Nuhbeg-zâde²⁹ Ali-bega, sina Hasan-begovog, sina Abdullahovog koji je bio stanovnik sela Podhum u

²³ Na desnoj margini, uz devetnaesti redak.

²⁴ Srijeda, 16. XI 1870 A. D.

²⁵ Ovo se najvjerovatnije odnosi na biljegovinu, odnosno pristojbu koja se plaća eraru, a ne na sâmi iznos transakcije.

²⁶ Tj. hudždžetu.

²⁷ Tj. ispravu, hudždžet.

²⁸ 1281 A. H. / ponedjeljak, 6. VI 1864-petak, 26. V 1865 A. D.

²⁹ Osmanski priimenak (laqab) koji odgovara bošnjačkom prezimenu Nuhbegović.

Hlivanjskom kadiluku, svode na njegovog zakonitog punoljetnog sina Mehmeda i na njegove zakonite punoljetne ćerke Azizu i Pašu, te nakon što je osoba po imenu Ali-beg, sin Mehmedov koju je jedna od pomenutih nasljednika, gore navedena Paša-hatun³⁰, pored toga što joj je i muž, sa svoje strane postavila za svoga šerijatsko-sudskog zastupnika-punomoćnika u poslovima oko pomenute kupoprodaje te oko uručjenja hudždžeta, na časno-svijetloj šerijatskoj raspravi koja se upriličila u sudnici kasabe Hlivno, dao³¹ posvemašnju izjavu i izrekao na osnovu punomoći, a u prisustvu takođe stanovnikâ jedne od mahala³² pomenute kasabe a to je mahala Sinan-čauša³³, nosilaca ove isprave, Gagić Mustafe i brata mu Mehmeda, sinova Derviš-aginih, sljedeće: “Kada sam prodao ono što je nasljeđem preneseno kao udio u zajednici na moju opunomoćiteljku Pašu-hatun sa njenog oca i njeno je bilo sve do zaključenja gore navedenog ugovora za hiljadu i pet stotina groša pomenutim Mustafi i Mehmedu sa podjednakim udioničarskim dijelovima³⁴, a ta kupljenica se sastoji od njenog opštepznatog neinokosnog četvrtinskog udjela u jednoj čestici stambene zgrade, u jednoj čestici konaka³⁵, u jednoj sjenari, u dvije čestice bašči sa vočkama i neplodonosnim drvećem, te u ostalim potrebnim pridodatim pomoćnim zgradama, a sve se to nalazi u navedenom selu Podhum sa sljedećim međama: s jedne strane stambena

³⁰ Osmanska ženska neformalna titula *hatun* može se prevesti i našim arhaizmom *gospa* kako je to činio Nedim Filipović. Taj arhaizam potvrđen je i u starijoj bosanskoj alhamijado-književnosti (poznati stih *otkad tebe nisam gospo vidio*, zabilježen u jednoj ljubavnoj turkiji sa kraja XVI vijeka, a prepisanoj u jednom rukopisu iz sredine XVIII vijeka). Vid. dr Abdurahman Nametak, *Hrestomatija Bosanske Alhamijado Književnosti*, Biblioteka Kulturno Nasljeđe Bosne i Hercegovine, (Sarajevo: Svjetlost), 1981, pp. 60-61, Anonimus: NUTO MOJE ČUDA I LJUTE NEVOLJE. Tekst sadrži sljedeće informalne honorifike za žensku osobu: *gospa*, *gospodisa* (sic!), *gospodarica*.

³¹ Tj. Ali-beg, sin Mehmedov, muž i punomoćnik Paše-hatun Nuhbegović oko kupoprodaje njenog nasljednog dijela ostavine iza oca joj Ali-bega Nuhbegovića.

³² Alternativno: četvrti.

³³ Mahala Sinan-čauša je zvanično ime džamije u Hlivnu čije je narodsko ime *Đemanuša*. Sazidana je u svom prvobitnom obliku u prvoj polovini XVI vijeka. Temeljiti hlivanjski antikvar Ahmet Burek utvrdio je da je izvorno narodsko ime te džamije Đemanuša, a ne Džumanuša~Džemanuša. O tome i o džamiji uopšte vid. Burek, *Kameno Hlivno*, 2007, pp. 30-31, 42-43, 47, 50, 56, 65-67, 205.

³⁴ To je značilo da su braća Gagići nekretnine kupljene od Paše-hatun Nuhbegović podijelili prema principu 50%:50%.

³⁵ Ovdje izraz *konak* znači odvojenu stambenu zgradu-gostinjac sa slobodnim pristupom ljudima izvan porodičnog kruga. Sinonimi za takvu vrstu stambene zgrade bili su *musafirhana*, *ahar*, *čardak*, *jaran-odaja*. Različiti među tim izrazima bili su predominantni u različitim krajevima Bosne (npr. *musafirhana* u Sarajevu i Srednjoj Bosni, *ahar* u Bosanskoj krajini i Jugozapadnoj Bosni).

zgrada Nuhbeg³⁶ Ismail-bega, sa druge strane bašča Idrizbegova³⁷, a sa preostale dvije strane javnim putom, kada sam dakle to njima³⁸ prodao, proglasio to njihovim mulkovnim dobrom³⁹ i predao im to, te nakon što su oni⁴⁰ to na opisani način udioničarski kupili, uveli se u mulkovno dobro, zaprimili ga, preuzeli i u cijelosti ga prihvatili, onda su pomenuti kupci meni izručili i predali rečeni iznos od hiljadu i pet stotina groša kao cijenu za to dobro. A ja, pak, to sam iz njihovih ruku preuzeo i zaprimio u potpunosti i kako se priliči bez ostatka. I kako od današnjeg dana nije nikako i ni u kom slučaju preostalo bilo kakve moje temeljem punomoći vezanosti i prisutnosti u opštepoznatom četvrtinskom neinokosnom udjelu u gore spomenutoj stambenoj zgradi sa poznatim međama, sjenari, bašči i konaku, sve to je postalo otkupljeno mulkovno dobro rečenih kupaca te njihovo pravo stečeno preko potrošnje sredstava. I neka u tome budu vlasnici i posjednici onako kako im se dopada te tako kako odaberu. Trećeg dana časnog mjeseca zî-l-ka'deta godine hiljadu i dvije stotine i osamdeset i sedme.⁴¹

SVJEDOCI⁴²: Svjedoci čina:

[1.] Halil-beg

[2.] Đogić Anto

[3.] Hubić Mula Pašo

[4.] I ostali

MARGINALNA BILJEŠKA UZ OSNOVNI TEKST⁴³: Zavedeno je.

³⁶ Špacionirao Nenad Filipović. Ovo je dijalektalni vulgarizovani oblik osmanskog priimenka Nūh̄beg-zāde. Odgovara mu bošnjačko prezime Nuhbegović.

³⁷ Špacionirao Nenad Filipović. Ovo je dijalektalni vulgarizovani oblik osmanskog priimenka İdris̄beg-zāde. Odgovara bošnjačkom prezimenu Idrizbegović koje pripada jednom begovskom rodu sa izvoristhem u Vrilama na Kupresu no čiji su se posjedi protezali preko Kupreškog, Hlivanjskog i Glamočkog polja te Grahova na Crni Vrh i Pljevu sve do Travnika i Viteza. O posjedima Idrizbegovićâ u Podhumu i drugim selima hlivanjskog kraja vid. Burek, *Kameno Hlivno*, pp. 207, 214, 269, 272, 274-75; idem, *Prezimana Livna i Livanjskog Polja*, (Fojnica: "Štamparija Fojnica" D. D.), 2019, p. 486.

³⁸ Tj. braći Gagićima.

³⁹ Tj. punim privatnim vlasništvom.

⁴⁰ Tj. braća Gagići.

⁴¹ Srijeda, 25. I 1871.

⁴² Prosopografski podaci o svjedocima nalaze se u analitičkom dijelu rada.

⁴³ Ova bilješka vjerovatno označava da je kupoprodajni ugovor zaveden u kadijin i/ili naibov sidžil-djelovodni protokol odnosno u zapisnike Civilnog administrativnog suda za Hlivno.

POLEĐINA

BILJEŠKE CIVILNOG ADMINISTRATIVNOG SUDA:

[I.] Broj predmeta 2 804

[II.] Iznos 37, 5, obzirom na gore navedeni predmet uzeće se tridesetsedam i po groša pristojbe

[III.] Obzirom na gore navedeni razlog uzeto je tridesetsedam i po groša pristojbe dne 4. tešrîn-i sâniya 1286 romejske godine⁴⁴

VELIKI SUHI ŽIG: Civilni administrativni sud kadiluka Hlivno

Analiza isprave

Kupoprodaja mulkovnih dobara

Iz isprave se može zaključiti da je Ali-beg Nuhbegović, sin Hasan-bega, sina Abdullahovog, iz sela Podhum u kadiluku Hlivno, preminuo prije srijede, 16. XI 1870. Naime, na poledini hudždžeta nalazi se bilješka Civilnog administrativnog suda odnosno Sudbenog Vijeća (*meclis-i de'āvī*)⁴⁵ za kadiluk Hlivno (*qazā-i ĩhlevne*) datovana 4. tešrîn-i sânijem 1286 romejske, odnosno finansijske, godine⁴⁶ što odgovara srijedi, 16. XI 1870. U toj bilješci se kaže da je u vezi sa kupoprodajnim predmetom naplaćena pristojba u iznosu od 37,5 groša odnosno 0,62 austrijska dukata od 20 grama prema čaršijskom kursu u Bosni u razdoblju 1869-1872 kada je jedan austrijski dukat od 20 grama mijenjan u čaršiji za 60 groša.⁴⁷ Iako je iz bilježaka jasno da se pristojba odnosila na kasniji kupoprodajni predmet nije moguće prirodu te pristojbe utvrditi do kraja. Naime, iz bilježaka se ne vidi da li se radilo o nasljednoj pristojbi ili o kupoprodajnoj pristojbi. No, ipak je vjerovatnije da se radilo o nasljednoj pristojbi.

Jer da bi neko bio vlastan prodati svoj dio ostavine koju je naslijedio iza roditelja, u ovom slučaju oca, ostavina je morala biti provedena i nasljedni dio

⁴⁴ Srijeda, 16. XI 1870 A. D.

⁴⁵ O toj vrsti osmanskih tanzimatskih civilno-administrativnih sudova vid. Jun Akiba, "Sharī'a Judges in the Ottoman Nizāmiye Courts, 1864-1908", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, LI, 2018, pp. 209-37, na p. 212, (dalje: *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies=OA*) .

⁴⁶ O romejskoj odnosno finansijskoj godini vid. Muhamed Kantardžić, "Hidžretski Kalendar i Ostali Kalendar i kod Islamskih Naroda", *POF*, III-IV, 1952-53, pp. 299-348, na pp. 340-42.

⁴⁷ O tom čaršijskom kursu vid. Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869-1878*, (Tešanj: Planjx Komerc doo), 2016, pp. 23, 276.

dodijeljen budućem prodavcu.⁴⁸ Umrli Ali-beg Nuhbegović je kao nasljednike ostavio punoljetnog sina Mehmeda i punoljetne ćerke Azizu i Pašu. Prema pravilima šerijatskog nasljednog prava, onako kako ta pravila tumači hanefijska pravna škola, u slučaju kada su nasljednici jedan sin i dvije ćerke, sinu pripada polovina ostavine, a ćerkama svakoj po četvrtina što čini preostalu polovinu.⁴⁹ Prema hanefitskoj pravnoj školi, postoji samo, pravno rečeno, *čista ostavina* i ona se određuje nakon ustanovljenja smrti ostavitelja te određivanja nasljednikâ u nasljednom redu nakon što su se podmirile sljedeće obaveze: 1. podmirenje troškova sahrane; 2. isplata ostaviteljevih dugova; 3. provedba oporučnih odredbi, u slučaju da postoji oporuka (*vašiyet*), a oporučne odredbe ne smiju prevazilaziti jednu trećinu ukupne ostavine.⁵⁰ Zato što su sve te radnje morale biti obavljene te obaveze podmirene da bi nasljednik bio potpuno vlastan u svom dodijeljenom nasljednom dijelu, a kupoprodajni hudždžet je datovan 3. zî-l-ka'deta 1287 A. H. / srijeda, 25. I 1871. A. D., zaključilo smo da je opravdanije pomenutu bilješku sa poledine⁵¹ isprave datovanu u romejskoj odnosno finansijskoj godini, 4. tešrîn-i sâniya 1286 R. / srijeda, 16. XI 1870 A. D., povezati sa provedbom ostavine i ostavinskim odnosno nasljednim pristojbama.

⁴⁸ O tome na temelju Medžele-Osmanskog građanskog zakonika (*Mecelle*) te Zakona od 7. ramazana 1271 A. H. / četvrtak, 24. V 1855 A. D. koji u evropskom kodifikacijskom obliku slijede i nadograđuju hanefitsku jurisprudenciju vid. Franjo vitez Kruszelnicki-Salih eff. Mutapčić, *Postupak pred Šerijatskim Sudovima u Bosni i Hercegovini*, poseban otisak iz: *Mjesečnik. Glasilo Pravničkog Društva*, № 11, № 12/1916, № 1, № 2, № 3/1917, (Zagreb: Dionička Tiskara), 1917, p. 61 et passim, (dalje: poseban otisak=p. o.).

⁴⁹ Kada postoji jedan brat ili više braće, sestre nemaju status tzv. farz-nasljednika nego univerzalnog nasljednika. Vid. Kruszelnicki-Mutapčić, *Postupak*, p. 62. O principu *dva dijela muškima, jedan dio ženscima* vid. Ljudevit Farkaš-Jusuf Zija ef. Midžić, *Nasljedno Pravo Muslimana u Bosni i Hercegovini po Hanifetskom (sic!) Redu*, p. o. iz: *Mjesečnik. Glasilo Pravničkog Društva*, s. n., s. a., (Zagreb: Tiskara "Mercantile" Gj. Jutriša i Drugovi), s. a., p. 7 et passim.

⁵⁰ Farkaš-Midžić, *Nasljedno Pravo*, p. 5; Ömer Lûtfî Barkan, "Edirne Askerî Kassâmî'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *TTK Belgeler*, III/5-6, 1966, pp. 1-479, na pp. 19-23.

⁵¹ Iako na prvi pogled izgleda nelogično da je bilješka na poledini isprave ranija nego sama isprava, imali smo prilike da pregledamo više očuvanih kadijskih ovjerenih prepisa sultanskih berata-ukaza na vakufska postavljenja iz XVIII i prve polovine XIX vijeka koji se odnose na Bosnu i Rumeliju a čuvaju se u arhivima Sarajeva, Istanbula, Ankare, Zagreba, Beograda. Na poledinama tih prepisa ispisane su, kao hronološki ranije, kadijske napomene o naplaćenim pristojbama za ovjeru isprave i njen upis u sidžil-kadijski djelovodni protokol, pored bilježaka iz pokrajinskih i prestoničke defterhane-knjigovodstva sa sumiranom historijom izdavanja ukaza na zvanje i iznosâ plate. Tek nakon što su te bilješke ispisane na poledini, kadija bi na licu tog lista hartije ispisivao prepis ukaza popraćen svojom ovjerom, najčešće na arapskom jeziku, i ličnim kadijskim muhurom-pečatom. Dakle radilo se o jednom ustaljenom postupku koji je osiguravao da pristojbe stignu u glavnu i pokrajinske te kadijske blagajne.

Paša-hatun Nuhbegović kao opunomoćitelj ovlastila je svoga muža da joj bude punomoćnik-zastupnik (*vekil*) u poslovima prodaje njenog nasljednog četvrtinskog dijela u mulkovnim dobrima koja je naslijedila iza oca Ali-bega u selu Podhum kod Hlivna. Onog trena kada je Paša-hatun ovlastila svoga muža Ali-bega, sina Mehmedovog, kao punomoćnika, on je dobio sva prava odlučivanja i raspolaganja njenim nasljednim dijelom, u skladu sa šerijatskim principom *el-vekil ke-l-aşıl*.⁵² Izvor ne navodi njegovo prezime, ali se vidi da je pripadao begovskom staležu, kao i Paša-hatun, odnosno da je u tom braku bio ispoštovan princip "kastinske" jednakosti bračnih drugova po društvenom rangu i statusu te moralnoj reputaciji (osm. *küfv, küfü, kefü; ar. kafā'at, kifā'at*).⁵³

Sve nekretnine koje je Paša-hatunin muž kao punomoćnik prodao braći Gagićima predstavljale su mulkovna dobra (osm. *mülk*) odnosno puno privatno vlasništvo koje se nasljeđivalo prema pravilima šerijatskog prava.⁵⁴ Ta mulkovna dobra bila su osnovna stambena zgrada, gostinjac, sjenara, dvije bašče sa vočkama odnosno neplodonosnim drvećem, ostale pomoćne, prije svega gospodarske, zgrade. Paša-hatun je prodala svoju neinokosnu četvrtinu, njen dio u zajedničkom vlasništvu sa bratom i sestrom. Isprava ne pominje mulkovne zgrade na čifliku-posjedu erâzî-ji mîrîjskog karaktera⁵⁵, nego samo čista mulkovna dobra, kuće,

⁵² Kruszelnicki-Mutapčić, *Postupak*, pp. 18-21, § 14, sa pozivanjem na Medželu. Takođe vid. Ronald C. Jennings, "The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Ottoman Sharia Courts", *Studia Islamica*, XLII, 1975, pp. 147-69; Bilal Aybakan, "Vekâlet", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (dalje: TDVİA).

⁵³ O tome vid. Milenko S. Filipović, "Brak između Prvih Rodaka (Bint 'Amm) kod Srpskohrvatskih Muslimana", *Čovek među Ljudima*, izb. i predg. Đurđica Petrović, (Beograd: SKZ), 1991, pp. 357-75, poseb. na pp. 361-62, 374, (po prvi put objavljeno 1959); Nenad Filipović, "Quelques particularités de l'institution matrimoniale dans le begovat de Bosnie", *La culture urbaine des Balkans (XVe-XIXe siècles)*, 3, *La ville dans les Balkans depuis la fin du Moyen Age jusqu'au debut du XXe siècle. Recueil d'études*, (Belgrade-Paris: L'Institut des études balkaniques-CNRS), 1991, edid. Verena Han-Marina Adamović, pp. 183-90, na pp. 184-85.

⁵⁴ Kruszelnicki-Mutapčić, *Postupak*, pp. 59-60. Još o mulku, posebno u zemljoposjedu, vid. D-r Branislav M. Nedeljković, *Istorija Baštinske Svojine u Novoj Srbiji od Kraja 18. Veka do 1931*, predg. Živojin M. Perić, (Beograd: Izdavačko i Knjižarsko Preduzeće Geca Kon A. D.), 1936, pp. 66-78, 229-30; Ömer Lûtfî Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat, I, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile*, (İstanbul: Maarif Matbaası), 1940, pp. 321-421, poseb. na pp. 373-75.

⁵⁵ Takav je, s druge strane, bio slučaj sa prenosom posjeda u hlivanjskom selu Golinjevu koji je bivši bosanski valija Osman Mazhar-paša Sulejmanpašić ustupio, pred sâmi kraj svoga života, u maju 1861, svojoj ženi Fatma Kamile-hanumi, ćerki Smail-age Čengića. Za iznos od 30.000 groša, Osman Mazhar-paša predao je svojoj ženi jednu kulu, jednu stambenu zgradu-kuću i dvadeset i pet čestica kuća u kojima su bili nastanjeni čifčije (*yegirmi beş bâb çiftçi menâzilleri/mi*). Prema našem mišljenju, radilo se o fiktivnoj prodaji kojom je paša, već veoma star i na smrt bolestan, obezbjeđivao svoju ženu da ,usljed bezdjetnog braka, ne dijeli odnosno u što manjoj mjeri dijeli

okućnice, bašče i voćnjake te gajeve. Pašin dio prodat je za 1500 groša odnosno 25 austrijskih dukata od 20 grama visoke finoće, prema čaršijskom kursu u Bosni, važećem u razdoblju 1869-1872, kao što smo već naveli. To je iznosilo 500 grama zlata visoke finoće. Cjelokupno pomenuto mulkovno dobro-okućnica sa zgradama vrijedilo je, u to vrijeme, dakle 6000 groša odnosno 100 austrijskih dukata od 20 grama. To je, pak, iznosilo 2 kilograma zlata visoke finoće. Nije jasno da li su braća Gagići otkupili samo Pašin dio i ušli u zajednicu sa njenim bratom Mehmedom i sestrom Azizom, ili su otkupili i dijelove Pašinog brata i sestre. Prema Burekovim podacima, koji su mješavina u dobroj mjeri pouzdane genaloške usmene predaje i austro-ugarskih katastarsko-gruntovnih upisa, niti jedan od dva kupca, sinova Derviš-bega Gagića, nije bio zet Nuhbegovića, niti su Nuhbegovići bili zetovi Gagića.⁵⁶ Dakle, nije se radilo o zaokruženju posjeda čiji je dio stečen mirazom. Radilo se o vrsti posjeda koju nije bilo praktično posjedovati u nesrodničkoj zajednici. No, to je sve što se može reći o tom pitanju u nedostatku izvora. Valja napomenuti da je vrijeme kupoprodaje bilo doba početka kulminacije dugotrajne ekonomske krize koja je u Osmanskom Carstvu, uključujući i Bosnu, započela nakon završetka Krimskog rata Pariskim mirom od 1856. godine, a to će se i poklopiti sa velikom evropskom ekonomskom krizom od 1873. godine koja se posebno odrazila u Austro-Ugarskoj.⁵⁷

Podhumski Nuhbegovići-Repovci ili Kositerovići?

O porijeklu podhumskih Nuhbegovića raznolika mišljenja sumirao je Ahmet Burek. Taj zaslužni hlivanjski antikvar ostao je neodlučan u vezi s time, mada je bio skloniji tvrdnji da podhumski Nuhbegovići potiču od navodno drevnog hlivanjskog begovskog roda Kositerovića, koji je, takođe, navodno bio

nasljedstvo iza paše sa njegovim muškim srođnicima, bratićima i unucima braće, potomcima njegovog oca Sulejman-paše Skopljaka. Za dokument vid. *Bosna'dan Bursa'ya Çengic Beyleri*, (Bursa: Bursa Kent Müzesi), 2015, p. 43, (dokumenti u ovom izdanju su neadekvatno pročitani i izdati, a faksimili su niskog kvaliteta, gotovo nečitljivi, pa je emendacije u čitanju moguće, bez uvida u originale, samo djelimično izvršiti). O Osman Mazhar-paši, Fatma Kamile-hanumi i njihovim čiflicima u selima Ilova i Vijačani u okolini Prnjavora vid. Nenad Filipović, "Jedan Hudždžet". Pojava čitavih dvadeset i pet čestica čiftčijskih stambenih kuća kao mulkovnih dobara Osman Mazhar-pašinih na čifliku Golinjevo jasno ukazuje na naseljeničko porijeklo čiftčija na tom imanju, odnosno da su na to imanje svojevremeno čiftčije dovedeni te da, sljedstveno tome, takav čiflik nije stvoren pretvaranjem stare raje u čiftčije nego kolonizacijom obrađivača.

⁵⁶ Burek, *Prezimana Livna*, pp. 481-83.

⁵⁷ O svemu tome i danas najbolju sintezu nudi: Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, (Sarajevo: Veselin Masleša), 1960, passim.

zastupljen i u begovatu gornjovrbaške doline u predjelu Bosanskog Skoplja odnosno Uskoplja, u trokutu Bugojno-Gornji Vakuf-Prusac.⁵⁸ Međutim, vijesti o Kositerovićima oskudne su i iz druge ruke, najblaže rečeno. Autentično prezime Kositerović moglo bi se vezati za neke, u razdoblju 1699-1718. izgubljene, dijelove Kliškog sandžaka (Zemunik, Sinj, sinjsko selo Rude/Rudi, Drniš), ali ne i za Hlivno. Najedanput, lice po imenu Mahmut-beg Kositerović izbija u tendencioznim franciskanskim spisima fra-Lovre Karaule, dok se porodica Kositerović pojavljuje u isto tako tendenciozno-antikvarskim spisima fra-Grge Lozića.⁵⁹ Radi se o kasnom izmaštavanju tradicije, nastalom u najstarijem svom obliku tek oko polovine XIX vijeka, a izvor svemu je katoličko-prozelitsko i propagandno slovinsko te antiosmansko stihotvorstvo fra-Andrije Kačića-Miošića koji je živio i stvarao tokom prve polovine XVIII vijeka. On naime, u okviru svoga katoličko-propagandnog slovinskog narativa, u različitim djelima pominje izvjesne slovinske plemiće *od Lijevna Kositeroviće*.⁶⁰ Oslanjajući se na nenavedenog Kačića-Miošića, u kontekstu jedne modernije varijante slovinsko-katoličko-ilirske propagande, uz dodatni devetnaestovjekovni protošovinističko-islamofobni topos *poturči se plahi i lakomi*, mit o drevnim bosanskim plemićima i begovskim *prevjerama* Kositerovićima stvara fra-Ivan Frano Jukić u jednom putopisu objavljenom 1847. godine u zadarskom *Srbsko-dalmatinskom Magazin*u.⁶¹ Jukićev topos, a i citat, o Kositerovićima verbatim preuzima

⁵⁸ Burek, *Prezimana Livna*, pp. 495-96.

⁵⁹ Stipo Manderalo, *Lozićev Ilirski San*. "Adnotationes Variæ-Različite Bilješke" Fra Grge Lozića. *Priredio za Tisak, Uvod i Bilješke Napisao Stipo Manderalo*, (Split-Livno: Zbornik Kačić), 1992, pp. 58-59, 98; Fra-Lovro Karaula, "§ 1. Uzrok i Trošak Kupovanja Vodenice u Vrilu Studbe", in: *Pro Populo. Život i Djelo Fra Lovre Karaule (1800.-1875.)*², (Livno: Franjevački Samostan Sv. Petra i Pavla Gorica), 2022, p. 308.

⁶⁰ *Djela Andrija Kačića Miošića, II, Korablića*, ed. Tomo Matić, Stari Pisci Hrvatski, XXVIII, (Zagreb: HAZU), 1945, p. 291: *Slide knezovi i vlastela naroda slovinskoga...Kositerović od Livna*. Još: *Rječnik JAZU*, V, ed. Pero Budmani, (Zagreb: JAZU), 1898-1903, s. v. KOSITEROVIĆ, m., prezime; Manderalo, *Lozićev Ilirski*, p. 58 (n. 71).

⁶¹ Osvrćući se na veliki broj begovskih rodova u gornjovrbaškoj dolini (Bosansko Skoplje, Uskoplje), što je sasvim tačno, Jukić navodi i porodice *Kositerovići, Kresoevići, Lenderovići, Kusići, Granići*. Vid. Ivan Frano Jukić, "Putovanje po Bosni 1845. godine", *Putopisi i Istorisko-Geografski Radovi*, izb. i red. Ilija Kecmanović, Pisci Bosne i Hercegovine, (Sarajevo: Svjetlost), 1953, pp. 98-115, na p. 100. Međutim, niti jedan od navedenih rodova nije ušao kao begovski ni u primarne arhivske izvore niti u usmenu predaju kao dio kulturnog pamćenja, a veliko je pitanje da li su neka od tih prezimena ikada bila poznata među bošnjačkim stanovništvom toga kraja! Katoličko-prozelitsku te protošovinističku prirodu Jukićevog iskaza bjelodano pokazuje sljedeći navod sa iste stranice: *Osim begova ima još i drugih poturica* (špac. -N. F.) *izobila, gotovo u svakom selu*. U biti svoga gledanja na Islam i Bošnjake kao Drugo, Jukić je daleko bliži pravoslavno gorljivom Njegošu nego vjerski neutralnom Vuku Karadžiću. Interesantno je da su i katolički gorljivac Jukić i pravoslavni

bosanska franciskanska svrzymantija i tajni politički agent Kneževine Srbije u Bosni Tomo Kovačević.⁶² Već smo naveli Lozićevo i Karaulino izmaštavanje tradicije u jukićevskom duhu. Ahmet Burek je primijetio da u austro-ugarskim katastarskim i gruntovnim upisima nigdje nije zabilježeno prezime Kositerović⁶³, a iz jedne druge Burekove publikacije vidimo da prezime Kositerović nije ostavilo nikakvog traga u hlivanjskoj mikrotoponimiji, za razliku od brojnih tragova drugih prezimena počev od begovskih pa do čiftčijskih.⁶⁴ Narodni radnik u

gorljivac Njegoš idealizovani, skupa sa njihovim pogledima na Islam i Bošnjake, u pripovjedačkom i esejističkom opusu Iva Andrića, pa bi bilo interesantno istražiti šta je najmanji zajednički sadržilac u Jukićevom, Njegoševom i Andrićevom gledanju na Islam i Bošnjake. Andrićev mit o Jukiću preuzima Ivan Lovrenović i nadograđuje ga u duhu savremenog, postjugoslovenskog, bosansko-hrvatskog islamofobnog klerošovinizma u brojnim svojim publicističkim spisima čija je popularnost u obrnutoj proporcionalnosti sa njihovom intelektualnom vrednotom. /Vid. npr. Ivan Lovrenović, *Unutarnja Zemlja: Kratki Pregled Kulturne Povijesti Bosne i Hercegovine*, 5. pregl. i dop. izd., (Zagreb-Sarajevo: Synopsis), 2017-veliki broj izdanja ove predrasudama natovarene i epigonsko-publicističke knjige potvrđuje generalni pad naučnih kriterija u našem javnom prostoru iza 1992. godine; idem, "O Ivanu Frani Jukiću: On je Svoje Uradio", na www.digitalnademokracija.com/2018/07/09/, pristupljeno 1. II 2025-Lovrenovićev tekst sa nizom ispolitizovanih, anahronističnih te nebuloznih tvrdnji o Jukiću kao sekularisti i preteči učenja o ljudskim pravima, objavljen je po prvi put 2009, da bi opetovano bio širen preko društvenih mreža i na taj način pripomogao stvaranju mitske slike Jukićeve u bosanskoj javnosti/. O Jukiću, na osnovu primarnih osmanskih izvora nesporne validnosti, kao konfidentu Omer-paše Latasa i o njegovom klimavom moralnom statusu odavno je pisano, ali bez odjeka u apologetskoj publicistici i poslovično površnom i izmaštavanju sklonom javnom mnjenju Sarajeva i Bosne. Vid. Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog Ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Posebna Izdanja, XI, (Sarajevo: Orijentalni Institut), 1983, pp. 69-70, gdje se daju izvorni podaci o Jukićevom doušništvu i huškanju protiv Bošnjaka te o njegovoj pronevjeri fondova koje mu je povjerio Omer-paša Latas te o ocjeni bosanskih franciskanskih starješina dostavljenoj Visokoj Porti prema kojoj su oni Jukića smatrali nadobudnom i neuravnoteženom štetčinom. Podaci osmanskih arhivalija slažu se sa Starčevićevom negativnom ocjenom i Jukića i većine bosanskih franciskanaca kao austrijskih *hodkara*-sitnih uhoda. Na ovu Starčevićovu ocjenu i Jukića i većine bosanskih franciskanaca njegovog doba pažnju nam je, još prije više od trideset i pet godina, skrenuo erudita i enciklopedista te poliglota Tomislav Ladan (u. 2008), svojevremeno Krležin bliski saradnik a kasnije ravnatelj Leksikografskog zavoda u Zagrebu, inače naš porodični i lični prijatelj, Banjolučanin i jedan od najvjernijih saradnika, saputnika i sapatnika Muhameda Filipovića. Pokojni Ladan bio je izuzetan poznavalac, analitičar i editor Starčevićevog opusa, a kako je ta osoba bila ubijedeni katolik-laik, hrvatski nacionalista (nije pežorativno nego kategorijalno!), i antitotalitarni demokratski desničar, u objektivnost njegovog suda ne može se sumnjati.

⁶² *Rječnik JAZU*, V, ed. Pero Budmani, (Zagreb: JAZU), 1898-1903, s. v. KOSITEROVIĆ, m., prezime. Citat potiče iz Kovačevićevog djela *Opis Bosne*, objavljenog u Beogradu 1879, nakon finala ustanka u Bosni, Velike istočne krize te Berlinskog kongresa 1878. godine. Up. Tomo Kovačević, *Opis Bosne*, (Beograd: N. Stefanovića i Druga), 1879, pp. 32-33. Kovačević za uskopske begove koristi izraz *blagorodne poturice*, a njegov i sadržajni i ideološki dug Jukiću je bjelodan.

⁶³ Burek, *Prezimana Livna*, p. 488.

⁶⁴ Burek, *Kameno Hlivno*, pp. 311-12 (Toponimi livanjskog kraja, slovo K) et passim.

srpskom protonacionalnom duhu, Pero Borić⁶⁵, u jednom, sa stanovišta lokalne historije i antropogeografije, vrijednom opisu Hlivna, objavljenom u *Bosanskoj Vili*, 1888. godine, veli sljedeće: *tako se znade za porodicu Nunbegovića (sic!) a pređe zvanu Kositerovića koji imaju starijih diploma, no nikako ne dadu ni vidjeti a kamo li prepisati*.⁶⁶ Ovaj iskaz predstavlja topos o poturici koji krije starostavnu povelju svojih predaka i nije je spreman dati na uvid⁶⁷, ali ona, navodno, postoji. Radi se o nerijetkom izmaštavanju iz vremena protonacionalizma i svojevrsnom početku onoga što će Šukrija Kurtović, pred I svjetski rat, sofisticirano nazvati *nacionalizovanje muslimana*⁶⁸, a Skerlić oduševljeno dočekati to Kurtovićevo⁶⁹. Borić je topos o poturici koji krije starostavnu povelju svojih hrišćanskih tj. srpskih predaka, karakterističan za srpski romantičarski protonacionalizam,

⁶⁵ O ovoj ličnosti nismo uspjeli pronaći nikakve podatke, što je prava šteta!

⁶⁶ Pero Borić, "Opis Lijevna", *Bosanska Vila*, br. 21, 1. novembra 1888, g. III, pp. 330-32, na p. 330.

⁶⁷ Up. *Tuzla paša Mahmud je potomak (po kazivanju meni Šemsibega Tuzlića, pašinog unuka) Altomanovića. Pošto je Nikola Altomanović bio gospodar Užica i užičke oblasti, a njegov brat Cvjetko Altomanović zaista će biti taj od koga je Tuzla paša potomak, Cvjetko je bio gospodar Usore i Soli oblasti. Od Cvjetka Altomanovića postoje tri, ovde, porodice; dakle, jedna porodica-Tuzla paša...druga porodica-Muratbegovići...treća porodica-Zaimovići, današnji Hadžitosunbegovići u Tuzli i Zaimovići u Zoviku, brčanski kotar. Šemsibeg, hadži-Emin-begov sin, Zaimović, koji je jošte živ, kazivo mi je da imade i dan danas povelju od Altomanovića, ali mi je nije htio pokazati* (špac.-N. F.)..., "Memoari Živka Crnogorčevića", ed. Milenko S. Filipović, *Grada ANUBiH*, XIV, Odjeljenje Istorijско-Filoloških Nauka, 10, (Sarajevo: ANUBiH), 1966, pp. 7-109, na p. 15.

⁶⁸ Šukrija Kurtović, *O Nacionalizovanju Muslimana*, (Sarajevo: Narod), 1914.

⁶⁹ Jovan Skerlić, "Šukrija Kurtović: O Nacionalizovanju Muslimana", *Pisci i Knjige*, VII, (Beograd: Izdavačko i Knjižarsko Preduzeće Geca Kon A. D.), 1922, passim. Midhat Begić u svojoj, inače vrsnoj, studiji o Skerliću gubi kritičku distancu i apologetski govori o Skerlićevom odnosu prema Bošnjacima i Islamu, izbjegavajući da problematizuje Skerlićevu leguru lijevog sitnoburžoaskog radikalizma, srpskog agrarizma, srpskog nacionalizma te antigermanizma i islamofobije. Od Skerlića put do Ekmečićevog velikosrpskog lijevog agrarizma direktan je, i nije čudo što je Skerlić bio jedan od heroja Ekmečićevog opusa. S druge strane, Skerlićev orijentalizam nastavlja se u orijentalizmu Radomira Konstantinovića i Latinke Perović te njihovog epigona Dubravke Stojanović, o čemu bi trebalo detaljnije pisati, posebno uzevši u obzir nekritičku adoraciju koju u nekim sarajevskim krugovima uživaju spisi Konstantinovića i Perovićeve te Stojanovićeve. Cf. Midhat Begić, *Jovan Skerlić. Čovek i Delo*, Djela Midhata Begića, I, ed. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, (Sarajevo: Svjetlost-Veselin Masleša), 1987, pp. 236-37. Iako uopšte uzev vrsno, uprkos povremenim padovima u apologetiku, Begićevo djelo o Skerliću dio beogradske čaršije dočekao je onda, 1964-1965, na nož te se u tada čitavoj Jugoslaviji beskrajno uplivnom beogradskom nedeljniku NIN pojavio pamflet protiv Begića sa karakterističnim naslovom *Begić begeniše Skerlića*. Orijentalizam i islamofobija te užasavanje da jednu srpsku nacionalnu ikonu tumači neko ko se zove Midhat a preziva Begić izbijaju već iz naslova. O cjelokupnoj mučnoj aferi oko tog članka vid. Begić, *Jovan Skerlić*, p. 303. Ta afeta ilustracija je stvarnog položaja bošnjačkog intelektualca poteklog iz islamskog kulturnog kruga, čak i kad mu je vrsnost bila generalno priznata, u društvenom sklopu SFRJ, o čemu se danas često i apologetski i neznački piše, naturajući mit o jednom nepostojećem *zlatnom dobu*.

vjenčao sa Kačićevim slovinskim narativom. Kačić kao izvor pravoslavne propagande i srpskog protonacionalizma zapravo nije ništa osobeno niti rijetko.⁷⁰

Međutim, izuzetni poznavaoци hlivanjskog te gornjovrbaškog begovata i njegovih međusobnih veza u našim opetovanim intervjuima, vođenim od sredine sedamdesetih godina XX vijeka do danas, nikada nisu pomenuli Kositerovića kao hlivanjski begovski rod.⁷¹ Kositerovića nema ni u Kamberovićevoj monografiji o begovskom posjedu u Bosni i Hercegovini u razdoblju 1878-1918, koja se oslanja na austro-ugarsku i, velikim dijelom, starojugoslovensku građu (pretežno fond Agrarne direkcije u Sarajevu).⁷² Ovo nas ostavlja sa jasnim zaključkom da podhumski Nuhbegovići nisu potomci navodnih hlivanjskih begova Kositerovića. Na širem planu, ovaj slučaj upozorava na tendencioznost franciskanskih ljetopisa i ostalih spisâ iz istog kruga, kao i spisâ srpskih narodnih djelatnikâ iz vremena protonacionalizma. Prečesto se u njima, pored čistih i smišljenih invencija događajâ koji se nikada nisu desili, stvari dopunski izmaštavaju na temelju ranijih oskudnijih iskaza, najčešće u djelima Mavra Orbina, Pavla Rittera Vitezovića, fra-Andrije Kačića-Miošića, Jovana Rajića, Vuka Stefanovića Karadžića itd. Sve to kompromituje izvornu vrijednost spisâ iz XIX vijeka koja se, posebno u vezi sa njihovim narativima o ranijim razdobljima kojima sastavljači nisu bili savremenici, ne smije uzimati novo za gotovo.

⁷⁰ O tome vid. Tihomir Đorđević, "Kačićeva Pesmarica u Metohiji", *Naš Narodni Život*, III, ed. Nenad Ljubinković, (Beograd: Prosveta), 1984, pp. 312-18, sa svom ranijom sekundarnom literaturom, (po prvi put objavljeno 1930).

⁷¹ Kazivači su pripadnici te potomci međusobno višestruko vezanog hlivanjskog te gornjovrbaškog i glamočko-kupreško-krajiškog odnosno travničko-semberijskog te hercegovačkog begovata: Fahrija Teskeredžić rođ. Firdus, dr Osman Nuri-beg Firdus, Đula rođ. i ud. Filipović, Džemila Bosnić rođ. Filipović, Zineta Filipović rođ. Kulenović-Klišević, Munira Filipović rođ. Beširević Ostrožacka, Hadžera Firdus rođ. Filipović, Emina Selmanović-Firdus, Emina Horić rođ. Teskeredžić, Šehabudin Šehab Teskeredžić, Samija Teskeredžić, mr. ph. Bakir Džinić, dr Tahira Filipović rođ. Džinić, Senija Džinić rođ. Salihbegović, dr Asim Džinić, Nurudin Sulejmanpašić, Muhidin Sulejmanpašić, Subhija Đumrukčić rođ. Sulejmanpašić, Hatidža Đumišić rođ. Kulenović-Bajbut, Feriha Bostandžić rođ. Kulenović-Bajbut, Sanija Filipović rođ. Bušatlija, Medžida Selmanović, Aiša Kulenović rođ. Filipović, Nusreta-Nuna Filipović, Muhamed Filipović, Ahmed Filipović, Zilha-Lela Filipović, Ayşegül Sarıca (Hamzalajbegović), Âsaf Hamzalay (Hamzalajbegović), Gâlib Hamzalay (Hamzalajbegović), Fehim Đumišić, Osman Đumišić, Nerimana Traljić rođ. Idrizbegović, Meliha Sarić rođ. Hafizadić, Mujesira-Esa Miralem, Esin Asal (Uzunija i Rizvanbegović), dr Selçuk Gerede (Rizvanbegović), Bedia Tozan (Resulbegović-Defterdarević), Nafiz Tozan (Resulbegović-Defterdarević), Nezahet Kulen (Kapetanović-Ljubušak i Kulenović), Avni Kulen (Kulenović-Bajbut i Filipović), dr Hajrudin Kulenović-Bajbut, Izet Rizvanbegović.

⁷² Husnija Kamberović, *Begovski Zemljišni Posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*², (Sarajevo: Naučnoistraživački Institut Ibn Sina), 2005, passim.

Mi smatramo da su podhumski Nuhbegovići ogranak seoničke krupne i drevne zaimske odnosno begovske kuće Repovaca.⁷³ Ime Nuh-beg nasljeđivalo se u porodici Repovaca još od sredine XVIII vijeka pa do tridesetih godina XIX vijeka.⁷⁴ Izvjesni Nuh-beg Repovac bio je aktivan, punoljetan čovjek koji je bio u srednjim godinama već 1808. godine. On je bio sin izvjesnog Džafer-bega Repovca, a unuk Nuh-bega Repovca Starijeg po kome je očito dobio ime i koji nas posebno zanima. Tako djelovanje toga starijeg Nuh-bega Repovca može da se smjesti, najkasnije, u vrijeme oko polovine XVIII vijeka. Ova se genealogija iščitava iz sudske odluke Ahmeda Nazifa, kadije u zastupstvu u nijabetu Neretva, sastavljene 1822. godine, a koja je govorila o djelidbi velike kule Hudaverdi Bosna Mehmed-bega u Podlisju u Seonici na 168 dijelova, među sve potomke ove značajne ličnosti s kraja XVI vijeka.⁷⁵ Stariji Nuh-beg Repovac ženi Aišu, ćerku Zulfikar-bega Atlagića⁷⁶ iz Hlivna. Ta Aiša bila je još uvijek živa 1780. godine, a njena ćerka Fatima udala se za petrovačkog kapetana Mehmed-bega Kulenovića Šenigdžiju/Šinigdžiju⁷⁷ negdje oko 1750. godine.⁷⁸

⁷³ Hamid Hadžibegić-Derviš Buturović, "Berat Hudaverdi Bosna Mehmed-bega od 1593. godine", *POF*, XII-XIII, 1962-63, pp. 151-74. Ne bismo se mogli složiti sa mišljenjem Husnije Kamberovića da Repovci u austro-ugarskom periodu ne čine dio zemljoposjedničke elite. Prije svega, porodica Repovac bila je razdijeljena na niz porodica čiji su se sekundarni patronimici razvili u nezavisna prezimena, pa posjede svih tih rodova treba uzeti u obzir prilikom kalkulacija. Drugo, veličina posjeda sama po sebi nije jedini kriterij za utvrđivanje pripadnosti begovskoj eliti, budući da su postojali i veleposjednički aginski radovi sa zaista znatnim posjedima ali koje nikada niko nije ubrajaio u begovsku elitu iako im je priznavan ugled (npr. Selmanagići u Srebrenici, Bahtijarevići i Ibrišagići u Banjoj Luci, Bakarije, Mašići, Uzunije, Tahmišćije, Pinje, Kasumagići, Ablakovići, Zildžići, Hadžišabanovići, Merhemići u Sarajevu, itd.) Treće, Repovci su svojim bračnim vezama sa hlivanjskim Atlagićima, kulenvakufsko-sarajevskim Hadžiomerovićima-Omićima od kojih potiče prvi reisu-l-ulema Mustafa Hilmi-efendija Hadžiomerović čiji zet je bio Ibrahim-beg Repovac, sarajevskim Palošima, bosanskopetrovačkim Kulenovićima-Šinigdžijama itd. zaista spadali u političku i ekonomsku vrhušku u Bosni u razdoblju 1750-1918. Cf. Kamberović, *Begovski Zemljišni*, p. 220.

⁷⁴ Hadžibegić-Buturović, "Berat Hudaverdi", pp. 156-58.

⁷⁵ Hadžibegić-Buturović, "Berat Hudaverdi", p. 157. Dokument se čuvao u Orijentalnom institutu, Arhiv, Manuscripta Turcica, № 3982. Nestao je u agresorskoj paljevini Orijentalnog instituta 17. V 1992, a prava je šteta što njegov osmanski tekst nikada nije izdat.

⁷⁶ Zulfikar-beg Atlagić pominje se po prvi put još 1712. godine. O njemu više vid. Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 13 (1732), kat. № 14 (1743), gdje su citirani svi primarni izvori i sekundarna literatura.

⁷⁷ Sekundarno prezime-nadimak ovog ogranka porodice Kulenović glasi Šenigdžija/Šinigdžija a ne Šinikčić kako se ponegdje nalazi, valjda slijedeći hiper-redigovani slavofilni oblik u bilješkama Hörmannovog zbornika bošnjačke epike. Iz ogranka Šenigdžija/Šinigdžija potiču pisci Skender i Tvrtko Kulenović, slikari Muhamed i Hakija Kulenović, te, po tankoj krvi, univerzitetski profesor, pravnik i sociolog, Besim Ibrahimpašić.

⁷⁸ O tome vid. Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*², (Sarajevo: Svjetlost),

Nuh-beg Repovac Stariji i Aiša Atlagić imali su sina Džafer-bega Repovca, a taj Džafer-beg imao je sinove Nuh-bega, Ali-bega i Mehmed-bega Repovca. Hadžibegić i Buturović rezimirali su jednu ispravu iz 1823 koju su braća Nuh-beg, Ali-beg i Mehmed-beg Repovci izdali u vezi sa zajedničkim prihodima sa zijameta i čiflika u porodici Repovac.⁷⁹ Od krucijalne važnosti za naše pitanje jeste tapija koju je hlivanjski zaim Mehmed-beg Atlagić⁸⁰ izdao braći Nuh-begu, Ali-begu i Mehmed-begu Repovcima (*Re'pī-zādelər*) 17. rebī'u-l-âhira 1236 A. H. / ponedjeljak, 22. I 1821 A. D.⁸¹ U toj tapiji, Mehmed-beg Atlagić kaže da se među navedenom braćom Repovcima-Nuh-begom, Ali-begom i Mehmed-begom-provela djelidba te Atlagić, nakon te djelidbe, u svojstvu zaima u čiji zijamet spadaju i izvjesne mirijske zemlje u nahiji Grahovo izdaje tapiju braći Nuh-begu i Ali-begu Repovcima na njihovu zajedničku državinu (*teşarruf*) zemlje u selu Kesić⁸² u Grahovskoj nahiji te posebno "ranije baštine Jovana Radulovića" (*Qesik qaryesinde olan bi-l-cümle erāžī vü emlāk...ve esbaq qaryesinde Yovān Rādūlovīk bāştineler erāžīsini*) u istom selu.⁸³ Smatramo da

1980, pp. 187-88. Kreševljakovićev izvor bile su nekolike isprave koje su, takođe, nestale neizdate u agresorskoj paljevini Orijentalnog instituta 17. V 1992.

⁷⁹ Hadžibegić-Buturović, "Berat Hudaverdi", p. 158. Njihov izvor bila je isprava OIS, Manuscripta Turcica, № 3994, takođe izgubljena u agresorskoj paljevini Orijentalnog instituta 17. V 1992. godine. Ne bismo se mogli složiti sa čitanjem ličnog imena jednog od braće kao Muhamed koje Hadžibegić i Buturović nude. Smatramo da se tu radilo o imenu Mehmed, no radi se o ne toliko bitnoj fnesi. O problemu čitanja tih imena vid. Hatibović-Jusufović- Maslo, "Muslimanska Lična Imena".

⁸⁰ Ova ličnost ne pominje se u jednoj, inače uzornoj, radnji o Atlagićima iz koje većina drugih autora crpe podatke. Cf. Alija Nametak, "Atlagići u Povijesti i Narodnoj Tradiciji", *Zbornik za Narodni Život i Običaje Južnih Slavena*, XLII, 1964, pp. 183-216+1 t, (dalje: *ZNŽOJS*). Nametak ne zna ni za jednog Atlagića između Ahmed-bega (fl. 1807-1809) i posljednjeg muškog člana te porodice Ali-bega, djeda po majci Ali-bega Firdusa koji je umro početkom šezdesetih godina XIX vijeka. Smatramo da je ovaj Mehmed-beg Atlagić koji je bio živ 1821. godine otac Ali-bega Atlagića i pradjed po majci Ali-bega Firdusa te da je u svoje vrijeme on bio jedan od dva preostala muška člana te loze. Cf. Nametak, "Atlagići", p. 191. Tek neki noviji radovi donose nova saznanja i tumačenja u vezi sa kućom Atlagića. Vid. Fazileta Hafizović, *Junak ili Izdajnik: Sudbina Mehmed-paše Atlagića, Posljednjega Osmanskoga Branitelja Knina i Mletačkog Zarobljenika*, p. o. iz *Povijesni Prilozi*, LI, (Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest), 2016; Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 13 (1732), kat. № 14 (1743) et passim. Još: Burek, *Prezimana Livna*, pp. 464-65.

⁸¹ Zagreb, Orijentalna Zbirka Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Dokument № 320, (dalje: OZHA). Još: Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 13.

⁸² Danas Kesići u okolini Grahova.

⁸³ Pored svoje važnosti za prosopografiju i lokalnu historiju, ova isprava ima i širi značaj jer ilustruje složenost problema nastanka čiflikā u Bosni te odnosa timar-čiflik. Ona, i niz drugih, nažalost još uvijek neistraženih, isprava nastalih u Bosni u razdoblju cca 1550-1878, rječito opovrgavaju novije ambiciozne revizionističke spekulativne rekonstrukcije te "dekonstrukcije narativā". Cf. Philippe Gelez, "The End of the *timar* System in Bosnia, 18th-20th Century", *OA*, LX, 2022, pp. 97-138.

se nakon djelidbe Nuh-beg Repovac Mlađi, već u podmaklim godinama, trajno nastanio u hlivanjskom kraju, u selu Podhum, najvjerovatnije na zemlji koja je mirazom prešla Repovcima od Atlagića, i da je on utemeljio lozu podhumskih Nuhbegovića. Prezime Repovac potpuno se izgubilo u ovom ogranku, što je inače osobitost begovskih rodova u dolini Neretve.⁸⁴ Hudždžet koji objavljujemo daje nam djelimičnu genealogiju podhumskih Nuhbegovića. Prema tom izvoru, Paša-hatun Nuhbegović bila je ćerka Ali-bega Nuhbegovića koji je umro nešto prije sredine novembra 1870. godine. Njegovom ocu, a Pašinom djedu, bilo je ime Hasan-beg.⁸⁵ Zatim isprava pominje Pašinog pradjeda pod imenom "Abdullah", bez begovske titule. Tu se nije radilo o ličnom imenu, nego o generalnom nazivu za osobu, ljudsko biće, Božjeg stvora, Božjeg roba, Božjeg slugu itd. (*'abdullāh; bū ādem~bu adam*, odatle ličnost Buadam iz osmanskih/turskih folklornih anegdota i Sremčevih prerada takvih anegdota, bliskih korpusu o Nasrudin-hodži). Najprije će biti da Pašin punomoćnik, njen muž Ali-beg, u trenutku sastavljanja isprave nije znao ime Pašinog pradjeda Nuh-bega pa je hlivanjski naib Bajezid namjesto Nuh-begovog imena stavio jedan od uobičajenih izraza za Božjeg stvora, osobu, onako kako su to nalagali i propisi o formularu šerijatsko-sudskih isprava (*şakk*).

Mustafa i Mehmed, sinovi Derviš-age Gagića

U jedinom dosada objavljenom ozbiljnijem pokušaju rekonstrukcije genealogije i/ili hronike hlivanjske begovske porodice Gagić, studiozni hlivanjski antikvar Ahmet Burek uspio je doprijeti do u prvu polovinu XIX vijeka.⁸⁶ Zapravo, Bureku su poznati kao najstariji potvrđeni hlivanjski Gagići sljedeće osobe: Derviš-beg/Derviš-aga, otac dvojice kupaca nasljedstva Paše-hatun Nuhbegović, njegov brat Spaho (Ago) te treći brat kome Burek nije mogao u potpunosti odrediti ime, ali je pretpostavio da se zvao Muhamed. Burekova

Za razliku od Gelezovih revizionističkih spekulacija, jedna studija daje primjer kako se detaljnom analizom osmanskih primarnih izvora mogu osvijetliti dubinski historijski procesi, a sve je to učinjeno bez poriva da se umrlim velikanima jeftino samoreklamerski drže predavanja sa sigurne distance koju navodnim revizionistima i navodnim dekonstruktivistima narativâ obezbjeđuje grobna ograda između njih i napadanih velikana. Vid. Nihad Dostović, "Dva Dokumenta iz Tuzlanskog Sidžila iz 1054-55. h. g. / 1644-45. godine u Gazi Husrev-begovoj Biblioteci", *Analī Gazi Husrev-begove Biblioteke*, XXXIII, 2012, pp. 59-106, (dalje: AGHB).

⁸⁴ O tome vid. Derviš Buturović, "Isprave Spahiskih Porodica iz Nahije Neretve", *POF*, VI-VII, 1956-57, pp. 193-258; Hadžibegić-Buturović, "Berat Hudaverdi", p.151.

⁸⁵ Up. Burek, *Prezimana Livna*, p. 495.

⁸⁶ Burek, *Prezimana Livna*, pp. 481-82.

rekonstrukcija zasnovana je na odličnim podacima iz austro - ugarskih katastarskih te gruntovnih upisa i usmene tradicije. No, njegovi kazivači bili su u stanju prenijeti samo nepotpune i ponekad nepouz dane podatke. Otkupom zbirke dokumenata koja, velikim dijelom, predstavlja ostatke porodičnog arhiva kuće Gagića uspjelo se utvrditi početke porodice Gagić u vremenima cca 1670-1680. Ti počeci vezani su za trokut Klis-Sinj-Hlivno. Bilo je moguće upratiti definitivno naseljavanje porodice u Hlivnu i ustanovljenje njihovih izvornih posjeda u hlivanjskim selima Miši i Vražerale~Vržerale. Može se pratiti njihov uspon, tokom XVIII vijeka, od osrednjih spahija vezanih i za sultansko-džamijske i za pohodne službe do begova-veleposjednika sa znatnim čiflicima, gradskim nekretninama, učešćem u tranzitnoj ekonomiji, itd. Temelj njihovog uspona veže se za njihove pridvorne službe uz dugovječnog Sulejman-pašu Skopljaka, dugogodišnjeg ajana u Kliškom sandžaku, kliškog alajbega i sandžakbega, osvajača Beograda 1813. godine, bosanskog valiju te za njegove sinove, posebno najstarijeg sina Mustafa-pašu Sulejmanpašića.⁸⁷ Istinski tvorac porodičnog uspona bio je hadži-Mustafa-beg Gagić, sin Mehmed-spahijin, koji je 1760. godine primio, kao maloljetnik, dio ostavine iza oca Mehmed-spahije.⁸⁸ Prema jednom arzuhalu, nastalom cca 1769-1770, on je već punoljetan i spahija sa službeničkim timarom.⁸⁹ U jednoj ispravi bosanskog defterdara Ismaila iz 1804. godine, Mustafa se više ne spominje kao Mustafa-spahija nego kao Mustafa-beg (*iş-bu dārende-’i ħurūf Ġāġī-zāde Muṣṭafā Bīg*).⁹⁰ Slikovito i znakovito je da, u jednom privatnom i povjerljivom pismu iz 1811. godine neimenovanom hlivanjskom kadiji te zastupniku-vršiocu dužnosti hlivanjskog kapetana Husein-agi, Mustafa-paša Sulejmanpašić, sin Sulejman-paše Skopljaka⁹¹, traži znatnu uslugu za Mustafa-bega Gagića, istakavši kako je opštepoznato da su Mustafa-beg Gagić i njegovi sinovi veoma bliski Sulejman-paši Skopljaku, njegovim sinovima i njihovoj kući pa ih smatraju proširenom porodicom (*Ġāġī-zāde Muṣṭafā Beg vūcūhīle ṭarafumuza mūte’alliq ve bütūn benūn bizūm oldığı cūmleye ma’lūm olan qaḏiyyeden-dür*).⁹² U visokim godinama, poput svoga

⁸⁷ Filipović, *Acta Ottomanica*, passim.

⁸⁸ Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 17.

⁸⁹ Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 19.

⁹⁰ Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 26.

⁹¹ O Sulejman-paši Skopljaku, njegovom sinu Mustafa-paši Sulejmanpašiću te Mustafa-pašinoj braći, u nedostatku adekvatne monografije, vid. Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, (Tešanj: Planjax Komerc doo), 2016, pp. 79-173 et passim.

⁹² Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 27. Ovo je, u izvorima rijedak, direktan iskaz o odnosu

patrona Sulejman-paše Skopljaka, hadži-Mustafa-beg Gagić umire 1829. godine. Popis ostavine iza hadži-Mustafa-bega Gagića sastavljen je 13. ramazana 1244 A. H. / četvrtak, 19. III 1829 A. D.⁹³ Prema tome popisu što ga je sastavio tadašnji hlivanjski kadija Mustafa, njegove dvije zakonite žene bile su hadži-Fatima-hatun i njena neimenovana inoča, ćerka Omer-spahije Cere (*bint-i 'Ömer Sipāhī Çārō*)⁹⁴. Popis navodi dva punoljetna sina Mehmed-bega i Derviš Ibrahim-bega, dok je kao maloljetan naveden treći sin Spaho (*İspāhō*) za koga, na osnovu jedne isprave iz 1833⁹⁵, znamo da mu je puno ime bilo Murad Spaho (*Murād İspāhō*). Ime Spaho više je bilo nadimak, a sugeriše da je hadži-Mustafa-beg uspio da maloljetnom sinu nekako obezbijedi timar, najvjerovatnije porodični službenički timar koji se u toj porodici može pratiti još od sredine XVIII vijeka.⁹⁶

Iz popisa ostavine možemo zaključiti da je bračni život hadži-Mustafa-bega Gagića bio složen i buran. Naime, u trenutku njegove smrti on je bio vjenčan za dvije žene, ali su postojale još dvije žive žene koje su ranije bile u braku sa njim, koje su se ranije razvjenčale od njega, te kojima je nakon njegove smrti isplaćen drugi dio bračnog dara (*mehr*). Hadži-Fatima-hatun nije imala žive

patron-klijent (*intisāb*) koji se inače, po pravilu, mora iščitati iz posrednih iskaza u gradi. Up. Norman Itzkowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, XVI, 1962, pp. 73-94; Filipović, "Oko Kuge", p. 67. Privatno i poverljivo pismo, kao ego-dokument, omogućava da se prođe duboko iza ceremonijalnih zavjesa javnog nastupa u realni svijet življenja u osmanskoj Bosni. Pisana brzopisom i govornim osmanskim jezikom viših slojeva, sa minimalnim ustaljenim formulama, ona su teška za dešifrovanje i još teža za razumijevanje i/ili prevodenje. Njihova analiza podrazumijeva orijentalističku kompletnu filološku naobrazbu u tri jezika islamskog kulturnog kruga, ali i poznavanje finesa govornog turskog jezika sve do u naše dane, skupa sa historiografskim istraživačkim metodom. Predsprema za takva istraživanja jeste studij orijentalistike onako kako ga je zamislio i decenijama ostvarivao Nedim Filipović. Ironija historije jeste da na univerzitetskom nivou, od povlačenja iz aktivne službe i preminuća Ahmeda S. Aličića, u Sarajevu nad Nedimom Filipovićem trijumfuje Milan Vasić u nekim svojim "neo-historiografskim" i "orijentološkim" inkarnacijama. Te reinkarnacije posjeduju sve mane Milana Vasića, ali im nedostaje ijedna njegova vrlina!

⁹³ OIS UNSA, Arhiv, AO, Inv. № 51 / L₂₇. Ovaj popis predmet je posebnog rada koji uskoro objavljujemo.

⁹⁴ Porodica Cero, ugledni aginski rod u hlivanjsko-duvanjskom kraju, sa sjedištem u Velikom Kabliču kod Hlivna. Vid. Burek, *Prezimana Livna*, pp. 97-98.

⁹⁵ Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 30.

⁹⁶ O upisima timarâ na maloljetnike u Bosni tokom druge i treće decenije XIX vijeka interesantni podaci nalaze se u kritičkom izdanju nekoliko dugačkih lista timarlija u Bosni koje je sastavljao, kao svoju bilježnicu-podsjetnik, tadašnji alajbeg Bosanskog sandžaka. Kritičko izdanje, popraćeno glosarom, uvodnom studijom i prevodom, rukopis od nekih 350 stranica, pripremili su, još u jesen 2023, Nenad Filipović, Amer Maslo i Lamija Hatibović (Ljuša). Iz nerazumljivih i, očito, vannaučnih razloga ponuđeni rukopis nije prihvaćen za seriju *Monumenta Turcica* Orijentalnog instituta UNSA. Original je pohranjen u : OIS UNSA, Arhiv, Stara Zbirka Sidžila, S 68.

djece u trenutku sastavljanja popisa i takođe je bila u visokoj starosti⁹⁷, kao i nedavno umrli hadži-Mustafa-beg. Neimenovana ćerka Omer-spahije Cere bila je Spahova majka, ali i majka dviju ćerki hadži-Mustafa-begovih koje su se zvale Hatidža i Merjema. Spaho i njegove sestre živjeli su sa majkom, odvojeno od hadži-Fatime-hatun. Prva od *puštenih* (*ṭalāqa*) pomenuta je kao “treća žena” i to je bila neimenovana majka Derviš Ibrahim-begova. Druga navedena kao “četvrta žena” zvala se Đulsuma (*Gülsūme*). Ona je bila Mehmed-begova majka. Kako je Mehmed-beg bio najstariji sin hadži-Mustafa-begov može se zaključiti da je Đulsumin brak prvi po redu razveden. Ono što je karakteristično jeste da je hadži-Fatima-hatun uspijevala da ostane u braku, kao prva i najstarija žena, i da su se njene dvije inoče zaredom razvele. To upućuje da se radilo o jakoj ličnosti koja nije dozvolila da joj njenu bezdjetnost pripišu u manu i da joj to ugrozi položaj u porodici. Očito da, usljed visokih godina, sličan razvodni scenario nije uspjela da priredi i mladoj majci maloljetnog Spaha i njegovih sestara. Druga osobenost jeste činjenica da su dvjema razvedenim ženama isplaćeni njihovi tzv. bračni darovi odnosno *mehr* ili, kako se to u dokumentu, popularnom terminologijom, kaže *nikāh*. Većina pregledanih slučajeva razvoda u bosansko-osmanskim dokumentima spadala je u jednu drugu vrstu razvoda zvanu *xul'* koja je bila daleko nepovoljnija⁹⁸ po razvedenu ženu. U toj vrsti razvoda, žena je svoju slobodu plaćala odricanjem od vlastitih prava i potraživanja.⁹⁹ Hadži-

⁹⁷ Prema jednom popisu poklonâ od 1804. godine, Fatima je bila ćerka Hûbî Hasan-odabaše. OIS UNSA, Arhiv, AO, Inv. № 93 / L 65. Popis će biti detaljno obrađen u biografiji hadži-Fatime-hatun koju uskoro objavljujemo. Tu se radilo o staroj i uglednoj porodici Hubić koja je u Hlivnu nestala do kraja XIX vijeka, zahvaljujući selidbama, no koja je u tom mjestu dokumentarno zabilježena po prvi put već 1733. godine. Vid. Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 12. Još: Burek, *Prezimana Livna*, p. 188.

⁹⁸ Ovdje napominjemo da smatramo prezentizmom tumačiti prošlost i patrijarhalnu kulturu današnjim standardima, i to standardima najrazvijenijeg kasnokapitalističkog Zapada. I ne samo tumačiti neadekvatno, nego i suditi prošlosti što je daleko problematičnije. Cf. *Nasilje nad Ženama. Diskursi, Perspektive, Lekcije iz BH. Povijesti*, ed. Fahd Kasumović, (Sarajevo-Berlin: Filozofski Fakultet UNSA-Heinrich Böll Stiftung), 2024. O tome da zadatak kulturno - historijskih te društvenih nauka jeste da opišu i objasne, a ne da procjenjuju koliko je predmet opisa u skladu sa nekim idealom, na našem jeziku postoji odavno jedno klasično razmatranje i/ili objašnjenje: Mihailo Đurić, *Sociologija Maksa Vebera*, Sociološka Hrestomatija, VI, ed. Rudi Supek, (Zagreb: Matica Hrvatska), 1964, pp. 63-64 et passim.

⁹⁹ Vid. Svetlana Ivanova, “The Divorce between Zubaida Hatun and Esseid Osman Ağa: Women in the Eighteenth-Century Sharī‘a Court of Rumelia”, *Women, the Family and Divorce Law in Islamic History*, ed. Amira al-Azhary Sonbol, (Syracuse: Syracuse University Press), 1996, pp. 112-25; eadem, “Muslim and Christian Women before the *Kadı* Court in Eighteenth Century Rumeli: Marriage Problems”, *Oriente Moderno*, n. s., XVIII/79/1, 1999, Special Issue: *The Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, pp. 161-76; Madeline C. Zilfi, “‘We Don’t Get Along’: Women and Hul Divorce in Eighteenth Century”, *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, ed. Madeline C. Zilfi, (Leiden: Brill), 1997, pp. 264-96.

Mustafa-beg se razvodio na drugi način, a to je svakako moralo doprinijeti i njegovom imidžu u lokalnom društvu. Željeli bismo istaći na ovom mjestu da raširena tvrdnja, neispraćena detaljnijom dokumentacijom, da poliginija tj. mnogoženstvo te razvodi nisu bili česti u osmanskoj Bosni traži reviziju u svjetlu izvornog materijala. Poliginija nije bila masovna ali je upražnjavana daleko češće nego što se tvrdi u sekundarnoj literaturi, a razvodi su, statistički gledano, bili zaista ne tako rijetki. Pitanje traži detaljnija istraživanja i širu građu.

Čista nasljedna masa za raspodjelu iza hadži-Mustafa-bega Gagića iznosila je 21 609 groša odnosno 43, 21 kese obračunskog novca à 500 groša svaka kesa. Od toga je Derviš Ibrahim-beg, odnosno Derviš-aga naše isprave, dobio 4722 groša što je činilo 9, 44 kese obračunskog novca à 500 groša svaka kesa. U to vrijeme obračunska cijena jednog vola, prilikom obeštećenjâ, bila je fiksirana na 120 groša.¹⁰⁰ Vo je, pored plemenitog trkaćeg te tovarnog konja, bio najskuplja domaća životinja. Za svoj dio nasljedstva Derviš Ibrahim-beg je mogao nabaviti 39 grla volova. Poznato je da je u vrijeme sastavljanja popisa ostavine groš, poput akće i pare ranije, već bio postao obračunska valuta, ili zvanična ili čaršijska, a prometovalo se, najčešće, kvalitetnim evropskim zlatnicima te srebrenjacima ili osmanskim kvalitetnim zlatnicima. Interesantno je pogledati koliko je Derviš Ibrahim-begovo nasljedstvo iznosilo u takvim monetama. Nizozemski standardni manji dukat *holender*, u Bosni i na Balkanu poznat i kao *badžaklija*, na bosanskim pijacama mijenjao se, u razdoblju 1825-1831, po 24 groša à komad. Prema tome, Derviš Ibrahim-beg naslijedio je nešto manje od 197 badžaklija. Krupni austro-nizozemski *suveren*, najsličniji engleskoj zlatnoj funti, i uzor za kasniju osmansku zlatnu petolirku, u Bosni je vrijedio, 1830. godine, 70,5 groša à komad. To je iznosilo 67 suverena. Prema jednom ekspertskom podatku koji smo dobili još 1985. godine¹⁰¹, austro-nizozemski *suveren* vagao je 36 grama zlata fine unce pa je, shodno tom računu, Derviš Ibrahim-begovo nasljedstvo iznosilo nešto više od 2 kilograma i 400 grama zlata fine unce. Manji, ali vrlo traženi, *ćesarski* dukat u Bosni i na Balkanu se, 1832. godine, mijenjao za 36 groša à komad. Tako je, u odnosu na tu monetu, Derviš Ibrahim-begovo nasljedstvo

¹⁰⁰ Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813*, pp. 234-35.

¹⁰¹ Podatak nam je dao sarajevski juvelir rahm. Kenan Zlatar, školovan u Beču između dva rata, a u kontakt sa čuvenim juvelirom stupili smo posredstvom zajedničkog rođaka, rahm. Mehmeda-Meše Rašidkadića, inače u cijeloj SFRJ nekada poznatog poslovnog čovjeka i eksperta za spoljnu trgovinu, posebno za kontakte sa Bliskim istokom. Ovom prilikom sa pijetom se sjećamo obojice izuzetnih ljudi.

iznosilo nešto više od 131 traženi *ćesarski* dukat.¹⁰² Derviš Ibrahim-beg se pokazao kao uspješan poslovni čovjek tanzimatskog perioda u Bosni, pored toga što je uživao svoj dio veleposjeda. Najviše se angažovao u ortaklucima oko zakupa desetine, ali i u drugim vidovima trgovine te novčanih poslova.¹⁰³ U različitim kasno-osmanskim i austro-ugarskim izvorima, Derviš Ibrahim-beg pominje se podjednako i sa titulom *beg* i sa titulom *aga*. Odakle ta dvojnost i šta je ona značila? Smatramo da je titulu beg njegova izvorna titula što ju je naslijedio od oca kao veleposjednik, dok je titulu aga nosio kao osoba koja se dodatno obogatila zakupima desetine i novčanim poslovima te trgovinom.¹⁰⁴ Unutar bosanskog begovata, Gagići su uvijek smatrani dijelom tog sloja, pa tako Ahmed-beg Kurić iz Donjeg Vakufa¹⁰⁵ u jednom pismu Derviš-agi odnosno Derviš Ibrahim-begu Gagiću, sastavljenom 1864. godine, veli da su Gagići “drevna ugledna porodica, čije je časno obitavalište u Hlivnu” (*İhlevnede şeref-muqīm...ḥāne-dān-ı qadīmelerinden*).¹⁰⁶

Derviš Ibrahim-beg alias Derviš-aga imao je dva sina. Oni se pominju u hudždžetu koji je osnovni izvor ovog rada. Imena su im bila Mustafa i Mehmed, To su, inače, bila dva standardna djedovska imena koja su sinovi u kući Gagića dobivali kroz niz generacija¹⁰⁷ što upozorava na oprez prilikom rekonstrukcije

¹⁰² Za čaršijske kurseve navedenih moneta vid. Vuk Vinaver, “Monete u Srbiji Prvoga Ustanka”, *Zbornik Istorijskog Muzeja Srbije*, II, 1960, pp. 3-31, na pp. 14, 15, 22.

¹⁰³ OIS UNSA, Arhiv, AO, Inv. № 68 / L44 (1849); Inv. № 54 / L30 (1850); Inv. № 67 / L43 (1850); Inv. № 61 / L37 (1860-1861); Inv. № 62 / L38 (1868); Inv. № 56 / L32 (1872-1873). Ovi dokumenti detaljno se obrađuju u biografiji Derviš Ibrahim-bega Gagića koju uskoro objavljujemo. O desetini u Bosni, i polovinom XIX vijeka i uopšte, postoji jedna klasična, i zasad neprevaziđena, studija. Vid. Ahmed S. Aličić, *Desetina u Bosni Polovinom XIX Vjeka*, p. o. iz: PIIS, XVII/16, 1980.

¹⁰⁴ Crnogorčević daje odličan uzorak brojnim pomenima bogatih i uplivnih zakupaca desetine koji uvijek, ukoliko su muslimani, nose titulu *aga*. Up. “Memoari Živka Crnogorčevića”, *passim*.

¹⁰⁵ O begovskom rodu Kurića u Donjem Vakufu vid. Hamdija Kreševljaković, “Kule i Odžaci u Bosni i Hercegovini”, *Naše Starine*, II, 1954, pp. 71-86, na p. 77. Prema Kreševljakoviću, Kurića kula u Donjem Vakufu imala je tvrdozidano prizemlje i tri sprata. Smatrao ju je jednim od najvrednijih objekata svoje vrste u Bosni i Hercegovini. I pored zaštitne odluke Zavoda za zaštitu spomenika NR BiH, Mjesni odbor Donji Vakuf naložio je, 1948. godine, rušenje kule kao “objekta iz feudalnog doba”. Bilo bi interesantno ispitati dvije stvari. Prvo, u kakvom je odnosu rušenje kule u Donjem Vakufu bilo sa gotovo istovremenim rušenjima Vezirskog konaka u Travniku te Trgovki i nekih drugih dijelova Bašaršije u Sarajevu? Drugo, da li se rušenje kule u Donjem Vakufu hronološki poklapa sa funkcionerskim djelovanjem mladog Branka Mikulića, kasnijeg višedecenijskog pripadnika najvišeg i najodsudnijeg dijela komunističke partijsko-državne nomenklature u SFRJ, u Donjem Vakufu?

¹⁰⁶ OIS UNSA, Arhiv, AO, Inv. № 69 / L45.

¹⁰⁷ Dokumentacija, koja seže do u razdoblje 1670-1680 a završava oko 1900. godine, potvrđuje neprekidne slijedove Mustafa i Mehmeda u porodici. Vid. Filipović, *Acta Ottomanica*, *passim*.

genealogije. Derviš Ibrahim-beg je bio oženjen iz porodice Cero¹⁰⁸, iz iste one porodice iz koje je poticala majka njegovog brata Murad-bega zvanog Spaho. Ona je bila majka pomenute dvojice sinova Derviš Ibrahim-begovih.

Mustafa je ponio djedovo ime, a kasnije je i obavio hadždž, kao i djed, pa se u upisima iz austro-ugarskog vremena pominje kao hadži-Mustaj-beg.¹⁰⁹ Žena mu je bila od bugojanskih Rustempašića.¹¹⁰ Umro je oko 1910. Imao je sinove Arslan-bega i Salih-bega te ćerke Đulsumu, udatu za Abaz-bega Hadžibegovića u Kopčiću u gornjovrbaškoj dolini, i Mejremu, udatu za Mahmut-agu Latifića, člana jednog starog aginsko-ulemanskog hlivanjskog roda. Arslan-beg je očuvao veleposjed dugo vremena i uspio je odškolovati sina Derviša na Sorboni gdje je stekao diplomu ekonomiste da bi radio u bankovnoj struci u Sarajevu i Beogradu, dok je drugi sin Muharem bio gimnazijski profesor u Tuzli.

Drugi Derviš Ibrahim-begov alias Derviš-agin sin Mehmed ušao je u historiju na ne tako malo vrata kada je, 1859. godine, ustupio srpsko-pravoslavnoj crkvenoj opštini zemljište na kome će nastati crkva i, kasnije, konfesionalna škola. Nije imao djece, a ženio se dva puta. Prva žena je bila Džehva iz donjovakufskog begovskog roda Kurića, a druga je bila Zejna, ćerka poznate upravne ličnosti, političara, i poslovnog čovjeka iz Hlivna u prvoj polovini XIX vijeka, hadži-Hasana Čate Čizmića koji je posebno bio blizak posljednjem hlivanjskom kapetanu Ibrahim-begu Firdusu te cjelokupnom rodu Firdusa.¹¹¹ Mehmed-beg Gagić je umro oko 1900. godine. Pored dvojice pomenutih sinova, Derviš Ibrahim-beg je u braku sa odivom iz kuće Cera imao ćerke Džehvu, udatu za

¹⁰⁸To potvrđuje pismo kojim Derviš Ibrahim-beg, 1873. godine, poziva Pašo-agu i Adem-agu Cere da se pridruže svatovima njegovog sina koji idu "na prusačku stranu" (*dügünciler Aqhişâr cānibe / sic! / gidecekleri üzre*). OIS UNSA, Arhiv, AO, Inv. № 56 / L32. Još: Burek, *Prezimana Livna*, p. 481.

¹⁰⁹Podatke o braći Gagićima, koji se mogu nadopuniti i osmanskim i austro-ugarskom gradom, donosi Burek, *Prezimana Livna*, pp. 481-482.

¹¹⁰O Rustempašićima vid. Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 15; kat. № 16. Još: Kerima Filan, "Pjesma na Turskom Mustafa-bega Atlagića o Ibrahim-begovoj Odbrani Livanjske Tvrdave Početkom 18. Stoljeća", *POF*, LII-LIII, 2002-03, pp. 51-71. Pjesma sadrži važan, ali neprimijećen, podatak o sudbini roda Malkoč u Bosni nakon XVI vijeka. Naši "historiografski osmanisti" trebali bi najzad spoznati činjenici da je osmanska književnost takođe historijski izvor, a što je u svjetsku nauku davno uveo Mehmet Fuat Köprülü, a nastavili Nedim Filipović, Hazim Šabanović, Dušanka Bojanić i Radmila Tričković u nas i Cemal Kafadar u Velikom Svijetu. O usmenoj bošnjačkoj epici kao historijskom izvoru značajne studije su dali Salko Nazečić, Đenana Buturović i Ramiza Smajić.

¹¹¹O Čizmićima vid. Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 27.

Ibrahim-agu Brkića¹¹², i Zlatku za Nazif-begom Karabegom¹¹³, iseljenim iz Hlivna u İzmir / Smirnu. Međutim, Derviš Ibrahim-beg Gagić nije bio oženjen samo od Cera nego je, po svoj prilici u poodmaklim godinama, oženio nevjestu iz kuće Čizmića, iste one kuće iz koje je bila druga žena njegovog sina Mehmed-bega. U Sarajevu je ranih sedamdesetih godina XX vijeka umrla u 107. godini života, kao tada najstariji stanovnik Sarajeva, Azemina Filipović, udovica Muhamed-bega Filipovića zvanog *Pašâbeg*¹¹⁴ iz Glamoča. Ona je bila ćerka Derviš Ibrahim-bega Gagića iz braka sa jednom Čizmićkom.¹¹⁵ To bi značilo da se Azemina rodila u razdoblju 1860-1863. godine. Prateći *dugo trajanje* porodice Gagić uočava se česta dugovječnost među njima, te se to može opisati kao genetska karakteristika roda. To je, bez svake sumnje, moglo i pripomoći pojavi poliginije u toj porodici, ali i novih brakova ranije obudovjelih Gagića. Isto tako se uočava da su Gagići običavali da sklapaju opetovane brakove sa određenim rodovima. Tako su se i Derviš Ibrahim-beg i njegov sin Mehmed-beg Gagić bili oženili iz istog uglednog hlivanjskog roda Čizmića. U našoj ispravi, u njenom osmanskome jeziku zapaža se jedna osobenost vezana za prezime Gagić. Naime, iako veliki broj sačuvanih

¹¹² O hlivanjskim Brkićima čiji, dosad najstariji utvrđeni, pomen u Hlivnu seže do u 1760. godinu vid. Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 17.

¹¹³ O hlivanjskoj ulemansko-begovskoj porodici Karabeg, odavno iseljenoj u İzmir/Smirnu/ i Istanbul vid. Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 20. Pored toga, važne podatke o ovom rodu smo svojevremeno zapisali od Emine Horić rođ. Teskeredžić, Zarfije Filipović i Šide Filipović rođ. Ibrahimpašić.

¹¹⁴ Muhamed-beg *Pašâbeg* bio je jedan od sinova kliškog alajbega Mahmut-alajbega Filipovića, umrlog 1832. godine ostavivši iza sebe veliki posjed na Jakiru kod Glamoča te imanja na Koprivnici i u Čipuljiću u blizini današnjeg Bugojna. Ostala njegova djeca bili su hadži-Ahmed-beg Filipović Cicvara, pradjed po majci Muhameda Filipovića i djed po majci Nedima Filipovića, Šemsi-beg Filipović, djed po majci Envera i Husreva Redžića, ćerka Izeta, žena Mehmed Ali-paše Kulenovića-Bajbuta iz Kulen-Vakufa, nena po ocu dra Asim-bega Kulenovića-Bajbuta, jednog od prvih pet Bošnjaka sa modernom lječarskom diplomom i, najvjerovatnije, prvog Bošnjaka-lječara sa specijalizacijom iz hirurgije, itd.

¹¹⁵ Naš otac Muhamed Filipović je bezbroj puta čuo da Azemina kaže da joj je otac bio Derviš-beg Gagić, a majka Čizmićka. Azemina je bila izuzetan kazivač i umrla je bez traga senilnosti. Naš otac je dovodio Azemini, na njihovo traženje, etnologue i folkloriste Ljiljanu Beljakašić-Hadžidedić, Nedžada Hadžidedića, Vlajka Palavestru, Marija Petrića, Đenanu Buturović i oni su zapisivali građu od Azemine te su bili oduševljeni kvalitetom te građe. Azeminina ćerka Džemila ud. Bosnić, umrla u Sarajevu oko 1982. godine, nama je više puta izjavljivala da joj je *majka Gaguša, a nena Čizmuša*. Istu tu predaju konstantno je prenosila Azeminina unuka Fatima Bera Filipović, ćerka Mahmut-bega Filipovića, a Azeminina praunuka gđa Dženita Filipović-Murga koja i danas živi u Sarajevu, čula je istu predaju od svoje nene, Azeminine snahe, Munire Filipović rođ. Beširević Ostrožačke koja je bila udata za Azemininog drugog sina Ibrahim-bega Filipovića. Jedan Azeminin sin, i to najstariji, nosio je ime Derviš po djedu po majci, srednji je bio Mahmut po djedu po ocu, a najmlađi Ibrahim po drugom imenu djeda mu po majci.

osmanskih isprava o porodici Gagić u svom osmanskom tekstu za tu porodicu koristi osmanski priimenak (*laqab*) Ġāġī-zāde, u hudozdžetu iz 1871. godine upotrebljen je slavizam odnosno bosnizam Ġāġik.

Ostale prosopografske napomene

Važan dio preostale prosopografske građe u ispravi nudi lista svjedokâ čina. Na toj listi navedena su sljedeća lica koja su predstavljala uglednike u hlivanjskoj lokalnoj zajednici:

- a. Halil-beg-u ovoj osobi moguće je, gotovo posigurno, prepoznati hlivanjskog veleposjednika i uglednika Halil-bega Hamzalajbegovića.¹¹⁶ Halil-beg je bio sin Hasan-bega Hamzalajbegovića. Ahmed-beg Kurić iz Donjeg Vakufa je svome pismu Derviš-agi alias Derviš Ibrahim-begu Gagiću, sastavljenom početkom 1864. godine, pridodao bilješku u kojoj moli Gagića da prenese najdublje poštovanje Hasan-begu Hamzalajbegoviću.¹¹⁷ U braku sa Hatom Smajlagić, Hasan-beg je imao sina jedinca hadži-Halil-bega koji je umro oko 1900. godine.¹¹⁸ Kao jedinac, naslijedio je istinski veleposjed.
- b. Anto Đogić-Đogići su primjer porodice koja se, barem jednim dijelom, od rajinsko-čiftčijske¹¹⁹ uzdigla do trgovačke te posjedničke sa kmetovima. Đogići su očito spadali u ono što Kočić naziva *kmetoder* odnosno hrišćanski veleposjednik sa čiftčijama.¹²⁰ U jednom pouzdanom istraživanju o hlivanjskoj

¹¹⁶ O begovskoj kući Hamzalajbegovića vid. Burek, *Prezimana Livna*, pp. 483-86; Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 15; kat. № 16; kat. № 17. Pored ovih isprava, podatke o rodu smo, kroz dugi niz godina, zapisali od naših rodaka, prije svega od svjetski čuvene turske pijanistice Aysegül Sarıca (u. 2024, Istanbul), direktnog potomka Bećir-bega Hamzalajbegovića i Paše rođ. Atlagić, tetke po majci Ali-bega Firdusa, te od Fahrije Teskeredžić rođ. Firdus, Emine Horić rođ. Teskeredžić, Šehabudina Šehaba Teskeredžića, Esin Asal (Uzunija i Rizvanbegović), Ali Cevata Akkoyunlua (Zulfikarpašić).

¹¹⁷ OIS UNSA, Arhiv, AO, Inv. № 69 / Las. Vokabular te kurtoazne fraze navedene bilješke omogućuju da se pretpostavi da je Hasan-beg Hamzalajbegović bio punac Ahmed-bega Kurića, a to bi bacalo dodatnu svjetlost i na bračnu politiku kuće Gagić.

¹¹⁸ Burek, *Prezimana Livna*, p. 484.

¹¹⁹ Burek, *Prezimana Livna*, p. 152, donosi podatke da se Đogići kao raja odnosno čiftčije pominju još 1741. godine u hlivanjskim selima Phovo~Pr'ovo i Podhum. Kasnije, od početka, XIX vijeka, nastanjeni su i u Držanlijama te sâmom Hlivnu. Upravo od onih Đogića nastanjenih u Hlivnu tokom XIX vijeka nastaje ugledni trgovačko-posjednički rod.

¹²⁰ Dvije Burekove knjige pružaju građu o hlivanjskim katoličkim kmetoderskim rodovima Kaić, Jurkić, Đogić itd. Vid. Burek, *Kameno Hlivno*, passim; Burek, *Prezimana Livna*, passim. Takođe, franciskanski samostan na Gorici ulagao je u kupovinu čiftlika sa tzv. *kmetopravom*. Vid. *Pro Populo*, passim. Nije to bio jedini franciskanski samostan koji se bavio takvim poslovima, ali ta tema ne postoji u današnjoj, pretežno klerikalno-apologetskoj i/ili šovinističko-tendencioznoj,

pravoslavnoj trgovačkoj porodici Kujundžić koja je svoj historijski upliv imala daleko preko međa grada Hlivna, od oko 1780 pa sve do ustaški krvave 1941. godine, drugi jedan zaslužni hlivanjski antikvar, Stipo Manderalo, nabrojao je i hlivanjske katoličke trgovačke porodice u XIX vijeku. To su bile sljedeće porodice: Đogić, Marjanović-Tadić, Jurkić, Jazvo, Đogić, Mioč, Badrov.¹²¹ Antu Đogića kao trgovca izvori pominju već 1855. godine.¹²² On je na ovoj ispravi, iako nemusliman, svjedok čina transakciji koja je obavljena između dvije muslimanske strane i koja je privatno-pravna po svojoj prirodi. Ranije, nemuslimani su mogli bivati svjedocima čina, zakletim svjedocima u pojedinačnim stvarima, svjedocima-ekspertima¹²³, samo u slučajevima u kojima je barem jedna strana u meritumu bila nemuslimanska. Opisano novo stanje savim lijepo ilustruje tanzimatske društvene promjene koje, očito, nisu bile mrtvo slovo na papiru, kako se često apodiktički tvrdi u balkanskim i istočnoevropskim nacionalnim historiografijama.

- c. Mula-Pašo Hubić-i kod ove ličnosti hlivanjski naib-kadija u zastupstvu Bajezid je u osmanskome tekstu isprave upotrebio slavizam odnosno bosnizam *Hûbîk* od bosanskog prezimena Hubić. Inače, radilo se o starom i uglednom hlivanjskom rodu, o čemu je već donekle bilo riječu u ovom radu, koji je u Hlivnu iseljavanjem nestao do kraja XIX vijeka.¹²⁴ No, taj rod je u Hlivnu dokumentarno zajamčen već 1733. godine.¹²⁵ Osmanski laqab u tom prvom pomenu roda glasio je Hubo-zâde (*Hasan Odabaşı Hûbî-zâde*), dok je u pomenu iz 1804. godine glasio samo *Hûbî* (*Hûbî*). Podsjetimo da je toj

literaturi o franciskancima u bosanskoj prošlosti.

¹²¹ Stipo Manderalo, "Livanjski Kujundžići", *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, Etnologija, n. s., XLVIII-XLIX, 1996-1999, pp. 187-216, na pp. 193-94, (dalje: GZM, E). Pored izvornih podataka, Manderalo ističe davnu, ali odličnu, Ekmečićevu primjedbku da je Hlivno bilo jedno od rijetkih mjesta u Bosni gdje srećemo katoličkog trgovca i nakon 1697. godine. O posljednjem značajnom članu porodice hlivanjskih Kujundžića, koji je bio istaknuta politička ličnost i u austro-ugarskoj Bosni i Hercegovini i u Kraljevini Jugoslaviji, dru Bogoljubu Kujundžiću, vid. Sonja M. Dujmović, *U Ogledalu Promjena - Srpsko Građanstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, Historijske Monografije, XVIII, (Sarajevo: Institut za Historiju), 2019, passim. Dr Bogoljub Kujundžić svakako zaslužuje monografsku obradu. Navedimo još da su nam bliski rođaci porodice Kujundžić Jelena Krstić rođ. contessa de Varda, Vladimir Dedijer i Ranko Bugarski, još osamdesetih godina XX vijeka, saopštili da poznata dramska umjetnica Mira Stupica potiče, po majci, iz dvije stare hlivanjske loze: (Hadži-)Stanišić i (Hadži-)Kujundžić.

¹²² Burek, *Prezimana Livna*, pp. 152-53.

¹²³ Radilo se o tri različite vrste svjedokâ.

¹²⁴ Burek, *Prezimana Livna*, p. 188.

¹²⁵ Filipović, *Acta Ottomanica*, kat. № 12.

porodici pripadala hadži-Fatima-hanuma odnosno Hadži-kaduna, prva i najstarija žena hadži-Mustaj-bega Gagića Starijeg, i njoj je inoča bila kasnije “puštena”, u izvorima neimenovana, majka Derviš Ibrahim-begova, dakle nena dvojice kupaca, Mustafe i Mehmeda Gagića. U pomenutom popisu poklonâ iz 1804. godine čitamo da je izvjesni Mula-Pašo Hubić dugovao Fatimi Hubić, ženi Mustaj-bega Gagića, 100 groša. To bi ukazivalo na neku rodbinsku vezu među njima, a velika je mogućnost da je taj dužnik iz 1804. djed istoimenog svjedoka čina iz 1871. Iz titule odobaša koju su u više generacija nosili Hubići, što znamo iz dokumenata, može se predložiti da su oni pripadali ili janičarskim ili ulufedžijskim-plaćeničkim zapovjednicima. Prema djelomičnom popisu imovine Fatime Gagić rođ. Hubić koja je bila predmetom jednog poklona 1804. godine, vidi se da je porodica bila ugledna. Samo Fatima posjedovala je ili cjelokupne nekretnine ili udjele u nekretninama i u Hlivnu i u selima Vržerale~Vražerale, Suhača, Rujan(i), domaće životinje, nakit, srebreninu i bakreninu, nošnju, ostale kućne stvari, osamnaest komada zlatnika, razna dužnička potraživanja, itd.¹²⁶

O civilnim i šerijatskim sudovima u unutrašnjosti tanzimatske Bosne

Sa naznakama u razdoblju 1839-1861, a u punom razvoju iza 1861. godine, u tanzimatskoj Bosni je provedena, ili bolje reći poluprovedena, sudska reforma, kao dio iste reforme u cjelokupnom Carstvu. Pod pritiskom zapadnih sila, a i sa željom da parira tom pritisku i stvori modernu te centralizovanu birokratsku državu francuskog tipa, Osmansko Carstvo je stvorilo mrežu tzv. civilnih sudova, vjenčavajući praksu francuskog, austro-njemačkog te engleskog sudstva sa osmanskom pravnom tradicijom. Pored toga, ti novouvedeni sudovi bili su administrativni državni organi više nego što su pripadali odvojenoj branši sudstva u monteskejevskom smislu riječi.¹²⁷ U Bosni se takve reforme

¹²⁶ OIS UNSA, Arhiv, AO, Inv. № 92 / L65.

¹²⁷ O tome vid. Dr. Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketi ve Tanzimat”, *Tanzimat*, I, pp. 139-209; Mustafa Reşit Belgesay, “Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı”, *Tanzimat*, I, pp. 211-20; Tahir Taner, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat*, I, pp. 221-32; Stanford J. Shaw, “The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement before 1876”, *International Journal of Middle East Studies*, I/1, 1970, pp. 51-84, (dalje: IJMES); Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları), 2004; Ruth A. Miller, *Legislating Authority: Sin and Crime in the Ottoman Empire and Turkey*, (New York and London: Routledge), 2005; Akiba, “Sharī’a Judges”.

provode nakon 1861, posebno.¹²⁸ U cjelokupnom Osmanskom Carstvu trajala je borba između vojno-administrativnog sloja te vjerskih učenjaka oko kontrole tih sudova. Borba nije bila utemeljena na nekim ideološkim razlikama nego na institucionalnom rivalitetu. Jasno je da su obje strane prihvatile principe reforme. Na dugoročnom planu, to je dovelo do marginalizacije šerijatskih sudova u periodu 1839-1876. Ustanova kadije izgubila je svoje javno-pravne prerogative i prerogative inspektora i/ili auditora u administrativnim te finansijskim i vakufskim stvarima. U kadijskim sidžilima, od 1850 otprilike, ne nalazimo više ovjerene kopije sultanskih ukaza, naredbi te namjesničkih dokumenata. Šerijatski sudovi se svode na sudove za lični status i privatno-pravne poslove. To je značilo i gubitak dobrog dijela kadijskih pristojbi. S druge strane, pristojbe u administrativnim civilnim sudovima i vilajetskim organima uprave, od seosko-upravnog do namjesničkog nivoa, bile su brojne i rasle su stalno. Ljudi često nisu mogli sebi priuštiti da plaćaju obje vrsta suda. Sve je to učinilo kadijski poziv manje privlačnim nego ranije. Kvalitet kadijskih isprava, njihov papir, duktus rapidno opadaju. Jasno je bilo da su najsposobniji ljudi odlazili u vilajetsku administraciju a ne u šerijatske sudove, posebno one u malim mjestima. Nelijep rukopis i osnovačke greške u arapskom formularu u ispravi naiba Bajezida to potvrđuju. Pad kvaliteta papira isprava imao je dva razloga. Prvi je bio poplava modernog, industrijskog, jeftinijeg acidnog papira niskog kvaliteta. Paradoksalno je da su isprave iz XVII vijeka daleko bolje očuvane nego isprave iz vremena 1860-1878, a bitan razlog tome bio je i pad kvalitete papira. S druge strane, državna riznica, da bi uvećala prihode, uvela je upotrebu biljegovanog papira različitog kvaliteta i različite cijene. Pored visokih i raznolikih pristojbi, ljudi su se često odlučivali i za najlošiji, a najjeftiniji, biljegovani papir kako bi smanjili administrativne troškove. Paradoksalno je da kvalitet rada šerijatskih sudova, i njihovih isprava, raste, odnosno vraća se na nivo prije 1850, u austro-ugarskom periodu, posebno nakon otvaranja Šerijatske sudačke škole (*Mekteb-i Nüvvâb*; u tradicionalnom sarajevskom govoru poznat kao *Nevâb*) u Sarajevu 1886-1887.¹²⁹

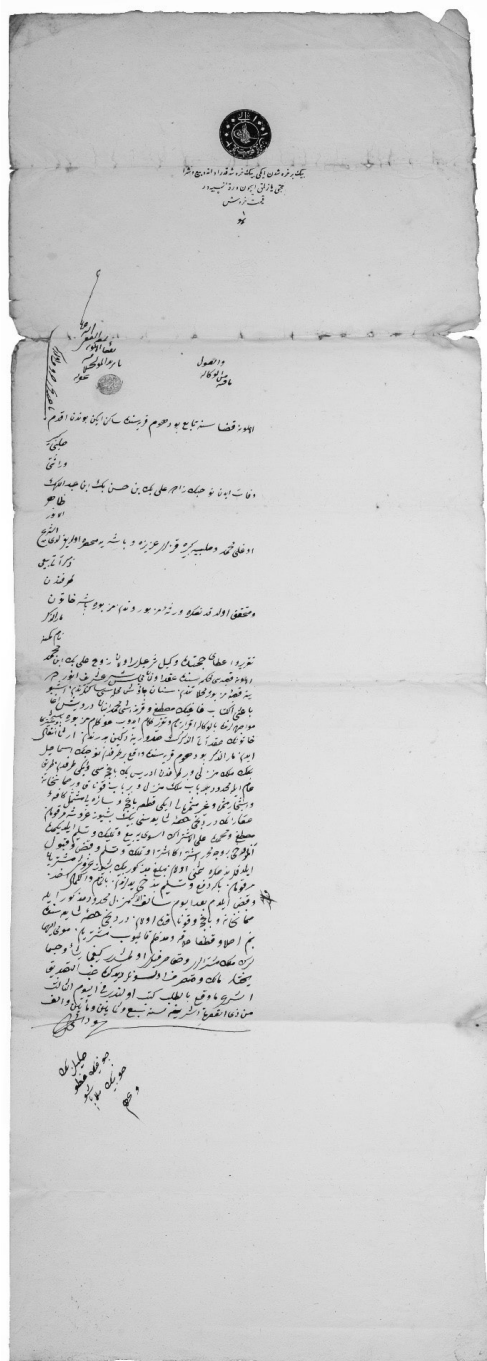
¹²⁸ Aličić, *Uređenje Bosanskog Ejaleta*, pp. 135-43.

¹²⁹ O kadijama i šerijatskim sudovima u austro-ugarskoj BiH vid. Hana Younis, *Biti Kadija u Kršćanskom Carstvu. Rad i Osoblje Šerijatskih Sudova u Bosni i Hercegovini 1878-1914*, Historijske Monografije, XXI, (Sarajevo: Institut za Historiju), 2021.

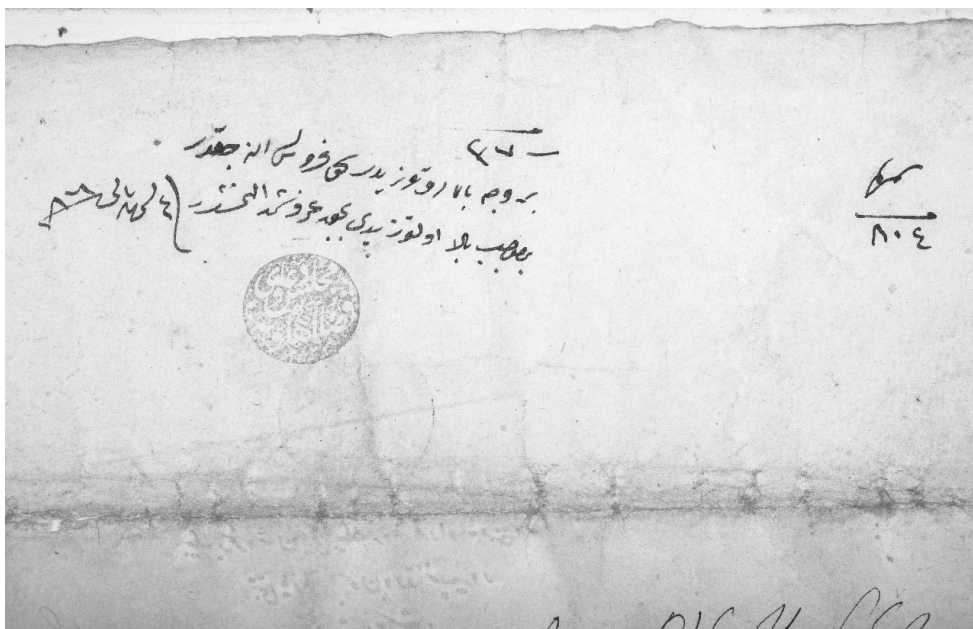
Zaključak

U ovom radu smo dali kritičko izdanje i prevod jedne isprave o kupoprodaji iz kasnoosmanskog Hlivna. Isprava je nastala 1871. godine. Detaljnom obradom te isprave još jednom se potvrdilo da nema nebitnog izvora i da svaki izvor treba biti u potpunosti iskorišten. To su dva postulata na kojima je insistirao Nedim Filipović. Slično tome, Cemal Kafadar je, 1994. godine, istakao da je sve u osmanskim izvorima bitno, čak i pravopisne osobenosti. Shodno tome, navedenu ispravu smo podvrgli detaljnoj mikrohistorijskoj analizi iz više aspekata. Analiza isprave je potvrdila da je žena kasnoosmanske Bosne imala mogućnost posjedovanja i raspolaganja imovinom, ali da se nad tim mogućnostima nerijetko nadvijala sjena muževljeve kontrole. Muž, najčešće u ulozi sudskog punomoćnika, u velikoj mjeri je određivao sudbinu imovine svoje žene. To bi trebalo uzeti u razmatranje kao jedan od korektiva apologetskim ideologizovanim narativima koji ili preuveličavaju ili izmaštavaju dimenzije prisutnosti žene u javnom prostoru osmanske Bosne i Osmanskog Carstva. Dokument i njegova analiza pokazuju važnost detaljnije analize bračnih strategija i porodičnih veza u određenim slojevima. Izvor potvrđuje i neosnovanost nekih skorijih ambicioznih revizionističkih reinterpretacija agrarne historije Bosne u razdoblju XVIII-XX vijek. Bez detaljnih mikroanaliza sudbine posjeda, i bez istraživanja modaliteta iskorištavanja posjeda, ne može se o toj problematici reći ništa utemeljeno. To su pitanja na koja nam ne mogu odgovore pružiti dokumenti centralne administracije, nego privatno-pravni i privatni dokumenti, prije svega porodični arhivi. Pored toga, analize u radu su potvrdile validnost korištenja austro-ugarskih katastarsko-gruntovnih knjiga te memorata iz oralne historije, posebno njenog genealoškog dijela. Rad je demonstrirao potrebu da se spisi bosanskih franciskanaca iz XIX vijeka koriste sa oprezom jer se radi o korpusu tendencioznih tekstova u duhu Reconquiste, dok spisi srpskih post-vukovskih narodnih *radenika*, pretežno sveštenika i učitelja, u velikoj mjeri slijede ideologiju srpskog protonacionalizma. S druge strane, memoari pripadnika trgovačke elite, i pored sporadičnog koketiranja sa nacionalizmima, pokazuju i visoku upućenost u stvari i neočekivani stepen širine u gledanju na Drugoga (npr. Živko Crnogorčević).

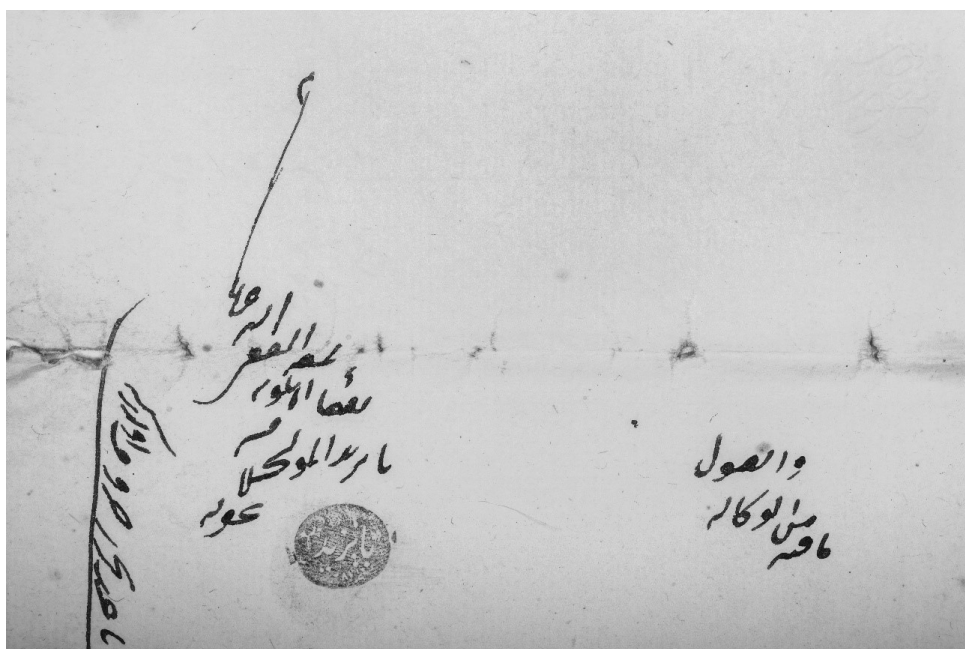
PRILOZI

Prilog 1: Hudžet iz 1871. godine

Prilog 2: Hudžet iz 1871. – poledina, sudska bilješka.

Prilog 3: Hudžet iz 1871. - ovjera

IZVORI I LITERATURA

Primarni izvori

Primarni arhivski izvori

Neobjavljeni primarni arhivski izvori

Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu-Orijentalni Institut, Arhiv,

Acta Ottomanica, (OIS, AO)

Inv. № 51 / L₂₇, Inv. № 54 / L₃₀, Inv. № 56 / L₃₂, Inv. № 57 / L₃₃,
Inv. № 61 / L₃₇, Inv. № 62 / L₃₈, Inv. № 67 / L₄₃, Inv. № 68 / L₄₄,
Inv. № 93 / L₆₅

Stara Zbirka Sidžila, (OIS, SZS).

S 68

Zagreb, Orijentalna Zbirka Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti, (OZHA),

Dokumenti,

Inv. № 320

Objavljeni primarni arhivski izvori

Barkan, Ömer Lûtfî, "Edirne Askerî Kassâmi'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *TTK Belgeler*, III/5-6, 1966, pp. 1-479

Filipović, Nenad-Amer Maslo-Lamija Hatibović (Ljuša), *Alajbegova Bilježnica. Popisi Timarlija u Bosanskom Sandžaku 1828-1830. Kritičko Izdanje i Prevod OIS UNSA SZS S 68, sa Uvodnom Studijom, Glosarom i Indeksima*, Sarajevo, 2023, (u rukopisu)

Primarni narativni izvori

Objavljeni primarni narativni izvori

Borić, Pero, "Opis Lijevna", *Bosanska Vila*, br. 21, 1. novembra 1888, g. III, pp. 330-32

Djela Andrija Kačića Miošića, II, Korabljica, ed. Tomo Matić, Stari Pisci Hrvatski, XXVIII, (Zagreb: HAZU), 1945

Jukić, Ivan Frano, "Putovanje po Bosni 1845. Godine", *Putopisi i Istorisko-Geografski Radovi*, izb. i red. Ilija Kecmanović, Pisci Bosne i Hercegovine, (Sarajevo: Svjetlost), 1953, pp. 98-115

Karaula, Fra-Lovro, "§ 1. Uzrok i Trošak Kupovanja Vodenice u Vrilu Studbe", in: *Pro Populo. Život i Djelo Fra Lovre Karaule (1800.-1875.)*², (Livno: Franjevački Samostan Sv. Petra i Pavla Gorica), 2022, p. 308

- Kovačević, Tomo, *Opis Bosne*, (Beograd: N. Stefanovića i Druga), 1879
- Manderalo, Stipo, *Lozićev Ilirski San. "Adnotationes Variæ-Različite Bilješke" Fra Grge Lozića. Priredio za Tisak, Uvod i Bilješke Napisao Stipo Manderalo*, (Split-Livno: Zbornik Kačić), 1992
- "Memoari Živka Crnogorčevića", ed. Milenko S. Filipović, *Grada ANUBiH*, XIV, Odjeljenje Istorijsko-Filoloških Nauka, 10, (Sarajevo: ANUBiH), 1966, pp. 7-109
- Nametak, dr Abdurahman, *Hrestomatija Bosanske Alhamijado Književnosti*, Biblioteka Kulturno Nasljeđe Bosne i Hercegovine, (Sarajevo: Svjetlost), 1981

Sekundarna literatura

Monografije

- Aličić, Ahmed S., *Desetina u Bosni Polovinom XIX Vjeka*, p. o. iz: PIIS, XVII/16, 1980
- idem, *Uređenje Bosanskog Ejaleta od 1789. do 1878. Godine*, Posebna Izdanja, XI, (Sarajevo: Orijentalni Institut), 1983
- Begić, Midhat, *Jovan Skerlić. Čovjek i Delo*, Djela Midhata Begića, I, ed. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, (Sarajevo: Svjetlost-Veselin Masleša), 1987
- Bingöl, Sedat, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizāmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları), 2004
- Bosna'dan Bursa'ya Çengiç Beyleri*, (Bursa: Bursa Kent Müzesi), 2015.
- Burek, Ahmet, *Kameno Hlivno. Livno u Turskom Vaktu*, (Tešanj: Planjax), 2007.
- idem, *Prezimana Livna i Livanjskog Polja*, (Fojnica: "Štamparija Fojnica" D. D.), 2019.
- Dujmović, Sonja M., *U Ogledalu Promjena - Srpsko Građanstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, Historijske Monografije, XVIII, (Sarajevo: Institut za Historiju), 2019.
- Đurić, Mihailo, *Sociologija Maksa Vebera*, Sociološka Hrestomatija, VI, ed. Rudi Supek, (Zagreb: Matica Hrvatska), 1964.
- Ekmečić, Milorad, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, (Sarajevo: Veselin Masleša), 1960.
- Farkaš, Ljudevit-Jusuf Zija ef. Midžić, *Nasljedno Pravo Muslimana u Bosni i Hercegovini po Hanifetskom (sic!) Redu*, p. o. iz: *Mjesečnik. Glasilo Pravnčkog Društva*, s. n., s. a., (Zagreb: Tiskara "Mercantile" Gj. Jutriša i Drugovi), s. a.

- Filan, Kerima, *O Turskom Jeziku u Bosni. Studija*, (Sarajevo: Connectum), 2017.
- Filipović, Nenad, *Acta Ottomanica Saraevoensia (Osmanski Dokumenti Arhiva OIS UNSA - Studijski Katalog)*, (Sarajevo: Centar za Istraživanje i Razvoj UNSA), 2024.
- Hafizović, Fazileta, *Kliški Sandžak od Osnivanja do Početka Kandijaskog Rata (1537-1645. Godine)*, Posebna Izdanja, XLVI, (Sarajevo: Orijentalni Institut), 2016.
- idem, *Junak ili Izdajnik: Sudbina Mehmed-paše Atlagića, Posljednjega Osmanskoga Branitelja Knina i Mletačkog Zarobljenika*, p. o. iz *Povijesni Prilozi*, LI, (Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest), 2016.
- Kamberović, Husnija, *Begovski Zemljišni Posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. Godine²*, (Sarajevo: Naučnoistraživački Institut Ibn Sina), 2005.
- Kreševljaković, Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini²*, (Sarajevo: Svjetlost), 1980.
- vitez, Kruszelnicki, Franjo - Salih eff. Mutapčić, *Postupak pred Šerijatskim Sudovima u Bosni i Hercegovini*, poseban otisak iz: *Mjesečnik. Glasilo Pravničkog Društva*, № 11, № 12/1916, № 1, № 2, № 3/1917, (Zagreb: Dionička Tiskara), 1917.
- Kurtović, Šukrija, *O Nacionalizovanju Muslimana*, (Sarajevo: Narod), 1914.
- Lovrenović, Ivan, *Unutarnja Zemlja: Kratki Pregled Kulturne Povijesti Bosne i Hercegovine*, 5. pregl. i dop. izd., (Zagreb-Sarajevo: Synopsis), 2017.
- Miller, Ruth A., *Legislating Authority: Sin and Crime in the Ottoman Empire and Turkey*, (New York and London: Routledge), 2005.
- Nasilje nad Ženama. Diskursi, Perspektive, Lekcije iz BH. Povijesti*, ed. Fahd Kasumović, (Sarajevo-Berlin: Filozofski Fakultet UNSA-Heinrich Böll Stiftung), 2024.
- Nedeljković, D-r Branislav M., *Istorija Baštinske Svojine u Novoj Srbiji od Kraja 18. Veka do 1931*, predg. Živojin M. Perić, (Beograd: Izdavačko i Knjižarsko Preduzeće Geca Kon A. D.), 1936.
- Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, (Tešanj: Planjax Komerc doo), 2016.
- idem, *Bosna i Hercegovina 1869-1878*, (Tešanj: Planjax Komerc doo), 2016.
- Younis, Hana, *Biti Kadija u Kršćanskom Carstvu. Rad i Osoblje Šerijatskih Sudova u Bosni i Hercegovini 1878-1914*, Historijske Monografije, XXI, (Sarajevo: Institut za Historiju), 2021.

Članci

- Akiba, Jun, "Sharī'a Judges in the Ottoman *Nizāmiye* Courts, 1864-1908", *OA*, LI, 2018, pp. 209-37.
- Aybakan, Bilal, "Vekâlet", *TDVİA*
- Barkan, Ömer Lûtfî, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat, I, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile*, (İstanbul: Maarif Matbaası), 1940, pp. 321-421.
- Belgesay, Mustafa Reşit, "Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı", *Tanzimat, I*, pp. 211-20.
- Dostović, Nihad, "Dva Dokumenta iz Tuzlanskog Sidžila iz 1054-55. h. g. / 1644-45. godine u Gazi Husrev-begovoj Biblioteci", *AGHB*, XXXIII, 2012, pp. 59-106.
- Dorđević, Tihomir, "Kačićeva Pesmarica u Metohiji", *Naš Narodni Život*, III, ed. Nenad Ljubinković, (Beograd: Prosveta), 1984, pp. 312-18.
- Filan, Kerima, "Pjesma na Turskom Mustafa-bega Atlagića o Ibrahim-begovoj Odbrani Livanjske Tvrđave Početkom 18. Stoljeća", *POF*, LII-LIII, 2002-03, pp. 51-71.
- Filipović, Milenko S., "Brak između Prvih Rodaka (Bint 'Amm) kod Srpskohrvatskih Muslimana", *Čovek među Ljudima*, izb. i predg. Đurđica Petrović, (Beograd: SKZ), 1991, pp. 357-75.
- Filipović, Nenad, "Quelques particularités de l'institution matrimoniale dans le begovat de Bosnie", *La culture urbaine des Balkans (XVe-XIXe siècles), 3, La ville dans les Balkans depuis la fin du Moyen Age jusqu'au debut du XXe siècle. Recueil d'études*, (Belgrade-Paris: L'Institut des études balkaniques-CNRS), 1991, edid. Verena Han-Marina Adamović, pp. 183-90.
- idem, "Lady Mary Wortley Montagu i Ahmed-beg od Kumodraža", *POF*, LIX, 2009, pp. 147-202.
- idem, "Jedan Hudždžet (*Hüccet*) o Ostavini iza Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića", *POF*, LXII, 2012, pp. 215-37.
- idem, "Oko Kuge u Bosni 1763-1764. Godine", *Prilozi Instituta za Historiju*, XLIX, 2020, pp. 45-87.
- Gadžo-Kasumović, Azra, "Imenovanje Kadija i Njihovih Zastupnika/ Pripravnika", *POF*, LXVII, 2017, pp. 169-92.
- Gelez, Philippe, "The End of the *timar* System in Bosnia, 18th-20th Century", *OA*, LX, 2022, pp. 97-138.
- Gradeva, Rossitsa, "On the Judicial Functions of Kadi Courts: Glimpses

- from Sofia in the Seventeenth Century”, *War and Peace in Rumeli. 15th to Beginning of 19th Century*, (Istanbul: The Isis Press), 2008, pp. 101-49.
- Hadžibegić, Hamid-Derviš Buturović, “Berat Hudaverdi Bosna Mehmed-bega od 1593. Godine”, *POF*, XII-XIII, 1962-63, pp. 151-74.
- Hatibović, Lamija-Rijana Jusufbegović-Amer Maslo, “Muslimanska Lična Imena u Djelomičnom Popisu Uživalaca Timara u Bosanskom Ejaletu iz 1830. Godine”, *Antroponimi Orijentalnog Porijekla: Jezik, Kultura, Identitet*, ed. Ramiza Smajić, (Sarajevo: Bošnjacki Institut), 2024, pp. 121-37.
- Ivanova, Svetlana, “The Divorce between Zubaida Hatun and Esseid Osman Ağa: Women in the Eighteenth-Century Shari’a Court of Rumelia”, *Women, the Family and Divorce Law in Islamic History*, ed. Amira al-Azhary Sonbol, /Syracuse: Syracuse University Press/, 1996, pp. 112-25.
- idem, “Muslim and Christian Women before the *Kadı* Court in Eighteenth Century Rumeli: Marriage Problems”, *Oriente Moderno*, n. s., XVIII/79/1, 1999, Special Issue: *The Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, pp. 161-76.
- Itzkowitz, Norman, “Eighteenth Century Ottoman Realities”, *Studia Islamica*, XVI, 1962, pp. 73-94.
- Jennings, Ronald C., “The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Ottoman Sharia Courts”, *Studia Islamica*, XLII, 1975, pp. 147-69.
- Kantardžić, Muhamed, “Hidžretski Kalendar i Ostali Kalendar i kod Islamskih Naroda”, *POF*, III-IV, 1952-53, pp. 299-348.
- Kreševljaković, Hamdija, “Kule i Odžaci u Bosni i Hercegovini”, *Naše Starine*, II, 1954, pp. 71-86.
- Manderalo, Stipo, “Livanjski Kujundžići”, *GZM*, E, n. s., XLVIII-XLIX, 1996-1999, pp. 187-216.
- Nametak, Alija, “Atlagići u Povijesti i Narodnoj Tradiciji”, *ZNŽOJS*, XLII, 1964, pp. 183-216+1 t.
- Shaw, Stanford J., “The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement before 1876”, *IJMES*, I/1, 1970, pp. 51-84.
- Skerlić, Jovan, “Šukrija Kurtović: O Nacionalizovanju Muslimana”, *Pisci i Knjige*, VII, (Beograd: Izdavačko i Knjižarsko Preduzeće Geca Kon A. D.), 1922.
- Taner, Tahir, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat*, I, pp. 221-32.
- Veldet, Dr. Hıfzı, “Kanunlaştırma Hareketi ve Tanzimat”, *Tanzimat*, I, pp. 139-209.

Vinaver, Vuk, "Monete u Srbiji Prvoga Ustanka", *Zbornik Istorijaskog Muzeja Srbije*, II, 1960, pp. 3-31.

Zilfi, Madeline C., "'We Don't Get Along': Women and *Hul* Divorce in Eighteenth Century", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, ed. Madeline C. Zilfi, /Leiden: Brill/, 1997, pp. 264-96.

Univerzitetska predavanja u rukopisu

Filipović, Nedim, *Kurs iz gramatike turskog jezika*, bilješke Snježane Buzov i Nenada Filipovića, šk. god. 1977-1984, strojopis u posjedu Nenada Filipovića.

Rječnici

Rječnik JAZU, V, ed. Pero Budmani, (Zagreb: JAZU), 1898-1903

Zenker, Julius Theodore, *Dictionnaire Turc-Arabe-Persane. Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*, I-II, repr. izd. iz 1866, (Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung), 1967.

Internet

Lovrenović, Ivan, "O Ivanu Frani Jukiću: On je Svoje Uradio", na www.digitalnademokracija.com/2018/07/09/, pristupljeno 1. II 2025.

Prilozi

Hudžet iz 1871., autor fotografija: Dženat Drekočić.

PAŠA NUHBEGOVIĆ AND THE GAGIĆ BROTHERS

- Regarding a writ by the deputy Sharia judge of Hlivno,
Bayezid, composed in 1871 -

Summary

This paper publishes a critical edition, a Bosnian translation, and a historical analysis of a writ composed in 1871 by the deputy Sharia judge of Hlivno, Bayezid. The writ confirms the sale of real estate in the village of Podhum in the vicinity of Hlivno (mansion, guesthouse, farm buildings, gardens, orchards, and house yards). The owner of this property was a woman named Paša, née Nuhbegović. She sold the estate to the two brothers, sons of a notable from Hlivno, Derviš Ibrahim-beg Gagić. The paper examines the socio-economic position of elite Muslim women in Bosnia, traces the origins of the Nuhbegović family from Hlivno-Podhum, and highlights some previously overlooked details from the history of the Repovac family, originating from the Konjic area, and the Gagić family from Hlivno. Methodologically, the paper addresses the biased nature of some Bosnian Franciscan sources as well as those from the Serbian Orthodox Church. In this context, the study specifically examines the “invention of tradition” in relation to the Islamization of Bosnia. Finally, it provides insights into the relationship between Sharia courts and civil-administrative courts in Bosnia during the period 1861-1878.

Keywords: Paša Nuhbegović, Gagić family, Repovac family, Atlagić family, Sharia courts, civil-administrative courts, Qadi writ, large estates.

HISTORIJA I ZAKONSKI OKVIRI OBNOVE CRKAVA U BOSANSKOM EJALETU 1853.

Emir Demir

Apstrakt

Ovaj rad istražuje historiju i šerijatskopravne aspekte obnove starih i gradnje novih crkava u Bosanskom ejaletu 1853. godine za vrijeme sultana Abdulmedžid-hana Prvog i mandata bosanskog valije Huršid-paše i rumelijskog inspektora Kamil-paše. Islamsko pravo definisalo je status i odnos prema Jevrejima i kršćanima, a time i njihovim bogomoljama. Islamska osvajanja nisu bila samo vojna, već su imala za cilj širenje osvjedočene pravde, tolerancije i slobode. Mnoga pravila vezana za neislamske bogomolje ustanovljena su još od vremena kada je halifa Omer godine 636. preuzeo Jerusalem u Palestini, a ovaj rad, također, analizira status istih bogomolja u klasičnoj islamskoj literaturi hanefijske provenijencije. Na području Bosne i Hercegovine tokom osmanske vladavine, crkve su obnavljane i građene uz strogo poštovanje starih dimenzija i zakonskih okvira. Osmanlije su još od Tanzimata 1839. postavili nešto liberalnije zakonske okvire za obnovu i gradnju crkava. U transkripciji, prijevodu i analizi osmanskih dokumenta koji potječu iz 1853. godine, zabilježene su molbe, izvještaji i dozvole za obnovu i gradnju crkava u Bosni. U izvještajima se spominju crkve u Kreševu, Dolcu, Gučoj Gori, Livnu, Vidošima, Sutjesci, Varešu, Zoviku i Plehanu. Također, zabilježene su molbe bosanske pravoslavne zajednice za obnovu njihovih vjerskih objekata.

Ključne riječi: historija, obnova crkava, Bosanski ejalet, islam, tolerancija, kršćani/hrišćani, bogomolje, Tanzimat, šerijatsko pravo, millet, katolici, pravoslavni, mitropolit bosanski i zbornički.

UVOD

Moralno-etički aspekti islamskih osvajanja

Feth (el-feth, ar.), u doslovnom značenju islamsko ‘otvaranje’ ili ‘oslobodenje’, jedinstven je u cijeloj historiji cijelog čovječanstva, jer nije predstavljao puko osvajanje zemalja i tuđih resursa, već, zapravo, pridobijanje ljudskih srca širenjem pravde, tolerancije, jednakosti i bratstva.

Onaj ko sagleda prirodu islamskih osvajanja, doći će do saznanja da su imala za cilj prenošenje poruke islama i davanje slobode izbora svim ljudima. Odluka o ratu donosila se u dva slučaja: kada se fizičkom silom stane pred mirni poziv u islam, ili prilikom napada na slobodu vjerovanja, odnosno kada se ljudi ciljano odvrćaju od istina islama.¹

U islamu uopće ne postoji koncept ratovanja po kojem bi se neko prisilio da pređe na islam, kao što je to bio slučaj sa krstaškim ratovima, inkvizicijom i etničkim čišćenjima posebno uperenim protiv muslimana, i to s najtežim oblicima zlostavljanja, fizičkog istrebljenja i uništavanja islamskih sakralnih objekata, kao u Španiji/Andaluziji potkraj XV, na Balkanu krajem i početkom XX, u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. i Kosovo 1998, Gazi u Palestini 2023. U kodeksima islama ne postoji ideja rata koji ima za cilj da zavlada jedna rasa ili prevlada jedan rod, što su bila odlička svjetskog rata kojeg je pokrenuo Hitler s bolesnom ambicijom da tzv. germanska arijevska rasa postane superiorna nad ostalima. U islamu se ne može voditi rat čiji je osnovni cilj pribavljanje plijena, uzurpiranje tuđih sirovina i resursa, što su radile zapadne kolonizacijske sile u afričkim i azijskim zemljama. Također, nezamislivo je da se rat vodi zarad lične slave nekog kralja ili vladara.

U Kur'anu se kaže: “*Nema prisile u vjeru*”², kao i: “*O ljudi, Mi smo vas od muškarca i žene stvorili i plemenima i narodima vas učinili da biste se upoznali*”³. Također je rečeno: “*I borite se na Allahovu putu protiv onih koji se bore protiv vas, ali ne prelazite granice. Zaista Allah ne voli one koji prekoračuju granice.*”⁴ Značenje Božijeg puta je objašnjeno izrekom Poslanika,

¹ El-Ibrahimi, Muhammed (1997) *Asaru'l-imam Muhammed El- Bešir El-Ibrahimi*, Bejrut: Daru'l-garbi'l-islami, 5/92.

² Sura El-Bekare, ajet 256.

³ Sura El-Hudžurat, ajet 13.

⁴ Sura El-Bekare, ajet 190.

neka su na njega mir i spas Božiji: “Ko se bori da bi Allahova riječ bila vrhovna, bori se na Njegovom putu”.⁵

Islam je svojim suštinskim vrijednostima sačuvan fanatizma, rasizma i vjerske netrpeljivosti. Ova religija, njeni zakoni i njen društveni sistem, također, se odlikuju po apsolutnoj pravdi: svi ljudi dijele jednaka prava, a pravda je neupitna čak kada se radi o prijateljima ili bliskim rođacima: “*I kad govorite, da krivo ne govorite, pa makar se ticalo i srodnika, i da obaveze prema Allahu ne kršite*”⁶, “*Neka vas mržnja koju prema nekim ljudima nosite nikako ne navede da nepravедni budete! Pravедni budite, to je najbliže bogoboјaznosti, i bojte se Allaha, jer Allah dobro zna ono što činite.*”⁷

Islam se odlikuje nastojanjem da spriječi i odvrati nepravdu, gdje god ona bila. Muslimani se smatraju pozvanim da je otklone, bez obzira ko je činio ili kome je učinjena. U priči o Džebeli b. El- Ejhemu, kralju plemena Gassan, koji je za vrijeme Omerove vladavine ošamario beduina koju mu je stao na ogrtač u obilasku oko Kabe, pa je Omer naredio da se Džebeli uzvrati istom mjerom, jasni su argumenti da pravda islama nikada nije gledala na status i položaj tlačitelja; to jest, kako bi ga oslobodila od kazne, a ni na slabost, neznanje ili nesnalažljivost potlačenog, kako bi mu se oduzelo njegovo pravo.⁸ I sam Poslanik, neka su na njega mir i spas Božiji, govorio je: “Tako mi Onoga u čijoj je ruci Muhammedova duša, ako bi Fatima, kćerka Muhammedova, ukrala, Muhammed bi joj odsjekao ruku”.⁹

Ovo su prava polazišta i razlozi islamskih osvajanja: sloboda širenja misije, sloboda vjerovanja i ostvarenje pravde na zemlji. Uostalom, i sami kršćani su hvalili islamska osvajanja:

“Arap i nisu natjerali osvojene narode da pređu na islam. Kršćanima, zoroastrijcima i jevrejima, koji su se prije islama suočili s najgroznijim i najstrašnijim primjerima vjerskog fanatizma, bilo je dopušteno da bez ikakvih prepreka praktikuju obrede svoje vjere. Muslimani su im, bez i najmanjeg uznemiravanja, prepustili bogomolje, manastire, svećenike i rabine. Zar to nije krajnja tolerancija? Gdje i kada je historija prenijela nešto takvo? Ko to nije odahnuo nakon vizantijskog progona, španskih zvjerstava i ugnjetavanja

⁵ En-Nejsaburi, Muslim (2000) *Sahih Muslim*, Dar Ihja’i’t- turasi’l-arabi, Bejrut, 1904.

⁶ Sura El-En’am, ajet 152.

⁷ Sura El-Ma’ide, ajet 8.

⁸ Ibn Kesir, Imaduddin (1420H) *El-Bidaje ve’n-Nihaje*, Rijad: Daru Aleml’l-kutub, 11/264.

⁹ El-Buhari, *El-Džami’us-Sahih*, 34/5.

jevreja. Novi muslimanski gospodari i vladari nisu se miješali u unutrašnja pitanja tih naroda. Jerusalimski patrijarh je u devetom vijeku pisao svom bratu, carigradskom patrijarhu: "Oni se odlikuju pravednošću i uopće nam ne čine nikakvu nepravdu, niti protiv nas primjenjuju ikakvo nasilje."¹⁰

"Uvidjevši Božije prste u arapskim osvajanjima, čak i nakon što su istočne crkve već imale iskustvo sa islamskom vladavinom pet vjekova, jakobitski patrijarh Antiohije Mihailo Stariji, preferirao je istaći ono što su napisala njegova braća u vjeri u drugoj polovini dvanaestog vijeka. Nakon što je pisao o Heraklijevim progonima, rekao je: "Iz tog razloga je Bog osвете, koji je jedinstven po snazi i moći, i koji mijenja stanje ljudi kako hoće, dajući vlast kome hoće i podižući ponižene - kada je vidio zla Bizantinaca koji su pribjegli sili i počeli pljačkati naše crkve, krasti naše domove sa cjelokupnom imovinom, i spuštati na nas kaznu bez milosrđa ili brižnosti, Ismailovi sinovi su poslani iz južnih zemalja da nas svojim rukama spase iz stiska Bizantinaca." Zatim je rekao: "Nije to bio lagan dobitak osloboditi se okrutnosti Bizantinaca, njihovog nasilničkog bijesa protiv nas, i naći se u sigurnosti i miru."¹¹

"Kada je muslimanska vojska stigla u dolinu Jordana, a Ebu Ubejde se utaborio u Fahlu, hrišćanski narod ovog područja pisao je Arapima: "O muslimani, draži ste nam od Bizantinaca iako su oni naše vjere! Vi ste prema nama pošteniji, suosjećajniji i spremniji da se uzdržite od ugnjetavanja. Bizantinci su uzurpirali naše živote i domove."¹²

Muslimani su se kroz dugu historiju pridržavali zadanih principa vezanih za odnos prema nemuslimanima koji su živjeli pod njihovim garancijama. Vjerovatno su se u praksi znala desiti i određena sporadična odstupanja, ali ona, ni u kom slučaju, nisu odražavala systemske moralno-etičke kodekse islama, već samo trenutnu slabost muslimana. Omer, neka je Allah zadovoljan s njim, savjetujući onoga koji će nakon njega preuzeti odgovornost vlasti, na samrti je izgovorio svoje poznate riječi: "Podsjećam ga na garancije preuzete od Allaha i Njegovog poslanika: da se u pogledu njih (nemuslimana-zimmija) poštuje dogovor, da se ustane u njihovu odbranu, i da ne budu opterećeni preko svojih mogućnosti."¹³ Ebu Jusuf u 'Knjizi poreza' spomenuo je da je Omer b. El-Hattab,

¹⁰ Hunke, Sigrid (1423H) *Šemsu'l-Arab tasta' ale'l-garb*, Prijevod: Faruk Bajdun i dr., Bejrut: Daru Sadir, 364.

¹¹ Arnold, T. W. (1913) *The Preaching Of Islam - A History Of The Propagation Of The Muslim Faith*, London Constable & Company Ltd., 54.

¹² El-Belaziri (1403H) *Futuhu'l-islam*, Bejrut: Daru'l-hilal, 139.

¹³ El-Buhari, Muhammed (1987) *El-Džami'us-Sahih*, Dar Ibn Kesir, Bejrut, 3261.

neka je Allah zadovoljan njime, vidio nekog starca kako prosi. Potom je saznao da se radi o nemuslimanu koji živi pod garancijom muslimana i da prosi zbog siromaštva u kojem se našao kako bi isplatio traženu džizju/glavarinu. Tada ga je Omer oslobodio obaveze džizje i dao mu nešto svog imetka, rekavši: “Pošto smo mu već uzeli mladost i snagu za zaradu, ne bismo bili poštteni kada bismo ga sada ostavili iznemoglog i nesposobnog za zaradu.”¹⁴

Status nemuslimanskih bogomolja u klasičnoj islamskoj literaturi

Islamsko pravo, uzimajući u obzir poseban status Jevreja i kršćana kao pripadnika Ehlu'l- Kitaba (Sljedbenika Knjige/Nebeskih objava), također je pobliže definisalo status i odnos prema bogomoljama spomenutih religija. Evidentno je da dolje navedene pravne odredbe, oko kojih gotovo postoji konsenzus svih pravnih škola, ograničavaju mogućnost pariteta ili dominacije nemuslimanskih bogomolja u urbanim gradskim naseljima u kojima su muslimani većina.

Iako muslimani, zbog svoje duboko usađene tolerancije, nikada nisu ciljano uništavali tuđe sakralne objekte, njihove džamije su, povlačenjem sa određenih područja ili fizičkom eliminacijom populacije, kroz dugu historiju ratova i sukoba sistemski uklanjane, ili pretvarane u druge bogomolje. Također, u savremenom dobu se, i pored velike sekularizacije i liberalizacije društava, u većoj ili manjoj mjeri, ograničeno dozvoljava gradnja tuđih vjerskih objekata. Posebno se to odnosi na džamije sa minaretima u tradicionalnoj formi, što se npr. u nekim evropskim državama, na lokalnom ili regionalnom nivou, smatra činom dominacije i superiornosti.¹⁵

¹⁴ Ebu Jusuf, Jakub (1999) *Kitabu'l-Haradž*, Kairo: El- Mektebetu'l-Ezherije, 126.

¹⁵ U nekim evropskim zemljama postoje ograničenja ili zabrane za izgradnju džamija u izvornom obliku sa minaretima i učenjem ezana zbog različitih razloga, uključujući kulturne, političke i društvene faktore. *Kulturni i estetski razlozi*: U nekim zemljama, lokalne zajednice mogu imati estetske ili kulturne preferencije koje ne uključuju tradicionalne islamske arhitektonske elemente kao što su minareti. Naprimjer, u Njemačkoj, mnoge džamije su smještene u industrijskim zonama i nemaju minarete ili kupole kako bi se izbjegli konflikti sa lokalnim stanovništvom. *Strah od islamizacije*: U nekim slučajevima, postoji strah od navodne islamizacije društva, što može dovesti do ograničenja u izgradnji džamija s tradicionalnim islamskim elementima. Ovaj strah može biti povezan s političkim i društvenim napetostima. *Pravna i regulativna pitanja*: U nekim zemljama, postoje specifični zakoni i regulative koje ograničavaju visinu zgrada ili zvučne emisije, što može uticati na izgradnju minareta i učenje ezana. Naprimjer, u nekim gradovima u Njemačkoj, visina minareta je ograničena kako bi se uskladila sa lokalnim arhitektonskim standardima. Pogledati: Von Nadine Berghausen, *Džamije u Njemačkoj: Moderne islamske sakralne građevine*, Goethe-Institut Bosna i Hercegovina www.goethe.de/ins/ba/bs/kul/mag/21153384.html.

Nemuslimanske bogomolje u hanefijskoj literaturi¹⁶

Radi lakšeg shvatanja tematike i sadržaja dokumenata koji su predstavljeni u ovom radu, odlučili smo se poslužiti klasičnom islamskom šerijatskopравnom literaturom hanefijske pravne škole.

Na početku ćemo u sažetoj formi navesti temeljna pravila koja se nalaze u literaturi:

1. Zatečene bogomolje islamskim osvajanjem se ne ruše, a dozvolit će se obnova urušenih u njihovoj prethodnoj formi.
2. U gradskim područjima koja su osnovali muslimani, za razliku od ruralnih krajeva, prema konsenzusu islamskih pravnika, nije dozvoljeno graditi nemuslimanske bogomolje.
3. U vojno osvojenim gradskim područjima (عَنْوَةً - 'anveten), kada nemuslimani prihvate da žive pod garancijama islamske vlasti, bogomolje neće biti uklanjane, ali će se narediti da se pretvore u stambene objekte.

¹⁶ Većina pravnih stavova ove i ostalih pravnih škola gradi se na 'Omerovim uslovima' stanovnicima Kudsa/Jerusalima, mada su to u osnovi uslovi koje su jerusalimski hrišćani sami sebi nametnuli. Abdullah, sin imama Ahmeda, prenosi predaju s lancem prenosilaca u kojoj se navodi da su jerusalimski kršćani Abdurrahmanu b. Ganmu (Omerovom izaslaniku) pisali sljedeće: "Kada si došao u naše krajeve, tražili smo od tebe sigurnost za same nas i pripadnike naše religije, tako da smo sami sebi pred tobom uslovili da u našem gradu ne gradimo novu crkvu, a ni u okolini samostane, ođaje ili crkve za monahe; da nećemo obnavljati naše urušene crkve, niti one koje su u granicama muslimanskih naselja; da nećemo uskraćivati muslimanima da u našim crkvama odsjedaju danju i noću; da ćemo njihova vrata proširiti za prolaznike i putnike; da nećemo u crkvama i našim domovima davati utočište uhadama; da nećemo tajiti prevaru protiv muslimana; da ćemo u naša zvona udarati tiho unutar naših crkava; da na sebi nećemo isticati krstove; da nećemo podizati glasove u našim molitvama i u učenjima kada su muslimani prisutni; da nećemo isticati krst ili knjigu na muslimanskim trgovima; da se nećemo okupljati za uskrs kao što to muslimani čine za dva bajrama, niti za cvjetnu nedjelju; da nećemo podizati glasove za našim mrtvima (na sprovodima); da nećemo isticati vatru (za mrtvima) na muslimanskim trgovima; da nećemo u njihovoj blizini držati svinje i prodavati vino; da nećemo javno iskazivati idolatriju; da nećemo nikoga privoljeti ili pozivati u našu vjeru; da nećemo uzimati roblje koje su muslimani dobili ratom; da nikoga od svojih srodnika nećemo spriječiti ako bude htio prihvatiti islam; da se držimo naše odjeće gdje god bili; da ne oponašamo muslimane u oblačenju kapa, turbana, obuće, uređivanja kose, niti njihovih jahalica; da ne govorimo kao oni, niti da uzimamo nadimke (kun'je) kao oni; da ošišamo naša prednje dijelove glave i da ne uređujemo naše kike; da stavimo monaške pojaseve; da ne graviramo svoje prstenove na arapskom; da ne jašemo na sedlima; da ne držimo oružje, ne nosimo ga, niti se opasavamo sabljama; da poštujemo muslimane na njihovim okupljanjima; da ih ispravno usmjeravamo na putevima i da ustanemo ako oni žele da sjednu; da ne zavirujemo u njihove kuće; da svoju djecu ne podučavamo Kur'anu; da kada zajedno trgovimo sa muslimanom, njemu pripadne upravljanje trgovinom; da svakoga putnika muslimana ugostimo tri dana i ponudimo mu najbolju hranu kojom raspolazemo. Mi smo to tebi garantovali svojim životima, porodicama, suprugama i domovima. Ako izmijenimo ili prekršimo ono na što smo sami sebe obavezali i ono prema čemu smo prihvatili sigurnost, onda više neće biti garancije. Tada ti je dozvoljeno da uradiš ono što se radi sa nepokornim raskolnicima." Ibnu'l-Kajjim, Muhammed (1997) *Ahkam ehli'z-zimme*, Kairo: Ramadi li'n-nešr, 3/1159.

4. Kada se radi o gradskim područjima dobijenim mirovnim sporazumima:
 - a. Dozvoljeno je graditi nove bogomolje ukoliko sporazumom teritorija pripadne nemuslimanima, a harač (plaćanje poreza) muslimanima.
 - b. Crkve će imati status definisan sporazumom ukoliko teritorija pripadne muslimanima uz plaćanje glavarine.
 - c. Neće biti uskraćeno pravo izgradnje novih bogomolja ukoliko to sporazumom bude zahtijevano.
 - d. Neće biti dozvoljena gradnja novih bogomolja ukoliko bi sporazum bio sklopljen u općem smislu, kao što ne bi bilo dozvoljeno ni uklanjati stare bogomolje.

Citati hanefijskih pravnika

Obnovit će se srušene bogomolje u onoj formi kakve su prethodno bile, jer se do današnjeg dana s velikim brojem predanja, koja isključuju svaku špekulaciju, prenosi od Poslanika, neka su na njega mir i spas Božiji, da se ne diraju vjerski objekti kršćana u muslimanskim gradskim područjima, što je dokaz za dozvoljenost njihove obnove. Objekti nisu beskonačno trajni, pa kada im muslimanski vladar potvrdi i da prethodnu dozvolu, dozvoljena im je obnova, ali ne i izmještanje, jer je to ustvari nova gradnja.¹⁷

‘Nije dozvoljeno praviti nove kršćanske, jevrejske, niti međzusijske bogomolje u podneblju na kojem vlada islam.’¹⁸ Poslanik, neka su na njega mir i spas Božiji, rekao je: “U islamu se ne obavlja kastracija, niti pravi crkva.”¹⁹ To jest, zabranjeno je odstranjivati muške reproduktivne organe²⁰, kao što je zabranjeno i praviti nove crkve na mjestima na kojima prije nisu bile. Crkve se ne premještaju s jednog na drugo mjesto, jer to u suštini predstavlja njihovu novogradnju.²¹

Pod islamskim podnebljem se u općem smislu misli na gradska područja isključujući seoska, jer se u gradskim područjima održavaju i sprovode zajednički obredi po kojima je islam prepoznatljiv. Zato bi gradnja novih nemuslimanskih

¹⁷ Ibn'ul-Humam, Kemaluddin (1970) *Šerh Feth'l-Kadir*, Kairo: Masfa El-Babi El-Halebi, 6/58.

¹⁸ El-Marginani, Ali b. Ebu Bekr, *Bidajetu'l-Mubtedi fi fikhi'l-imami Ebi Hanife*, Kairo: Mektebe Muhammed Ali Subh, 121.

¹⁹ El-Bejheki, Ebu Bekr (2003) *Es-Sunenu'l-Kubra, Daru'l-kutubi'l-ilmijje*, Bejrut, br. 19824, str 43.

²⁰ Neki su rekli da se ovdje u prenesenom značenju misli na sustezanje od polnog općenja, odnosno celibat.

²¹ El-Ajni, Bedruddin (2007) *Minhatu'l-suluk fi šerhi tuhfeti'l- muluk*, Katar: Ministarstvo vakufa, 353.

vjerskih objekata u gradskim, za razliku od seoskih područja, bila otvoreno kontradiktorna ovim principima.²²

Postoje tri vrste muslimanskih gradskih područja²³:

Prva su ona područja (ili regije) koje su osnovali muslimani, poput Kufe, Basre, Bagdada i Vasita. U njima prema konsenzusu islamskih pravnika nije dozvoljeno graditi crkve, sinagoge, niti bilo koja vjerska okupljališta. Također, u ovim područjima nije dozvoljeno da javno konzumiraju alkohol, svinjetinu, niti koriste zvona.

Druga su ona koja su muslimani osvojili upotrebom vojne sile ('anveten) pa, također, prema konsenzusu u njima nije dozvoljeno graditi nemuslimanske vjerske objekte. Postavlja se pitanje da li ih je obavezno ukloniti? Imami Malik i Šafija, kao i prema jednoj verziji imam Ahmed, smatraju da je to obaveza. Prema hanefijskoj pravnoj školi, kada prihvate da žive pod garancijama islamske vlasti, naredit će im se da takve objekte pretvore u stambene u kojima neće imati pravo zajedničkog okupljanja radi obreda, ali isti objekti neće biti rušeni. Ovo je jedno od mišljenja imama Šafije i Ahmeda. Zapravo, ashabi su mnoga područja osvajali vojnom silom, ali nije zabilježeno da su ikada srušili crkvu, niti samostan.

Treća su gradska područja dobijena mirovnim sporazumima. Ukoliko sporazum bude podrazumijevao da zemlja (teritorija) i dalje pripada nemuslimanima, a harač (plaćanje poreza) muslimanima, dozvoljeno je da grade nove vjerske objekte. Ako sporazumom bude određeno da teritorija pripada muslimanima i da plaćaju glavarinu, crkve će imati onakav status kakav i bude definisan sporazumom. Ukoliko sporazumom budu zahtijevali da ima se dadne pravo izgradnje novih bogomolja, to im neće biti uskraćeno, iako je preče da sporazum bude usklađen s prvim sporazumom koji je napravio Omer, neka je Bog njime zadovoljan, koji nije dozvoljavao gradnju novih vjerskih objekata. Ukoliko bi sporazum bio sklopljen u općem smislu, ne bi bilo dozvoljeno graditi nove, kao što ne bi bilo dozvoljeno rušiti stare bogomolje, ali, prema konsenzusu, bez upotrebe zvona, javnog konzumiranja alkohola i svinjetine. Ograničena upotreba zvona unutar crkava bi bila dozvoljena.

Muhammed Eš-Šejbani je rekao: "Nemuslimanski podanici pod garancijama muslimanske vlasti nastanjeni u bilo kojem selu, gradskom području ili regiji,

²² *Šerh Feth'l-Kadir*, 6/58.

²³ El-Ajni, Bedruddin (2000) *El-Binaje šerhu'l-Hidaje*, Bejrut: Daru'l-kutubi'l-ilmije, 7/255-266. El-Misri, Ibn Nudžejm (bez godine) *El-Bahru'r-Raik Šerhu Kenzi'd-dekaik*, Bejrut: Daru'l-kitabi'l-islami, 5/121.

ukoliko javno rade prekršaje koji su zabranjeni i u njihovoj vjeri, poput bluda i ostalih vrsta razvrata, bit će spriječeni.”²⁴

Stare bogomolje u seoskim i prigradskim naseljima, prema konsenzusu islamskih učenjaka, ne uklanjaju se. Kada se radi o gradskim područjima, postoji više predaja od Muhammeda Eš-Šejbanija. U poglavljima o ušuru i haradžu navedeno je da se uklanjanju i stare, dok se u poglavlju o najmu navodi da se ne uklanjaju.²⁵ Stoga, zadržavanje ovih bogomolja u gradskim sredinama je usvojena praksa. Smjenjivala su se vremena i vladari, ali ih niko nije dirao. Ovo je usvojena praksa još od vremena ashaba, neka je Bog njima zadovoljan, a odnosi se na sva područja osim Arabljanskog poluostrva kojeg je Poslanik, neka su na njega mir i spas Božiji, odredio ekskluzivnim za islam²⁶, i to prema hadisu: “Na Arabljanskom poluostrvu se ne mogu sastaviti dvije religije.”²⁷

U djelu *Es-Sijeru'l-Kebir* navodi se: “Ako su stanovnici sela većinom nemuslimani, neće biti spriječena gradnja njihovih bogomolja“, dok je odabrano mišljenje većine hanefijskih pravnika da će biti spriječeni ukoliko su muslimani većina.”²⁸

Ibn Abidin (umro 1252. po H) prenio je slučaj gradnje crkve na mjestu jevrejske bogomolje koji se desio u njegovo vrijeme: “Tražili su fetvu za ispravnost tog postupka, kao i njeno pretvaranje u kršćansku bogomolju. Nisam ništa o tome napisao. Rekao sam: ‘To nije dozvoljeno.’ Međutim, neki nesmotreni ljudi su im, sa ambicijom prema prolaznostima ovoga svijeta, napisali fetvu koja to odobrava, i na taj način ojačali njihov uticaj. Na temeljima iste bogomolje napravili su svoju novu crkvu. Ovaj siromah izdavanjem fetve kontrirao je konsenzusu svih muslimana. Nema sumnje da se treba pribojavati loših završetaka za onoga ko na ovakav način izda fetvu, pomogne ih i ojača njihov uticaj...”²⁹

²⁴ Es-Serahsi, Muhammed (1971) *Šerhu's-Sijeril-Kebir*, Kairo: Eš- Šeriketuš-Šerkije, 546.

²⁵ *Šerh Feth'l-Kadir*, 6/59.

²⁶ *Šerh Feth'l-Kadir*, 6/60.

²⁷ Eš-Ševkani, Muhammed (1438H) *El-Fethu'r-Rabbani*, Sana: Mektebetu'l-džili'l-džedid, 10/5016.

²⁸ Es-Serahsi, *Šerhu's-Sijeril-Kebir*, 550.

²⁹ Ibn Abidin, Emin (1966) *Hašijetu Reddi'l-Muhtar*, Bejrut: Daru'l-Fikr, 4/204-205.

Crkve kroz historiju osmanske Bosne

O identičnom statusu crkava u Bosanskom ejaletu, temeljenom na prethodno citiranim pravilima, svjedoči i nekoliko sljedećih sažetih navoda iz rada Vjerana Kursara o franjevcima u osmanskoj Bosni:

‘Zakonske odredbe temeljene na šerijatskim pravilima bile su u velikoj mjeri provedene u djelo. Fatih Mehmed II izdao je Ahdnamu srebreničkim fratrima 1462. godine, dajući im posebne povlastice, a 1463. općepoznatu Fojničku ahdnamu. U područjima gdje nije bilo muslimana, podizanje crkava bilo je dopušteno, ali obnova je morala biti u istim dimenzijama i materijalu. Ako te odredbe nisu poštivane, crkva bi bila srušena. Ponekad je bilo moguće dobiti dozvolu za obnovu crkve ciglom, kao što pokazuju dozvole iz 1596. i 1600. godine. Ferman iz 1642. dopušta obnovu fojničke crkve, ali materijal je morao biti drvo. Crkve su nekada pretvarane i u džamije. Tako je sultan 1574. godine izdao dozvolu za pretvaranje stare crkve u Zemuniku u džamiju. Pretvaranje crkve u džamiju ili njezino rušenje moglo je biti posljedica kršenja zimijskog ugovora ili suradnje s neprijateljem. Posebno su kritična bila razdoblja ratova. Tokom ratova sa Ugarskom i Habsburgovcima, Osmanlije su zbog kolaboracije s neprijateljima i kršenja zimijske garancije rušili samostane i hapsili gvardijane. Franjevački kroničari izvješćuju da su 1524. Osmanlije srušili samostane Konjic, Visoko, Sutjeska, Kreševo i Fojnica, dok su njihovi gvardijani bili uhićeni. I pored toga, zaštita kršćanske zajednice u općem smislu nikada nije bila upitna ili potpuno dokinuta.’³⁰

U Kanun-namama Bosanskog sandžaka iz 1516, 1530. i 1542. propisane su teške kazne za kolaboraciju sa neprijateljem:

“Podignute su crkve u nekim mjestima u kojima one nisu postojale od starog nevjerničkog vremena. Neka se takve novopodignute crkve dadu porušiti; a oni nevjernici i popovi koji, boraveći u njima, uhode stanje i dojavljuju u nevjerničke zemlje neka se kazne strogo i neka se kazne teškim tjelesnim kaznama (siyaset). Neka se poruše krstovi koji su postavljeni na putevima i neka se ne dopušta da ih ubuduće postavljaju. A ako ih postave, neka se kazne tjelesnom kaznom oni koji to urade. A onaj kadija u čijem se kadiluku to dogodi pa to ne zabrani i ne spriječi, to će biti razlog da se svrgne.”³¹

³⁰ Kursar, Vjeran (2015) *Franjevci i katoličanstvo u Osmanskoj Bosni i Turskoj Hrvatskoj u predmodernom dobu (15-18. stoljeće)*, Zagreb: Matica hrvatska.

³¹ Durđev, Filipović i dr. (1957) *Kanuni i Kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 31.

U sidžilu visočkog kadije iz 1822. godine zabilježena je obnova Sutješkog samostana, i tom prilikom je sud naložio premjeravanje i striktno pridržavanje starih dimenzija crkve i samostana.³²

Osmanlije su već od Tanzimata imali popustljivije stavove kada je riječ o obnovi, proširenju i gradnji novih crkava u Bosni. Također, sadržaj priloženih dokumenata u sljedećem poglavlju pokazuje da određen broj postupaka, u komparaciji s mišljenjima i stavovima iz relevantnih izvora, često opisani kao tiranija i uzurpacija od strane pojedinaca, nisu imali šerijatskoppravno i zakonsko uporište.

MOLBE, IZVJEŠTAJI I DOZVOLE ZA OBNOVU I GRADNJU CRKAVA U BOSANSKOM EJALETU 1853.

DOKUMENT I

Izveštaj bosanskog valije Huršid-paše i rumelijskog
inspektora Kamil-paše
-novembar 1852.-

Predstavka poniznih sluga;

U Bosanskom ejaletu kršćanski podanici Osmanskog carstva, kako bi mogli obavljati vjerske obrede, putem predstavke uputili su molbu za izdavanje visokog odobrenja za proširenje i gradnju nekoliko novih crkava, i to na mjestima gdje postoji realna potreba. Tim povodom u svrhu terenskog pregleda i uviđaja izaslan je odani sluga Ešref efendija, kao stručnjak Carskog kopnenog inženjerskog zavoda. Nešto prije, direktnim odgovorom uvaženom velikom veziru pojedinačno su dostavljene i obrazložene predstavke naše malenkosti. Tim povodom na datum 21. rebiul-ahir 1269. H/1. februar 1853. godine dostavljen je dekret velikog vezira koji sažetkom sadržaja obuhvata i molbu za crkve od kojih je neke potrebno obnoviti a neke kao nove izgraditi. Kako se vrijeme ne bi gubilo, urgentno je mojoj malenkosti data naredba za izdavanje pojedinačnih odobrenja za popravku i gradnju. Pomenuti odani sluga, Ešref efendija, u skladu sa zahtjevima svoje službe, po završetku službenog zadatka u povratku, na ovu temu u formi dopisa sastavio je i dostavio koncept. Gore više se nalazi detaljni

³² Demir, Emir (2021) *Kakanj u sidžilima Visočkog suda: vjenčanja, ugovori, parnice - 19. stoljeće*, Sarajevo: Udruženje Kulturni centar za edukaciju i obrazovanje Spektrum, 25-27.

prikaz sa izvještajem, i prema njegovom sadržaju katolički milet zatražio je da se šest crkava proširi, da se jedna sa stare prenese na obližnju lokaciju i kao nova sagradi. Pošto Tuzla i Derventa kao kadiluci nemaju crkava, i obzirom da zbog blizine susjednih granica u svrhu obavljanja vjerskih obreda većinom prelaze na austrijsku stranu, u nasušnoj su potrebi da se izda dozvola za izgradnju ukupno dvije nove crkve. Uviđaj spomenutog inženjera također je pokazao da za to nema nikakve zapreke, jer su lokacije udaljene od muslimanskih kuća, posjeda i ostaloga, za koje se shvata da se nalaze u centru. Shodno izdatom dokumentu velikog vezira, prethodno spomenuti broj crkava će se proširiti, kao što će se tri nove izgraditi, pa je za obezbjeđenje materijala i početak gradnje spomenutom miletu uručeno i iščitano devet bujuruldija. Pravoslavna zajednica je također dostavila molbe za proširenje i gradnju novih crkava u vezi kojih se, kao i kada se radilo o katoličkim, trenutno obavljaju ispitivanja i terenski pregledi. Nakon završetka ove procedure, stupit će se u provedbu, a o čemu će poglavari i ugledni ljudi svoje zajednice lijepo obavijestiti i pojasniti situaciju. Pripadnici oba mileta zahvaljuju na blagovremenom sultanskom odgovoru na molbe i izdavanju odobrenja, kao što se, shodno sadržaju dva redovno dostavljena dokumenta i izvještaja i njihovim prijevodima, njihovi i mladi i stari obavezaše da se mole prisjećajući se uvaženog sultana. Pošto se podudarilo s terminom slanja pošte, ne imajući vremena za uobličavanje koncepta, dostavlja se izvještaj u svojoj osnovnoj formi koju je spomenuti inženjer sastavio. Molbe pravoslavne zajednice koje se trebaju predati uredu velikog vezira na razmatranje dostavljene su. Kada se izda visoka dozvola za gradnju ovakvih crkava sa zaglavljem carske tugre/amblema, sačini se i pošalje visoki ferman. Sasvim je jasno da će to biti razlog da se svaka vrsta daljnjih priča privede kraju. U spomenutom izvještaju su, vezano za proširenje i izgradnju novih crkava, prikazane mjere po dužini, širini i visini. Izrada i slanje devet visokih fermanskih odredbi ovisi o naredbi velikog vezira i carskoj saglasnosti, kada veliki vezir o tome odluči. O ovom pitanju i o svakoj situaciji odluku donosi onaj ko je nadležan. 13. safer 1269./26. novembra 1852. godine

Ponizni sluga, valija Bosanskog ejaleta Mehmed Huršid

Ponizni sluga, inspektor Rumelije i Bosne Mehmed Kamil³³

³³ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.1.1.

DOKUMENT II

Rezultati ispitivanja i terenskog pregleda bosanskih crkava od strane
inženjera Ešref efendije
-februar 1853.-

Crkva u varoši Kreševo

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
7500	35	16	12	44	24	15
Osmanskih aršina	44					

Hercegovina je zaseban od ukupno pet sandžaka u Bosanskom ejaletu. Valija/namjesnik ejaleta obnaša visoke dužnosti. Jedna od pet je i Fojnička nahija kojom se upravlja na nivou mudirluka, a u njoj je i varoš Kreševo u čijem jednom dijelu postoji osamljeno brdo i na njemu pet monaha i četrnaest đakona, te više od 7000 pripadnika zajednice. U Kreševu je još od fetha ostala crkva čija je dužina 30, širina 16 i visina 12 osmanskih aršina. U njoj se nalaze oltar i pet mjesta za stalne monaške sofe, namještaj i ostale građevine u vlasništvu trajne zadužbine koje kada se izdvoje od površine crkve, preostaje veoma malo prostora za ljude koje može primiti. Spomenuti podanici ne plaćaju porez desetine, već polovinu desetine. Njihove žene i djeca dolaze iz daleka i na otvorenom prostoru, po kiši i snijegu, obavljaju vjerske obrede. Također, njihovi zahtjevi i molbe smatraju se opravdanim. Ova crkva, koja je ostala još od fetha, krajnje je udaljena od muslimanskih kuća, a također se nalazi van varoši. Prema gore navedenom pojašnjenju, u jednom dijelu Kreševa nalazi se osamljeno brdo koje je u cijelosti u njihovom vlasništvu, to jest ne postoji zapreka da se crkva proširi sa svih strana. Pod skicom broj 1, shodno molbama spomenute zajednice, obrazloženo je da se s lijeve strane proširi za 9, sa zadnje 8 i u visinu 3 osmanska aršina, odnosno da ukupna dužina bude 44, širina 24 i visina 15 aršina, a sve u skladu sa visokim mišljenjem. Odsada će podanici u ovom mjestu biti oslobođeni nelagode.³⁴

³⁴ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.1.

Crkva u katoličkoj varoši Dolac

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
7500	20	5	5	44	24	15
Osmanskih aršina	44					

Bosanski ejalet se sastoji od pet sandžaka od kojih je i Travnički, i u njemu kasaba Travnik, a s njene istočne strane nalazi se varoš zvana Dolac. U katoličkom okružju od 480 kuća, još od starih vremena, postoji jedna sasvim mala i tijesna crkva koja nalikuje sjeniku/hambaru. Kada se izračuna odnos onih koji u njoj mogu sjediti i stajati, samo jedan čovjek može u nju ući na 74 koja ostaju vani. Zbog poteškoća prilikom obavljanja vjerskih obreda, kako je navedeno u pojašnjenju i izvještaju o krajnje teškom stanju većem nego kada se radi o crkvi u Kreševu, oni mole za crkvu koja će biti jednaka dimenzijama nove u Kreševu, realno imajući na to pravo. Pod skicom označenom brojem 2, dato je pojašnjenje, tako da će dimenzije shodno mjerama i nacrtu biti: dužinom 44, širinom 24 i visinom 15 osmanskih aršina. Također, ne postoji zapreka za gradnju. Kršćanski stanovnici varoši Dolac, prema iznesenom obrazloženju, nalaze se u prijekojoj potrebi za gradnjom ove crkve.

Vezano za ovo pitanje, mojim indirektnim ispitivanjima utvrdio sam da kada je prije katolika srpski millet bio u teškom stanju, njihovi zahtjevi uslišani su zahvaljujući sultanskoj pravednosti i mudrosti. Od 1800. godine srpskom miletu je data saglasnost na protokole njihovog religijskog pravca. Katolici se još ne nadaju da će to dobiti. Ali, Srbi neće mirovati, već će radi obmanjivanja verbalno uznemiravati. Koliko god katolici bili oprezni i snošljivi, moguće je da u ovoj situaciji dio njih postane poput Srba. Ukoliko se pravovremeno ne odgovori na zahtjeve, nesumnjivo je da može doći do krvoprolića. Prema tome, katoličkom miletu po ovom pitanju i u svim situacijama treba pokazati blagonaklonost i samilost.³⁵

³⁵ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.2.

Crkva u selu Guča Gora

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
5000	20	11	9	35	16	12
Osmanskih aršina	35					

U kasabi Travnik sa njene sjeverne strane, na udaljenosti od sat i po, nalazi se mjesto zvano Guča Gora i u njoj 85 katoličkih kuća. U seoskoj crkvi se nalaze četiri monaha i dva đakona, a ukupan broj stanovnika zajednice prelazi 5000. Lokalna crkva je poput one u Kreševu izgrađena još prije fetha. Dimenzijama je ista kao kreševljanska i spomenute kuće oko nje su sve katoličke. Crkva je jako tijesna, tako da u nju može ući samo jedan na 50 stanovnika. Vjerske obrede obavljaju pod vedrim nebom, na kiši i snijegu, i nalaze se u teškom stanju. Nema smetnje za njeno proširenje sa svih strana. U obrazloženju označenim brojem 3 crkva je imala stare dimenzije: dužinom 20, širinom 11 i visinom 9 osmanskih aršina. Prema zahtjevima stanovnika, s desne bi bila proširena za 5, s prednje za 15 i visinom za 3 aršina. Prema toma, bila bi jednaka dimenzijama stare kreševljanske crkve: dužinom 35, širinom 16 i visinom 12 aršina. Za ovo je izdato pozitivno visoko mišljenje. Crkva u ovim dimenzijama će biti dovoljna i u skladu s njihovim molbama i zahtjevima.

‘U kasabi Travnik i pripadajućim selima ima od 12.000 do 13.000 stanovnika (katolika) koji su raspodijeljeni na dvije crkve. U isto vrijeme postoji samo 800 srpskih žitelja koji imaju veće od ove dvije crkve, dok smo ostali sa starim i urušenim crkvama veličine sjenika. Srbi imaju za cilj dodatno proširiti pobunu.’ – ustvrdili su. Ovim povodom su dostavili molbe s obrazloženjima. Kako se ovoliki broj ljudi ne bi teško osjećao, data je saglasnost, kako je obrazloženo na kraju.³⁶

³⁶ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.3.

Crkva u Gorici kod Livna

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
7500	30	10	5	44	24	15
Osmanskih aršina	44					

U Travničkom sandžaku, na granici sa Austrijom i u blizini kasabe Livno, s južne strane na pola sata udaljenosti, u selu Rapovine, ostala je velika crkva još od fetha. Od fetha je prošlo 300 godina, to jest crkva je postojala do 1710. godine po Miladu. Prije 142 godine crkvena zemlja je postepeno preuzeta od strane uzurpatora. Monasi su se razišli i određeno vrijeme je crkva bila prazna. Prolaskom vremena, spomenuto selo je iznova preuzeto od uzurpatora, a crkva se urušila i od njenog kamena su sagradili kule i kuće. Spomenuti kršćanski podanici ostali su 120 godina bez crkve. Za uskrs i u ostalim prazničnim danima, da bi obavljali vjerske obrede, u nuždi prelaze na stranu Dalmacije koja pripada Austrijskoj monarhiji. Crkvena zajednica broji preko 7500 duša i radi vjerskih obreda prelaze na tuđu teritoriju. Ovo pitanje se tiče ugleda Osmanskog carstva i njegove politike, i to upravo u vrijeme provođenja visokih reformi - Tanzimata. Prethodni valija/namjesnik Bosne, uvijek sretan neka bude, uvaženi Vedžihi- paša bio je pronicljiva, obrazovana i u pitanja politike upućena osoba. On je prije sedamnaest godina dao dozvolu za gradnju crkve u Livanjskom polju na slobodnom zemljištu. Za vrijeme mandata prethodnog valije Erzuruma, Hadži Kamili-paše, hrišćanski podanici Osmanskog carstva, koji su živjeli u blizini granice, radi obavljanja vjerskih obreda su u skupinama prelazili na teritoriju Rusije. Spomenuti paša, poznat po skromnosti i poštenju, kao mudri islamski mislilac, pobožnjak, asketa, znalac, hrabri učenjak i pokrajinski vezir bez premca, rekao je da 'uvaženi erzurumski mola efendija može glasno govoriti i pozivati da za to nema šerijatskog opravdanja'. Uvaženi paša nije se povinovao, već je efendiju zaustavio, i onda bujuruldiom svim hrišćanskim podanicima na granici Osmanskog carstva dopustio da naprave crkve, te tako dokinuo njihove tegobe. Znači, i sam Vedžihi-paša je u potpunosti ispravno postupio, iako su kršćanski podanici u to vrijeme strahovali od bosanskih razbojnika. Neka Bog poštovanom sultanu dugim život učini, i u Bosanskom ejaletu do postavljanja temelja za provođenje visokih reformi - Tanzimata kršćanski podanici po ovom pitanju nisu mogli ni otvoriti usta. I pored toga što je prethodno spomenuti bosanski valija izdavao odobrenja, kršćanski podanici u spomenutom polju u

mjestu po imenu Gorica, izbjegavajući slična zla od uzurpatora, napravili su jedan mali sjenik/hambar koji ne zadovoljava njihove potrebe. Za obrede su na prethodno pomenuti uskrs i ostale praznične dane, kao i prije, prelazili u drugu državu. S punom žalošću i čežnjom vraćajući se kućama govore: “Kako bilo da i mi imamo ovakve crkve!”. Pošto sam kao najodaniji podanik države zadužen za ispitivanje ovog predmeta i terenski pregled, izvijestiti sultana o ovim stvarima ne predstavlja nikakav prekršaj. Ako zbog loših izraza sultan ne bude pravilno informisan, koliko će samo onda to biti štetno za vlast i sramotno za državu! Kako god, ova crkva ima zajednicu od 7500 duša, četiri monaha i pet đakona. Livno se nalazi na granici sa spomenutom državom, a podanici Osmanskog carstva radi obavljanja obreda stalno idu i vraćaju se sa tuđe teritorije. Izgradnja države i čuvanje naroda su obaveza, a za proširenje i izgradnju crkava postoji zakonski osnova, što pametnima i pravednima nije nimalo skriveno. Zašto da kršćanski podanici osmanskog padišaha i vladara radi obavljanja svojih vjerskih obreda idu na teritoriju tuđe države? Zbog svoje zagrijanosti i iskrenosti, zanesen veličinom Vaše amnestije, Vaš sluga je malo izašao iz kruga umjerenog ponašanja i učtivosti. U ovoj mjeri sam napisao i obrazložio stanje. Trenutno su dimenzije 30 dužinom, 10 širinom i 5 osmanskih aršina visinom. Pošto bi otezanje ovog pitanja donijelo glavobolje, ne gledajući na broj žitelja, pod brojem 4 je priloženo obrazloženje prema kojem će ova crkva imati iste dimenzije crkava u Kreševu i varoši Dolac kod Travnika, to jest: 44 dužinom, 24 širinom i 15 aršina visinom, što je po broju žitelja u skladu sa ostalim sličnim crkvama. Pokretanje procedura i izdavanje visoke dozvole zbog date situacije tretira se kao visoka dužnost.³⁷

³⁷ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.4.

Crkva u Vidošima kod Livna

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
5000	24	11	9	35	16	12
Osmanskih aršina	35					

Proširenjem i gradnjom spomenute crkve, koja je ostala još od fetha, bio je potreban i njen prijenos na bliže mjesto. U tabeli i nacrtu je spomenut i obrazložen obim proširenja. Budući da je crkva prenesena bliže od stare lokacije, također se to smatra novom gradnjom, kako je obrazloženo.

U Livanjskom kadiluku nalazi se i kasaba Livno, s čije istočne strane na pola sata udaljenosti, u blizini granice sa Austrijskom monarhijom u Livanjskom polju, na jednoj stijeni još od fetha se nalazi Vidoška crkva. Dimenzijama u potpunosti odgovara crkvi u Gorici, osim što je ova u Gorici sagrađena još za vremena prethodnog uvaženog valije Vedžihi-paše. Crkva u Vidošima postoji još od fetha i zajednica broji 5000 pripadnika, četiri monaha i šest đakona. U svakom smislu i po izgledu jednaka je crkvi u Gučoj Gori koja će se ovom prilikom graditi i proširiti i kojoj će ova u Vidošima biti obavezno jednaka. Stara crkva je bila dužinom 20, širinom 11 i visinom 9 osmanskih aršina. Pošto postoji mogućnost proširenja, dodatno ju je potrebno podići za 10 aršina. U spomenutom kadiluku za prethodno navedene crkve u Gorici i ovu u Vidošima ne postoji zapreka proširenja ni s jedne strane. Bit će jednake novoj crkvi u Gučoj Gori, odnosno pod brojem 5 označena je skica s obrazloženjem prema kojoj su dimenzije sljedeće: dužinom 35, širinom 16 i visinom 12 aršina, u skladu sa kojima je potrebno proširiti. Prema navedenom, izdata su visoka odobrenja za gradnju i proširenje crkava u Gorici i Vidošima. Sada spomenuti kršćanski podanici neće morati radi obavljanja vjerskih obreda ići na tuđu teritoriju. Sve zapreke će apsolutno biti otklonjene.³⁸

³⁸ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.5.

Crkva sa zvonom u Sutjesci, Visočka nahija

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
5000	30	13	12	44	24	15
Osmanskih aršina	44					

Od pet sandžaka ističe se i ovaj koji je pod visokom upravom valije Bosanskog ejaleta. U Visočkoj nahiji, kojom se upravlja s nivoa mudirluka, u stjenovitom predjelu ispred visokih brda nalazi se jedna prazna dolina i u njoj još od fetha poznata crkva u Sutjesci sa zvonikom u kojoj je devet monaha i osamnaest đakona. Ona izgleda kao ostale crkve građene od kamena, samo što je od drveta. Nekoliko puta je pogođena požarima, pa je nekada u većoj, a nekada u manjoj mjeri obnavljana. Okružena je sa 5000 pripadnika zajednice. Spomenute građevine su označene brojem 6 i u gornjoj slici su obrazložene dimenzije: dužinom 30, širinom 13 i visinom 12 osmanskih aršina. Kao i ostale crkve, nema dovoljan kapacitet da primi odgovarajući broj ljudi. Pripadnici ostalih crkvenih zajednica iz udaljenih područja ne dolaze u ovu crkvu. U njenom okruženju su nastanjeni i uvijek se za praznične dane kod nje okupljaju. Prema pregledu i izračunu, ovu crkvu je potrebno proširiti poput ostalih većih crkava s dimenzijama: dužinom 44, širinom 24 i visinom 15 aršina. Ova crkva je kod katoličkog naroda jako poznata i smatra se da su u njoj molitve uslišane zbog njene sakralne pozicije u Bosni i prilično površnih pogleda spomenutog mileta. Izostavljena je u prethodnim zahtjevima. Ovaj put je predat arzuhal na turskom jeziku, ali i u njemu je napravljen propust. Ako bi ponovno uputili molbu i zahtjev na stari način, tako da se iznova obavi ispitivanje i pregled, to bi predstavljalo gubljenje vremena, pa su zamolili da se rezultati ispitivanja prosljede po skraćenoj proceduri. Shodno pravilima politike, ne preostaje mnogo vremena za djelovanje. Kako nade i molbe naroda ne bi ostale bez odgovora, poduzeti su uporedni koraci, pa je shodno situaciji spomenutog mileta donesen zaključak o potrebi proširenja crkve.³⁹

³⁹ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.6.

Crkva u Varešu, Visočka nahija

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
5000	18	12	9	35	16	12
Osmanskih aršina	35					

U prethodno spomenutoj Visočkoj nahiji nalazi se kasaba Vareš, i u njenom jednom dijelu, također, još od fetha crkva sa pet monaha, pet đakona i pet hiljada pripadnika zajednice. Označeno brojem 7 dato je obrazloženje prema kojem su njene dimenzije 18 dužinom, 12 širinom i 9 visinom osmanskih aršina, koje su se zadržale još od fetha. U to vrijeme su bila tri rudnika željeza i 30 familija, to jest od 200 do 250 žitelja. Od ovog mjesta na udaljenosti od četiri sata nalazi se lokalitet Duboštica, u kojem je dok je bio u funkciji, bilo trideset rudnika željeza s više hiljada stanovnika. Bosanski razbojnici, neka im Bog dadne još veću kaznu na Budućem svijetu, nakon fetha 175 godina, to jest 1638. godine po Miladu, u to vrijeme su još podanike Osmanskog carstva sebi pripisivali govoreći: 'Ovi su tvoji, a ovi moji...' Među njima su nastali svađa, sukob i rat. 'Ni tebi, ni meni' - govorili su. Većina jadnog naroda je nepravедno izginula. Rudnici su obustavljeni, a fabrike željeza uništene. Na spomenutom lokalitetu je urušena i nestala poznata i velika Duboštica. Ostatak potlačenih podanika u cijelosti se iselio. Nakon prolaska određenog vremena, na ovom mjestu (Varešu) je otvoreno 20 rudnika željeza i naselilo se oko 5000 ljudi, to jest iz srušenih i još postojećih devastiranih zgrada Duboštrice crkvena zajednica preselila se u Vareš. Stara crkva namijenjena za 30 porodica sada ne može primiti sve ljude. Poput prethodno spomenutih crkvenih zajednica, na kiši i snijegu obavlja vjerske obrede, što je uživo viđeno. Ova crkva bi trebala biti dimenzija poput one stare u Kreševu ili nove u Gučoj Gori, odnosno 35 dužinom, 16 širinom i 12 aršina, te je utvrđeno da je treba proširiti. U svakom slučaju, pristajat će da se iskažu blagonakolnost i samilost.⁴⁰

⁴⁰ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H.R. 96.4689.13.7.

Crkva u Zoviku, Tuzlanski kadiluk

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
2500	-	-	-	35	16	12
Osmanskih aršina	35					

U Bosanskom ejaletu nalazi se pet sandžaka od kojih je i Zvornički. Uz kasabu Tuzla, blizu obale rijeke Save i središta pristaništa u Brčkom, na jednoj lokaciji ispred brda, još od fetha, bile su dvije crkve, zvane Sveti Franjo i Sveti Ilija. Pored ove dvije crkve, i ostale slične crkve su uzurpatori doveli do stanja urušavanja. Sada trenutno postoje ti urušeni objekti i više od 2000 žitelja blizu granice, koji godinama na ovim mjestima nisu mogli obavljati vjerske obrede. Također, primjetno je da je ovo stanje štetno kao i u slučaju crkava u Livnu. Da rijeka Sava nije prepreka, oni bi poput ostalih crkvenih zajednica, radi obavljanja vjerskih obreda prelazili na teritoriju spomenute države (Austrije). Ljudi koji pripadaju ovim dvjema crkvenim zajednicama uputili su posredstvom svojih monaha potpune zahtjeve i molbe. Naveli su da su između ove dvije ruševine u selu Zovik već odavno na svojim posjedima, ne nalazeći drugog izbora, na više lokacija radi ceremonija sklapanja brakova i obavljanja sprovoda, sagradili konak zvani kapela i u njega nastanili svećenika. Zemljište na tom mjestu je već odavno njihovo, kao što su i udaljeni od muslimanskih kuća, tako da je muslimansko selo udaljeno jedan sat. Kako je zapaženo, nema zapreke za gradnju ni s jedne strane. Ova crkva bi bila jednaka prethodno spomenutim crkvama. Označena je brojem 8 u skici, te, kako je pojašnjeno, dužinom bi bila 30, širinom 16 i visinom 12 osmanskih aršina. Nema zapreka ni za obnavljanje monahovog objekta u svrhu obavljanje vjerskih obreda. Poput nešto prije spomenutih livanjskih crkava, pokretanje postupka i gradnja se smatraju zakonskom i političkom dužnošću.⁴¹

⁴¹ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H.R. 96.4689.13.8.

Crkva u Plehanu, Derventski kadiluk

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
5500	-	-	-	44	24	15
Osmanskih aršina	44					

U Bosni se nalazi pet sandžaka, a jedan od njih je i Banjalučki. U njemu je i kasaba Derventa i njenoj blizini, na udaljenosti sat i po, katoličko selo Plehan. Kako je navedeno, za gradnju svećeničke odaje i bogomolje, od osoba po imenu Adem i Atif, uz pisanu potvrdu i izvještaj nanovo su zaprimili 2500 groša kao kompenzaciju. Nema prepreke za gradnju na ovoj lokaciji. Pisana potvrda i izvještaj su verifikovani. U okruženju se nalazi više od 5500 žitelja, pa, u skladu sa sličnim slučajevima, pod brojem 9 je dat nacrt, prema kojem su dimenzije: 44 dužinom, 24 širinom i 15 osmanskih aršina visinom, prema kojima je sada žele izgraditi. Lokacija je udaljena od kasabe, pa tako sa svih strana nema smetnje za gradnju.⁴²

⁴² T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H.R. 96.4689.13.9.

Sažetak terenskog pregleda i potrebne izjave inženjera Ešref efendije

Nazivi	Muških i ženskih	Stare dimenzije			Proširenje			Nove dimenzije		
		Duž.	Šir.	Vis.	Duž.	Šir.	Vis.	Duž.	Šir.	Vis.
Približan broj stanovnika	Broj									
<i>Crkva u varoši Kreševo</i>	7500	35	16	12	44	24	15	0	0	0
<i>Crkva u katoličkoj varoši Dolac</i>	7500	20	5	5	44	24	15	0	0	0
<i>Crkva u selu Guča Gora</i>	5000	20	11	9	35	16	12	0	0	0
<i>Crkva u Gorici kod Livna</i>	7500	30	10	5	44	24	15	0	0	0
<i>Crkva u Vidošima kod Livna</i>	5000	24	11	9	35	16	12	0	0	0
<i>Crkva sa zvonom u Sutjesci, Visočka nahija</i>	5000	30	13	12	44	24	15	0	0	0
<i>Crkva u Varešu, Visočka nahija</i>	5000	18	12	9	35	16	12	0	0	0
<i>Crkva u Zoviku, Tuzlanski kadiluk</i>	2500	0	0	0	0	0	0	35	16	12
<i>Crkva u Plehanu, Derventski kadiluk</i>	5500	0	0	0	0	0	0	44	24	15

Uvaženi sultan Gazi Fatih Mehmed-han, neka mu bude lahka zemlja, prema prethodnom obrazloženju počastio je Bosnu (fethom) i prilikom povratka svojim časnim dekretom (Hatt-i Šerif) kao gest dobročinstva oslobodio je zemlju od poreza desetine. U Bosni s Hercegovinom bilo je više od četrdeset crkava, ali prolaskom vremena crkvena zemlja je zaposjednuta od strane uzurpatora, a crkve srušene, tako da ih je ostalo svega nekoliko. Međutim, svi prethodni veliki i poštovani sultani, po redu i slijedu, od sultana Fatiha do današnjeg pravednog vladara, novim ukazima prihvatili su i potvrđivali sadržaj visokog sultanskog ukaza, koji je sačuvan i kod svećenika. Ako bi oni po ovom pitanju uputili pritužbe, u svakom slučaju bi bile osnovane. Bilo bi to predugo polemisanje, jer ukoliko se postupi prema visokom ukazu (Hatt-i Šerif), kao prvo, to bi uzrokovalo umanjen priliv poreza desetine u fond Bosanskog ejaleta,

i kao što se zapaža, dovelo bi do situacije u kojoj bi svećenici ušli u neprimjeren sukob sa sadašnjim zemljoposjednicima. Iz ova dva razloga misli su skrenuli u drugom smjeru, i to ka obnavljanju spomenutih postojećih crkava i za neke (nove) iznalaženju zakonskog opravdanja u smislu vjerske potrebe. Prethodno, u pogledu molbi za obnovu postojećih svećeničkih odaja i izgradnju novih crkava nisu davane saglasnosti. Sada, nakon provedbe Tanzimata ne preostaje bilo kakav način da se propisi krše. Spomenuta religijska zajednica trpeći svaku muku nalazi se u teškom stanju. Za obavljanje vjerskih obreda žrtvuju sami sebe. Na taj način bi 150.000 podanika Osmanskog carstva postepeno bilo dovedeno u bijedno stanje.

Zaključak

Svi svećenici u Bosanskom ejaletu poštuju sultana Fatih Mehmed-hana poput Isaa, neka je mir s njim, a njegov, s dobročinstvom i pažnjom, izdati ukaz (Ahdnamu) drže poput Svetog Evandjelja. On je dajući Ahdnamu časnim ogrtačem/hilat-i fahire zaogrnuo (primatelja Ahdname). Isti ogrtač se tretira poput Hirka-i saadeta (Poslanikova ogrtača kod muslimana), kojeg iz poštovanja stalno obilaze. Prethodno su saznali da se potpuna odanost prema vladarima koji dolaze iz ove dinastije smatra obavezom i načinom veličanja vjere, te na taj način obrede obavljali. Ovaj put je to očima viđeno u Fojničkom samostanu. O ovom pitanju i u svakoj situaciji odluku donosi onaj ko je nadležan. 9. džumadel-evvel 1229. H/18. februara 1853. godine.⁴³

Inženjer Ešref

⁴³ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.9.

DOKUMENT III

Originalna molba sultanu od strane gvardijana samostana
u Fojnici, Kreševu i Sutjesci
-februar 1853.-

Slavodobitno Carsko Veličanstvo! Naš Primilostivi Gospodaru!

Bog svemoguć i kraljevstva ovoga svijeta daje po svetoj svojoj volji komu on hoće, ovo malo Kraljevstvo Bosnu starinom katoličko nazad 400 godina predao je Vašeg Veličanstva neumerlomu Pradiedu Sultan Fathi Mehmedu II koji svojom dobrovoljnošću ganut prema katoličkom zakonu upisa svojom vlastitom rukom u Ordii⁴⁴ pod čadorom svoj sjajni Hati-Humajun⁴⁵, i dade sa zakletvom nami Ruhbanim⁴⁶ isvemu našem Milletu⁴⁷ Katoličkom Serbestiu⁴⁸ u mahlu⁴⁹, džanu⁵⁰, u harzu⁵¹ i klisama⁵². Istina je da poslije Fetha⁵³ različiti deveri⁵⁴ Bosanskog vilajeta ove Serbiestie pokvariše, Cerkve i Manastire oboriše, zemlje i čiflike⁵⁵ pograbiše tako, da vas Katolički millet ostade stisnut na tri glavna manastira Fojnicu, Kreševo i Sutisku, no istina je i ovo, da u svakom deveru milostive oči svih Carah bilesu otvorene osobito na naš millet Katolički, kako sviedoče nebrojeni Fermani⁵⁶ koje u rukama našim deržimo. Ali spomenuti Fermani i sve druge Carske milosti vazda su nalazile u Bosni tvrde zaprike, osobito što se tiče popravljanja starih Cerkavah i Manastirah, i gradje novih, ter tako millet Katolički veliku je muku terpio u svomu zakonu, na kiši, na sniegu, na suncu i na zimi, a mnogi osobito medjaši tražili su u susjednoj Austrii cerkve za učiniti svoja molenja gonuti željom za svojim zakonom.

⁴⁴ Osmanska vojska.

⁴⁵ Carski ukaz.

⁴⁶ Monasi.

⁴⁷ Religijska zajednica.

⁴⁸ Sloboda.

⁴⁹ Mal - imetak.

⁵⁰ Džan - život, duša.

⁵¹ Arz - čast.

⁵² Kilise tur. - crkva.

⁵³ Osmansko osvajanje.

⁵⁴ Patnja, tegoba.

⁵⁵ Zemljišni posjedi.

⁵⁶ Zvanični sultanski dekreti.

Evo sada po milosti Božjoj uvodeći se u Bosni srećni Tanzimat⁵⁷ pod upravom Pravednih Većilah⁵⁸ Vašeg Veličanstva Valie⁵⁹ Bosanskoga Huršid-Paše i Poslanika Kiamil-Paše Kojim smo pružili naše molbenice milostju Carskog Vašega pogleda diže se i ova zaprika, i bi dopušteno nama Ruhbanim i našem milletu Katoličkomu da možemo čerestu⁶⁰ pripravljati za na nekoliko miestah stare Cerkve popraviti i razprostraniti, a na nekoliko miestah nanovo iste načiniti, i daće nam istinito na ovi posao što pria Carski Fermani po njihovom nastajanju biti pribavljeni. Ovim načinom millet Katolički stoji posve zadovoljan i upokojen, što se u spomenutim miestim moći će pod krovom Bogu moliti za Srećno zdravlje i vladanje Vašeg Carskog Veličanstva.

Mi dakle niže podpisani stariješine od triuh glavnih Manastirah Fojnice, Kreševa i Sutiske, probudjeni ovom velikom Carskom milostju prosterti po zemlji pred Vašim Veličanstvom na ime svih Ruhbanah Bosanskih svega viernega Milleta Katoličkoga s ovim našim rukopisom potvrđenim našim podpisim i pečatim, iz dubinah naših srca zafaljujemo na ovlikoj Carskoj milosti, i obvezujemo se svedjer danom i noćju Boga Svemogućega moliti ta stalno zdravlje i dugovieko vladanje Vašeg Carskog Veličanstva i doskoršanja našeg života onu viernost prama Vešem Pristolju obderživosti koju smo dielom ukazivali od 400 godinah do danas.

Pisano u Sarajevu dana 21. Veljače mieseca god. naše 1853.

Vašega Carskog Veličanstva Priponizni i vierni podložnici Glavnoga manastira Fojnice Guardian Glavnoga manastira Kreševa Guardian Glavnoga Manastira Sutiske Guardian⁶¹

Pisano u Sarajevu dana 21. Veljače mieseca god. naše 1853.

Vašega Carskoga Veličanstva

Priponizni i vierni podložnici

Glavnoga manastira Fojnice.
Guardian

Glavnoga manastira Kreševa
Guardian

Glavnoga Manastira Sutiske
Guardian

⁵⁷ Reforme.

⁵⁸ Vekil - većil: punomoćnik.

⁵⁹ Namjesnik, guverner.

⁶⁰ Drvena građa i građ. materijal.

⁶¹ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H.R. 96.4689.15.1. i İ.H.R. 96.4689.11.1-2.

DOKUMENT IV

Službeni prijevodi katoličkih arzuhala sa bosanskog na osmanski
-februar 1853.-*Prijevod*

U vrijeme uvaženog Sultan Fatih Mehmed-hana, lahka mu zemlja bila, 1463. godine bosanski katolici su imali trideset tri crkve. Naposljetku su neki nepravедni muslimani, bez ikakvih instrukcija Osmanske države, zaposjeli njihove crkve i zemlju. Danas je od velikih i malih crkava preostalo svega njih pet. Nešto prije, fratri ovoga mileta od trojice vezira i Omer-paše radi obavljanja vjerskih obreda tražili su da se sagrađe dvije nove crkve i šest kapela proširi, ali dozvole nisu date. Kada su uglednom inspektor paši sa uvaženim Huršid-pašom predali zahtjev, njih dvojica su dali saglasnost. Imenujući odmah Ešref efendiju za ispitivanje stanja, spomenute crkve su i terenski pregledali, pa će za njihovu gradnju i obnovu izdati saglasnost. Spomenuti Ešref efendija, kao jedna savršena ličnost, ovo ljeto je, također, na Bašçaršiji u Sarajevu sagradio jednu jaku vojno- policijsku karaulu. Katolička zajednica, koja broji 150.000 duša, za obavljanje vjerskih obreda imala je samo pet crkava. Kada u prazničnim danima dođu obaviti obrede, crkva ih ne može sve primiti. Ostajući na otvorenom, zimi na hladnoći i ljeti na vrućini, podnose dodatni napor i teškoće. Sada ovim putem spomenuta zajednica izražava radost zbog izdavanja odobrenja, ujedno se moleći za Osmansku državu i dvojicu spomenutih uvaženih visokih dužnosnika.⁶²

Prijevod katoličkog arzuhala

Bog, Koji nema premca, kome želi dati vlast, ukaže mu dobro dodjeljujući mu je. U prijašnjim vremenima područje Bosne bilo je kraljevina. Ova zemlja je čistom Božijom milošću i pažnjom prije 400 godina pripala uvaženom sultan Fatih Mehmed-hanu, lahka mu zemlja bila. Katolička zajednica pokorno i odano time je bila ponosna. Rahmetli Fatih prema podanicima katoličkog mileta s krajnjom brižnošću i milošću dozvolio je obavljanje obreda ostavljajući naše crkve slobodnim. U carskom šatoru svojom časnom rukom, u zaglavljju carskim rukopisom ukrašenim tugrom/ambblemom, dodijelio nam je visoki dekret (Ahdnamu). Već dugo vremena (ugovor) nije poštovan, pa je od

⁶² T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.8.1.

strane nekih zulumčara došlo do uzurpacije. Tako su naše crkve u potpunosti se urušile, a zemljišni posjedi oduzeti i razdijeljeni. Preostale su nam samo tri crkve, pa za obavljanje obreda nailazimo na mnogo poteškoća. Nekoliko crkava bi trebalo izgraditi kao nove, a neke obnoviti i proširiti. Iako smo od uvaženih prethodnih bosanskih valija u molbama to tražili, odobrenja nisu izdavana. Naša zajednica je bila duboko razočarana. Međutim, neka Bog našem dobročinitelju bez premca, gospodinu Padišahu, podari dug život i zdravlje. Nakon što su molbe upućene bosanskom valiji Huršid-paši i uvaženom inspektor paši, izdato je odobrenje i ukazano dobročinstvo za obnavljanje naših crkava. Povodom toga naš milet je presretan, ali i zbunjen ne znajući na koji način se pomoliti. Sada će cijela naša zajednica imati lagodnije uslove. Zahvaljujući pomenutim uvaženim visokim dužnosnicima, prema nama nije učinjena nepravda ili prijestup. Sada će naš milet za uvaženog dobročinitelja gospodina Padišaha danju i noću moliti. Obavezno zahvaljujući na izdanoj visokoj dozvoli za gradnju naših crkava, smogli smo hrabrosti ovaj arzuhal naše malenkosti uputiti i dostaviti.⁶³

⁶³ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.6.1.

DOKUMENT V

Izveštaj austrijskih printanih medija o dopuštenu gradnje crkava -februar 1853.-

Narodne novine, Zagreb, 27. siječnja 1853.

Iz Sarajeva 19. siječnja. Franciskani od tri manastira bosanska predali su molbenicu na upravljajućega Huršid-pašu i došavšeg carskog komisara Ćamil-pašu, da im dozvoli visoka porta zidati dvie cerkve na novo, a šest malih kapelah razprostraniti. Ovu molbu činili su oni i za priašnja tri vezira i samoga Omer-paše, ali zaludu su bila sladka sva obećanja njihova do današnjega dobrog Huršid-paše; on je u porazumljenju s Ćamil-pašom za malo danah odgovor povoljni dao i odmah opremio za izviditi i izmieriti te bogomoljnice, koje se imadu ponavljati i graditi, carskog inžinira Ešref-efendiu, koji je dosta izkustva pokazao lietos Sarajevo regulirajući i jednu ukusnu stražarnicu na glavnom tergu (baš-čaršii) načinivši. Ako ovo nastojanje franciškanima za rukom podje, svakoga kerstjanina obasjat će sunce od takve carske milosti, jerbo za jedan narod neima gore pečali ni progonstva, nego kad mu se svetotajstva od zakona pogaze, cerkva i oltar sruši, da neima znaka od viere ni zakona. Ovako je kristjanluku u Bosni bilo. Za 150 hiljadah katolikah više nije nego pet cerkavah, i to tiesnih i ubogih bilo, a ostali narod vas pod krovom božjim, to jest pod nebom i na vrućini lietnoj i na mrazu zimskom Bogu se je klanjao i molio. Godine 1463., kad je sultan Mehmed II. Bosnu osvojio, bilo je katoličkih cerkavah i manastirah sa svojim imanjstvima 33, pak je ove sve progonstvo tursko, osim tri gori rečena srušilo, i imanjstva, zemlje osvojilo preko zapoviedi i zakletve istoga sultana, koji je sa svojeručnim fermanom ove cerkve osigurao i uzgor ostavio. Ovi slavni rukopis živi i sada, ali nije mogao više od tri manastira protiva razuzdanom i biesnom fanatizmu turskom obraniti i uzdržati. Evo sada s ovim prvim primierom može se uciviljeni kerstjanluk ufati, da će njegove svetinje pod blagom sienom carske milosti napredovati. Živio sultan Medžid! Živili dobre paše Huršid i Ćamil!*)

*) Samo da bi ovi čestiti carski ljudi hteli oko svoje obratiti ina onake opačine, koje su u jučerašnjem broju ovih novinah iz sandžakata tuzlanskog, nahie gradačke i bërčkanske vierodostojno prijavljene.⁶⁴

⁶⁴ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.10.1.

DOKUMENT VI

Predstavka velikom veziru i sultanska saglasnost za popravku i gradnju crkava -mart 1853.-

Predstavka moje malenkosti uvaženoj strani velikog vezira

Poštovani gospodine,

u Bosanskom ejaletu prema prethodnoj odluci trebaju se popravljati i graditi nove crkve, o čemu se ovdje ponovo piše. Zbog važnosti pitanja koje ne dozvoljava gubljenje vremena, hitno i na licu mjesta treba povesti procedure. Crkve koje će se iznova graditi su katoličke, a kako se pravoslavni ne bi osjećali zapostavljeno, bit će moguće i njima izdati odobrenje za gradnju dvije nove crkve. U tom smislu, spisi poslani ministarstvu kao odgovor rumelijskog inspektora uvaženog Kamil-paše i bosanskog valije Huršid-paše, i to u vidu zajedničkih dopisa objedinjenih sa ostalim različitim dokumentima, predloženi su uvaženoj sultanskoj instanci. Inženjer koji je imenovan za ovaj zadatak, Ešref efendija, gore je u detaljnom izvještaju na marginama istakao da katolički millet ima šest crkava za popravku i proširenje. Kako bi ovaj millet mogao obavljati vjerske obrede i kako ne bi išao na drugu stranu (državu), u tom smislu prema viđenoj potrebi izdata je dozvola za gradnju tri nove crkve. Za crkve pravoslavnog mileta trenutno se radi procjena i terenski uvid. Oba mileta su zbog dobijanja carskog odobrenja sačinila i dostavila dopise zahvale, što je vidljivo iz pojedinosti same predstavke i izvještaja. U pomenutom detaljnom izvještaju date su dužine, širine i visine crkava u vezi čije je gradnje prethodno izdato carsko odobrenje. U tom smislu i prema aktuelnoj potrebi izdat će se devet visokih fermama/dekreta. U svakom slučaju, kada se izda visoki dekret sultanske instance, prema njemu će se i postupati. Kako na popravku i gradnju ovih crkava gledaju stranci, može se vidjeti iz austrijskih novina po imenu 'Zagreb', koje se štampaju lokalno i čiji se jedan članak šalje u prilogu. Drugi spis spomenutog inspektora koji je pristigao dat je također na uvid uvaženoj carskoj strani. Službena bilješka je sastavljena uz obrazloženje.

2. džumade-l-uhra 1269. H/13. mart 1853. godine.

Ovaj dokument je stigao pod ruke velikog vezira i uz ostale različite spise dat je na uvid sultanskoj instanci. Prema pripremljenim pitanjima velikog vezira (istizan) u spomenutom izvještaju navedene su dimenzije dužinom, širinom i visinom za izgradnju crkava. U tom smislu, izdavanje potrebnih devet fermana/dekreta i proklamovano carsko naređenje smatraju se visokom potrebom. Prethodno spomenuti spisi vraćeni su ponovo strani velikog vezira. Krajnja odluka o ovome pitanju pripada onome ko je nadležan.

3. džumade-l-uhra 1269. H/14. mart 1853. godine.⁶⁵

[illegible]

⁶⁵ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.171.

DOKUMENT VII
Prijevod molbi bosanske pravoslavne zajednice
-februar 1853.-

-Molbe bosanskog mitropolita-

Moj uvaženi gospodine,

moja malenkost obnaša dužnost mitropolita. U Bosni su nastanjeni hrišćanski podanici u ime kojih koje se upućuje molba i kojima je radi obavljanja vjerskih obreda potrebno obnoviti crkve i zgrade, a neke kao nove napraviti. Prethodno sam dostavio arzuhal vezirskoj instanci. Ovom prilikom ću spomenuti da se u kasabi Visoko i njenoj nahiji nalaze nastanjen sveštenik i skupina hrišćanskih podanika koji uputiše molbu. Od spomenute kasabe na deset minuta nalazi se zborna crkva, i to na poznatoj zemljišnoj parceli sa ostacima prethodne gradnje. Upućuje se molba strani uvaženog i strahopoštovanog gospodina Padišaha da se izda visoki dekret, jer je u toj nadi ovaj arzuhal sačinjen i predan. O ovom pitanju i svakoj situaciji krajnja odluka pripada onome ko je nadležan.

Odani sluga Prokopius

Mitropolit za Bosnu i okolinu, trenutno⁶⁶

Pod mojim ingerencijama u kadilucima Bosanskog ejaleta nalaze se urušene crkve i bogomolje koje su u potrebi za obnovom, a na nekim mjestima i nova gradnja, o čemu se dostavlja pojedinačni popis

U kadiluku Tešanj, i istoimenoj kasabi i nahiji, postoji jedna manja crkva. U varoškoj mahali samog Tešnja, u kojoj nema muslimanskih kuća, postoji potreba za gradnjom jedne crkve.

U kadiluku i nahiji Derventa u osnovi nema crkve, pa postoji potreba da se u samoj Derventi sagrađi jedna crkva.

U samoj Banjaluci je bila jedna bogomolja koja je zapaljena od strane nepoznatih razbojnika, pa je potrebno da se iznova sagrađi.

U Banjalučkom kadiluku nalazi se palanka Prnjavor, pa je radi obavljanja vjerskih obreda potrebno odobrenje.

U istom kadiluku u selu Šljivno potrebno je obnoviti jednu crkvu.

⁶⁶ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.3.1.

U kasabi Prijedor je bogomolja zapaljena od strane razbojnika, pa ju je potrebno iznova izgraditi.

U Starom Majdanu jedna stara crkva je u potrebi za obnovom.

S druge strane rijeke Une nalaze se sela Vrelo, Gata i Rujnica koja su u potrebi za jednom bogomljom. Pošto uz samu granicu postoji crkva, za obavljanje obreda prelaze na tuđu teritoriju. Za tu namjenu u okruženju postoji jedno odgovarajuće mjesto.

U nahiji Petrovac nalazi se polje Bilaj i u njemu crkva koja treba obnovu.

U blizini Kulen Vakufa nalazi se selo Prkosi, pa postoji potreba da se na starim temeljima sagrađi crkva.

Na obroncima Kulen Vakufa nalazi se selo Gornji Unac, pa postoji potreba da se na starim temeljima sagrađi crkva.

U kasabi Zenica je u svrhu održavanja obreda potrebno izdati naredbu za gradnju sveštenikove kuće.

U nahiji Glamoč još otprije za obavljanje obreda podigli su šator, pa je potrebno sagrađiti crkvu.

U kadiluku Čelebi Pazar/Rogatica u samoj kasabi i nahiji u osnovi nema crkve, pa je u Glasincu na temelju stare crkve potrebno sagrađiti crkvu.

U Bihaćkom kadiluku nalazi se selo Grmuša i njemu urušena crkva koju treba popraviti.

U samoj kasabi Visoko u svrhu održavanja obreda potrebno izdati naredbu za gradnju sveštenikove kuće.

Odani sluga Prokopius

Mitropolit Bosne i okoline, trenutno⁶⁷

Moj uvaženi gospodine,

još od svoga djetinjstva uvijek sam iskazivao prijateljstvo i iskrenost prema vječnoj Osmanskoj državi. Sultanskom milošću i pažnjom, ukazana mi je počast stupanja na čelo Bosanske mitropolije. Hrišćanski podanici u Bosni, po već zadanoj obavezi i ustaljenoj tradiciji, još od davnina prilikom okupljanja u crkvama upućuju molitve spominjući uvaženog vladara i sultana: 'Neka Bog podrškom njegovoj vladavini ovjekovječi njegovu državu do Sudnjeg dana i

⁶⁷ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.4.1.

dadne mu da nadjača i pobijedi neprijatelje vjere i države', što predstavlja molitvu nakon obreda. Pošto kontinuirano treba izvršavati obaveze zajednice i obavljati vjerske obrede, potrebno je i znati da su brojne crkve urušene, kao i da ih na nekim mjestima nikako nema. Nametanje obaveze ljudima da prelaze velike udaljenosti je teško. Uskraćene su im uobičajne stvari, nisu se mogli skrasiti i nastaniti na jednom mjestu, te su se selili i živjeli u stanju bijede. Urušene crkve i bogomolje su u potrebi za obnovom prema ovjerenom defteru, a za gradnju novih na nekim mjestima trebaju naredba i carski ukaz. Veoma je izvjesno da će se uz zalaganje spomenutih plemenitih dužnosnika to i realizovati. Arzuhal je sastavljen i predat veziru. O ovom pitanju i svakoj situaciji krajnja odluka pripada onome ko je nadležan.

Odani sluga Prokopius

Mitropolit Bosne i okoline, trenutno⁶⁸

-Molbe zborničkog mitropolita-

Izveštaj grčko-pravoslavnog mileta

Neka Uzvišeni Bog našem slavnom Padišahu povećava život i carsku sreću iz dana u dan. Odane sluge i podanici na ovaj način iskreno od srca otpočinu pojašnjenje stanja: Reforme koje su sprovedene u ostalim osmanskim provincijama s ciljem postizanja općeg dobra utjecale su i na Bosanski ejalet. Svi podanici u Bosanskom ejaletu uživaju mir, sigurnost svojih imetaka, života i časti, kao što se u potpunoj slobodi bave svojim poslovima i zaradom, na svaki način moleći za dug život uzvišenog sultana. Oni su zbog nepostojanja crkava i kuća za sveštenike u svrhu obavljanja vjerskih obreda već odavno prelazili na stranu Austrije i Srbije. Dok smo ponizno obavljali svoje pravoslavne obrede i iskazivali potrebu za izdavanjem sultanskog odobrenja, stigla je saglasnost za gradnju potrebnih crkava i ostalih vjerskih objekata. Slušajući riječi rumelijskog inspektora, uvaženog Kamil-paše, i valije Bosanskog ejaleta, poštovanog Huršid-paše, zaronili smo u more sreće, srca su nam zadrhtala i suze na oči udarile. Zbunjeni smo ne znajući kako izraziti zahvale na izdavanju visoke saglasnosti. Moleći Silnog Gospodara ljudi Koji se odaziva, prisjećali smo se, kao odrasli muškarci, žene i djeca, našeg uvaženog i cijenjenog baštinika blagodati, gospodina Padišaha. Dok su nam duše u tijelima znat ćemo za svoj

⁶⁸ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.5.1.

dug. Hvala Bogu da nakon Tanzimata nema više prethodno viđenih nepravdi i drugih stvari. Svi uživaju sigurnost, srećni su pod zaštitom Padišaha i osjećaju blagostanje. Prema tome, naša situacija se uveliko poboljšala, kao što cijela zajednica izražava zahvalnost na carskim dozvolama za gradnju i proširenje naših bogomolja. Otkad nas je uvaženi bosanski valija počastio dolaskom, ostavljajući svoj lični spokoj i mir, ambiciozno je u skladu sa visokim zahtjevima nastojao ispuniti potrebne povode za ostvarenje blagostanja i duševnog mira za podanike uzvišene Osmanske carevine. Već dugo smo molili da se ove stvari u Bosanskom ejaletu ne izostavljaju. Mi smo sa ovim dopisom pojasnili stanje.⁶⁹

Moj uvaženi gospodine,

neka Uzvišeni Bog našem samilosnom dobročinitelju i gospodinu dadne dug život, uspjeh, respekt i dobročinstvo. Nezasluženo obavljam poziciju mitropolita. U Zvorničkom sandžaku su nastanjeni hrišćanski podanici koji za obavljanje vjerskih obreda, kako je gore obrazloženo, imaju tijesne i urušene crkve. Na nekim mjestima su radi održavanja obreda također potrebne bogomolje, što se premilostivom vladaru Padišahu daje na razmatranje i odluku. Tijesne i urušene crkve bi bile iznova sagrađene u širim dimenzijama, a u vezi mjesta u kojima nedostaju bogomolje moli se za visoko odobrenje gradnje barem sveštenečkih kuća. Upućujući ovu molbu u ime odanih podanika, moja malenkost je sačinila arzuhal i smogla snage da Vam ga uputi. O ovom pitanju i svakoj situaciji krajnja odluka pripada onome ko je nadležan.

Početkom džumadel-evvela 1269. H/10. februara 1853. godine

Odani sluga Agatiklos

Mitropolit za Zvornik i okolinu, trenutno

U Gračanici se nalazi selo Osječani i u njemu stara crkva koja je potpuno urušena, pa bi se sa njenim uklanjanjem izgradila nova.

U istom kadiluku nalazi se palanka Modriča i u njoj varoškoj mahali stara crkva, koja je također urušena. Traži se dozvola da se njenim uklanjanjem izgradi nova.

⁶⁹ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.7.1.

Takoder, u varoškoj mahali Gračanice urušena je sveštenikova kuća, pa se zbog toga traži dozvola za njen popravak.

U istom kadiluku nalazi se selo Koprivna u kojem je radi obredoslovlja potrebno izgraditi kuću za sveštenika.

U istom kadiluku u selu Milosavci nalazi se prazna sveštenikova kuća, pa se traži dozvola za obavljanje obreda.

U istom kadiluku nalazi se selo Vranjak u kojem je radi obreda potrebno napraviti jednu kuću za sveštenika, pa se za to traži dozvola.

U kasabi Brčko nalazi se varoška mahala u kojoj je stara crkva potpuno urušena. Njenim uklanjanjem bi se izgradila nova i veća, za što se traži dozvola.

U istoj kasabi u mjestu Zovik za obavljanje obreda traži se dopuštenje izgradnje kuće za sveštenika.⁷⁰

روم من محضر زریه ترجمه
جناب صد سوکنو بادشاه عزت عروافیل شاه زری کوه بلو نه زیاد بر سو نه بوصافه رعایا قهر بر کوه به نه کینه خوبان
ایر بر کوه ستر ابلات شاه زریه اجل بر سو نه نخل به خیر اصول منستوله هایل ایو بونه الای اوزر نه وضع ساه برادی
صد رعایا قهری مال و جاده وعصه ونا موند امیه اولر نه کال انجیل کار وکینه شغل اولوب هر صورت رعایا نرایه
ایا سم عرو سوکنه ناه جاده سواخته انکس اولدیر واسکیده اجرای ایسه انکس ایچونه کعب دیایس فای لرین بولسید قشوق
نجم الکانه و صبره طرفه کعب عبادیه ایو بر ایلمه بو عاچ روم ایلیق بوخه رعایا قهریله نظیر اولقوی مساعده شاهان
اوزر نه قروص اولر کعب لر ایله ستر عبادت لرین انکس نه مساعده بولر لیلی روم ای طفری مفتی حضور کاطیا
و بونه ایان والیه خورید یات حضراته سولم بر جرسنه صوبه بولر لرین رانه و دبدیه لرین کرایه اولرین مالیه بو
علیه فصل تشکریه کلری تا شیری و نه بر دانه اجا خانه رب الانم سوکنو و قدر نه و نعمت بخت یار شاه اوزر
رعاش کوجک و بول واروف یار و نه کار ابدل و جعفر ترش بولنه ایلمی بودج بولر لر الحمد لله که نخلیات نه
اول کور بونه نخلیاته و ساه و نه برش قالدی و هکس دانه امتیعه ذوق و ساد ایله سیه یادت هیه صفویه رفاه مال دی
نایلیه مسعوده هال لرین ابرکنده و عبادت لرین جدد انکس و لذیعه از راه بولر مساعده جلد نه و نه و نه
جد نکل تشکری و شرایه دایا حضراته بولر لرین شریف بولر لر خواب ورا هنی نکل جدد سلطه نه نکل نخل حال و ارامه بلای
موجیه اولر ایلیک اشکله بر دهم دفعه عهدهت بولر لرین اولم بر انکس بلک جود وقت ایو بونه بالنده ناک بر لیسج جاز و لیسج
ایو محضر لر بیانه بادره اجل

⁷⁰ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.2.1.

Zaključci

U temelje islama ugrađena su i pravila visoke tolerancije prema Sljedbenicima Knjige, Jevrejima i kršćanima. Muslimani su se kroz dugu historiju pridržavali zadanog kur'anskog principa: "Nema prisile u vjeru" koji je postao osnova za uređivanje odnosa prema nemuslimanima. Omer, na samrti, savjetovao je onoga koji će nakon njega preuzeti odgovornost vlasti da se poštuje dogovor i da se ustane u odbranu nemuslimana.

Vjerovatno kroz dugu islamsku historiju znala su se desiti i određena sporadična odstupanja, ali ona ni u kom slučaju nisu odražavala systemske moralno-etičke kodekse islama, već samo trenutnu slabost muslimana. Uostalom, i sami kršćani su hvalili tolerantni odnos islamskih osvajača.

Islamsko pravo, uzimajući u obzir poseban status Jevreja i kršćana, također pobliže je definisalo status i odnos prema njihovim bogomoljama. Kada su nemuslimani prihvatili da žive pod garancijama islamske vlasti, njihove bogomolje nisu bile uklanjane. U gradskim područjima dobijenim mirovnim sporazumima bilo je dozvoljeno graditi nove bogomolje ukoliko bi teritorija sporazumom pripadala nemuslimanima. Nije ih bilo dozvoljeno graditi u gradskim područjima koja su osnovali muslimani.

Prema tome, pravne odredbe su ograničavale ili isključivale mogućnost pariteta ili dominacije nemuslimanskih bogomolja u urbanim gradskim naseljima u kojima su muslimani većina, upravo kao što danas muslimanima u većini zapadnih država nameću ograničenja pri gradnji džamija.

U Bosni i Hercegovini prilikom osvajanja 1463. godine zatečene su 33, a prema nekim navodima i više od 40 katoličkih crkava. Sultan Mehmed Fatih bosanskim katolicima tada je dodijelio Ahdnamu, koju su sultani u narednim generacijama poštovali. Vremenom su mnoge crkve srušene ili zaposjednute, tako da ih je 1853. godine svega pet bilo u upotrebi.

Na području Bosne i Hercegovine tokom osmanske vladavine crkve su obnavljane i građene uz strogo poštovanje starih dimenzija i zakonskih okvira. Osmanlije su od Tanzimata 1839. postavili nešto olakšanje zakonske okvire za obnovu i gradnju crkava. Katolička religijska zajednica, koja je tada brojala 150.000 podanika Osmanskog carstva, nalazila se u teškom stanju, jer su u nedostatku molitvenog prostora vjerske obrede obavljali pod otvorenim nebom, kišom i snijegom.

U nedostatku bogomolja u pograničnim dijelovima Bosne prelazili su na teritoriju Austrije, odnosno Dalmacije i Slavonije. Iz ove greške Osmanlija, koju

su počeli ispravljati s velikim zakašnjenjem, slobodno se može konstatovati jedan od ključnih razloga debosnizacije domaćeg kršćanskog i hrišćanskog stanovništva i njihovo prihvaćanje hrvatskog, odnosno srpskog nacionalnog identiteta.

Za Osmanlije je ova problematika postala izuzetno osjetljiva zbog političkih odnosa, sve češćih srpskih ustanaka i straha da i katoličko stanovništvo bude uvučeno u pobune.

U transkripciji, prijevodu i analizi dokumenta iz 1853. godine zabilježene su molbe, izvještaji i dozvole za obnovu šest i gradnju tri nove katoličke crkve u Bosni: Kreševu, Dolcu, Gučoj Gori, Livnu, Vidošima, Sutjesci, Varešu, Zoviku i Plehanu.

Kroz istu skupinu dokumenata evidentirane su i molbe bosanske pravoslavne zajednice i njenih predstavnika za obnovu vjerskih objekata. Bosanski mitropolit je tražio obnovu starih i gradnju novih crkava i svećeničkih kuća u Tešnju, Derventi, Banjaluci, Prnjavoru, Šljivnom kod Banjaluke, Prijedoru, Starom Majdanu, selima Vrelo, Gata i Rujnica (Cazin), Bilaju kod Bosanskog Petrovca i Prkosima, Gornjem Uncu kod Kulen Vakufa, Zenici, Glamoču, Čelebi Pazaru/Rogatici, Grmuši kod Bihaća i Visokom. Zvornički mitropolit je isto tražio za Osječane kod Gračanice, Modriču, varoš u Gračanici, selo Koprivnu, Milosavce, Vranjak, varoš Brčko i selo Zovik.

Inžinjer Ešref efendija u koordinaciji sa bosanskim valijom Huršid-pašom i rumelijskim mufetišom Kamil-pašom izvršio je pregled i podnio detaljan izvještaj. Nakon završetka svih procedura izdati su visoki fermani za devet katoličkih i dvije pravoslavne crkve. Pripadnici obje zajednice/mileta duboko su se zahvalili na sultanskom razumijevanju problema, blagovremenom odgovoru i odobrenju. Zahvala je posebno upućena od gvardijana tri samostana u Fojnici, Kreševu i Sutjesci u ime katoličke, te mitropolita bosanskog i zvorničkog u ime pravoslavne zajednice. Nakon ovih odobrenja do kraja osmanske uprave u Bosni su sve lakše i učestalije izdavane saglasnosti za gradnju novih vjerskih objekata, što je evidentno iz niza dokumenata za čiju obradu u ovom radu nije bilo dovoljno prostora.

IZVORI I LITERATURA

- Arnold, T: W. (1913) *The Preaching Of Islam - A History Of The Propagation Of The Muslim Faith*, London Constable & Company Ltd.
- Demir, Emir (2021) *Kakanj u sidžilima Visočkog suda: vjenčanja, ugovori, parnice - 19. stoljeće*, Sarajevo: Udruženje Kulturni centar za edukaciju i obrazovanje Spektrum.
- Durdev, Filipović i dr. (1957) *Kanuni i Kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Ebu Jusuf, Jakub (1999) *Kitabu'l-Haradž*, Kairo: El- Mektebetu'l-Ezherijje.
- El-Ajni, Bedruddin (2000) *El-Binaje šerhu'l-Hidaje*, Bejrut: Daru'l-kutubi'l-ilmijje.
- El-Ajni, Bedruddin (2007) *Minhatu'l-suluk fi šerhi tuhfeti'l-muluk*, Katar: Ministarstvo vakufa.
- El-Bejheki, Ebu Bekr (2003) *Es-Sunenu'l-Kubra*, Daru'l-kutubi'l-ilmijje, Bejrut.
- El-Belaziri (1403H) *Futuhu'l-islam*, Bejrut: Daru'l-hilal.
- El-Buhari, Muhammed (1987) *El-Džami'us-Sahih*, Dar Ibn Kesir, Bejrut.
- El-Ibrahimi, Muhammed (1997) *Asaru'l-imam Muhammed El-Bešir El-Ibrahimi*, Bejrut: Daru'l- garbi'l-islami.
- El-Marginani, Ali b. Ebu Bekr, *Bidajetu'l-Mubtedi fi fikhi'l-imami Ebi Hanife*, Kairo: Mektebe Muhammed Ali Subh.
- El-Misri, Ibn Nudžejm (bez godine) *El-Bahru'r- Raik Šerhu Kenzi'd-dekaik*, Bejrut: Daru'l-kitabi'l- islami.
- En-Nejsaburi, Muslim (2000) *Sahih Muslim*, Dar Ihja'i't-turasi'l-arabi, Bejrut.
- Es-Serahsi, Muhammed (1971) *Šerhu's-Sijeril-Kebir*, Kairo: Eš-Šeriketuš-Šerkijje.
- Eš-Ševkani, Muhammed (1438H) *El-Fethu'r- Rabbani*, Sana: Mektebetu'l-džili'l-džedid.
- Hunke, Sigrid (1423H) *Šemsu'l-Arab tasta' ale'l-garb*, Prijevod: Faruk Bajdun i dr., Bejrut: Daru Sadir.
- Ibn Abidin, Emin (1966) *Hašijetu Reddi'l-Muhtar*, Bejrut: Daru'l-Fikr.
- Ibn Kesir, Imaduddin (1420H) *El-Bidaje ve'n-Nihaje*, Rijad: Daru Aleml-l-kutub.

Ibn'ul-Humam, Kemaluddin (1970) *Šerh Feth'l- Kadir*, Kairo: Masfa El-Babi El-Halebi.

Ibnu'l-Kajjim, Muhammed (1997) *Ahkam ehli'z- zimme*, Kairo: Ramadi li'n-nešr.

Kursar, Vjeran (2015) *Franjevci i katoličanstvo u Osmanskoj Bosni i Turskoj Hrvatskoj u predmodernu doba (15-18. stoljeće)*, Zagreb: Matica hrvatska.

Arhivski dokumenti

- T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.1.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.2.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.3.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.4.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.5.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.6.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.7.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.8.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.9.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.9.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.15.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.11.1-2.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.8.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.6.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.10.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.17.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.3.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.4.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.5.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.7.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.2.1.

Web-stranice

Von Nadine Berghausen, Džamije u Njemačkoj: Moderne islamske sakralne građevine, Goethe-Institut Bosna i Hercegovina www.goethe.de/ins/ba/bs/kul/mag/21153384.html.

HISTORY AND LEGAL FRAMEWORK: RENOVATION OF CHURCHES IN THE BOSNIAN EYALET IN 1853

Summary

This paper investigates the history and Islamic legal aspects of the renovation of old and the construction of new churches in the Bosnian Eyalet in 1853 during the reign of Sultan Abdülmecid Khan I and the mandate of the Bosnian Vali Hurşid Pasha and the Rumelian Inspector Kamil Pasha. Islamic jurisprudence defined the status of and approach to Jews and Christians, and thus also their places of worship. The Islamic expansion was not only military but aimed at spreading recognized justice, tolerance, and freedom. Many rules related to non-Islamic places of worship were established as early as the time when Caliph Omar took control of Jerusalem in 636. The paper also analyzes the status of these places of worship in classical Hanafi legal literature. In Bosnia and Herzegovina during Ottoman rule, churches were renovated and built with strict respect for the old dimensions and legal frameworks. From the Tanzimat reforms of 1839 onward, the Ottomans introduced somewhat more liberal legal frameworks for the restoration and construction of churches. In the study of the transcription, translation, and analysis of Ottoman documents dating back to 1853, petitions, reports, and permits for the restoration and construction of churches in Bosnia were recorded. The reports mention churches in Kreševo, Dolac, Guča Gora, Livno, Vidoši, Sutjeska, Vareš, Zovik, and Plehan. Additionally, requests from the Bosnian Orthodox community and the metropolitan of Bosnia and Zvornik for the restoration of their religious buildings were recorded.

Keywords: history, renovation of churches, Bosnian Eyalet, Islam, tolerance, Christians, places of worship, Tanzimat, Sharia law, Millet, Catholics, Orthodox, Metropolitan of Bosnia and Zvornik.

DEKRET ZA OBNOVU CRKVE U GORICI KOD LIVNA IZ 1853. GODINE I PISMO ZAHVALE SULTANU OD STRANE TRI GVARDIJANA SAMOSTANA U BOSNI

Mustafa Berhamović

Apstrakt

Izvorna građa iz 1853. godine, sačuvana u obliku dvaju dragocjenih historijskih dokumenata, rasvjetljava složenu dinamiku procesa dobivanja dozvola za izgradnju crkava u Bosni pod osmanskim vlašću. Ovi dokumenti ne samo da pružaju uvid u zamršene administrativne procedure, već i otkrivaju odnose između lokalnih vlasti, vjerskih zajednica i središnje osmanske administracije. Prvi dokument, koji nam je ustupila uprava Franjevačkog muzeja i galerije Gorica-Livno, predstavlja bujuruldiju, odnosno dekret bosanskog valije Huršid-paše. Bujuruldija, izdana 28. februara 1853. godine, služila je kao privremeno odobrenje za izgradnju crkve, naglašavajući potrebu za službenim fermanom, carskim dekretom sultana. Drugi dokument, pismo koje je autor ovog rada otkrio tokom posjete Državnom arhivu u Ankari 7. oktobra 2022. godine, bio je izložen u muzejskoj postavci spomenutog arhiva. Dokument od 20. maja 1853. godine, u formi pisma, svjedoči o zahvalnosti gvardijana franjevačkih samostana u Fojnici, Kreševu i Kraljevoj Sutjesci, upućenoj sultanu Abdul Medžidu, za izdavanje carskih fermana, kojima su odobrene gradnje crkava.

Ključne riječi: Fojnica, Kreševo, Kraljeva Sutjeska, Huršid paša, Abdul Medžid, sultan, Gorica, Livno, crkva, gvardijan, ferman, bujuruldija.

Uvod

Fatih Sultan Mehmet izdao je nakon osvajanja Bosne 1463. godine ahdnamu/dekret kojom se dozvoljava slobodno prakticiranje vjere¹ i čija je zajednica prihvaćena kao zvanični predstavnik katoličkog kršćanstva u Bosni. Prava koja je pravoslavno stanovništvo dobilo sa osvajanjem Istanbula,² ovim su dekretom također data i bosanskim katoličkim svećenicima, osiguravajući im da ostanu i slobodno žive u Bosni. Prema informacijama dobijenim iz različitih izvora, godine 1385. postojala su četiri franjevačka samostana: u Visokom, Lašvi, Sutjesci i Olovu.³ Prije 1463. godine bilo je 35 franjevačkih samostana u Bosni i 4 u Hercegovini. Prema tvrdnji lista *Narodne novine* iz Zagreba 1853. godine, u vrijeme osvajanja u Bosni su postojale 33 crkve, ali je taj broj 1853. godine pao na pet.⁴ U općem smislu, postojala su šerijatska pravila koja su zabranjivala zimijama da grade nove i da postojeće crkve ne smiju popravljati bez dozvola⁵.

Međutim, dok su svi sultani općenito dozvoljavali popravke crkava, bilo je mnogo i onih koji su dozvoljavali izgradnju novih crkava. U prvoj bosanskohercegovačkoj Kanun-nami jasno se vidi da je država željela držati pod kontrolom gradnju i da nije bila zainteresovana za gradnju novih crkava, posebno u krajevima gdje nije bilo kršćanskog stanovništva nakon osvajanja.⁶ Katolici su Ahdnamu koristili kao pravni osnov za sve svoje vjerske aktivnosti. Također, ista je korištena i u zahtjevima za izdavanje dozvola u 19. stoljeću, kada je istaknuto da je katolicima ispunjenje vjerskih dužnosti zajamčeno Ahdnamom koju im je dao Fatih, kao i da imaju pravo popravljati i graditi nove crkve.⁷

Dozvole za obnovu i gradnju novih crkava nakon Tanzimata

Osmansko carstvo je imalo kosmopolitsku društvenu strukturu u kojoj su mnoge nacije živjele pod istim krovom. U ovom multinacionalnom carstvu, svi odnosi su bili zasnovani na prethodno usvojenim standardima.

¹ Kursar, Vjeran Franjevc i katoličanstvo u Osmanskoj Bosni i Turskoj Hrvatskoj u predmodernom doba (15-18. stoljeće), Zagreb: Matica hrvatska, (2015).

² Halil İnalçık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Essays in Ottoman History*, İstanbul (1998), 195-214;

³ Frazee, Charles A, *Catholics and sultans: The church and the Ottoman Empire, 1453-1923*; London: New York : Cambridge University Press, (1983), 34.

⁴ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H. 4689.8; İ.H.4689.10.

⁵ Ibn'ul-Humam, Kemaluddin (1970) *Šerh Feth'l-Kadir*, Kairo: Masfa El-Babi El-Halebi, 6/58.

⁶ Durđev, Filipović i dr. *Kanuni i Kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1957, 31.

⁷ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H. 4689.13.

Do 20. vijeka počeli su se javljati problemi u pravosudnom mehanizmu i državnoj vlasti. Regije koje su se najviše žalile na ovakvu situaciju su, naravno, bile mjesta u kojima su različite etničke grupe bile isprepletene. Balkan, koji je ostao veoma turbulentno područje sve do raspada Osmanskog carstva, prednjačio je u tome. Na Balkanu su se glavne pritužbe odnosile na poreze koji se ne mogu pravično naplatiti i na nemogućnost slobodnog obavljanja vjerskih aktivnosti.⁸ Česte unutrašnje pobune i sukobi otvarali su prostor stranim silama za intervencionizam, kao i druge oblike involviranja u društvene prilike balkanskih zemalja. Najvažnije oruđe korišteno u ovim intervencijama bile su tvrdnje da su nemuslimanske zajednice ugnjetavane ili spriječene u izvršenju svojih vjerskih dužnosti.

Od uvođenja Tanzimata 1839. godine nemuslimanski podanici su počeli sve glasnije da zahtijevaju i postavljaju određene uslove državi. Njihovi primarni zahtjevi bili su obnavljanje crkvenih objekata i sticanje dozvola za gradnja novih crkava i škola, što se naročito intenziviralo nakon bosanske pobune 1849. godine, kada muslimanski age i begovi gube uticaj na podanike.⁹ Prema tome, glavne promjene vezane za tradicionalni stav o izgradnji i popravci crkava započele su sa Tanzimatima. Podanici i njihove vjerske vođe konstatovali su da se situacija s Tanzimatima promijenila, da država umjereno pristupa zahtjevima podanika, te da je stoga narod ushićen.¹⁰

Omer-paša Latas, koji je ugušio bosansku pobunu koja se dogodila između 1849. i 1851. godine, upozorio je državu da obrati pažnju na ovo pitanje. Bio je nezadovoljan nastalim stanjem i molio je vlast da bude oprezna u pogledu izdavanja dozvola za izgradnju novih crkava. Prema njegovoj procjeni, u slučaju blagonaklonosti Istanbula u pitanjima izdavanja dozvola, državna bi administracija bila preplavljena velikim brojem zahtjeva.¹¹ U tom smislu, u katoličkom arzuhalu spominje se "da su prethodno fratri ovoga mileta od trojice vezira i Omer-paše radi obavljanja vjerskih obreda tražili su da se sagrađe dvije nove crkve i šest kapela proširi, ali dozvole nisu date."¹²

⁸ Cornell H. Fleischer, Historian Mustafa Âli, An Ottoman Intellectual and Bureaucrat, Prijevod na turski: Ayla Ortaç, İstanbul, 1996, 301-304.

⁹ Zafer Gölen, Bosna Hersek'te Tanzimat'ın Uygulanması, (Doktorska teza), Samsun 1996, 106-163.

¹⁰ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H.4689.6.

¹¹ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H. 3989.2.

¹² T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H.R. 96.4689.8.1

Prvi korak u popravci i izgradnji crkve je traženje dozvole od države. Kako je davanje ovakvih dozvola bilo izvan ovlasti državnih službenika u Bosni,¹³ peticije za dobijanje dozvole slane su vrhovnoj instanci, ili preko bosanskog guvernera ili direktno uz potpis najmjerodavnijeg vjerskog autoriteta u tom regionu. U peticijama koje su upućene sultanskoj instanci detaljno je objašnjeno kakve aktivnosti će se sprovoditi u vezi sa crkvom i zašto je to neophodno. U ovim molbama je jasno bilo navedeno gdje će se crkva graditi, kakve će zgrade biti oko nje, koje je to mjesto, koliko će vrata i prozora imati, te koliko će biti široka i visoka. Dok je država generalno odobravalala tehničke zahtjeve u primljenim peticijama, također je vodila računa da se ne dozvoli bavljenje građevinskim aktivnostima izvan odobrenih okvira. Ukoliko bi dozvoljene granice bile prekoračene, takva situacija bi izazvala reakciju muslimanskog življa i nastajale bi neugodne i neželjene situacije među podanicima države.¹⁴

Dozvola za gradnju crkve u Gorici

U Osmanskom arhivu sačuvane su molbe, izvještaji i dozvole za obnovu šest i gradnju tri nove katoličke crkve u Bosni iz 1853. godine, i to: Kreševu, Dolcu, Gučkoj Gori, Livnu, Vidošima, Sutjesci, Varešu, Zoviku i Plehanu.¹⁵

Inženjer Ešref efendija je na zahtjev valije Bosanskog ejaleta Huršid-paše i rumelijskog inspektora Kamil-paše dostavio detaljan izvještaj o stanju postojećih i potrebi gradnje novih crkava. Nakon završetka svih procedura izdati su visoki fermani za devet katoličkih i dvije pravoslavne crkve. Jedini, za sada poznati sačuvani dekret, jeste bujuruldija bosanskog valije Huršid-paše kao privremeno odobrenje dato do izdavanja zvaničnog fermama. Ovaj dokument je deponovan u arhivu samostana Gorica kod Livna. Njegov sadržaj u transkripciji i prijevodu na bosanski jezik glasi:

Mehmed Hurşîd (mührü)

Emîrû'l-ümerâ-yı sa'd-ihtivâ-yı Travnik sancağı kâimmakâmı 'izzetlü El-Hâc Ali Paşa dâme ikbâlühü ve kîdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim İhlivne kazâsı müdîri fütüvvetlü Râşid Paşa zîde kadruhü ve şerîf-şi'âr-ı kazâ-ı mezkûr mürüvvetlü Efendi zîde 'ilmühü ve a'zâ-yı Meclisi zîdet mekâdirühüm inhâ olunur ki

Teba'a-ı Saltanat-ı Seniyye'den Bosna Eyâletinde mütemekkin bulunan Katolik milleti'nin Travnik sancağı dâhilinde kâin İhlivne kazâsında Goriçe

¹³ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H. 3989.20.

¹⁴ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H. 1237.

¹⁵ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H.R. 96.4689.1.1.

nâm mevki'de bulunan tûlen otuz ve 'arzan on ve kadden beş zirâ' üzerine inşâ olunmuş olan 'atîk kiliselerinin dayyık ve harâb olduğundan bu cihetle derûnunda icrâ-yı âyin etmekde su'ûbet çekmekde bulunduklarından tûlen on dört ve 'arzan on dört ve kadden on zirâ' terfî' ve tevsî'ine beraber icrâ-yı ta'mîrine ruhsat i'tâsı iltimâs kılınmış vukûf-ı teba'a ve zîr-destin her hâlde husûl-ı refâh ve istirâhatları nezd-i merâhim-mevfûr-ı cenâb-ı cihândârîde mültezem bulunmuş olduğundan ve bu makûle istid'â vukû'unda ba'de'l-keşf icrâ-yı îcâbına bakılmak dahi Bosna Eyâletiyle Hersek sancağı islâhatı me'mûriyetiyle bundan akdemce medîne-i Saray teşrif buyurmuş olan devletlû müfettiş paşa hazretlerinin me'mûriyet-i 'âlîleri müteferri'âtından idüğünden mezkûr kilisenin keşf ve mu'âyenesi zımnında me'mûr ve ta'yîn olan mühendis Eşref Efendi götördüğü harîtaya nazar olundukda mezkûr kilisenin istid'â-ı mezkûr vecihle ma'a ilâve icrâ-yı ta'mîrine ruhsat verilmesinde bir gûne be's ve mahzûr görülmemiş ve bu misillü iltimâsât mahzûrdan sâlim olduğu hâlde inşâsına ruhsat i'tâsı mukaddem ve muahhar şeref-sâdir olan irâde-i seniyye muktezâ-yı celîlinden bulunmuş idüğüne binâen mezkûr kilisenin tûlen kırk dört ve 'arzan yirmi dört ve kadden on beş zirâ' olarak tevsî' ve ta'mîr olunmasına bu kere ruhsat verilmiş olduğu sizine muhâtabûn-ı mûmâ-ileyhimsiz ma'lûmunuz oldukda bu bâbda kimesne tarafından mumâna'at vukû'buldurulmamış ve fakat bundan ziyâde diğer gûne nesne 'ilâve ettirilmemiş husûsuna dikkat-ı lâzime geleceğinden eğer öyle bir şeye muttali' olursanız keyfiyeti doğrudan doğruya tarafımıza iş'âra müsâberet eylemeniz bâbında mezkûr kilisenin icrâ-yı tevsî' ve ta'mîrine dâir bu bâbda şeref-efzâ-yı sahîfe-i sudûr olacak fermân-ı 'âlîşânın şeref-vürûduna değin ruhsatı hâvî dîvân-ı vâlî-i eyâlet-i Bosna ve medîne-i Saray'dan işbu buyuruldu istâr ve imlâ ve kilise-i mezkûr râhibi yedine i'tâ kılınmışdır bi-mennihi Te'âlâ lede'l-husûl gerekdir ki ber-mûceb-i buyuruldu-ı 'âlî olub hilâf-ı hâlden vuku'unda mücânebet eylesin deyü. 19 Ca sene 1269.¹⁶

Prijevod:

Mehmed Huršid (sadržaj pečata)

Zapovjedniku vjernika, srećom ispunjenom i poštovanom travničkom kajmakamu - hadži Ali-paši, uvijek slavan bio;

¹⁶ Dokument sa cjelovitim i potpunim prevodom prvi put se objavljuje u časopisu Specto. Nalazi se u Franjevačkom muzeju i galeriji u Gorici-Livno. Zahvaljujem se dr. Emiru Demiru na transkripciji navedenog dokumenta.

Uzoru uglednih i čestitih, mudiru Livanjskog kadiluka - plemenitom Rašid-begu, neka mu se ugled uveća;

Uzoritom naibu spomenutog kadiluka - hrabrom efendiji, neka mu se znanje uveća;

Članovima Vijeća, neka im se uspjesi umnože;

- dostavlja se sljedeća odluka:

U Bosanskom ejaletu nastanjeni su podanici Osmanske države katoličkog milleta, kao što se u Travničkom sandžaku nalazi Livanjski kadiluk sa mjestom po imenu Gorica. U njemu je prethodno sagrađena stara crkva, čija je dužina 30, širina 10 i visina 5 aršina, a koja je sada tijesna i oronula. Obavljanje obreda u ovoj crkvi je otežano. Dostavljena je molba za njeno proširenje površinom i visinom, i to 14 aršina dužno, 14 širinom i 10 visinom. Aktuelno stanje podanika, kao i kontinuirana empatija prema postizanju blagostanja od strane svemilosnog zaštitnika svijeta i vladara viđeni su obavezujućim. Nakon pokretanja ove vrste molbi i ispitivanja stvarnog stanja, razmatrajući poduzimanje konkretnih koraka, s obzirom da je već za reforme Hercegovačkog sandžaka s Bosanskim vilajetom prethodno službeno postavljen i u Sarajevo upućen uvijek srećni i uvaženi inspektor paša, i ovo pitanje je u nadležnosti njegove službe. Službeno imenovani inženjer Ešref efendija, shodno ispitivanju i terenskom uvidu u spomenutu crkvu, dostavio je skicu, pa je prilikom uvida u nju utvrđeno da, u skladu s molbom, nema nikakve smetnje ili zabrane u vezi izdavanja dozvole za njenu dogradnju. Ovakve vrste molbi u sebi ne nose nikakve zabrane. Sada je izdavanje carskog dekreta sa prethodnim i naknadnim dejstvom visoki prioritet, pa se spomenuta crkva proširuje na 44 aršina dužinom, 25 širinom i 15 visinom. Ovim povodom se dozvola izdaje vama, i ne odnosi se na ostale koji njome nisu naznačeni. Također, niko se pred ovom odlukom ne može ispriječiti, kao što na nju može nešto drugo dodati. U tom smislu, bit će neophodno biti na oprezu, pa ukoliko za nešto takvo saznate, blagovremeno ste nas dužni izvijestiti. Prema tome, sve ovo se odnosi na pokretanje procedura za proširenje i dogradnju spomenute crkve. Do izdavanja zvaničnog visokog fermana, važeće je odobrenje sadržano u instrukciji valije Bosanskog ejaleta iz Sarajeva. Ova bujuruldija je izdiktirana i napisana, a potom monahu spomenute crkve uručena. S dobročinstvom Uzvišenog, nakon njenog dobijanja obavezno je u skladu s njom i postupati, a držati se dalje od situacija u kojima se od nje odstupa. 19. džumadel-ula 1269. H/28. februar 1853.¹⁷

¹⁷ Zahvaljujem se dr. Emiru Demiru na prijevodu navedenog dokumenta sa osmanskog jezika.

103

Zahvala sultanu od strane gvardijana samostana u Fojnici, Kreševu i Sutjesci na izdavanju dozvola za gradnju crkava

Slavodobitno¹⁸ Carsko Veličanstvo! Naš primilostivi Care!

Istina je od Boga u svetih pismih svietu objavljena, da Cari u vladanju svetovanjem jesu Božiji namistnici. Oni bo¹⁹ na carsko prestolje više drugih ljudi od Boga uzdignuti. Pritom vladanja mir i korist vriemenitu svojih podložnikah traže, sabljom pravde zlotvore pedipsaju²⁰ i bogoštovstvo štite, i koliko većom revnostju trude, i znoje se u overšenju svojih dužnostih, toliko većim poćitanjem od svih ljudih štovati se imadu. Po razmieri ove Božije istine, smatrajući Vaše Carsko Veličanstvo, mi doli podpisani starišine triuh glavnih samostanah, i zakonoše svega Katolićkog milleta u Bosni oćito vidimo, i pred svim svetom javno ispoviedamo: da hrabra dielovanja Vitežitog srca²¹ Vašeg Carskog Veličanstva, nadhode sva slavodobitja ratna i prisvajanja deržavah i kraljevstvah, koja su učinili vikovićnje uspomene dostojni Cari Vaši Predstupnici, sve mu boje²² svietu poznano, da što god oni u svom Carstvu ostaviše, još slabo, nesložno i neuperno, ono sve Vaše Carsko Veličanstvo svojim visokim i oštroumnim razumom ispravih, ukripih i spojih na viekovitu celokupnost svog Carstva.

Srećno daklen jest Tvoje Carstvo, sretni jesu Tvoji podložnici koji su pod vladom takog Cara! Ti bo²³ neumornim nastojanjem sve u dilj²⁴ tražiš načine, da Tvoje podložnike ne samo na ovome, nego i na drugome svietu sretne učiniš i obogatiš, jer u srce Veličanstva Tvoga jest obilno Bog ulio ovu istinu, da svakog ćovieka umenlog²⁵ jest najveća dužnost Boga štovat, i njemu se klanjat, pored toga ovo ćuvstvo Bogoštovanja²⁶ nije ni jednog ćasa kod Tebe neplodno bilo,²⁷ nego si ukrasio Tvoje slavno Carstvo nebrojenim hramim i

¹⁸ U kontekstu obraćanja vladaru, naglašava se njegova moć i uspjeh.

¹⁹ Bo je arhaićan veznik koji se koristio za naglašavanje ili pojaćavanje izjave. U ovom kontekstu, oni bo znaći oni.

²⁰ Kažnjavaju.

²¹ Izraz «vitežitog srca» opisuje osobu koja posjeduje hrabrost, odvaćnost i plemenitost.

²² Sve mu boje znaći sve stvari.

²³ U ovom kontekstu, ti bo znaći ti.

²⁴ Dilj je stariji izraz koji znaći stalno ili neprestano. Dakle, ova fraza znaći da osoba neprestano traći rješenja ili načine za postizanje nećega.

²⁵ Da svakog ćovjeka umnog.

²⁶ Ovaj osjećaj poboćnosti.

²⁷ Osim toga, ovaj osjećaj poboćnosti nikada nije bio uzaludan kod tebe.

cerkvami bez razlike jezika i vieroispoviedanja, u kojim svaki narod po svojim običajim i zakonim Bogu se klanja i moli za dugo zdravlje i sretno vladanje svog Čestitog Cara.

Krasno je bilo vidit kad s početkom miseca maja t.g. stiže u Bosnu devet sjajnih fermanah Vašeg Veličanstva, u kojim se dopušta da se načinja devet cerkviha za Katolike najviriije podložnike²⁸ Vašeg Veličanstva. Narod katolički ovo razumivši sa suzami od dragosti obliven, svud po Bosni blagodari Boga, koji mu darova tako milostiva i pravedna Cara. A mi sveštenici katolički udilj²⁹ sjetismo se iz poviestice, da je ovo oni otajstveni miesec majno³⁰ u kome po Božjem htijenju dne 25 upisah svojom rukom Fatih Mehmed Han svoj Hatti Humajun i u njemu sa primlogim povoljama obdarih sve cerkve i osobe katoličke u Bosni sjetismo se i rekosmo: Car Abdul Medžid jest drugi Mehmed Han, jer što ovim katolicim u Bosni pokloni, pak poslim njega u različitim vrimenim i okolostanjim³¹ jest jim oduzeto, to Abdul Medžid povraćati započe.

Iz dosad navedenih istinah, budi uviereno Vaše Carsko Veličanstvo, da mi katolici za najveću sreću deržimo zvati se podložnici Vašeg Veličanstva, niti imamo drugog načina za ukazat našu viernost, harnost i zafalnost prama Vašem Carskom Prestolju, nego samo ovo da smo mi svi pripravnici sva naša, i nas iste žrtvovat u korist Vašeg Veličanstva i čestitog Cara, a opet i od toga jesmo tvrdo uviereni da naš primilostivi Car neće nam i u napridak zanikat one milosti, koje od njegova sjajnog Prestolja iskat budemo, pored toga njeke osnove za nas katolike ovom prigodom pravednomu Huršid Mehmed-paši priobćivamo, da jih on Vašem Carskom pogledu i razsudjenju³² predloži, izjavivši zajedno i naše vruće želje i molbe, da bi spomenute osnove Vaše Milostivo Veličanstvo odobrit doslojalo se. Dobri i pravedni Huršid-paša koji razložite želje i molbe Tvojih podložnikah dragovoljno sluša i svu pomlju³³ ulaže za točno izveršit pridobre odluke Vašeg Veličanstva, pruža nam čversto pouzdanje o dobrom uspehu Vaše Carske naklonitosti na priponizne naše prošnje.

²⁸ Podanike.

²⁹ Odmah.

³⁰ Maj.

³¹ Okolnostima.

³² Rasuđenju.

³³ Pozornost.

Najposle³⁴ po zemlji prosterti³⁵ pred Vašim Carskim Prestoljem molimo, nek se dostoji Vaše Veličanstvo primiti naša užgana³⁶ serdca³⁷ u zalog vjekovite naše zafalnosti i viernosti s kojom se usudjujemo podpisati.

U Bosni dne 20. maja 1853. godine

V. Carskog Veličanstva

Najvierni podložnici i sluge priponizni

Glavnog manastira Fojnice stariješina Guardian

Glavnog manastira Kreševa stariješina Guardian

Glavnog manastira Sutjeske starješina Guardian.“³⁸

³⁴ Konačno.

³⁵ Pasti ničice na zemlju u znak poniznosti.

³⁶ Zapaljena (Ovo je metaforički izraz koji označava iskrene i strastvene osjećaje).

³⁷ Srca.

³⁸ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA) HR, 99/4860, Faksimil pisma, 20. maj 1853.

Slavodobitno Carsko Veličanstvo!
Naš Primitelji Care!

Iskrena je od Boga u svetih Pismih svietu objavljena, da Cari u Vla-
danju svietovnjem jesu Božji Namistnici; oni
bo na Carsko Prestolje više drugih ljudih od
Boga uzdignuti, Prutom Vladaanja Mir, i krest
Vriementu svojih podložnika brže, i ljubljem
pravde i dobroti podpevaju, i Bogoštovstvo štite,
i koliko većom ravnošću trude, i svoje se u
overenju svojih dužnostih, toliko većim poči-
tanjem od svih ljudih štovat se imadu -
B razmiori ove Božje istine, smatrajući Va-
še Carsko Veličanstvo, mi doli podpisu,
ni Stanicejne triuk glavnih samostanah, i
Zakonoše Srega Katoličkog Milleta u Romi
očito vidimo, i pred svim svietom javno ispo-
viedamo: da kmita dielovanja Viležih serd-
ca Vašeg Carskog Veličanstva, nadhode sva
Slavodobitja naša, i prisvajanja Deržavah,
i Kraljestvah, kojisu učinili vjekovične uspe-
mene dostojni Cari Vlasti Predstupnici; Sve-
mu bo je svietu poznano, da Stogod Oni u svom
Carstvu ostavise, još slabo, nestožno, i neu-
porno, ono sve Vaše Carsko Veličanstvo svo-
jim vječnim, i ostroumnim razumom ispravkih,
ukrjepkih, i spojih na vjekovitu celokupnost
svoj Carstva.

Srećno daklen jest Tvoje Carstvo, i sretni
jesu Tvoji podložnici, koji su pod Vlastom
takog Care. Ti bo neumarnim nastojanjem
svrudili brži načine, da Tvoje podložnike
ne samo na ovome, nego i na drugome svietu
srećne učinis, i obogatis, jer u Serdce Veli-
carstva Tvoega jest obilno Bog ulio ovu isti-
nu, da svakog Čovjeka umerlog jest najveća
dužnost Boga štovat, i njemu se klanjat,
porad toga ovo čuvstvo Bogoštovja, nije ni

i. HR 99/4860

2 varak (1 shf bog)

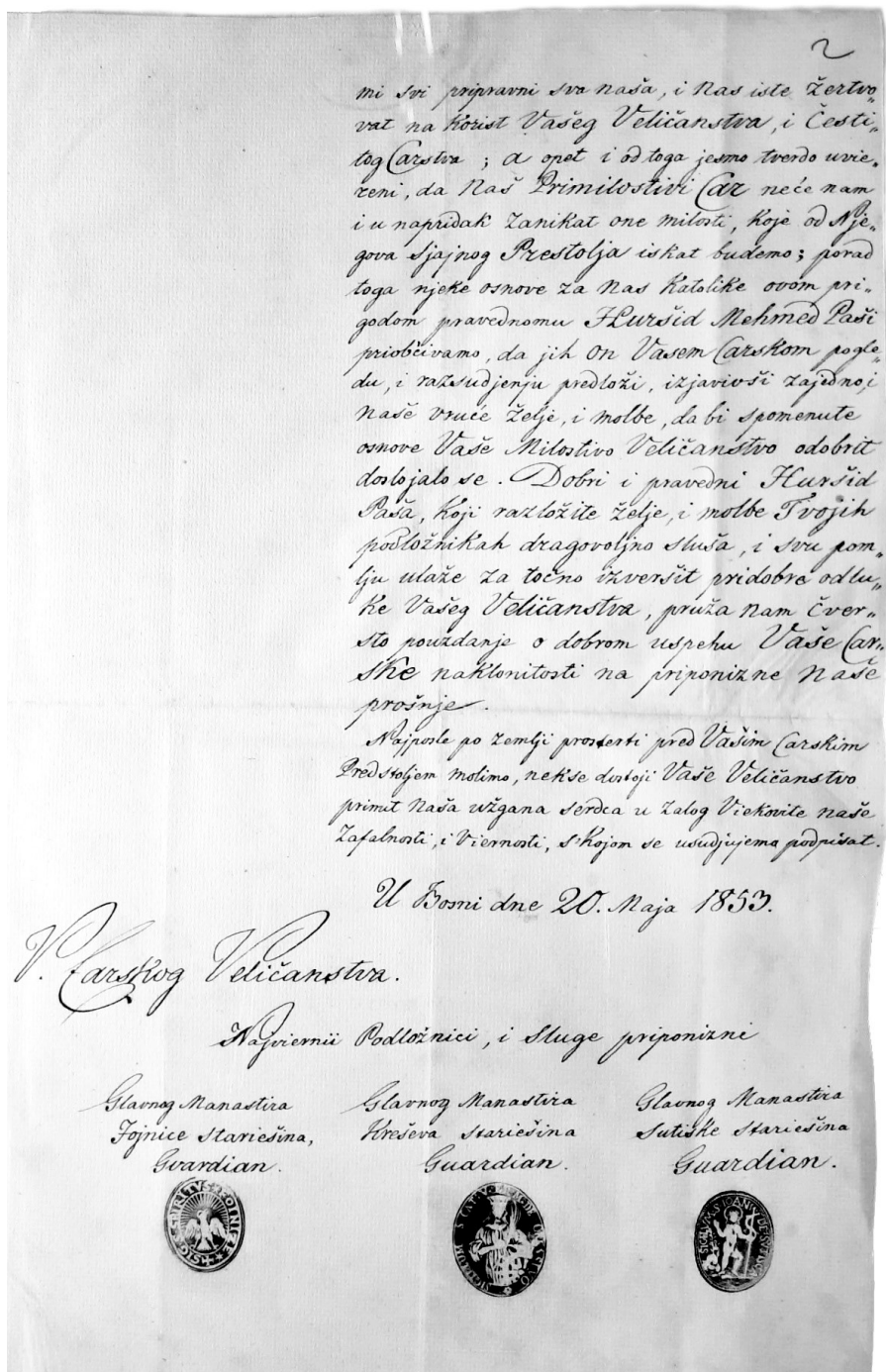
4 jednog

jednog časa kod Tobe neplodno bilo, nego si uka-
 zio Svoje Slavno Carstvo nebrojenim Hramim
 i Crkvami bez razlike jezika, i vjeroispovie-
 danja, u kojim svaki narod po svojim običa-
 jim, i zakonim Boju se klanja i moli za
 dugo zdravlje, i sretno Vladaње Svoj Čestitog
 Cara.

Krasno je bilo viditi, kad s početkom mjeseca
 Maja t. g. stize u Bosnu devet Sjajnih Gor-
 manah Vašeg Veličanstva, u kojim se do-
 pušta, da se načinja devet Crkvi za Plato,
 like najvinije podložnike Vašeg Veličanstva.
 Narod katolički ovo razumivši sa sultani od
 dragosti obližen, svud po Bosni blagodari Bo-
 ga, koji ma darova tako milostiva, i pravedna
 Cara. A mi sveštenici Katolički udijeli-
 štimosmo se iz poviestice, daje ovo oni očajstveni
 mjesec Majus, u kome po Božjem hotienju
 dne 25. upisah svojom rukom Fatih
 Mehmed Han svoj Katti Humu-
 jun, i u njemu sa primlogim poveljama obda-
 nih sve Crkve, i Osobe Katoličke u Bosni: sje-
 timosmo, i rekosmo: Car Abdul Me-
 džid jest drugi Mehmed Han, jer što
 Ovi katolicim u Bosni pokloni, pak poslim
 njega u različitim vremenim, i okolostanjin
 jest jim odurao, to Abdul Medžid po-
 vraćati Zapoće.

Iz dovad navedenih istinah, budi
 uviereno Vaše Carško Veličanstvo, da mi
 Katolici sa najveću sreću doživimo Zvati se
 podložnici Vašeg Veličanstva, niti imamo
 drugog načina da ukazat Našu vjernost,
 kćernost, i Zafalnost prema Vašem Car-
 skom Prestolju, nego samo ovo, da smo

mi

Prilog 2: Pismo zahvalnosti upućeno od strane tri upravitelja samostana u Bosni u vezi s dodjelom vjerskih sloboda

Zaključak

Ovaj rad razotkriva složenu dinamiku vjerskih sloboda u Bosni tokom osmanskog razdoblja, s posebnim naglaskom na promjene u politici izgradnje crkava. Analiza dvaju dokumenata iz 1853. godine pruža neprocjenjiv uvid u preokret koji je nastupio za vrijeme vladavine sultana Abdul Medžida. Iako je Ahdnama sultana Mehmeda Fatiha 1463. godine postavila temelje za vjersku toleranciju, stoljeća koja su uslijedila donijela su periodična ograničenja, među kojima je bila i zabrana izgradnje crkava. Vladavina sultana Abdul Medžida predstavlja ključni prijelomni trenutak. Njegova odluka da ponovno odobri izgradnju crkava, zabilježena u pismu zahvalnosti gvardijana, nije samo administrativni čin, već i snažan simbol obnove vjerske tolerancije. Gvardijani su to prepoznali, nazivajući ga “drugim Mehmed hanom”, čime su istaknuli duboku zahvalnost i značaj njegove odluke.

Analiza bujuruldijske Huršid-paše i pisma zahvalnosti gvardijana otkriva složenost osmanskih administrativnih procedura. Bujuruldija, kao privremeno odobrenje, pokazuje kako je službeni ferman bio ključan za konačno odobrenje. Ovi dokumenti su vrijedan primarni izvor za razumijevanje odnosa između države i vjerskih zajednica, te za istraživanje historije Bosne i Hercegovine u osmanskom kontekstu. Ovo istraživanje naglašava da vjerske slobode nisu statične, već podložne promjenama pod utjecajem političkih i društvenih okolnosti. Vladavina sultana Abdul Medžida predstavlja povratak temeljnim načelima tolerancije, ali u kontekstu modernizacije i reformi Osmanskog Carstva. Ovaj rad doprinosi boljem razumijevanju osmanske vjerske politike i njezinih implikacija na život katoličke zajednice u Bosni, pružajući uvid u složene odnose koji su oblikovali povijest ove regije.

IZVORI I LITERATURA

Arhivska građa

Neobjavljeni izvori

Bujuruldija bosanskog valije Huršid-paše iz 1853. godine, Franjevački muzej i galerija u Gorici-Livno.

T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA) HR, 99/4860, Faksimil pisma, 20. maj 1853.

Objavljeni izvori

T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H.4689.6.

T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H. 3989.2.

T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.8.1

T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H. 3989.20.

T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H. 1237.

T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.1.1.

T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H. 4689.8; İ.H.4689.10.

T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H. 4689.13.

Knjige

Cornell H. Fleischer, Historian Mustafa Âli, An Ottoman Intellectual and Bureaucrat, Prijevod na turski: Ayla Ortaç, İstanbul, 1996.

Durđev, Filipović i dr. *Kanuni i Kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1957.

Frazee, Charles A, *Catholics and sultans: The church and the Ottoman Empire, 1453-1923*; London: New York : Cambridge University Press, (1983).

Halil İnalcık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Essays in Ottoman History*, İstanbul (1998).

Ibn'ul-Humam, Kemaluddin (1970) *Šerh Feth'l-Kadir*, Kairo: Masfa El-Babi El-Halebi.

Kursar, Vjeran Franjevc i katoličanstvo u Osmanskoj Bosni i Turskoj Hrvatskoj u predmodernu doba (15-18. stoljeće), Zagreb: Matica hrvatska, (2015).

Zafer Gölen, Bosna Hersek'te Tanzimat'ın Uygulanması, (Doktorska teza), Samsun 1996.

DECREE FOR THE RENOVATION OF THE CHURCH IN GORICA NEAR LIVNO IN 1853 AND A LETTER OF GRATITUDE TO THE SULTAN FROM THREE GUARDIANS OF THE MONASTERIES IN BOSNIA

Summary

The original sources from 1853, preserved in the form of two valuable historical documents, shed light on the complex dynamics of obtaining permits for the construction of churches in Bosnia under Ottoman rule. These documents not only provide insight into the intricate administrative procedures but also reveal the relationships between local authorities, religious communities, and the central Ottoman administration. The first document, provided by the administration of the Franciscan Museum and Gallery in Gorica-Livno, is a *bujuruldija*—a decree issued by the Bosnian governor Hurşid Pasha. Issued on February 28, 1853, the *bujuruldija* served as a temporary approval for the construction of a church, emphasizing the need for an official *firman*, an imperial decree from the Sultan. The second document, a letter discovered by the author of this paper during a visit to the State Archives in Ankara on October 7, 2022, was displayed in the archive's museum exhibit. Dated May 20, 1853, this letter conveys the gratitude of the guardians of the Franciscan monasteries in Fojnica, Kreševo, and Kraljeva Sutjeska to Sultan Abdülmecid for issuing imperial *firmans* that approved the construction of churches.

Keywords: *Fojnica, Kreševo, Kraljeva Sutjeska, Hurşid Pasha, Abdülmecid, Sultan, Gorica, Livno, church, guardian, firman, bujuruldija.*

NEKOLIKO PODATAKA O SPAHIJAMA HADŽIĆKOG KRAJA (1828-1831. GODINA): PRILOG PROUČAVANJU POVIJESTI HADŽIĆA I OKOLINE U PRVOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Amer Maslo

Apstrakt

U ovom radu predstavljeni su podaci o spahijama na području današnje općine Hadžići kroz popise koji obuhvaćaju period od 1828. do 1831. godine, a čuvaju se u Arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu u okviru zbirke sidžila pod brojem S 68. Rad se sastoji od tri cjeline. U prvoj uvodnoj cjelini predstavljeni su podaci o sadržaju sveska S 68, dok je druga cjelina rada poslužila za osvrt na izvore i literaturu vezane za hadžički kraj u prvoj polovini 19. stoljeća kao perioda u kojem su nastali tretirani popisi. Treća i najopširnija cjelina rada tematizira podatke vezane za spahije hadžičkog kraja u svesku S 68 uz poseban osvrt na karaktere popisa te na određene nedoumice vezane za administrativno-teritorijalnu pripadnost ovog kraja u prvoj polovini 19. stoljeća.

Ključne riječi: Osmansko Carstvo, Bosanski ejalet, spahije, Hadžići, Drozgometva, Pazarić, Korča

Podaci o svesku S 68

U Arhivu Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu u okviru zbirke sidžila čuva se i svezak pod inventarnim brojem S 68. Unutar spomenutog sveska posebnu važnost imaju tri popisa bosanskih spahija iz perioda koji se kreće od 1244. do 1246. hidžretske godine, odnosno od 1828. do 1831. godine prema gregorijanskom kalendaru.¹ Osim toga, u spomenutom svesku, sačuvano je nekoliko prijepisa dokumenata, nedatirani pregled uživaoca timara u, kako je napisano, nahijama Korča i Pazarić,² nedatirani kraći popisi koji se odnose na određena dugovanja, troškove i isplate,³ jedan spjev o Mehmed Ali-paši i Vehabu,⁴ te prepisi rugalica čiji je autor zvornički muftija Mustafa Muhibi⁵ i drugo. Na početnoj strani ovoga sveska nalazi se zabilješka *Gekauft(?) 1908 von S. Ef. Kemura*.⁶ Ova zabilješka ukazuje da je spomenuti svezak otkupljen od Sejfudina ef. Kemure, istaknutog orijentaliste i naučnog radnika s početka 20. stoljeća,⁷ a kako je rukopis kojim je ispisana bilješka istovjetan rukopisu

¹ Najvjerovatnije je riječ o *yoklama* defterima. Popisi nisu poredani hronološkim redom. Prvi popis (Arhiv Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 6b do fol. 14a) je iz 1828. i 1829. godine, a obuhvata popise spahija kadiluka Čajniče (za kasabu Rudo), rogatičkog kraja (samo mjesto Rogatica, džemat Sočica, džemat Prača, džemat Osječani, džemat Godomilj, džemat Glasinac, džemat Žepa, džemat Sokolovići, džemat Živaljevići, džemat Dub), kadiluka Višegrad, kadiluka Foča, nahije Knežina, krajiških nahija, posavske strane, nahije Tešanj, nahije Derventa, nahije Fojnica, nahije Visoko, te nahije i samog mjesta Travnik. Uz navedena imena, uglavnom prezimena ili geografske odrednice, nalaze se i različite bilješke vezane uz timar i obaveze spahija. Drugi popis (Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 21b do fol. 23a) je popis iz 1831. godine koji sadrži podatke o oslobađanju bosanskih spahija od obaveze pohoda, dok treći popis (Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 25b do fol. 29a) iz 1830. godine obuhvata rogatički kraj (samo kasabu Rogatica, džemat Sočica, džemat Prača, džemat Godomilje, džemat Osječani, džemat Glasinac, džemat Žepa, džemat Sokolovići, džemat Živaljevići i džemat Dub), nahiju Knežina, kadiluk Čajniče i carski drum, kadiluk Visoko, nahiju Fojnicu, kadiluk Zenicu, kadiluk Travnik, posavske strane, kadiluk Tešanj, kadiluk Derventu i krajiške nahije. Unutar prvog i trećeg popisa imena spahija se uglavnom ponavljaju i nabrajana su jedno ispod drugog. Podaci koji se nalaze uz imena i prezimena u ova dva popisa su različitog karaktera. Popis iz 1831. godine se po načinu unošenja podataka razlikuje od druga dva popisa spomenuta u ovoj napomeni.

² Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 20b.

³ Vidjeti, između ostaloga: Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 2b, fol. 31b, fol. 35a.

⁴ Ibid, fol. 37b, fol. 38a.

⁵ Ibid, fol. 39a.

⁶ Ibid, 1a.

⁷ O Sejfudinu ef. Kemuri vidjeti: Hamdija Kreševljaković, *Nekrolozi*, ur. Amer Maslo, O.Z. Rekultura; U.G. Videoarhiv, Sarajevo, 2022, 56-62, 168-174; Samija Sarić, "Šejh Sejfudin Fehmi ef. Kemura 1863-1917", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* (dalje: *Anali GHB*), sv. 12, br. 21-22, Sarajevo, 2003, 135-142.

Carla Patscha,⁸ jedini logičan zaključak bi bio da ga je upravo Patsch otkupio od Kemure za potrebe Instituta za istraživanje Balkana na čijem čelu se nalazio.⁹ Nakon osnivanja Orijentalnog instituta u Sarajevu 1950. godine, među mnoštvom građe koja je dospjela u Arhiv Orijentalnog instituta nalazila se i građa koju je sakupljao Patsch tokom svog boravka u Bosni i Hercegovini. Svezak je na svu sreću “preživio” spaljivanje Orijentalnog instituta na početku agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine.¹⁰ Iako je riječ o vrlo vrijednom izvoru, koji između ostaloga sadrži i prve popise u kojima su pored imena vrlo često bilježena i prezimena, podaci iz ovog sveska koliko mi je poznato iz uvida u brojnu literaturu gotovo da nisu korišteni kao historijski izvori.¹¹

Uvidom u sami svezak, uočeno je da postoje mjesta na kojima je tekst podvučen crvenom bojicom ili grafitnom olovkom, te da su u određenim dijelovima grafitnom olovkom i latiničnim pismom napisane bilješke, što ukazuje da su neki od popisa istraživani i u prošlosti. Sa sigurnošću je moguće tvrditi da je među istraživačima ovog sveska bila Hatidža Čar-Drnda.¹² U toku

⁸ O ostavštini Carla Patscha s prilogom koji obuhvata selektivnu bibliografiju radova o Carlu Patschu vidjeti: Dejan Zadro, “Ostavština Carla Patscha u Münchenskom Südost-Institutu”, *Bosna Franciscana*, god. XI, br. 18, Sarajevo, 2003, 250-266. Od recentnijih izdanja vidjeti: Daniel Baric (Hg.), *Die Lebenserinnerungen von Carl Patsch: Archäologie eines Lebens zwischen Böhmen und Bosnien*, Berlin, 2023; Ovom prilikom se zahvaljujem kolegi Dejanu Zadri iz Zagreba koji mi je pomogao u identifikaciji rukopisa Carla Patscha.

⁹ O institutu za istraživanje Balkana, između ostaloga, vidjeti: Hamdija Kapidžić, “Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu 1904-1918 (Namjena i planovi)”, *Radovi Filozofskog fakulteta*, II, Sarajevo, 1964, 7-51; U kontekstu ove teme vidjeti i: Kemal Bakaršić, *Fragmenti kulturne historije Bosne i Hercegovine*, Magistrat, Sarajevo, 2005, 41-48.

¹⁰ O tome vidjeti: Behija Zlatar, Orijentalni institut (1950-2015), u *Orijentalni institut u Sarajevu 1950-2015.*, ur. Aladin Husić, Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2015, 9.

¹¹ U drugoj polovini 2024. godine je objavljen rad u kojem se analiziraju muslimanska lična imena iz popisa 1830. godine, što je rezultat početnih istraživanja na ovom izvoru koja su izvršena 2022. godine. Vidjeti: Lamija Hatibović, Rijana Jusufbegović i Amer Maslo, “Muslimanska lična imena u djelomičnom popisu užiivalaca timara u Bosanskom ejaletu iz 1830. godine”, u: *Antroponimi orijentalnog porijekla: jezik, kultura, identitet: zbornik radova*, ur. Ramiza Smajić, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo, 2024, 121-137. Nakon revizije arhiva Orijentalnog instituta početkom 2024. godine u cjelokupan svezak su unijeti brojevi folija, te je prema novim brojevima izvršeno citiranje u ovom radu. Obzirom da je iznad citirani rad o muslimanskim ličnim imenima iz popisa 1830. godine predat uredniku i izdavaču Zbornika u prvoj polovini 2023. godine brojevi folija navedeni u tom radu ne odgovaraju aktuelnim brojevima folija u svesku S 68 uspostavljenim nakon revizije arhiva. Ovo navodim kako bih razjasnio eventualne nedoumice koje bi se mogle pojaviti kod čitatelja ovog i rada objavljenog u zborniku o antroponimima orijentalnog porijekla.

¹² O Hatidži Čar-Drnda i njenom naučnoistraživačkom radu vidjeti: Sabaheta Gačanin, “In memoriam: Dr. Hatidža Čar-Drnda (1947-2014)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* (dalje: *POF*), 64/2014, Sarajevo, 2015, 33-35; Alma Omanović-Veladžić, “Doprinos Hatidže Čar-Drnda

januara i februara 2024. godine u Arhivu Univerziteta u Sarajevu – Orijentalnog instituta izvršena je revizija arhivske građe, te je ostavština Hatidže Čar-Drnda dobila odgovarajuće signature i time je postala dostupna svim istraživačima. Uvidom u ostavštinu primijeti se da je Hatidža Čar-Drnda radila na prijevodu dva popisa bosanskih spahija, popisa iz 1828. i 1829. godine, te popisa iz 1830. godine.¹³ U spomenutim prevodima Čar-Drnda je bila fokusirana na prevođenje imena i prezimena bosanskih spahija, često je izostavljala prateće bilješke, a prevod ne prati ni odgovarajuća naučna obrada izvora. Na osnovu dostupnog materijala moguće je pretpostaviti da autorica svoj rad na prevođenju ovih popisa nije uspjela u potpunosti završiti, te takve situacije trebaju biti svjesni i budući korisnici ovih prijevoda posebno na onim mjestima na kojima su se autorici potkrale određene pogreške.¹⁴ U prethodne tri godine na kritičkom izdanju svih popisa spahija unutar ovog sveska koje, između ostalog, uključuje transkripciju, prijevode, potrebna objašnjenja i ubikaciju toponima radili su istraživači u Orijentalnom institutu Univerziteta u Sarajevu (Nenad Filipović, Lamija Ljuša i Amer Maslo),¹⁵ te bi to izdanje trebalo biti objavljeno i javnosti

izučavanju historije Bosne i Hercegovine osmanskog perioda”, u: *Zbornik radova. Naučna/znanstvena konferencija Bosankohercegovačke naučnice/znanstvenice i njihov istraživački rad*, ur. Edim Šator, knj. 1, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, Mostar, 2018, 259-272; Alen Zečević, “Doprinos Hatidže Čar-Drnda historijskoj nauci: djelo vrijedno divljenja”, u: *Zbornik radova. Naučna/znanstvena konferencija Bosankohercegovačke naučnice/znanstvenice i njihov istraživački rad*, ur. Edim Šator, knj. 1, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, Mostar, 2018, 273-283; Bibliografiju radova vidjeti: Mubera Bavčić, “Bibliografija radova Dr. Hatidže Čar-Drnda”, *POF 64/2014*, Sarajevo, 2015, 501-510.

¹³ U radu Hatidže Čar-Drnda o šerijatskim sidžilima i njihovoj zastupljenosti u Bosni i Hercegovini autorica je među fragmentarnim sidžilima koji se čuvaju u Orijentalnom institutu spomenula, bez navođenja odgovarajućih arhivskih signatura, i “dio sidžila koji sadrži popis spahija u Bosanskom sandžaku iz prve polovine 19. st.” uz napomenu da se prijevod ovog sidžila na kojem je radila nalazi u rukopisu. Obzirom na dostupan materijal iz njene ostavštine, da se naslutiti da je Čar-Drnda na ovom mjestu mislila na svezak iz zbirke sidžila (S 68) i na prijevode popisa bosanskih spahija iz 1828/1829. godine i 1830. godine koje je načinila, a koji su ostali sačuvani unutar njene ostavštine. Hatidža Čar-Drnda, “Šerijatski sidžili i njihova zastupljenost u Bosni i Hercegovini”, *Anali GHB*, 12, 21-22, Sarajevo, 2003, 90; U radu o sarajevskim sidžilima u Gazi Husrev-begovoj biblioteci Azra Gadžo-Kasumović je također konstatirala da je u Orijentalnom institutu “sačuvan popis spahija bosanskog ejaleta iz 1244.-1245 /br. 68/”. Vidjeti: Azra Gadžo-Kasumović, “O sidžilima u Gazi Husrev-begovoj biblioteci”, *Anali GHB*, 12, 21-22, Sarajevo, 2003, 41; Zahvalnost dugujem dr. Aladinu Husiću, direktoru Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu, koji mi je početkom 2024. godine i prije nego što je ostavština Hatidže Čar-Drnda postala dijelom Arhiva i dostupna za istraživanje, kao poznavalac njenog sadržaja, ukazao na postojanje spomenutih prevoda i omogućio uvid u iste.

¹⁴ Arhiv UNSA-OIS, *Hatidža Čar-Drnda, ostavština* (HČD-OS), 4/1.

¹⁵ Kolegama Nenadu Filipoviću i Lamiji Ljuša se najsrdačnije zahvaljujem na pomoći i konstruktivnim prijedlozima koje su mi uputili prilikom izrade ovog rada, ali i na suradnji prilikom obrade i

dostupno u narednom periodu.¹⁶ U ovom radu bit će predstavljeni podaci o području današnje općine Hadžići koji su prisutni u svesku S 68.

Hadžići i okolina u literaturi i izvornoj građi osmanske provenijencije u prvoj polovini 19. stoljeća

Područje današnje općine Hadžići nalazi se podno planina Bjelašnice i Igmana, te predstavlja “graničnu” općinu Bosne sa Hercegovinom. Općina je smještena u neposrednoj blizini Sarajeva, jugozapadno od samoga grada, a okružuju je općina Trnovo, Ilidža, Kiseljak, Kreševo i Konjic.¹⁷ Štura izvorna građa do kraja osmanske uprave i činjenica da se mjesto nalazilo u neposrednoj blizini Sarajeva doprinijeli su tome da je područje hadžićkog kraja koje obuhvata Hadžiće i okolna sela, Pazarić i okolna sela, te Tarčin i okolna sela bilo na marginama historiografskih istraživanja. Najvažniji doprinos u istraživanju povijesti ovog dijela Bosne i Hercegovine izuzev Muhameda Hadžijahića, dali su lokalni historičari i istraživači lokalne historije.¹⁸ Kada je riječ o osmanskome periodu hadžićkog kraja određene podatke u svom radu donosi Muhamed Hadžijahić,¹⁹ a poglavlja knjiga Uroša Dunjića, Vahida Alađuza i Hidajeta Hujića također su posvećena osmanskome periodu.²⁰ Enes Kazazović je autor knjiga o velikom veziru

pripreme kritičkog izdanja svih popisa iz sveska S 68.

¹⁶ Uvodni dio rada prezentiran na ovom mjestu do napomene broj 16 gotovo je identičan uvodnom dijelu rada “Popis bosanskih spahija oslobođenih od obaveze pohoda (1831. godina)” koji sam prvobitno izložio na Međunarodnom naučnom skupu *Fortifikacije i vojne komunikacije na tlu Bosne i Hercegovine od antike do 1918* (Mostar, 2024). Rad se trenutno nalazi u procesu objavljivanja. Smatrao sam bitnim uvodni tekst objaviti u istom obliku i na ovome mjestu kako bi čitaoci ovog rada mogli imati bolji uvid u samu strukturu sveska S 68.

¹⁷ Vahid Alađuz, *Hadžići. I dio: od najstarijih vremena do agresije na BiH 1992. godine*, II dopunjeno izdanje, Općina Hadžići, Hadžići, 2017, 14-16.

¹⁸ Muhamed Hadžijahić, “Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara u općini Hadžići kod Sarajeva do 1878. godine”, *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva*, 4, Sarajevo, 1974, 69-89; Uroš Dunjić, *Hadžići u prošlosti: monografija*, Svet knjige, Beograd, 2002; Hidajet Hujić, *Historijska dimenzija općine Hadžići*, BZK Preporod, Hadžići, 2012; V. Alađuz, *Hadžići*; Knjigama koje se tiču osmanskog perioda u nastavku teksta bit će posvećena određena pažnja. Kada je riječ o istraživanju ostalih perioda prošlosti ovog kraja vidjeti: Zilha Mastalić Košuta, Vahid Alađuz, Elvedin Mulagić, *Hadžići tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995*, Općina Hadžići; Univerzitet u Sarajevu – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Hadžići; Sarajevo, 2022; Edin Bujak i Vahid Alađuz, *Srednjovjekovno naslijeđe hadžićkog kraja*, Općina Hadžići, Hadžići, 2024.

¹⁹ M. Hadžijahić, “Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara u općini Hadžići”, 81-89.

²⁰ Podaci vezani za osmanski period u ovim monografskim prikazima se uglavnom oslanjaju na objavljene izvore i literaturu, te na predaje koje su autori prikupili u razgovoru s lokalnim

Gazi Atik Ali-paši čije porijeklo je pokušao dovesti u vezu sa selom Drozgometva u blizini Hadžića naslanjajući se na rezultate istraživanja Muhameda Tajiba Okića,²¹ te knjige o Hadžićima od sredine 15. do početka 17. stoljeća.²² U drugospomenutoj knjizi Kazazović, između ostalog, objavljuje i prevode unosa o području Hadžića u osmanskim defterima (opširni popis bosanskog sandžaka iz 1489. godine,²³ opširni popis bosanskog sandžaka iz 1530. godine,²⁴ opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1540. godine,²⁵ opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1565. godine, opširni popis kliškog sandžaka iz 1574. godine i opširni popis kliškog sandžaka iz 1604. godine).²⁶ Kada je riječ o prvoj polovini 19. stoljeća, podaci o hadžičkom kraju su također skromni, ali postoje. Izuzev sveska S 68 koji je u fokusu ovog priloga, te monografija i radova o ovome mjestu koje su spomenute, postoje i drugi izvori koji otkrivaju određene fragmentarne podatke o Hadžićima i okolini u prvoj polovini 19. stoljeća. Zasižno je najznačajniji broj podataka o ovom predjelu uništen spaljivanjem Orijentalnog instituta 1992. godine. Ipak, pojedini dokumenti sačuvani u Arhivu Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu i Historijskom arhivu u Sarajevu ostaju kao svjedočanstvo određenih procesa koji su se dešavali u ovom periodu u Hadžićima i okolini. U prvom redu treba spomenuti potencijal koji u kontekstu istraživanja lokalne povijesti ovog kraja imaju sidžili sarajevskog šerijatskog suda koji se čuvaju u Arhivu Gazi Husrev-begove biblioteke.²⁷ Sidžil sarajevskog šerijatskog suda iz 1217 h. godine, odnosno 1802. i 1803. godine prema gregorijanskom kalendaru

stanovništvom. Hujićeva i Alađuzova knjiga se značajno naslanjaju na podatke objavljene u Hadžijahićevo radu. Vidjeti: U. Dunjić, *Hadžići u prošlosti*, 63-111; H. Hujić, *Historijska dimenzija općine Hadžići*, 35-87; V. Alađuz, *Hadžići*, 107-163.

²¹ Enes Kazazović, *Veliki vezir Gazi Atik Ali-paša: (1450?-1511)*, Općina Hadžići, Hadžići, 2018.

²² Enes Kazazović, *Područje Hadžića od sredine 15. do početka 17. stoljeća*, Općina Hadžići, Hadžići, 2023.

²³ Transkripciju ovog popisa uradio je Ešref Kovačević i njegov rukopis koji uključuje transkripciju se čuva u Arhivu Orijentalnog instituta univerziteta u Sarajevu. Arhiv UNSA-OIS, Acta Ottomanica, Inv. No. 21/OIS 2 a-f, St. Prev., transkripcija detaljnog popisnog deftera Bosanskog sandžaka 1489 (transkripciju uradio Ešref Kovačević).

²⁴ Prevod ovog popisa uradila je Medžida Selmanović. Prevod se čuva u Arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu. Arhiv UNSA-OIS, Acta Ottomanica, Inv. No. 20/OIS St. Prev. 1/a-g, prevod detaljnog popisnog deftera Bosanskog sandžaka 1528-30 (prevela Medžida Selmanović).

²⁵ Na prevodu ovog popisa je u prošlosti radila Medžida Selmanović. Ostaje otvoreno pitanje da li je M. Selmanović završila rad na prevodu koji je započela 1985. godina i šta se dogodilo s prevodom nakon njene smrti. Vidjeti: Mubera Bavčić, "Medžida Selmanović (1937-2009) i njen doprinos osmanistici – povodom petnaestogodišnjice smrti", *Historijska misao*, 9 (2023), 109.

²⁶ E. Kazazović, *Područje Hadžića*, 227-315.

²⁷ A. Gadžo-Kasumović, "O sidžilima", 41-84.

na ovom mjestu može poslužiti kao primjer zbog čega su ovi sidžili bitni za istraživanje povijesti hadžičkog kraja u prvoj polovini 19. stoljeća. Unutar sidžila je moguće pronaći više podataka vezanih za područje od džemata Hadžići do sela Luke koje je tada pripadalo džematu Pazarić i očigledno je predstavljalo granicu sa džematom Korča. Sela današnjeg Tarčina i okoline, odnosno korčanskog džemata u to vrijeme, izuzev sela Luke koje danas pripada Tarčinu tada nisu ulazila u djelokrug šerijatskog suda u Sarajevu.²⁸ Podaci koji se mogu pronaći u ovom sidžilu se kreću od informacije da Bajram-baša iz sela Dragovići u džematu Pazarić posvjedočio da je “vidio mladak mjesec časnog Ramazana”, preko informacija o popisima, procjenama i podjelama ostavština u selima Luke, Osenik i Lokve, do informacija vezanih za sklapanje brakova u selima Vrančići, Žunovnica, Luke i Buturovići kod Osenika.²⁹ Kolika je vrijednost sidžila za proučavanje mikro povijesti potvrđuje i hronika Muhameda Enverija Kadića nastala velikim dijelom prepisivanjem podataka iz sidžila. U ovoj hronici prisutne su informacije koje se tiču umrlih ljudi u selu Luke u džematu Pazarić, selu Kućice u džematu Drozgozmetva, selu Doljani u džematu Hadžići, selu Lokve u džematu Pazarić, selu Žunovnica u džematu Hadžići i selu Buturovići u džematu Pazarić,³⁰ zatim vjenčanja žitelja sela Lokve u džematu Pazarić i sela Grivići u džematu Drozgozmetva,³¹ kao i o prelascima na islam u selu Tarčin u kreševskoj nahiji i selu Buturovići u džematu Drozgozmetva.³² Također, iz ove hronike se saznaje da je nekoliko sarajevskih Jevreja dobilo dozvolu za proizvodnju sira kačkavalja i to, između ostalih, od ovaca Mula Saliha Hadžića, žitelja sela Garovci koje

²⁸ Područje današnjeg Tarčina, odnosno korčanski kraj, je stoljećima bilo povezano s Kreševom i Fojnicom, otuda i njihova pripadnost kreševskoj odnosno fojničkoj nahiji u administrativnom smislu. Ljudi iz ovog kraja su učestvovali i u poslovima vezanim za ćumur karakterističnim za područje nahija Kreševa i Fojnice. Vidjeti: *Sidžil sarajevskog šerijatskog suda 1217/1802-03. godine*, preveli Abdulah Polimac i Azra Gadžo Kasumović, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2023, 304; Alma Omanović-Veladžić, *Hronika Muhameda Enverija Kadića kao izvor za izučavanje kulturne historije Bosne i Hercegovine*, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 2021, 352, 368, 423. Pravu štetu predstavlja činjenica da su fojnički sidžili izgorjeli prilikom spaljivanja Orijentalnog instituta 1992. godine jer bi oni potencijalno mogli biti koristan izvor informacija za one krajeve današnje općine Hadžići koji su administrativno pripadali kreševskoj i fojničkoj nahiji. Vidjeti: A. Gadžo-Kasumović, “O sidžilima”, 41.

²⁹ *Sidžil sarajevskog šerijatskog suda*, I, 111-112, 225, 238, 248, 305-306, 308, 316, 347, 349, 350, 352. (na navedenim stranicama nalaze se različiti podaci o džematima i selima na području Hadžića i okoline).

³⁰ A. Omanović-Veladžić, *Hronika Muhameda Enverija Kadića*, 347, 365, 384, 402, 418, 422.

³¹ Ibid, 343, 394.

³² Ibid, 416, 448.

je pripadalo džematu Hadžići.³³ U kontekstu proučavanja ove teme bitno je spomenuti i popis stanovništva džemata Pazarić, džemata Hadžići i džemata Drozgometva koji je 1841. godine sačinio Mula Muhamed Mestvica, a objavio ga je Muhamed Hadžijahić u ranije spomenutom radu prema prevodu Derviša Korkuta. Zabilježeno je da se original popisa čuva u Arhivu Gazi Husrevbegove biblioteke.³⁴ Osim sidžila postoje i drugi dokumenti o ovom području u 19. stoljeću. Na ovom mjestu bit će naveden primjer iz Historijskog arhiva u Sarajevu gdje se među nekoliko dokumenata vezanih za hadžički kraj nalazi i temesuk s kraja 1823. godine (1239. hidžretska godina) vezan za kupoprodaju imetka u džematu Drozgometva (riječ o porodici Hrgić).³⁵ Ne treba zanemariti ni značaj različitih vrsta deftera za Bosanski ejalet u arhivima u Republici Turskoj i Bosni i Hercegovini čije bi objavljivanje svakako bilo od koristi za istraživanje različitih tema iz lokalne povijesti. Svi ovdje navedeni podaci, a i drugi koji će eventualno biti pronađeni u budućnosti, mogu pomoći u boljem sagledavanju povijesti Hadžića i okoline u prvoj polovini 19. stoljeća.

Podaci o spahijama hadžičkog kraja u svesku S 68

Svezak S 68 potencijalno predstavlja bitan izvor za istraživače lokalne povijesti iz razloga što donosi podatke o toponimima i antroponimima od kojih se neki upravo na ovom mjestu spominju prvi put. Kada je riječ o Hadžićima i okolini, unutar ovog sveska se nalaze fragmentarni podaci, ali u nedostatku drugih izvora oni su izuzetno bitni jer ukazuju na prisutnost ovog perifernog područja u ejaletskom sistemu. Podatke o Hadžićima i okolini u ovom svesku je moguće podijeliti u dvije cjeline:

1. Nedatirani popis spahija s područja Pazarića i Korče³⁶
2. Spahije s posjedima u hadžičkom kraju iz popisa 1831. godine³⁷

Na foliji 20b, koja je smještena između folija na kojima se nalazi popis bosanskih spahija iz 1828. i 1829. godine i folija na kojima se nalazi popis bosanskih spahija oslobođenih od obaveze pohoda iz 1831. godine,³⁸ nalazi se

³³ Ibid, 423.

³⁴ M. Hadžijahić, "Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara u općini Hadžići", 70-71.

³⁵ Historijski arhiv Sarajevo (HAS), Zbirka dokumenata prof. Hamdije Kreševljakovića, kutija broj 2, dokument broj 102.

³⁶ Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 20b.

³⁷ Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 21b do fol. 23a.

³⁸ Vidjeti napomenu 1.

nedatirani popis koji uključuje timarnike u nahijama Korča i Pazarić [*Bazarîk ve Kôrça nâhiy(e)leri olan erbâb-i tîmâr beyândadur*].³⁹ Ovaj popis sadrži 19 unosa od kojih njih 18 donose imena i povremeno prezimena uživaoca timara u ovom kraju.⁴⁰ Uz nekoliko imena nalaze se i kraće bilješke od kojih jedna može biti od posebne pomoći u otkrivanju karaktera popisa. Pored originalnog teksta naslova na osmanskome jeziku nalazi se dodatak napisan grafitnom olovkom i latiničnim pismom “Pazarić i Korča”, što ukazuje na barem djelomično istraživanje ovog popisa u prošlosti.

U ovom popisu se spominju sljedeća imena:

- [1] *Şeker Âgâ[nu]*⁴¹ *ñ-oğlî*⁴²
- [2] *Dîger tîmâr*⁴³
- [3] ‘*Ömer Sipâhî Kôrô*⁴⁴
- [4] *Yûsuf el-mezbûr*⁴⁵
- [5] ‘*Ayâs Sipâhî Bûtûrovîk*⁴⁶

³⁹ Bazarîk (Napisano bez oba elifa), nâhiy(e)leri (Napisano sa ħ umjesto ħ)

⁴⁰ O timarnicima u Bosanskom ejaletu u 19. stoljeću vidjeti: Avdo Sućeska, “Prvi pokušaji regulisanja agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću”, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, XIV, Sarajevo, 1966, 249-268; Ahmed S. Aličić, “Prilog proučavanju položaja sela i grada u Bosni u XIX stoljeću”, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1-2, Sarajevo, 1974, 79-91; Avdo Sućeska, “Evolucija u pravnom regulisanju čiflučkih odnosa u bosanskom ejaletu u XIX stoljeću”, u: *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*, ANUBiH, Sarajevo, 1990, 239-252.

⁴¹ U zagrada se nalaze dodaci koji nisu prisutni u originalu, ali ih smatram ispravnijim. Kod mjesta na kojima se nalazi dodatak Sipâhî-[yî] smatrao sam da je izglednije da se radi o toponimima, a ne prezimenima te je zbog toga u zagradama dodavan oblik [yî]. Na mjestima gdje se unutar zagrada nalazi upitnik [?] izražena je nesigurnost u tačno čitanje.

⁴² Prevod: Sin Šećer-age.

⁴³ Prevod: Drugi timar

⁴⁴ Prevod: Omer-spahija Koro; Koro je prisutno prezime u hadžićkom kraju (Koro žive u selima Grivići, Drozgometva, Koščan i Dragovići). Osim prezimena Koro, prisutno je i prezime Korić. Vrlo moguće je da prezime Koro ima neku vezu sa Mehmed-pašom Korčom bosanskim valijom koji se veže uz korčanski kraj (za Tarčin i okolna naselja i danas se u govoru često koristi odrednica Korčanski kraj). Uporediti: Vahid Aladžuz, *Hadžićka toponimija*, Općina Hadžići, Hadžići, 2016, 154, 159-162, 169; Smatram da u literaturi prisutno povezivanje prezimena iz ovog kraja Krčalo s Korčama nije utemeljeno.

⁴⁵ Prevod: Jusuf, ranije spomenuti.

⁴⁶ Prekrižen čitav unos. Prevod: Ajas-spahija Buturović; Prezime Buturović danas ne postoji u hadžićkom kraju. Poznati su lokaliteti Buturović u blizini sela Drozgometva kod Hadžića i Osenik kod Pazarića. V. Aladžuz, *Hadžićka toponimija*, 104; Vjerovatno je ovaj spahija imao veze s lokalitetom Buturovići kod Osenika.

- [6] *Klābō-oğulları*⁴⁷
[7] *Şalih Sipāhī ‘Ālişāh*⁴⁸
[8] *Selīm Sipāhī Māslō cebelī görmişdür*⁴⁹
[9] *Hüseyn Sipāhī Īmrīşāh*⁵⁰
[10] *‘Alī Sipāhī Tātār*⁵¹
[11] *‘Alī Sipāhī-oğlī Ç’ekik[?]*⁵²
[12] *Hüseyn Sipāhī Strzna ‘an Lipniçe/Ribniçe*⁵³
[13] *Muştafā Sipāhī Saķik*⁵⁴
[bilješka] *Tūrḥān*⁵⁵ *ālā[y]beg-zād[e]llere rāci ‘-dur*⁵⁶
[14] *Muştafā Sipāhī-[yi] Grāde*⁵⁷
[15] *Ībrāhīm Sipāhī Betnāk[?]*⁵⁸
[16] *Beğān Sipāhī el-mezbūr*⁵⁹
[17] *Şāhō Sipāhī-[yi] Zāçīçe*⁶⁰

⁴⁷ Prevod: Klabini sinovi[?]

⁴⁸ Prevod: Salih-spahija Ališah; Riječ je o prezimenu koje danas nije zastupljeno na području Hadžića i okoline.

⁴⁹ Prevod: Selim-spahija Maslo, svidio je pohodnika; Prezime Maslo je prisutno u selu Budmolići kod Tarčina.

⁵⁰ Prevod: Husejn-spahija Imrišah; Riječ je o prezimenu koje danas nije zastupljeno na području Hadžića i okoline.

⁵¹ Prevod: Ali-spahija Tatar; Prezime Tatar je prisutno u selu Bioča kod Tarčina.

⁵² Prevod: Ali-spahija Džekić. Moguće da se radi o prezimenu Džeko koje je prisutno u selima Bioča, Čičke i Japalaci kod Tarčina.

⁵³ Prevod: Husein-spahija Trzanj iz Lipnice. Toponimi Lipnica ili Ribnica nisu poznati u ovom kraju, s tim što je Trzanj danas selo kod Tarčina.

⁵⁴ Prevod: Mustafa-spahija Sakić. Prezime Sakić se i danas pojavljuje u ovom kraju. Ne treba isključiti mogućnost da je riječ o greški prilikom pisanja i da se ovdje radi o prisutnijem prezimenu Šahić.

⁵⁵ H umjesto ħ.

⁵⁶ Prevod: On je podloţan Turhanalajbegovićima

⁵⁷ Prevod: Mustafa-spahija od Gradelja; Moguće da je riječ o naseljenom mjestu Gradac kod Hadžića, a manje vjerovatno je da je riječ o lokalitetu Gradelj kod sela Kasatići (općina Hadžići). Gradac se spominje i u ranijim osmanskim defterima. E. Kazazović, *Područje Hadžića od sredine 15. do početka 17. stoljeća*, 18-24.

⁵⁸ Prevod: Ibrahim-spahija Betnjak[?].

⁵⁹ U originalu: المزبور, dva puta napisano. Prevod: Began-spahija, ranije spomenuti.

⁶⁰ Prevod: Šaho-spahija od Zečica; Nepoznato kao prezime i toponim u ovom kraju.

[18] *Dervīş Sipāhī-[yi] Ġrāyevīk*⁶¹

[19] *Yūsuf Sipāhī-[yi] Dupovče*⁶²

Nekoliko je pitanja koja se postavljaju u vezi s ovim popisom. Potrebno je krenuti od njegove datacije. S obzirom na to da na foliji nije naznačen tačan datum moguće je samo pretpostaviti da je i ovaj kratki popis nastao u približno istom periodu kao i tri veća popisa iz ovog sveska. Iako nije nužno pravilo, tome bi u prilog išla i činjenica da je u samom svesku pozicioniran upravo između tih popisa. Kao vrijeme nastanka ovog popisa, sa određenim oprezom, mogao bi se uzeti period od 1828. do 1831. godine. Kada je riječ o karakteru popisa bilješka unutar osmog unosa može predstavljati određenu smjernicu. Naime, navedeno je da je Selim-spahija Maslo svidio pohodnika (*Selīm Sipāhī Māslō cebelī görmişdür*). Ovo bi se moglo tumačiti da je spomenuti spahija opremio pohodnika za pohod. S obzirom na to da se popis iz 1828. i 1829. godine vjerovatno odnosi na spahije koje su izmirivale određene obaveze vezane za vojni pohod, te da se popis iz 1831. godine zasigurno odnosi na podatke vezane za oslobađanja spahija od vojnog pohoda, ova bilješka uz ime Selim-spahije Masle može navesti na zaključak da se i na ovom popisu nalaze imena spahija čija se imena vežu uz izmirivanje obaveza ili eventualno oslobađanje od obaveze pohoda. Ukoliko se ovakva pretpostavka uzme u obzir onda je još izglednija datacija ovog kraćeg popisa u period između 1828. i 1831. godine. Još jedno pitanje koje se postavlja je zbog čega su Korča i Pazarić u ovom popisu navedeni kao nahije. Na to pitanje u nedostatku izvora nije moguće dati pouzdan odgovor, ali vrlo je teško povjerovati da su krajem dvadesetih i početkom tridesetih ova dva manja mjesta, jedno pored drugog, imali status nahije. Odnosno, drugi dostupni izvori predstavljeni u ovom radu potvrđuju da su ova dva mjesta u prvoj polovini 19. stoljeća bili džemati područni drugim nahijama. Ne treba isključiti mogućnost da se na ovom mjestu reflektira popularno/narodno shvatanje administrativne podjele.

Ovaj kratak popis ukazuje na kontinuitet postojanja nekih rodova na ovom području barem od početka 19. stoljeća (npr. Koro, Maslo, Tatar, Dupovac,

⁶¹ Derviš-spahija od Građevića; Građević kao prezime u ovom kraju nije poznato, ali je vrlo moguće da je riječ o toponimu koji bi mogao označavati Gradac ili Gradinu. Na području općine Hadžići postoji tri toponima koja ukazuju na Gradinu, to su Gradina iznad sela Gradac, Gradina kod sela Gornja Bioča i Gradina kod sela Mrtvanje. V. Aladžuz, *Hadžićka toponimija*, 56.

⁶² Jusuf-spahija od Dupovaca; Na ovom mjestu može biti riječ i o prezimenu Dupovac, a i o imenu sela Dupovci kod Hadžića. V. Aladžuz, *Hadžićka toponimija*, 154-156.

Džeko?). Neka prisutna prezimena su u potpunosti nekarakteristična za ovaj kraj s tim da treba imati na umu da posjednik timara nije morao biti iz mjesta u kojem je posjedovao timar. Tako da je moguće da među navedenim spahijama ima i onih koji nisu bili stalno stacionirani na područjima džemata Pazarić i Korča. Objavljivanje drugih izvora koja sadrže prezimena, poput osmanskog popisnog deftera iz sredine 19. stoljeća, mogla bi baciti dodatno svjetlo na pitanja tretirana na ovom mjestu.

Nekoliko unosa iz popisa bosanskih spahija oslobođenih od obaveze vojnog pohoda (1246/1831. godina) također se vežu za džemate na ovom području. Ukupno 69 unosa iz ovog popisa, u kojima se navode imena bosanskih spahija oslobođenih od obaveze odlaska u pohod, ispisana su na četiri folije. Popis sadrži podatke o bosanskim spahijama, njihovim timarima, razlozima oslobođanja od obaveze pohoda, te imena pohodnika imenovanih na njihova mjesta. Za razliku od drugih popisa u svesku S 68 ovaj popis najčešće ne sadrži podatke o prezimenima spahija.⁶³

[XIX]⁶⁴

‘An cemā ‘at-i Pāzārīk⁶⁵ Kōrō lağab ile meşhūr

[1] Bōsna sancāğında _____ nāhiyesinde _____ nām karye vü gayrıdan
_____ akçelik

[2] tīmāra mutesarrif Süleymān şağır nā-ķādir olmağile yerine Muştafā bin-i
Selīm cebelū naşb

[3] olundığı bunda kayd şud

[kīymet/iznos] 360

⁶³ Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 21b do fol. 23a; Popis iz 1831. godine je detaljno predstavljen u ranije spomenutom radu “Popis bosanskih spahija oslobođenih od obaveze pohoda (1831. godina)” koji se nalazi u procesu objavljivanja. Na ovom mjestu su dati samo osnovni podaci o popisu.

⁶⁴ Prevod unosa: Iz džemata Pazarić. Budući da je Sulejman, pritežavalac timara od akći u selu po imenu [] i drugdje u nahiji [] u Bosanskom sandžaku, maloljetan i nesposoban, ovdje je zavedeno da je na njegovu stavku postavljen kao pohodnik Mustafa, sin Selima. 360. Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 21b.

⁶⁵ Z umjesto z

[XX]⁶⁶

[bilješka] 'An cemā 'at-i Pāzārīk⁶⁷ *Ḳōrō laḡab ile meṣhūr*

[1] *Bōsna sancāḡında _____ nāḥīyesinde _____ nām ḡarye vū ḡayrıdan _____ akçelik tīmāra*

[2] *muteṣarrif 'Ömer 'alīl vüçüdīle nā-ḡādir yerine Süleymān bin-i Seyfüllāh cebelū naṣb olundıḡı bunda ḡayd ṣud*

500

[XXI]⁶⁸

[bilješka] 'An Pāzārīk-ī⁶⁹ *Ḳōrça*

[1] *Bōsna sancāḡında _____ nāḥīyesinde _____ nām ḡarye vū ḡayrıdan _____ akçe tīmāra muteṣarrif*

[2] *Hüseyn Sipāhī ḡasta⁷⁰ olmaḡıle yerine Ḳāsim bin-i 'Abdullāh cebelū naṣb olundıḡı bunda ḡayd ṣud*

500

[XXII]⁷¹

[bilješka] 'An cem 'at-i Ḥacellī der nāḥīye-yi Sarāy

[1] *Sarāy nāḥīyesinde Dōlān nām ḡarye vū ḡayrıdan altı biñ yedi yüz akçe tīmāra muteṣarrif*

[2] *'Osmān bin-i İsmā'īl 'ōzür sāḡibi olmaḡıle yerine Murād bin-i Ḥasan cebelū naṣb olundıḡı bunda ḡayd ṣud*

700

⁶⁶ Prevod unosa: Iz džemata Pazarić poznat po priimenku Koro. Omer, pritežavalac timara od [] akći u selu po imenu [] i drugdje u nahiji [] u Bosanskom sandžaku, oduzet je i tjelesno nesposoban. Ovdje je zavedeno da je na njegovu stavku postavljen kao pohodnik Sulejman, sin Sejfullaha. 500. Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 22a.

⁶⁷ Z umjesto z

⁶⁸ Prevod unosa: Iz Pazarića, Korče. Budući da je Husejn-spahija pritežavalac timara od [] akći, u selu po imenu [] i drugdje u nahiji [] u Bosanskom sandžaku, bolestan, ovdje je zavedeno da je na njegovu stavku postavljen kao pohodnik Kasim, sin Abdullahov. 500. Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 22a.

⁶⁹ Z umjesto z

⁷⁰ ḡ umjesto ḡ

⁷¹ Prevod unosa: Iz džemata Hadžići u nahiji Sarajevo. Budući da je Osman, sin Ismailov, pritežavalac timara u iznosu od šest hiljada akći u selu Doljani i drugdje u nahiji Sarajevo, posjednik ispričnice, ovdje je zavedeno da je na njegovu stavku postavljen kao pohodnik Murad, sin Hasanov. 700. Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 22a.

[XXX]⁷²

[1] *Sarāy nāḥīyesinde Dōlna Kōrça nām karye vü gayrıdan üç biñ akçe tīmāra muteşarrif*

[2] *Selīm Sipāhī pīr ü ihtiyār vüçüd ile nā-kādir olmağile yerine Murād bin-i İbrāhīm cebelü naşb olundığı bunda kayd şud*

500

Pet iznad predstavljenih unosa se odnosi na hadžičke spahije, te su na ovom mjestu ti unosi numerirani onim redom kojim se pojavljuju u originalu popisa. Svih 69 unosa u ovom popisu slijede isti obrazac koji uključuje istu vrstu podataka za svaki unos bez obzira na područje u kojem spomenuti spahija ima posjed. Najveći broj razloga za oslobađanje u cjelokupnom popisu se odnosi na narušeno zdravstveno stanje spahija, bilo da je riječ o stanju uzrokovanom starošću spahije ili konkretnom bolešću. Takva situacija se vjerno oslikala i na hadžički kraj, pa je za Omera iz džemata Pazarić navedeno kao razlog da je oduzet i tjelesno nesposoban, za Husejn-spahiju iz iz Pazarić Korče samo je navedeno da je bolestan, dok su kao razlozi zbog kojeg Selim-spahija nije u mogućnosti da ide u pohod navedeni starost i tjelesna nesposobnost. Sulejman iz džemata Pazarić je oslobođen od obaveze pohoda jer je bio maloljetan i nesposoban. Teško je procijeniti iz čega je proizilazila ta nesposobnost, da li iz njegove maloljetnosti ili iz neke specifične situacije s obzirom na to da za druge spahije koje su oslobađane a bili su maloljetni je obično kao razlog navedena maloljetnost i nedoraslost. Također, među primjerima iz ovog kraja nalazi se i onaj Osmana, sina Ismailovog koji je posjedovao opravdanje te je bio oslobođen obaveze pohoda. Zbog čega je Osman dobio ispričnicu nije navedeno.

Posebna karakteristika unosa vezanih za hadžički kraj u ovom popisu jeste činjenica da se unutar njih nalazi najveći broj riječi koje nedostaju. U tri unosa prisutne su praznine na mjestima gdje se obično navodi visina timara, ime sela u kojem se timar nalazi, te pripadnost nahiji. Dva unosa u ovom popisu ponovo unose određene zabune kada je riječ o teritorijalno-administrativnoj organizaciji ovog kraja. U jednom od unosa je navedeno da se selo Doljani nalazi u džematu Hadžići u sarajevskoj nahiji što predstavlja

⁷² Prevod unosa: Budući da je Selim spahija pritežavalac timara od tri hiljade akči, u selu Dolna Korča i drugdje u nahiji Sarajevo, iznemogao i star te tjelesno nesposoban, ovdje je zavedeno da je na njegovu stavku postavljen kao pohodnik Murad, sin Ibrahimov. 500. Arhiv UNSA-OIS, Arhiv Stari, *Sidžili S 68*, fol. 22a.

odstupanje od drugih izvora ovoga vremena prema kojima selo Doljani pripada džematu Pazarić što bi, obzirom na geografsku pozicioniranost ovog sela, bio i logičan slijed događaja. Posebno zbunjujući u tom smislu je unos prema kojem selo Donja Korča pripada sarajevskoj nahiji, što bi ukazivalo na pripadnost gotovo čitavog područja današnje općine Hadžići sarajevskoj nahiji u prvoj polovini 19. stoljeća. Ipak, drugi izvori na koje je ukazano kroz rad svjedoče suprotno i jasno pokazuju da je džemat Korča pripadao nahiji Kreševo ili nahiji Fojnica. Moguće da su upravo praznine u unosima vezanim za hadžički kraj, te nazivanje Korče i Pazarića nahijama u prethodnom popisu rezultat određenih teritorijalno-administrativnih nedoumica vezanih za ovaj kraj što je posebno moglo doći do izražaja u defterima koji su sastavljeni na licu mjesta. Posmatrajući dostupnu izvornu građu na koju je kroz ovaj rad urađen osvrt, moguće je zaključiti da je na području današnje općine Hadžići u prvoj polovini 19. stoljeća postojalo nekoliko džemata, koji su pripadali sarajevskoj, te nahijama Kreševo i Fojnica.⁷³ Iako se džemat Korča u izvornoj građi uglavnom javljao kao džemat nahije Kreševo,⁷⁴ povremeno je ovaj džemat u izvornoj građi moguće pronaći i među džematima nahije Fojnica.⁷⁵ Slična podjela je preslikana i na prvi popis nakon austrougarske okupacije s tim da je područje džemata Korča tada već pripadalo sarajevskom kotaru i okrugu, dok su druga sela u nahijama Kreševo i Fojnica koja su se spominjala u kontekstu poslova oko ćumura tada pripadali fojničkom kotaru

⁷³ Riječ je o džematima Drozgometva, Hadžići, Pazarić i Korča. Džemat Drozgometva je obuhvatao područja današnjih sela Vrančići, Buturovići, Drozgometva, Grivići i Kućice. Džemat Hadžići je obuhvatao područje sela Miševići, Binježevo, Donji Hadžići i Hadžići, Žunovnice i okolnih manjih sela. Džemat Pazarić je zasigurno obuhvatao područje od Zovika do Luka, uključujući i Lokve. Ostaje nejasno da li su ovom džematu pripadala sela Dupovci i Gradac, ali s obzirom na to da se ime jednog spahije iz Dupovaca javlja na popisu spahija "nahija" Pazarić i Korča veća vjerovatnoća je da su ova mjesta pripadala pazaričkom nego hadžičkom džematu. Ova navedena područja koja su se s današnje tačke gledišta prostirala gotovo od Mostarskog raskršća do sela Luke pripadala su sarajevskoj nahiji. Područje Tarčina i okolnih sela, ne uključujući Luke, pripadalo je džematu Korča, koji je uglavnom bio u sastavu nahije Kreševo ili nahije Fojnica.

⁷⁴ O tome je već bilo riječi u ovom radu. Cf. M. Hadžijahić, "Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara u općini Hadžići", 86. Pogledati i fusnotu 28.

⁷⁵ U osmanskome popisu iz 1850. godine džemat Korča je sa pripadajućim domaćinstvima naveden u sastavu nahije Fojnica. Tu su popisana domaćinstva ovog džemata, te se spominju prezimena Milić/Malić/Mejlić (Maljić?), Islamović, Šerbić (Šerbo?), Japalak, Džeko, Maslo, Tarahija, Džambas, Tiro, Sejmenović, Kazić, Tufo. Vidjeti: T.C.Cumhurbâşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri, 1267. h. godina (1850/51. godina), NFS_d_05786_00103 - NFS_d_05786_00110, fol. 206-221; Zahvalan sam kolegi Emiru Demiru koji mi je ustupio popis domaćinstava džemata Korča.

u sarajevskom okrugu.⁷⁶ Ta promjena je prema svemu sudeći bila prisutna već krajem osmanske vladavine u Bosanskom ejaletu/vilajetu.⁷⁷

Na kraju svakog od pet ovdje prezentiranih unosa navode se imena pohodnika koji su imenovani na mjesto oslobođenih spahija. Za njih u nedostatku drugih podataka nije moguće reći da li su bili stanovnici hadžičkog kraja. Ukoliko se u obzir uzme pretpostavka da se popis spahija u "nahijama" Pazarić i Korča odnosi na izmirivanje obaveza spahija vezanih uz pohod ili eventualno njihovo oslobođenje od obaveze pohoda, onda tri ličnosti iz ovih unosa moguće je povezati sa spahijama iz prethodnog popisa. To se prije svega odnosi na Omer-spahiju Koru za kojeg se tvrdi da je oduzet i tjelesno nesposoban, a čije se ime spominje u popisu spahija "nahija" Pazarić i Korča. Njegovo prisustvo na oba mjesta također bi išlo u prilog mogućnosti da se oba popisa odnose na imena spahija koji su oslobođani od obaveze pohoda. Druga dva imena iz ovih unosa koja je moguće povezati sa prethodnim spiskom su Husejn-spahija i Selim-spahija. Identična imena se spominju i u prethodnom popisu i to kao *Selīm Sipāhī Māslō cebelī gormışdūr i Hüseyin Sipāhī Strzna 'an Lipniçe* (ili *Ribniçe*). Za razliku od Omer-spahije Kore na ova dva mjesta se ne može sa sigurnošću tvrditi da je riječ o istim osobama, ali ako se uzme u obzir vjerovatnoća, da su karakteri popisa bili slični ili isti te da je riječ o veoma maloj skupini ljudi iz istog kraja, kao i primjer Omer-spahije Kore, onda je potrebno ostaviti otvorenom opciju da se i u ova dva slučaja radi o istim osobama. Ovdje je navedeno da je Selim-spahija uživao timar od tri hiljade akči što bi moglo objasniti i bilješku koja se u prethodnom popisu nalazi uz ime Selim-spahije Masle s obzirom na to da su spahije koje su uživale timar od tri hiljade ili više akči bile dužne da izmire obaveze opremanja jednog pohodnika.⁷⁸

⁷⁶ Tom prilikom su kao "občine-džemati" navedeni Drozgometa sa mjestima Drozgometa, Grivići i Mokrine, Hadžići sa mjestima Binježevo, Hadžići, Zimovnica (Žunovnica), Korča sa mjestima Budmilići (Budmolići), Korča, Tarčin (grab) i Pazarić sa mjestima Doljani, Ljubovčići, Lokve, Luke, Osenik, Zovik. Vidjeti: *Haupt-Uebersicht der politischen Eintheilung von Bosnien und der Hercegovina / Glavni pregled političkog razdielenja Bosne i Hercegovine*, 9-10. Danas, sva ova mjesta pripadaju općini Hadžići s time da krupnije razlike u administrativnom smislu predstavljaju činjenice da mjesta džemata Drozgometa pripadaju Hadžićima, a mjesto Luke danas pripada Tarčinu.

⁷⁷ U dokumentu iz 1873. godine daje se dozvola dvojici sarajevskih trgovaca da traže rude i to, između ostalog, u Tuhelju u "općini Korča, kotar Sarajevo, koje graniče s fojničkim kotarom". Riza Muderizović, "Bosanski mejdani za turske uprave", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, XXX, Sarajevo, 1918, 24.

⁷⁸ FERİDUN EMECEN, "CEBELÜ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebelu>, (03. 02. 2025). Vidjeti i: Hamid Hadžibegić, "Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj

Zaključak

Svezak pod inventarnim brojem S 68 koji je dio zbirke sidžila koja se čuva u Orijentalnom institutu u Sarajevu predstavlja važan izvor za proučavanje timarsko-spahijskog sistema neposredno pred početak provođenja tanzimatskih reformi, ali osim toga sadrži i značajne informacije za proučavanje lokalne historije mjesta koja se spominju unutar spahijskih popisa. U ovom radu su predstavljeni podaci koji se nalaze u svesku S 68, a vežu se za područje današnje općine Hadžići. Riječ je o nedatiranom popisu spahija "nahija" Pazarić i Korča za koji je pretpostavljeno da je nastao u periodu od 1828. do 1831. godine i koji sadrži 19 unosa vezanih za posjednike timara na ovom području, te o pet unosa vezanih za područje Hadžića i okoline iz popisa bosanskih spahija (1831. godina) oslobođenih od obaveze pohoda. Kroz rad su ponuđena razmišljanja vezana za karakterizaciju nedatiranog popisa, te za nedoumice u vezi teritorijalno-administrativne pripadnosti ovog kraja. Ovaj prilog proučavanju povijesti Hadžića i okoline u prvoj polovini 19. stoljeća može predstavljati podstrek za sistematsko proučavanje ovog kraja u posljednjem stoljeću osmanske uprave koje bi uključivalo sakupljanje svih dostupnih izvora različitih provenijencija u domaćim i inostranim arhivima, a u konačnici bi moglo rezultirati kvalitetnim sintetskim prikazom povijesti ovog kraja od kraja 18. stoljeća do okupacije Bosanskog vilajeta 1878. godine, ali i izdavanjem kataloga dokumenata vezanih za hadžički kraj.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

Arhiv Univerziteta u Sarajevu – Orijentalni institut (UNSA-OIS)

Arhiv Stari, Sidžili S 68.

Hatidža Čar-Drnda, ostavština (HČD-OS), 4/I.

Acta Ottomanica:

1. Inv. No. 21/OIS 2 a-f, St. Prev., transkripcija detaljnog popisnog deftera Bosanskog sandžaka 1489 (transkripciju uradio Ešref Kovačević).
2. Inv. No. 20/OIS St. Prev. 1/a-g, prevod detaljnog popisnog deftera Bosanskog sandžaka 1528-30 (prevela Medžida Selmanović).

Historijski arhiv Sarajevo (HAS)

Zbirka dokumenata prof. Hamdije Kreševljakovića

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Nüfus Defterleri, 1267. h. godina (1850/51. godina).

Objavljeni izvori

Sidžil sarajevskog šerijatskog suda 1217/1802-03. godine, preveli Abdulah Polimac i Azra Gadžo Kasumović, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2023.

Haupt-Uebersicht der politischen Eintheilung von Bosnien und der Hercegovina / Glavni pregled političkog razdielenja Bosne i Hercegovine, u: *Ortschafts und Bevölkerungsstatistik von Bosnien und Hercegovina / Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, Amtliche Ausgabe, C. i kr. vladina tiskarna, Sarajevo, 1880.

Literatura

Knjige i članci:

Aladžuz, Vahid, *Hadžići. I dio: od najstarijih vremena do agresije na BiH 1992. godine*, II dopunjeno izdanje, Hadžići, 2017.

Aladžuz, Vahid, *Hadžićka toponimija*, Hadžići, 2016.

Aličić, Ahmed S, *Prilog proučavanju položaja sela i grada u Bosni u XIX stoljeću*, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2, Sarajevo, 1974, 79-91.

Bakaršić, Kemal, *Fragmenti kulturne historije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2005.

- Baric (Hg.), Daniel, *Die Lebenserinnerungen von Carl Patsch: Archäologie eines Lebens zwischen Böhmen und Bosnien*, Berlin 2023.
- Bavčić, Mubera, Bibliografija radova Dr. Hatidže Čar-Drnda, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 64/2014, Sarajevo 2015, 501-510.
- Bavčić, Mubera, Medžida Selmanović (1937-2009) i njen doprinos osmanistici – povodom petnaestogodišnje smrti, *Historijska misao*, 9, Tuzla 2023, 103-130.
- Čar-Drnda, Hatidža, Šerijatski sidžili i njihova zastupljenost u Bosni i Hercegovini, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 12, 21-22, Sarajevo 2003, 85-94.
- Dunjić, Uroš, *Hadžići u prošlosti: monografija*, Beograd, 2002.
- Gaćanin, Sabaheta, In memoriam: Dr. Hatidža Čar-Drnda (1947-2014), *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 64/2014, Sarajevo 2015, 33-35.
- Gadžo-Kasumović, Azra, O sidžilima u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, *Anali GHB*, 12, 21-22, Sarajevo 2003, 41-84.
- Hadžibegić, Hamid. Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljeću, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, sv. 2, Sarajevo, 1947, 139-205.
- Hadžijahić, Muhamed. Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara u općini Hadžići kod Sarajeva do 1878. godine, *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva*, 4, Sarajevo 1974, 69-89.
- Hatibović, Lamija, Jusufbegović, Rijana i Maslo, Amer, Muslimanska lična imena u djelomičnom popisu uživalaca timara u Bosanskom ejaletu iz 1830. godine, u *Antroponimi orijentalnog porijekla: jezik, kultura, identitet: zbornik radova*, ur. Ramiza Smajić, Sarajevo 2024, 121-137.
- Hujić, Hidajet, *Historijska dimenzija općine Hadžići*, Hadžići, 2012.
- Kapidžić, Hamdija, Institut za istraživanje Balkana u Sarajevu 1904-1918 (Namjena i planovi), *Radovi Filozofskog fakulteta*, II, Sarajevo 1964, 7-51.
- Kazazović, Enes, *Veliki vezir Gazi Atik Ali-paša: (1450?-1511)*, Hadžići, 2018.
- Kazazović, Enes, *Područje Hadžića od sredine 15. do početka 17. stoljeća*, Hadžići, 2023.
- Kreševljaković, Hamdija, *Nekrolozi*, ur. Amer Maslo, Sarajevo 2022, 56-62, 168-174.
- Muderizović, Riza, Bosanski mejdani za turske uprave, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, XXX, Sarajevo, 1918, 21-28.

- Omanović-Veladžić, Alma, Doprinos Hatidže Čar-Drnda izučavanju historije Bosne i Hercegovine osmanskog perioda, u *Naučna/znanstvena konferencija Bosankohercegovačke naučnice/znanstvenice i njihov istraživački rad*, ur. Edim Šator, knj. 1, Mostar 2018, 259-272.
- Omanović-Veladžić, Alma. *Hronika Muhameda Enverija Kadića kao izvor za izučavanje kulturne historije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2021.
- Sarić, Samija, Šejh Sejfudin Fehmi ef. Kemura 1863-1917, *Anali GHB*, sv. 12, br. 21-22, Sarajevo 2003, 135-142.
- Sućeska, Avdo, Prvi pokušaji regulisanja agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, XIV, Sarajevo, 1966, 249-268.
- Sućeska, Avdo, Evolucija u pravnom regulisanju čiflučkih odnosa u bosanskom ejaletu u XIX stoljeću, u: *Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića*, ANUBIH, Sarajevo, 1990, 239-252.
- Zadro, Dejan, Ostavština Carla Patscha u Münchenskom Südost-Institutu, *Bosna Franciscana*, god. XI, br. 18, Sarajevo 2003, 250-266.
- Zečević, Alen, Doprinos Hatidže Čar-Drnda historijskoj nauci: djelo vrijedno divljenja, u *Naučna/znanstvena konferencija Bosankohercegovačke naučnice/znanstvenice i njihov istraživački rad*, ur. Edim Šator, knj. 1, Mostar 2018, 273-283.
- Zlatar, Behija, Orijentalni institut (1950-2015), u *Orijentalni institut u Sarajevu 1950-2015.*, ur. Aladin Husić, Sarajevo 2015, 9-17.

Članci iz enciklopedija

- Ömer Lütfi Barkan, "TİMAR", *İslâm Ansiklopedisi*, 12/1, 1974, 286-333.
- FERİDUN EMECEN, "CEBELÜ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebelu>, (03. 02. 2025).

SEVERAL FACTS ABOUT THE SIPAHIS OF THE HADŽIĆI REGION (1828–1831): A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE HISTORY OF HADŽIĆI AND ITS SURROUNDINGS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary

This paper presents data on the sipahis in the area of today's Hadžići municipality, based on records covering the period from 1828 to 1831, preserved in the Archives of the Oriental Institute in Sarajevo within the collection of sijills under the reference number S 68. The paper consists of three sections. The introductory section provides an overview of the content of volume S 68. The second section examines the sources and literature related to the Hadžići region in the first half of the 19th century, the period during which the examined records were compiled. The third and most extensive section analyzes the data on the sipahis of the Hadžići region found in volume S 68, with particular attention given to the nature of the records and certain ambiguities concerning the administrative-territorial affiliation of this region in the first half of the 19th century.

Keywords: Ottoman Empire, Bosnian Eyalet, Sipahis, Hadžići, Drozgometva, Pazarić, Korča.

KUŠLAT U PRIVREDNOM ŽIVOTU SREDNJEG PODRINJA TOKOM XIV I XV STOLJEĆA

Damir Bošnjaković

Apstrakt

Smješten u srednjem Podrinju na ušću Jadra u Drinjaču, srednjovjekovni je grad Kušlat svojom fizionomijom privlačio pogled prolaznika i putopisaca. Bio je i predmetom istraživanja, uglavnom topografskog i arhitektonskog karaktera, ali prostor za šire historijske spoznaje nije iscrpljen. Iako se u izvorima javlja prije Srebrenice i Zvornika, kao mjesto koje posjećuju Dubrovčani, ostao je Kušlat u historiografskoj sjeni tih gradova. Ovim radom se tretira uloga srednjovjekovnog Kušlata unutar dubrovačkog privrednog kruga sa akcentom na frekventnost njegovog podgrada, te privredna slika tog područja poslije uspostave osmanske vlasti. Komparirajući podatke iz izvora dubrovačke i osmanske provenijencije, u radu se nudi odgovor na pitanje da li je Kušlat za Dubrovčane bio prolazna stanica ili se, ipak, radi o trgovačkom mjestu sa značajnom dubrovačkom kolonijom.

U radu su korišteni objavljeni izvori dubrovačke provenijencije, te osmanski popisni defteri iz XV i prve polovine XVI stoljeća značajni za demografsku, ali i ekonomsku sliku srednjovjekovne Bosne. Cilj je dati jedan drugačiji, interdisciplinarni, pogled na pitanje privrednog razvoja jednog srednjovjekovnog naselja u razvijenom feudalizmu.

Ključne riječi: Srednje Podrinje, Kušlat, Podkušlat, Zalazje, Kostijerevo, Dubrovčani, trgovina, zlato.

Kušlat unutar dubrovačkog privrednog kruga

Prema dostupnim izvorima druga faza rudarske i trgovačke aktivnosti na prostoru srednjeg Podrinja otpočela je u prvoj polovini XIV stoljeća.¹ Većina podataka o tadašnjim rudarskim naseljima u srednjem Podrinju javljaju se u vezi s djelatnošću dubrovačkih trgovaca, njihovom trgovinom plemenitim metalima i drugim oblicima aktivnosti.² Upravo je i prvi spomen Kušlata vezan za aktivnost jednog od poznatijih dubrovačkih zlatara.³ Prisustvo Dobre Benvenutića (Čibranovića) u Kušlatu 1346. godine otvara jedno važno pitanje.⁴ Da li je ovaj zlatar u Kušlatu boravio u vezi s primarnim poslom koji je obavljala njegova porodica ili je riječ o nekoj usputnoj aktivnosti na putu za Srbiju ili možda Srebrenicu?

Historijskog konteksta radi, početkom XIV stoljeću u Dubrovniku je došlo do naglog napretka zlatarskog obrta. Potražnja zlatarskih proizvoda bila je uzrokovana dolaskom mnogih stranaca u grad koji su kupovali nakit. S tim u vezi, koristeći trgovačku povezanost svoga grada sa ostalim mjestima, dubrovački su zlatari poduzimali putovanja i odlazili da zarade u susjedne zemlje.⁵ S druge strane, stanovništvo iz unutrašnjosti Balkana je polovinom XIV stoljeća odlazilo

¹ U to vrijeme iz osnova se mijenja struktura bosanskog izvoza. Po svojoj vrijednosti rudarski proizvodi zauzimaju prvo mjesto. Vidjeti o tome: Desanka Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Djela, knj. XVIII, *Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka*, knjiga 13, Sarajevo 1961, 19. (dalje: D. Kovačević, *Trgovina*). Mihailo Dinić je posvetio posebnu studiju historiji rudarstva srednjovjekovne Srbije i Bosne, gdje je u jednom čitavom poglavlju tretirao rudarska naselja srednjeg Podrinja. M. J. Динић, *За историју рударства у средњовјековној Србији и Босни*, I део, САНУ, посебна издања, књига ССXL, Одељење друштвених наука, књига 14, Београд 1955, 31 – 100. (dalje: M. J. Динић, *За историју рударства*).

² Najranije podatke o vezama Bosne s pojedinim dalmatinskim gradovima pruža Toma Arhidakon. On navodi da su zadarski građani Matej i Aristodije išli većinom u Bosnu, jer su bili odlični slikari i dosta vješti kovanju zlata. Vidjeti: M. Marjanović, "Aristodije Zadrani hereziarha bosanski", *Zadarska revija*, god. I, broj 1, Zadar 1952, 3.

³ Dobre (lat. Bene) Benvenutić je primio pismo u Kušlatu 6. augusta 1346. godine. *Monumenta Ragusina – Libri reformationum*, tomus I, Zagrabiae 1879, 210, 211. (dalje: *Monumenta Ragusina* I, II).

⁴ Dobre Benvenutić je sin zlatara Petra zvanog Čibran. Petar se osim zlatarskog zanata bavio još trgovačkim i kreditnim poslovima. Imao je još dva sina, Marina i Dragoja koji su najveći dio svog života vezali za Bosnu. Više o Benvenutićima vidjeti u: Ружа Тук, "Дубровачка породица Бенvenutiћ у српским земљама у средњем веку", *Историјски часопис*, књ. XLIV, Београд 1997, 115. (napomena br. 5).

⁵ Godine 1343. pozvao je u Bosnu i Srbiju Mihoje Stanković Braju i njegova šegrtu Ivana, da mu rade uz godišnju plaću od 45 perpera, uračunavši tu odjeću i obuću. Prema: Cviko Fisković, *Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1959, 16. (dalje: C. Fisković, *Dubrovački zlatari*).

u Dubrovnik na učenje krojačkog, ali i zlatarskog zanata.⁶ Osim šegrtima, put u Dubrovnik bio je otvoren i gotovim majstorima iz različitih mjesta koja su uglavnom stajala uz trgovačke puteve ili su bila trgovačka središta.⁷ Pored majstora iz poznatih primorskih gradova (Ulcinj, Kotor, Split, Drač, Kandija) u Dubrovniku se 1349. godine spominje i zlatar Radoje iz Kušlata.⁸ Prihvatajući da je Radoje u Dubrovnik došao kao gotov majstor to je i pitanje boravka Benvenutića u Kušlatu dosta jasnije. Dodatnu svjetlost baca još jedan podatak iz 1349. godine kada je Benvenutić izrađivao kalupe za dubrovačku kovnicu,⁹ posao koji je morao obavljati u nekom podgrađu ili varoši. Znajući da se ovaj zlatar u Srebrenici spominje tek 1352. godine,¹⁰ nije isključeno da je spomenute kalupe izrađivao u Podkušlatu.¹¹

Osim spomenutog Radoja, u Dubrovniku se 1363. godine spominje i zlatar Radoš Popović iz Kušlata,¹² a 1396. dvojica Matulinovića su primljeni za dubrovačke građanine.¹³ Ako ove podatke upotpunimo i izvorima materijalne kulture, nećemo pogriješiti u konstataciji da je zlatarski obrt polovinom 14. stoljeća bio osnova trgovinske djelatnosti na tom prostoru. Sljemenjak s natpisom kod sela Mršića, nedaleko od Cerske, govori da je tu sahranjen zlatar Divac.¹⁴ Veličina i izgled spomenika govori o njegovom relativno velikom društvenom ugledu, a što mu je sigurno omogućilo bavljenje zlatarskim obrtom. Svoju djelatnost Divac je morao vezati za podgrađe Kušlata obzirom da je njegov spomenik datiran na kraj XIV stoljeća¹⁵ upravo u vrijeme kada je broj dubrovačkih trgovaca u Podkušlatu bio najveći.

⁶ Zbog zlatnog veza na odijelima krojački je zanat, donekle, bio povezan i sa zlatarskim.

⁷ C. Fisković, *Dubrovački zlatari*, 170.

⁸ C. Fisković, *Dubrovački zlatari*, 245.

⁹ *Monumenta Ragusina*, II, 63.

¹⁰ Dvojica dubrovačkih knjigonoša izjavljuju 16. Augusta 1352. godine da su na zahtjev Gruba Menčetića predali pismo Bevenutiću u Srebrenici – in Sebernica, - uručeno 2 augusta. Prema: М. Динић, *За историју рударства*, 48.

¹¹ Izvori ne daju nikakve podatke o prisustvu Dobra Benvenutića u naseljima s desne strane Drine.

¹² C. Fisković, *Dubrovački zlatari*, 246.

¹³ Jurchus Matullinouich habitator sub Chucullatti; Marchus Matulinouich de Suchuzlat. Prema: М. Ј. Динић, *За историју рударства*, 48. (напомена 26.); Ирмагд Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку, посебна издања САН, Београд 1960*, 95 – 96.

¹⁴ Toma Dragičević, Vid Vuletić-Vukasović, "Starobosanski natpis iz Vlasenice (Birča)", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, IV, Sarajevo 1892, 248 – 249.

¹⁵ Šefik Bešliagić, "Stećci oko Kušlata i Nove Kasabe", *Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne*, knjiga 9, Tuzla 1972, 72.

Vodeći se jednim podatkom datiranim iz novembra 1396. godine,¹⁶ veliki poznavalac srednjovjekovne prošlosti Bosne Mihailo Dinić je prilično uvjerljiv kada kaže da je Kušlat za Dubrovčane “више имао значај пролазног места, за север ка Зворнику, за југ ка Сребреници, или преко Дрине за Србију.”¹⁷ Međutim, podaci koje iznosi Desanka Kovačević-Kojić govore o sve većem prilivu dubrovačkih trgovaca tokom druge polovine XIV stoljeća što će, upravo 1396. godine, dovesti do postavljanja stalnog konzula za dubrovačke građane i trgovce u Podkušlatu kao i o imenovanju dvojice njegovih sudija.¹⁸ Dakle, radi se o stalnim konzulima koje treba razlikovati od konzula određivanih *ad hoc*. Stalni konzul bio je starješina kolonije, prenosio naređenja svoje vlade, posredovao između domaćih vlasti i Dubrovčana i rješavao s dvojicom sudija međusobne sporove dubrovačkih građana. Iako je dužnost konzula u Podkušlatu obavljao Rafael Gučetić, koji je istovremno bio konzul i u Srebrenici,¹⁹ to nikako ne umanjuje značaj Podkušlata kao trgovačkog naselja. O značaju trgovačke naseobine u podgrađu Kušlata govorio je i Konstantin Jireček po kojem je Kušlat u 14. stoljeću bio “poznat nadaleko kao važno trgovačko mjesto sa dubrovačkom kolonijom.”²⁰ S tim u vezi, boravak dubrovačkog zlatara Benvenutića u Kušlatu 1346. godine nikako ne bi smjeli objašnjavati privremenim karakterom, tj. prolaznom stanicom, iako se rudnici u Srbiji spominju davno prije onih u Bosni, kao mjesto koje posjećuju Dubrovčani.

Sada bi trebalo ukazati i na faktore koji su pogodovali takvom razvoju podgrađa Kušlata. Sigurno je da su povoljne saobraćajne okolnosti donijele Kušlatu ulogu centralne arterije u protoku trgovine kako prema sjeveru, Zvorniku i Srijemu, jugu prema Srebrenici, tako i prema istoku u Srbiju.²¹ O tome

¹⁶ Tada su Dubrovčani preporučivali Stefanu Lazareviću i njegovoj majci neke svoje trgovce koji “su pošli put Pod-Kučlata da tudezi prođu u Srblje jer vojskam bosanscemi ne mogoše inude” Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* 1/1, 182.

¹⁷ М. Ј. Динић, *За историју рударства*, 35.

¹⁸ Десанка Ковачевић-Кojiћ, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978, 240. (dalje: Д. Ковачевић-Кojiћ, *Градска насеља*).

¹⁹ *Isto*, 240.

²⁰ “Die Hauptstrasse verlief gegen Nordost und erreichte ain Zusammenfluss des Jadar und der Drinjaca die hochgelegene Burg Kutlat, deren Unterstadt Podkutlat (Sub Chuculath, Suchuzlat) im XIV Jahrhundert als ein bedeutender Handelsplatz mit einer ragusanischen Colonie weit und breit bekannt war”. Prema: Konstantin Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Historisch-geographische studien, Prag 1879, 81. (dalje: K. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*).

²¹ Zanimljivi su podaci koje donosi francuski putopisac Kikle 1658. godine. Za ovu priliku je posebno zanimljiv dio puta od Sarajeva do Biograda, prevashodno dionica koja prolazi kraj Kušlata. “...

najbolje govori postojanje mimohodne carine (gabella de passo) u Kostijerevu, na proširenju gdje Drinjača ulazi u Drinu.²² Radi se o starom carinskom mjestu o čemu svjedoči jedan događaj iz 1417. godine. Naime, dubrovački su trgovci te godine uputili žalbu protiv despotovih carinika, a svojih sugrađana, koji su u Kostijerevu postavili carinu za Dubrovčane.²³ Da se nije radilo o sasvim novom carinskom mjestu u Kostijerevu, već samo o tome da su carinici sada uzimali više nego što je bilo uobičajeno govore optužbe protiv carinika. Marinu Gradiću i drugovima naređeno je da carinu u Kostijerevu odmah vrate u prvobitno stanje i da u roku od petnaest dana budu u Dubrovniku. Odgovor koji su carinici uputili u Dubrovnik jasno ukazuje da je carina u Kostijerevu postojala davno prije ovih događaja.²⁴ D. Kovačević napominje da se u srednjem vijeku vrlo često pod imenom carina podrazumijeva trg, pošto je trg zaista bio mjesto gdje su se naplaćivale carine.²⁵ Obzirom na evidentno postojanje i kovnice u tom mjestu, otvara se pitanje da li je Kostijerevo u stvari onaj *Sub-Chuculath*, nerijetko spomenut u izvorima dubrovačkog arhiva iz XIV stoljeća. Ako se tome dodaju i podaci iz osmanskih deftera o rudniku Djevanje u neposrednoj blizini Kostijereva, onda je opravdanost ovog pitanja još veća.²⁶ U svakom slučaju, podgrađe Kušlata je tokom druge polovine XIV stoljeća predstavljalo frekventno naselje sa značajnom kolonijom dubrovačkih trgovaca.

Koliku su važnost Dubrovčani pridavali srednjem Podrinju i samom području Kušlata vidi se iz njihovog odnosa prema podrinjskoj vlasteli. Kao što je Republika pazila da ostane u dobrim odnosima s gospodarima svoga zaleđa,

Сјутрадан, у петак, стигосмо високом брду, званом Кушлат (izvor. Koutchlat), опасном ради тијесна пута, опасаном страшним понорима и ријеком Јадром подно, која чини врло лијепе природне слапове те им је пад велик и висок. У висини видјесмо на осамљеном кршу ове горе мали каштео, звани Кушлат, гдје има неколико кућа, дзамија и хамбар или царска магаза. Под овим брдом ... има мала ријека Д р и њ а ч а, која сретајући Јадар, овом одузимље име и све подно ове горе увире у ријеку Дрину у пољу близу те горе; и прешав ријеку Дрињачу преко једног моста уђосмо у поље К о с т и ј е р е в о поље, врло лијепо и угодно, у коме је на почетку корито, којим тече Дрињача, и врло лијепих брда, који га опасују са двије стране; и око двјеста корачаја у пољу улева се Дрињача у велику ријеку Д р и н у, која носи лађе те се код Биограда (?) улева у Дунав... Према: Др. Ђиро Трухелка, "Опис Дубровника и Босне из год. 1658.", *Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини*, XVII, Сарајево 1905, 435 – 436.

²² М. Ј. Динић, *За историју рударства*, 66.

²³ У то вријеме Кушлат је био под влашћу српског despota Stefana Lazarevića који је увео нове carinske obaveze, како за мјеста у Србији тако и на простору средњег Podrinja.

²⁴ *Što se tiče kovnice i carine u Kostijerevu, njima ne izgleda da su učinili nešto novo i da ni u čemu nisu ozlijedili trgovce mimohodnom carinom u Kostijerevu: stari ljudi znaju da je tu kao što je bilo ranije.* М. Ј. Динић, *За историју рударства*, 66.

²⁵ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 32.

²⁶ О rudniku Djevanje/Čevanje vidjeti u sljedećem poglavlju.

nje govala je i prijateljstvo s podrinjskim Dabišićima da se ne bi dovodilo u pitanje redovno saobraćanje sa ovim gradom i njegovim područjem.²⁷ Vojvoda Purća Dabišić, s braćom Vladislavom i Vukom, poznata je ličnost u Bosni tog vremena, a svoju baštinu su imali u području Kušlata i Ludmera..²⁸ U prilog tome ide i jedan podatak iz arhiva u Dubrovniku: svjedoci prilikom isplate mogoriša za 1363. godinu bili su ljudi Purćini iz Kušlata i Ludmera (?) – presentibus ... Radossio Popouich aurifice de Cuclath et Radossio Milchouich de Nudmiria (sic) hominibus Purche voyvode de Bosna.²⁹ Da se radi o vlasteli s jakim položajem govori podatak s početka 1366. godine kada su Dubrovčani slali poslanika banu Tvrtku da se žali zbog nasilja prema nekim njihovim građanima. Preporučeno je poslaniku da govori posebno, osim sa Sankom Miltenovićem i s Dabišićima i da im naglasi da u njih polažu posebnu nadu, više nego u ostale “barone”.³⁰

O Kušlatu i frekventnosti njegovog podgrađa u XV stoljeću historijski izvori ne govore mnogo. Početkom XV stoljeća dospio je u ruke hercega Hrvoja Vukčića zajedno sa Srebrenicom i nekim drugim gradovima, ali ga je herceg 1410. predao ugarskom kralju Sigismundu.³¹ Krajem maja Dubrovčani su pisali kralju kako su od svojih trgovaca dobili informaciju da su Srebrenik, Kušlat, Brodar i Susjed sa Srebrenicom postali ugarski posjedi na čemu su čestitali svom sizerenu.³² Ugarski je kralj ubrzo ustupio Srebrenicu svom savezniku, despotu Stefanu Lazareviću, dok za Kušlat to nije moguće utvrditi.³³ Ono što se sigurno zna jeste da je 1417. carina u Kostijerevu bila u rukama srpskog despota, o čemu je već bilo riječi.

²⁷ Dabišići su sredinom XIV stoljeća spadali u najmoćniju vlastelu u Bosni. Rodonačelnik porodice bio je knez Dabiša Berojević koji se kao svjedok javlja u poveljama bosanskih banova iz 1326, 1329/30. i 1345. godine. Njegov sin Vladislav Dabišić svjedok je na bosanskim poveljama iz 1351. i 1357. godine. Prema: Срђан Рудић, *Босанска властела у XV веку*, просопографска студија, Историјски институт, Београд-Бања Лука 2021, 51. (напомена: 194.)

²⁸ Mauro Orbini, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601, 357. O izvorima Orbinijevim uporediti: Никола Радојчић, *Српска историја Мавра Орбинија*, Београд 1950, 41 – 53.

²⁹ М. Динић, *За историју рударства*, 49.

³⁰ Dicendo specialiter Semco et illis Dabissich, quia eis pre cateris baronibus Bosne habemus spem et fiduciam speciales. Prema: Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке републике I*, Београд 1935, 146.

³¹ József Gelcich, Lajos Thallóczy, *Diplomatarium relationae Reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest 1887, 195.

³² Enes Dedić, *Bosansko Kraljevstvo i Srpska Despotovina (1402-1459)*, Sarajevo 2021, 270

³³ Neven Isailović ne isključuje mogućnost da je i Kušlat tada predat Srpskoj despotovini. Невен Исаиловић, “Један непознати извор о предаји градова Хрвоја Вукчића Хрватинића угарском краљу Жигмунду 1410. године”, *Историјски часопис*, књ. LXIV, Београд 2015, 138.

Kušlat u osmanskome privrednom sistemu

Godine 1462. Osmanlije su definitivno zaposjeli i lijevu stranu srednjeg Podrinja pripojivši je Smederevskom sandžaku.³⁴ Za to područje bio je osnovan poseban kadiluk sa sjedištem u Srebrenici, a obuhvatao je još Zvornik, Kušlat i Šubin, zatim grad Sokol i još neke predjele na desnoj strani Drine.³⁵ Defter Smederevskog sandžaka iz 1476. godine jeste prvi pisani izvor osmanske provenijencije koji donosi podatke o Kušlatu.³⁶ Interesantno je primijetiti da je Kušlat upisan kao zijamet, a ne kao posebna nahija kako se javlja u kasnijim popisima Zvorničkog sandžaka, iako ukupni godišnji prihod nije po svojoj visini spadao u neophodan iznos propisan za zijamet (od 20.000 do 100.000 akči). Jedan od razloga takvog evidentiranja Kušlata E. Miljković nalazi u činjenici što je Smederevski sandžak u tom periodu predstavljao izuzetno značajno krajište, te da je za osmansku administraciju bila mnogo važnija podjela na vojnička lena nego čvrsta podjela na nahije.³⁷ Drugi razlog, za našu temu važniji, jeste privredni značaj ovog područja, prije svega za rudarstvo, ali i saobraćajne važnosti za čitavo srednje Podrinje. Zanimljivo da je najveći dio naselja sa ovog zijameta bio lociran na prostoru koji je omeđen donjim tokom rijeke Jadar, do njenog ušća u Drinjaču i desnom stranom Drinjače, do ušća u Drinu, kao i okukom Drine od Sopotnika do Poloma.³⁸ U sastav zijameta Kušlat ulazilo je 12 sela i jedna mezra: Kušlat (34 kuće), Konjević (19 kuća), Kravice (12 kuća), Hrnčić (19 kuća), Košnica (6 kuća), Poljana (12 kuća), Gornja Založina/Zalazna (18 kuća), Valjavica (16 kuća), Rahović (32 kuće), Donja Založina/Zalazna (28 kuća), Bužine (5 kuća), kao i mezra Otrok koja nije bila naseljena i koja se sijala izvana.³⁹ Primjećuje se da je najveće naselje unutar zijameta bilo selo Kušlat što i ne čudi ako znamo da je unutar istog upisana i posada njegovog utvrđenja.

³⁴ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk – Postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1959, 168. (dalje: H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*).

³⁵ Šabanović iznosi pretpostavku da je, možda, za cijelo ovo područje bio osnovan poseban vilajet ili subašiluk, ali podaci, koji na to upućuju, nisu dovoljno jasni.

³⁶ Posebnu zahvalnost treba ukazati Emi Miljković – Bojanić koja je uložila ne mali trud na objelodanjivanju podataka iz popisa Smederevskog sandžaka iz 1476. godine.

³⁷ Ема Миљковић – Бојанић, *Зеамет Кушлат 1476. године*, у: Зборник радова са научног скупа: *Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине*, АНУ РС, Научни скупови књ. V, Одјељење друштвених наука књ. 7, Бања Лука 2003, 368.

³⁸ *Isto*.

³⁹ Е. Миљковић, *Зеамет Кушлат*, 371.

Od velike važnosti su podaci o prihodima sa zijameta Kušlat.⁴⁰ Prihodi od dadžbine na odžake ćumura govore da je dio stanovništva radio na proizvodnji ćumura za rad nekog obližnjeg rudnika.⁴¹ Ovaj resum je očigledno pripadao timarniku, odnosno *zaimu* Kušlata, ali se ne može ustanoviti koliko je akči uzimao po svakom odžaku. Iako nepotpun, ovaj podatak svjedoči o značaju zijameta Kušlat za rudarsku proizvodnju u srednjem Podrinju. Od velike bi važnosti bili i podaci o carskim hasovima koji nedostaju u navedenom popisu Smederevskog sandžaka.⁴² Interesantno je primijetiti da je selo Kravice u popisu iz 1533. upisano unutar *carskog hasa rudnika Srebrenice i Sasa* sa prihodom od 1.502. akče,⁴³ što govori da je privredna aktivnost stanovnika ovog sela krajem 15. stoljeća mogla biti vezana za rad nekog rudnika ili kovnice.

Ema Miljković pretpostavlja da se u selima Kušlata ćumur palio za potrebe dva velika obližnja rudnika, Srebrenice i Crnče.⁴⁴ Međutim, čini se da je malo pažnje posvećeno jednom obližnjem rudniku koji je po svemu sudeći bio aktivan i prije uspostave osmanskog sistema. Radi se o selu Djevanje/Ćevanje koje se kao "Diuagne" pominje još 1417. godine zajedno sa Kostijerevom.⁴⁵ U popisu iz 1519. selo je upisano u carski has, a za njega se kaže: *Selo Djevanje kod Zvornika, na rijeci Drini, rudnik je srebra i olova. Od njega se ne uzima harač, ispendža i ušrovi; uzima se od kuće po 52 akče – prihod 14 zlatnika po 52 akče = 728 akči i od rudnika 95 akči.*⁴⁶ Dakle, rudari u ovom rudniku su plaćali filuriju (dukat) koja je iznosila 52 akče, što će reći da je rudara bilo svega 14, dok je sam

⁴⁰ Na početku popisa zijameta Kušlat nije navedeno kome je pripadalo uživanje prihoda sa tog posjeda, kao što je bio slučaj sa drugim zijametima u okviru Smederevskog sandžaka 1476. godine. Međutim, uz popis sela koja su ulazila u sastav ovog zijameta ubilježeno je da su pripadala "timaru pomenutog", dok se termin zijamet pominje samo na početku popisa, kao i na samom kraju, u rekapitulaciji prihoda sa njega.

⁴¹ U izvorima osmanske provenijencije *odžakom* se naziva mjesto na kome se proizvodi drveni ugalj, potreban rudniku i topionici.

⁴² Treba naglasiti da početak tog deftera, odnosno dio popisa koji se odnosi na carski has nije sačuvan, tako da nije moguće ustanoviti koja su to sela, dijelovi sela ili prihodi sa ovog zijameta ulazili u njegov sastav. Vidjeti: Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI stoljeću*, Sarajevo 1975, 43-44.

⁴³ *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, priredio Adem Handžić, ANU BiH – SANU, *Grada - knjiga XXVI, Odjeljenje društvenih nauka* – knjiga 22, Sarajevo 1986, 85. (dalje: *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*).

⁴⁴ Е. Миљковић, *Земет Кушлат*, 170 – 171.

⁴⁵ K. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke*, 81 (паромена: 277); Јелена Мргић, *Северна Босна 13-16. век*, Историјски институт, посебна издања књ. 55, Београд 2008, 256. (dalje: J. Мргић, *Северна Босна*).

⁴⁶ *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, 27.

rudnik davao simboličan prihod.⁴⁷ Iako je rudarska proizvodnja očito bila na izdisaju, to posredno govori da je ovaj rudnik tokom XV stoljeća imao svoje mjesto unutar privrednog kretanja na prostoru srednjeg Podrinja. Podatak iz 1477. godine o 20.000 akči od prometa olovom u Zvorniku nesumnjivo govori o učešću ovog rudnika u porijeklu te rude.⁴⁸ Osim za potrebe rudnika, dio paljenog ćumura je odvajan i za rad neke kovnice, vjerovatno one u Kostijerevu, obzirom da se u nekoliko navrata u popisu zijameta Kušlat 1476. godine pominje zanimanje *kovač*.

Ipak, najrasprostranjenija grana privrede na prostoru ovog zijameta tada bila je poljoprivreda, prevashodno gajenje žitarica: pšenice, prosa, ječma i zobi. U ukupnom prihodu sa zijameta Kušlat žitarice su učestvovala sa 6.112 akči.⁴⁹ Osim toga, uzgajana je i vinova loza, kupus, luk, lan, bostan i voće.⁵⁰ Iako konji i goveda nisu popisivani u defterima, jer se nisu oporezivali, nazivi sela Konjević i Kravice bacaju svjetlost i na pitanje stočarstva. Treba kazati da je Istočna Bosna bio kraj odakle su se najviše izvozili konji. Njih su u prvom redu kupovali Dubrovčani, ali i trgovci iz Italije.⁵¹ Stanovnici zijameta Kušlata su se bavili i pčelarstvom, a uspomena na tu djelatnost sačuvana je u nazivu sela Košnice.⁵²

U popisu iz 1519. godine, u okviru nahije Kušlat, evidentirano je selo Podgrad sa prihodom od 3.315 akči. Kasnije, u popisu iz 1533. isto selo je nazvano "Podgrađe ili Listje", da bi 1548. godine bilo upisano kao "Podgrađe ili Lištje".⁵³ Ovo je selo 1533. godine ulazilo u timare posadnika (mustahfisa) tvrđave Kušlat. Radi se o timaru Džafera, sina Alije Serbuljaka, te timaru Mustafe, sina dizdara.⁵⁴ Obzirom da je te godine u Podgrađu upisano svega 14 kuća sa tri neoženjena člana i jednom baštinom, a ukupni prihod iznosio 4300 akči, to jasno ukazuje na

⁴⁷ Adem Handžić, "Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, broj 26, Sarajevo 1978, 31.

⁴⁸ J. Мргѣћ, *Северна Босна*, 321.

⁴⁹ Е. Миљковић, *Зеамет Кушлат*, 170 – 171.

⁵⁰ U selu Podgrad ubilježeno je jedan *hasa* vinograd. Osim Podgrada vinogradarstvo je najrazvijenije bilo još u Kušlatu, Kravicama, Donjoj Zalužini te Bužinama. Šira je činila 14% ukupnog prihoda sa zijameta Kušlat 1476. godine (2.674 akče).

⁵¹ D. Kovačević, *Trgovina*, 175.

⁵² Treba napomenuti da se uz veliku potrošnju meda, kao zamjene za šećer, uveliko proizvodio vosak. Izvoz voska u Dubrovnik, sirovog ili čistog, u XV stoljeću bio je odmah iz izvoza plemenitih metala. Vidjeti više: Desanka Kovačević-Kojić, "O izvozu voska iz srednjevjekovne Srbije i Bosne preko Dubrovnika", *Istorijski časopis*, XVIII, Beograd 1971, 143-153.

⁵³ Handžić smatra da se radi o današnjem selu Liješanju koje se nalazi pod gradom Kušlatom, s lijeve strane Drinjače. *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, 31 (napomena: 57).

⁵⁴ *Isto*, 188.

neagrarni karakter ovog naselja. Ne umanjujući značaj sela Podgrad smatramo da se treba posvetiti pažnja i selima Zalazna (Zalazje) i Kostijerovo, jer upravo su ova sela 1519. godine davala najviše prihoda Zvorničkom sandžak-begu.⁵⁵ Po popisu iz te godine Zalazje je davalo 4.500 akči godišnjeg prihoda. Ako se tome dodaju i prihodi iz sela Srednja Zalužna čiji su stanovnici 1519. dali zvorničkom sandžakbegu 1.450 akči, te prihodi stanovnika sela Gornje Zalazje (1.852) i Dolnje Zalazje (1.312) koji su dati spahijama Lagloju i Huseinu, onda je sigurno da se radi o privredno frekventnom mjestu. Značaj ovog područja je u narednom periodu još više porastao o čemu govori podatak da su sva četiri sela prije 1533. godine postala carski has.⁵⁶ U ukupnom prihodu nahije Kušlat 1533. godine selo Zalazje je učestvovalo sa 39,21 %.

Selo	Zalazje/ Zalužna	Srednje Zalazje	Dolnje Zalazje	Gornje Zalazje	Ukupno
kuća	/ 25	/ 14	muslimanskih 5 hrišćanskih 7	muslimanskih 1 hrišćanskih 7	6 53
baština	5	1	1	3	10
prihod	2.370	1.450	1.312	1.850	6.982

Prilog 1: Pregled kuća sa baštinama i prihodom u selu Zalazje 1519. godine

Već smo govorili o Kostijerevu. Tamošnja carina i kovnica doprinijeli su tome da je Kostijerevo upisano velikim slovima na historijskoj karti srednjovjekovne Bosne. Da je ovo mjesto zadržalo svoju ulogu do kraja XV stoljeća govori podatak iz 1519. godine. Tada se Kostijerevo nalazilo u okviru hasa zvorničkog sandžakbega sa prihodom od 5.900 akči, što je i najveći prihod od svih sela nahije Kušlat te godine.⁵⁷ U popisu iz 1533. godine Kostijerevo se nalazi u timaru Karagoz-age, dizdara tvrđave Kušlat. Prihod koji je aga uživao, sa svojim drugom, iznosio je 4000 akči.⁵⁸ Ako se tome doda i dio koji je pripadao timaru tvrđavskog imama Huseina, onda je to iznos koji odgovara privrednoj jačini koju je Kostijerevo imalo i na samom početku XVI stoljeća. Neka buduća istraživanja

⁵⁵ Isto, 31.

⁵⁶ Ostaje nepoznanica da li se radi o današnjem selu *Zelinje*, južno od ušća Drinjače u Drinu, ili je to selo *Zalužje* jugoistočno od Bratunca. Nije isključeno da se prvo od ovih sela, ono najznačajnije, odnosi na selo *Zelinje* na što je ukazao i A. Handžić. (vidjeti prilog broj 2.).

⁵⁷ *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, 31.

⁵⁸ Isto, 188.

sigurno će dopuniti navedene podatke te opravdati našu tezu o velikom značaju Kostijereva u privrednom životu Kušlata, kako u srednjem vijeku tako i nakon uspostave osmanske vlasti.

Prilog 2: <https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/>

Iako se u prvim popisima XVI stoljeća uočava privredna jačina podgrada Kušlata, ono nije u novim uslovima imalo perspektivu daljeg razvoja. Naročito je administrativni faktor bio značajan pa su se najbrže razvijala sjedišta sandžakbegova. Zvornik i Srebrenica dobijaju status kasabe, a muslimansko stanovništvo biva oslobođeno resm-i čifta. Uzdizanje Srebrenice i Zvornika kao da je nepovoljno djelovalo na Kušlat, barem što se tiče trgovačke aktivnosti u njemu.

Zaključak

Prvi spomen Kušlata vezan je za ime Dobra (Bene) Benvenutića, jednog od poznatijih dubrovačkih zlatara. Njegovo prisustvo u Kušlatu 1346. godine sigurno nije bilo privremenog karaktera na što ukazuju podaci o razvoju zlatarskog zanata među domaćim stanovništvom. Iste godine (1349.) kada je Benvenutić izrađivao kalupe za dubrovačku kovnicu, u Dubrovniku se spominje i zlatar Radoje iz Kušlata. Nekoliko godina kasnije (1363.) izvori spominju i zlatara Radoša Popovića, dok podaci o dvojici Matulinovića koji su primljeni za dubrovačke građanin, nesumnjivo govore o razvoju neagrarnog načina privređivanja u podgradu Kušlata. Svemu tome su doprinijele povoljne saobraćajne okolnosti koje su Kušlatu donijele možda i ulogu centralne arterije

u protoku trgovine. Dubrovački trgovci vezani za carinu i kovnicu u Kostijerevu zajedno s domaćim zanatlijama, te rudarima rudnika u Djevanju, činili su jezgru izrazito frekventnog naselja poznatog u dubrovačkim izvorima iz XIV stoljeća pod imenom *Sub-ChuÇulath* ili *Suchuzlat*. Sve veći priliv dubrovačkih trgovaca zabilježen u drugoj polovini XIV stoljeća doveo je do imenovanja stalnog konzula za dubrovačke građane u Podkušlatu, a podaci o dvojici njegovih sudija jasno govore o dubrovačkoj naseobini tipa kolonije.

Na sagledavanje privrednog života u širem podgrađu Kušlata tokom XV stoljeća lijepu svjetlost baca Osmanski popis Smederevskog sandžaka iz 1476. godine. Upravo zbog svoje privredne važnosti, Kušlat je u navedenom popisu ubilježen kao zijamet, a ne kao nahija kako će biti upisan u defterima s početka XVI stoljeća. Prihodi od dadžbine na odžake ćumura govore da je dio stanovništva radio na proizvodnji ćumura za rad nekog obližnjeg rudnika i kovnice, ali i za podmirivanje vlastitih potreba. Najrasprostranjenija grana privrede na prostoru ovog zijameta bila je poljoprivreda, prevashodno gajenje žitarica, zatim svinjogojstvo, pčelarstvo te vinogradarstvo. U sumarnom popisu iz 1519. godine najviše prihoda davala su sela: Podgrad, Kostijerevo i Zalazje/Zalažna, pa smo ih u ovom radu i posebno tretirali. Očito je da se radi o podgrađu Kušlata u širem smislu kojeg su Dubrovčani redovno posjećivali tokom XIV i XV stoljeća, a Osmanlije nastavile ubirati veliki prihod sa njih.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

- Dragičević, T., Vuletić-Vukasović, V., "Starobosanski natpis iz Vlasenice (Birča)", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, IV, Sarajevo 1892, 248 – 249.
- Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533.)*, priredio Adem Handžić, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Srpska akademija nauka i umjetnosti, Građa XXVI, Odjeljenje društvenih nauka, 22, Sarajevo 1986.
- Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Prevod, uvod i komentar Hazim Šabanović, "Veselin Masleša", Sarajevo 1979.
- Gelcich, J., Thallóczy, L., *Diplomatarium relationae Reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest 1887.
- Kanuni i kanun-name*, svezak 1, iz XV i XVI vijeka, Orijentalni institut, Sarajevo 2000.

- Monumenta Ragusina – Libri reformationum*, tomus I, Zagrabiae 1879.
- Orbini, Mauro, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601.
- Стојановић, Љ., *Старе српске повеље и писма I*, први део, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење XIX, Београд – Сремски Карловци 1929.
- Тадић, Ј., *Писма и упутства Дубровачке републике I*, Београд 1935.
- Трухелка, Ђ., “Опис Дубровника и Босне из год. 1658.”, *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, XVII, Сарајево 1905, 435 – 436.
- Vego, M., *Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH*, I-IV, Sarajevo 1972.

Literatura

- Bešlagić, Š., “Stećci oko Kušlata i Nove Kasabe”, *Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne*, knjiga 9, Tuzla, str. 65 – 73.
- Ђук, Р., “Дубровачка породица Бенвенутић у српским земљама у средњем веку”, *Историјски часопис*, књ. XLIV, Београд 1997.
- Динић, М., *За историју рударства у средњовјековној Србији и Босни*, I део, САНУ, посебна издања, књига CCXL, Одељење друштвених наука, књига 14, Београд 1955.
- Fisković, C., *Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1959.
- Handžić, A., “Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, broj 26, Sarajevo 1978, str. 7 – 42.
- Handžić, A., *Tuzla i njena okolina u XVI stoljeću*, “Svjetlost”, Sarajevo 1975.
- Handžić, A., “Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku”, *Godišnjak društva istoričara u Bosni i Hercegovini*, XVIII, Sarajevo 1970.
- Исаиловић, Н., “Један непознати извор о предаји градова Хрвоја Вукчића Хрватинића угарском краљу Жигмунду 1410. године!”, *Историјски часопис*, књ. LXIV, Београд 2015, 138.
- Jireček, K., *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Historisch-geographische studien, Prag 1879.
- Ковачевић-Којић, Д., *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, “Веселин Маслеша”, Сарајево 1978.
- Kovačević-Kojić, D., “О izvozu voska iz srednjevjekovne Srbije i Bosne preko Dubrovnika”, *Istorijski časopis*, knj. XVIII, Beograd 1971, 143-153.

- Kovačević-Kojić, D., "Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države", u: *Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ANU BiH, Posebna izdanja, knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 17, Sarajevo 1987, 85 – 190.
- Kovačević, D., *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Djela, knj. XVIII, *Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka*, knjiga 13, Sarajevo 1961.
- Kreševljaković, H., "Stari bosanski gradovi", *Naše starine*, I, Sarajevo 1953, str. 7 – 45.
- Lovrenović, D., "Razvoj utvrđenih gradova i gradskih naselja srednjovjekovne Bosne", u: *Stari gradovi Bosne i Hercegovine*, ICOMOS, Sarajevo 2012.
- Манкен, И., *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, посебна изданја САН, Београд 1960.
- Marjanović, M., Aristodije Zadranin hereziarha bosanski, *Zadarska revija*, god. I, broj 1, Zadar 1952, 3.
- Миљковић – Бојанић, Е., *Смедеревски санђак. Земља – насеља – становништво*, Историјски институт, Посебна издања, књ. 46, Београд 2004.
- Миљковић – Бојанић, Е., *Зеамет Кушлат 1476. године*, у: Зборник радова са научног скупа: *Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине*, АНУ РС, Научни скупови књ V, Одјељење друштвених наука књ. 7, Бања Лука 2003, стр. 367 – 378.
- Мргић, Ј., *Северна Босна 13-16 век*, Историјски институт, Посебна издања, књига 55, Београд 2008.
- Рудић, С., *Босанска властела у XV веку*, просопографска студија, Историјски институт, Београд-Бања Лука 2021
- Скарић, В., "Стара босанска властела у данашњој топономастици", *Гласник Географског друштва*, 7-8, Београд 1922, 125 – 136.
- Šabanović, H., *Bosanski pašaluk – Postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1959.

KUŠLAT IN THE ECONOMIC LIFE OF CENTRAL PODRINJE DURING THE 14TH AND 15TH CENTURIES

Summary

The medieval town of Kušlat, nestled in the heart of Central Podrinje at the confluence of the Jadar and Drinjača rivers, has long drawn the attention of travelers and chroniclers with its distinctive physiognomy. It has been the subject of research—primarily in terms of topography and architectural analysis—yet its broader historical significance remains insufficiently explored. Although it appears in historical sources even before Srebrenica and Zvornik as a destination frequented by Ragusan (Dubrovnik) merchants, Kušlat has remained in the historiographical shadow of these better-known urban centers. This study examines the role of medieval Kušlat within the commercial sphere of the Republic of Ragusa, with particular emphasis on the activity within its suburbium and the economic landscape following the establishment of Ottoman rule. By comparing sources of both Ragusan and Ottoman provenance, this paper seeks to determine whether Kušlat was merely a waystation for Ragusan merchants or a significant trade hub with a notable Ragusan colonial presence.

The research draws upon published sources of Ragusan provenance as well as Ottoman cadastral registers (defters) from the 15th and the first half of the 16th century, which are invaluable for understanding both the demographic and economic structure of medieval Bosnia. The aim is to offer an alternative, interdisciplinary perspective on the economic development of a medieval settlement in the context of late feudalism.

Keywords: *Central Podrinje, Kušlat, Podkušlat, Zalazje, Kostijerevo, Ragusans (Dubrovnik merchants), trade, gold.*

PRVI POZNATI POZDERCI – RODONAČELNICI PORODICE

Nedim Sedić

Apstrakt

U radu se, na osnovu dostupnih izvora i literature, analizira porijeklo i skiciraju biografije najstarijih poznatih Pozderaca, rodonačelnika porodice koji su živjeli u 19. i početkom 20. stoljeća i čiji društveno-politički angažman ima izvjesne reperkusije na dalje jačanje porodice, ali i općenito na povijesna kretanja u Cazinskoj krajini. Radi se o četiri brata Pozderca iz 19. stoljeća, spomenuta kroz porodične predaje, na čije porijeklo i krvno srodstvo novo svjetlo baca nedavno objavljeni Popisni defter stanovništva i domaćinstava Ostrožačkog kadiluka iz 1851. godine, historijski izvor čija je vjerodostojnost od prvorazrednog značaja koji, po svojoj primarnoj namjeni, ima za cilj da ponudi tačne i provjerene podatke. U fokusu rada je, također, krvno srodstvo najstarijih Pozderaca sa mladim, mnogo poznatijim članovima porodice koji su već bili predmet historiografskih istraživanja. Pored toga, analizom biografskih podataka rodonačelnika porodice pokušale su se otvoriti nove perspektive u rješavanju pitanja o tome ko je i kada sagradio Kuću Nurije Pozderca, danas nacionalni spomenik BiH.

Ključne riječi: Porodica Pozderac, Cazin, Kuća Nurije Pozderca.

Uvod

Porodica Pozderac je dala dominantan pečat historiji ovog podneblja, ali i šire, od sredine 19. stoljeća pa sve do raspada bivše Jugoslavije. Mlađi članovi porodice poput Nurije, Hakije i Hamdije Pozderca, prvenstveno zbog njihovog značaja koji prevazilazi lokalne granice, ušli su u fokus historiografskih pristupa, bilo na način da su tretirani zasebno ili parcijalno u kontekstu materije koja je obrađivana. S druge strane, njihovi preci nisu ozbiljnije uzimani u razmatranje iz prostog razloga što su u svom djelovanju ostali uglavnom u lokalnim okvirima. Tako su s vremenom postali predmetom zaborava i njihov doprinos u razvoju lokalne zajednice, koji je u svakom slučaju znatan, je danas skoro u potpunosti nepoznat. Imjući u vidu da su najstariji poznati Pozderci djelovali u vremenu smjene dva poretka u Bosni i Hercegovini i ujedno dva različita kulturno-civilizacijska kruga, gdje je austrougarski naslijedio osmanski, njihovo ponašanje u tim turbulentnim vremenima i više je nego vrijedno bavljenja. Na tom tragu naredne stranice su skroman pokušaj da se zaboravljene ličnosti iz cazinske historije izvuku iz historijske tame pred oči modernog čovjeka i tako utkaju u našu kolektivnu memoriju. Pored toga, prezentiranjem najranije poznate historije Pozderaca pokazaće se na izvjestan način kontinuitet u djelovanju porodice što je svakako važno, naročito na podneblju kao što je cazinsko, od davnina prožeto različitim povijesnim diskontinuitetima.

Pozderci u Cazinu

Porijeklo porodice Pozderac je, kako to obično biva, obavijeno izvornom tamom s jedne i živopisnim usmenim predanjima, očuvanim u porodici, s druge strane. Porodična predanja govore da su preci Pozderaca prvobitno živjeli u Požegi, zatim kod Đakova odakle su se preselili u Liku. Iz Like su prešli u Cazin gdje su se najduže zadržali. Navodno se porodica najprije bavila zemljoradnjom, potom ratovanjem, a po dolasku u Cazin postali su trgovci i posjednici. Priča govori kako je u davnoj prošlosti u jednom bjegu žena nosila muško dijete u naručju. Zbog loših uslova života dijete je bilo bolesno i ošugano te umotano u platno od konoplje. Po djetetu je zato bilo puno “pozdera”, a taj “pozder” oštetio je kožu bolesnom djetetu. Iako bolesno, ovo dijete savladalo je sve tegobe i izraslo u snažna momka. Međutim, ostali su

tragovi “pozdera” pa su ga prozvali Pozderac.¹ Od ove nepoznate muške osobe razvila se, navodno, cijela porodica Pozderac.²

Etnolog Milan Karanović, koji se intenzivno bavio porijeklom stanovništva u Bosanskoj krajini, navodi, pozivajući se na porodične predaje, da su Pozderci na prostor Cazina stigli iz Požege poslije Karlovačkog mira 1699. godine.³ S druge strane, mnogo je vjerovatnija teza da su Pozderci živjeli u Bilaju (Bjelaju) u zapadnoj Lici odakle su stigli u Cazin. Naime, u drugom austrijskom krajiškom popisu stanovništva Vojne krajine iz 1712. godine popisane su dvije porodice Pozderac u Bilaju koje su prethodno pokrštene i tako ostale živjeti pod vlašću Habsburgovaca, dok su ostali Pozderci vjerovatno izbjegli i naselili se u Cazinsku krajinu.⁴ Dolazak Pozderaca na cazinsko tlo svakako treba tražiti u događajima koji su se odigrali za vrijeme Velikog bečkog rata (1683-1699) i poslije sklapanja Karlovačkog mira 1699. godine kada je došlo do masovnog iseljavanja muslimana sa nekadašnjih posjeda Osmanskog carstva na prostor Bosanskog ejaleta.⁵ Tako je porodica Pozderac od izbjeglice vremenom postala najmoćnija porodica u Cazinu. Razloge jačanja porodice treba, između ostalog, tražiti u smjeni političkih elita u 19. stoljeću. Begove Bešireviće, kapetane Ostrožačke kapetanije, slomio je Vedžihi-paša zbog pobune 1836.,⁶ dok je uglednu cazinsku porodicu

¹ Porijeklo prezimena Pozderac u nauci se dovodi u vezu sa praksom nižih slojeva društva koji su pravili obuću od kore drveta, uglavnom od breze ili lipe odnosno od tzv. “pozdera” odakle se može interpretirati korijen prezimena: Pozder, Pozderac i Pozderović. Indira Šabić, “Habitus facit hominem – odijelo čini/predstavlja čovjeka (odjeća, obuća i odjevni dodaci kao motivi postanka bh. prezimena)”, *Gradovrh – časopis za književno-jezična, društvena i prirodosna pitanja*, br. 15, Tuzla, 2019, 83.

² Ova porodična predanja je istraživao Alija Pozderac, istaknuti član porodice, i prezentirao publicisti Vladi Kecmanu koji ih je zapisao u svojoj monografiji o Nuriji Pozdercu. Detaljnije vidi: Vlado Kecman, *Nurija Pozderac: život i djelo*, NIŠRO “Oslobođenje” – OOUR Izdavačka djelatnost RO Centar za informisanje, obrazovanje i kulturu “Vaso Pelagić” Gradačac, Sarajevo, 1987, 15-16, (dalje: Kecman, *Nurija Pozderac*).

³ Milan Karanović, “Pounje u Bosanskoj krajini”, u: *Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 20, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1925, 566, (dalje: Karanović, “Pounje”).

⁴ Vidi: Enver Ljubović, *Grad Cazin i Cazinska krajina od završetka Prvog svjetskog rata 1918. do danas: Cazin i Cazinska krajina u 20. stoljeću i početkom 21. stoljeća*, JU “Kulturni centar” Cazin, Cazin, 2019, 116, (dalje: Ljubović, *Grad Cazin*).

⁵ Detaljnije vidi: Ivan Ćorić, “Migracije na prostoru Pounja od 16. do 18. stoljeća – smjena identiteta i posljedice u suvremenoj povijesti”, *Pro Tempore*, br. 15, Zagreb, 2020, 95-97; Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989, 49-54.

⁶ Detaljnije vidi: Hamdija Kreševljaković, “Kapetanije u Bosni i Hercegovini”, u: *Izabrana djela*, knj. 1, (priredili: Avdo Sućeska i Enes Pelidija), Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, 114; Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.*, Drugo izdanje,

Kapić uništio Omer-paša Latas 1851. godine,⁷ što je stvorilo politički vakum za nove društvene snage koje iz anonimnosti izbijaju na političku pozornicu.

Braća Pozderac - od porodičnih predaja do relevantnih izvora

Od prenošenja starijih Pozderaca mlađi članovi porodice su kasnije zapisali imena četiri brata, rodonačelnike porodice koji su živjeli u 19. stoljeću: Ahmet-agu Pozderca zvanog "hadžija", Aliju Pozderca zvanog "crni", Hasana Pozderca zvanog "muftija" i Suljagu Pozderca.⁸ Na osnovu relevantnih izvora i dosadašnjih historiografskih spoznaja možemo konstatirati da su spomenuta braća stvarne historijske ličnosti i praktično lokalna elita tog vremena, ali je njihovo krvno srodstvo djelomično upitno. Naime, predanje o četiri brata Pozderca iz 19. stoljeća dobija izvornu podlogu kroz nedavno objavljeni *Popisni defter stanovništva i domaćinstava Ostrožackog kadiluka iz 1851. godine* gdje pronalazimo trojicu braće (Ahmet-agu, Hasana i Suljagu) začuđujuće ne pod prezimenom Pozderac, kojeg uopće nema na popisu, već kao Adilagiće. Konkretno, na popisu čitamo imena sinova Adilagić Husejna – Ahmeta, Adila, Hasana i Sulejmana,⁹ od kojih se Ahmet, Hasan i Sulejman (Suljaga) kasnije u izvorima javljaju kao Adilagić Pozderac ili samo kao Pozderac.¹⁰ Na popisu među sinovima Husejna Adilagića ne pronalazimo ime Alije "crnog", dok istovremeno iz historijske tame na svjetlo izlazi do sada nepoznati sin Adil. Valja napomenuti da se tek u 19. stoljeću počinju ozbiljnije tretirati prezimena na našem prostoru i počinju masovnije da upotrebljavaju u službenim dokumentima, a neka upravo tad i nastaju. Vjerovatno je upis prezimena još bio na dobrovoljnoj bazi pa su neke porodice popisane čak bez prezimena. Administrativna unifikacija prezimena definitivno je završena za vrijeme austrougarske okupacije kada prezime, pored imena, postaje najvažnije sredstvo identifikacije.¹¹ Gledajući u cjelini, stiče se dojam da su

Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2005, 256.

⁷ Detaljnije vidi: Hamdija Kreševljaković, "Cazin i okolina", *Narodna Uzdanica; Kalendar za 1935.*, god. 3, Sarajevo, 1934, 99, (dalje: Kreševljaković, "Cazin"); Galib Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852.*, Svjetlost, Sarajevo, 1977, 110-124.

⁸ Šefkija Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, Right copy, Sarajevo, 2012, 241, (dalje: Pozderac, *Iz Cazinske krajine*).

⁹ *Popisni defter stanovništva i domaćinstava Ostrožackog kadiluka iz 1851. godine; područje današnjeg grada Cazina*, (prijevod i obrada: Emir Demir), Autorsko izdanje, Cazin, 2023, 159-160, (dalje: *Popisni defter*).

¹⁰ U nastavku rada, prilikom prezentiranja biografija najstarijih Pozderaca, ukazaćemo na ovu transformaciju prezimena.

¹¹ *Popisni defter*, 16. Aladin Husić, "Nastanak, razvitak i upotreba prezimena u razdoblju osmanske

Pozderci bili ogranak Adilagića, odnosno “Pozderac” je bio svojevrsni porodični nadimak jedne loze Adilagića koji se kasnije iskristalizirao u zasebno prezime.¹² Spomenuta četiri brata, uz spornog Aliju “crnog”, praktično su rodonačelnici porodice. Shodno tome, valjalo bi pobliže skicirati njihove biografije, odnosno društveno-politički angažman u 19. i početkom 20. stoljeća i poznate potomke. Također, na početku trebalo bi se osvrnuti i na identitet Husejna Adilagića.

Husejn Adilagić, otac braće Pozderac, na popisnom defteru upisan je kao sin Adila dok je njegov fizički izgled opisan riječima: “srednjeg rasta, žutih brkova”. Kao godina rođenja navedena je 1222. H/1807. godina.¹³ Husejn Adilagić je popisao kao domaćin kuće pod rednim brojem 248. u kojoj su s njim živjela spomenuta četiri sina i izvjesni Mehmed, sin njegovog brata Abduladila (vjerovatno ranije preminuo).¹⁴

Jedino poznato svjedočanstvo o životu Husejna Adilagića, pored osmanskog popisa, je njegov nišan, na kojem je spomenut imenom i prezimenom, a koji se nalazi u dvorištu stare cazinske medrese. Čitajući objavljeni natpis s nadgrobnog spomenika doznajemo da je Husejn bio hadžija i da je nosio titulu age.¹⁵ Umro je 1292. H/1875. godine.¹⁶

Ahmet-aga Adilagić Pozderac je zasigurno najistaknutiji Pozderac u 19. stoljeću čijim angažmanom je osigurano dalje jačanje porodice.¹⁷ S obzirom da se radi o poprilično zaboravljenoj ličnosti koja je obilježila dvije epohe u historiji

vlasti u Bosni i susjednim zemljama”, u: Mithad Kozličić – Adem Salihagić, *Salihagići iz Bilaja: Rodoslovni historijski put*, Grafičar, Bihać, 2017, 73.

¹² Milan Karanović ističe da Adilagići vuku porijeklo od Pozderaca, ali ovaj osmanski popis to demantuje i pokazuje suprotan razvoj događaja. Vidi: Karanović, “Pounje”, 566. Ova svojevrsna promjena prezimena utkala se i u kolektivnu memoriju porodice pa se u porodičnim predajama kazuje da su se Pozderci ranije prezivali Atlagići. Vidi: Kecman, *Nurija Pozderac*, 15.

¹³ Godine rođenja navedene na popisnom defteru su relativne. Naime, u dokumentu su upisani hidžreški datumi kojima je prevodilac popisa dodao gregorijanski pandam što može dovesti do određenih oscilacija. Pored toga, starost popisanih osoba je navedena približno pa su moguća odstupanja od stvarnog datuma rođenja čak i do deset godina. *Popisni defter*, 15.

¹⁴ Isto, 159-160.

¹⁵ Titula “aga” može da podrazumijeva gazdu, bogatog građanina, prvaka, gospodara, veleposjednika i vojnog zapovjednika. Također, to je počasni naslov za svakog ko ne pripada inteligenciji i plemstvu te zvanična civilna i vojna titula. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966, 72.

¹⁶ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 3, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982, 76, (dalje: Mujezinović, *Islamska epigrafika*).

¹⁷ U izvorima se javlja i kao Ahmed, međutim ime smo dosljedno navodili kao Ahmet jer se u toj formi javlja i u popisnom defteru.

Cazinske krajine (osmanska i austrougarska) ovom prilikom biće mu posvećena veća pažnja, naročito period austrougarske okupacije koji dosada nije bio u fokusu historiografije.¹⁸

Ahmet-aga rođen je 1244. H/1829. godine kao najstariji sin Husejna Adilagića. U osmanskome popisu ističe se da je “srednjeg rasta, žućkastih brkova”.¹⁹ Na historijsku pozornicu stupa u vrijeme ustanka u Bosni 1875-1878. kao jedan od glavnih aktera u njegovom gušenju na prostoru Krajine. U osmanskim dokumentima iz 1876. godine, gdje se govori o sastancima krajiških prvaka koji tom prilikom vijećaju o mjerama koje treba poduzeti protiv ustanika, Ahmet-aga Adilagić je ključna ličnost iz “Ostrožačkog kajmekamata”, odnosno Cazina.²⁰ U negativnom kontekstu spominje ga Milorad Ekmečić koji ističe kako je pred velike sile, prilikom održavanja Carigradske konferencije 1876/77. godine, ustanički vođa Despotović poslao između ostalih i na račun Ahmet-age Pozderca optužbu za strašne zločine.²¹ Treba napomenuti da su uloga i položaj bosanskohercegovačkih muslimana u ustanku 1875-1878. u historiografiji različito određivani, ovisno od provenijencije izvora koji su uzimani u razmatranje, ali i ideoloških predubjeđenja samih istraživača.²² Ustanak u Bosni i Hercegovini kulminirao je kroz veliku međunarodnu krizu, poznatu kao “Velika istočna kriza”, čiji epilog predstavlja Berlinski kongres 1878. godine na kojem su velike sile dale mandat Austro-Ugarskoj monarhiji da okupira pokrajine Bosnu i Hercegovinu.

Austrougarsku okupaciju BiH 1878. godine muslimansko stanovništvo dočekalo je sa oružjem u rukama. U literaturi se ističe da Ahmet-aga Pozderac isprva nije bio za pružanje otpora okupatoru pa su u Cazinskoj krajini za

¹⁸ Autori koji su intenzivnije pisali o historiji Cazina Ahmet-aga Pozderca su uglavnom spominjali kao lokalnog uglednika krajem osmanske vlasti i kao jednog od organizatora otpora austrougarskoj okupaciji 1878. godine. Njegov društveno-politički angažman pod austrougarskom upravom je zamemaren ili prevaziđen. Vidi: Kreševljaković, “Cazin”, 99; Aleksandar Ravlić, *Ljetopisi: Cazin – FK “Krajina”*, Drugo izdanje, FK Krajina “Cazin”, Cazin, 1984, 99, (dalje: Ravlić, *Ljetopisi*); Ljubović, *Grad Cazin*, 117, napomena 102.

¹⁹ *Popisni defter*, 159-160.

²⁰ Uporedi: Hasan Škapur (Pripredivač Kemal Bašić), “Nekoliko osmanskih dokumenata o Bosanskom ustanku 1875-1878.”, *Anali Gazi Husrev-Begove biblioteke*, br. 24/38, Sarajevo, 2017, 310-311.

²¹ Milorad Ekmečić, *Drugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u Novom Veku (1492-1992)*, Drugo dopunjeno izdanje, Zavod za udžbenike, Beograd, 2008, 294-295.

²² Detaljnije vidi: Samir Begović, *Odnos jugoslavenske i bosanskohercegovačke historiografije prema pitanju uloge i položaja bosanskih muslimana u Velikoj istočnoj krizi*, Završni diplomski rad, Sarajevo, 2018.

vođu izabrali Hasana Salkića.²³ Međutim, od početka okupacije Ahmet-aga je vojno aktivan. Već 1. augusta sa 2000-3000 konjanika napao je Novi, koji je prethodno pao bez borbe i prislio austrougarsku posadu na povlačenje prema Prijedoru.²⁴ Da je Ahmet-aga jedan od predvodnika protuokupacijskog pokreta u Krajini svjedoči i tadašnja zagrebačka štampa gdje se navodi da “ustanike” u Cazinskoj krajini predvode beg Pozderac i beg Turomanović (vjerovatno Toromanović) i da se broj njihovih vojnika sa 8000 popeo na čak 15000. Zadržavajući svoje opisivanje vojnika pod komandom Ahmet-age autori novinskih priloga ističu: “od inih koje ustrojava Pozderac-beg, ne bješe još niti nijedan u vatri, vidi se koliko ćemo još imati otpora i znoja. Istom kasna jesen učinit će kraj ovom gerilskom ratovanju”.²⁵ U augustu je Ahmet-aga Pozderac prodro na austrougarsku teritoriju i svoje odrede postavio u blizini Prosičenog kamena i Ljeskovca, na hrvatskoj strani nasuprot rijeke Korane, i time čuvao zaleđe braniocima Bihaća. Ovdje je došlo i do manjeg okršaja, 8. septembra poslije prvog neuspješnog napada na Bihać, pri čemu su izbačena iz stroja 3 austrougarska vojnika.²⁶ Kada se vodila druga bitka za Bihać, od 15. do 19. septembra, austrougarske trupe vršile su određene manevre kod Ljeskovca i Prosičenog kamena želeći time odvratiti pažnju braniocima od glavnog pravca napada.²⁷ Da li je Ahmet-aga nasjeo na ratne čarke i dalje držao ovdje svoje trupe nije poznato. Kako god, nakon pada Bihaća 19. septembra jedan dio Krajišnika raspustio je vojsku i predao se okupatoru ili je mirno otišao svojim kućama.²⁸ Tako austrougarske trupe do 26. septembra osvajaju Tržac, Mutnik, Krupu, Petrovac, Kulen Vakuf i Cazin. Tom prilikom i Ahmet-aga se predao, ali istovremeno počeo da sarađuje sa okupacionim trupama u daljnoj pacifikaciji Krajine, što je, prema procjenama austrijskih oficira, bilo od velike koristi.²⁹ Međutim, otpor u Krajini bio je i dalje žestok pa su borbe potrajale sve do

²³ Vidi: Hamdija Kreševljaković, “Prije sud u Bosni i Hercegovini 1878. (Uz 60-u obljetnicu)”, *Narodna uzdanica; Kalendar za godinu 1938*, god. 6., Sarajevo, 1937, 110, (dalje: Kreševljaković, “Prije sud”).

²⁴ *Der Osten*, 11. august 1878, 4.

²⁵ Ravlić, *Ljetopisi*, 99.

²⁶ Uporedi: Mihovil Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878.*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1910, 86-87, (dalje: Mandić, *Povijest okupacije*); *Prosvjeta*, 1. septembar 1908, 535.

²⁷ Mandić, *Povijest okupacije*, 87.

²⁸ Radoslav Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina: mjestopisne i poviestne crtice*, Matica hrvatska, Zagreb, 1890, 118, (dalje: Lopašić, *Bihaćka krajina*).

²⁹ Carl Freiherrn von Wucherer, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regimentes Nr. 48: Fortsetzung vom Jahre 1874-1897.*, Im Verlage des Regimentes, Graz, 1897, 92, 103.

20. oktobra i zaposjedanja Velike Kladuše, posljednjeg bosanskog uporišta u protuokupacijskom pokretu.³⁰

Neposredno iza okupacije, decembra mjeseca, u Beč, odnosno Budimpeštu, poslana je caru bosanska poklonstvena delegacija koja je brojala 38 osoba svih konfesija. Delegacija je najprije 9. decembra stigla u Beč, a zatim dva dana kasnije (11. decembra) u Budimpeštu uručila Franji Josipu I notu u kojoj je osudila nemire prilikom ulaska austrougarskih trupa u BiH i zaklela se na vjernost Monarhiji.³¹ Ova deputacija produkt je inicijative vojnih i političkih krugova novog režima i teško je povjerovati da je do nje došlo spontano na ideju domaćeg stanovništva.³² Jedan od članova bosanske deputacije bio je i Ahmet-aga Adilagić Pozderac o čemu, pored pisanja tadašnje štampe,³³ svjedoči i zajednička fotografija članova same deputacije.³⁴ Zahvaljujući fotografiji i pisanju bečke štampe doznajemo da je Ahmet-aga na prsima nosio osmanski orden Medžidiju i ordenje cara Franje Josipa I,³⁵ što slikovito prikazuje naglu smjenu dva poretka, ali i ukazuje na novi politički kurs onog ko orednje nosi. Naime, ordeni cara na prsima Ahmet-age su nagrada za iskazivanje odanosti novom režimu i spremnosti na saradnju.³⁶

³⁰ Detaljnije o okupaciji Cazinske krajine vidi: Mandić, *Povijest okupacije*, 90; Lopašić, *Bihaćka krajina*, 248; Kreševljaković, "Prijezi sud", 109-110.

³¹ Mihađ Mujanović, "Muslimani na stranicama Bosansko-hercegovačkih novina (1878-1881) i Sarajevskog lista (1881-1891)" *Prilozi Instituta za historiju*, br. 49, Sarajevo, 2020, 109 napomena 50, (dalje: Mujanović, "Muslimani").

³² <https://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/poklonstvena-deputacija-bosanskih-uglednika-godine-1878-> (pristupljeno: 16.01.2025.)

³³ O bosanskoj deputaciji pisala je austrougarska štampa, kako u BiH tako i u dijelovima Monarhije. Vidi: *Bosansko-hercegovačke novine*, 15. decembar 1878, 2; *Die Presse*, 14. decembar 1878, 1-2; *Slovenski narod*, 8. decembar 1878, 2; *Deutsche Zeitung*, 7. decembar 1878, 4. U novinama *Deutsche Zeitung* Ahmet-aga je spomenut kao "Ahmed Aga Adilagic Pozderac Grossgrundbesitzer in Cazin".

³⁴ Jedan primjerak fotografije sa popisom imena učesnika nalazi se u *Hronici* Muhameda Enverija Kadića koja se čuva u Arhivu Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu. Tu je Ahmet-aga naveden kao "Ahmed-aga Adilagić Pozderac iz Cazina". Drugi primjerak čuva se u arhivu Franjevačkog samostana u Fojnici gdje je Ahmet-aga Pozderac greškom naveden kao trgovac iz Sanskog Mosta. Vidi: Adnan Kadrić - Emir Mehmedović, "Sarajevski purim u kontekstu klasičnog kefalet-sistema i jedinstvene predstavničke strukture jevrejske zajednice u Osmanskom Carstvu polovinom 19. stoljeća", u: *Suživot jevreja i muslimana u Bosni i Hercegovini: primjeri tolerancije od 16. stoljeća do danas*. Zbornik radova, (ur. Dževada Šuško), El-Kalem, Sarajevo, 2021, 100-101; <https://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/poklonstvena-deputacija-bosanskih-uglednika-godine-1878-> (pristupljeno: 16.01.2025.)

³⁵ <https://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/poklonstvena-deputacija-bosanskih-uglednika-godine-1878-> (pristupljeno: 16.01.2025.)

³⁶ Godinu kasnije, 1879., Ahmet-agi je dodijeljen i austrijski Orden Reda željezne krune III stepena. Kao dobitnik ordena u službenoj bečkoj štampi spomenut je kao: "Pozderac Adilagić Achmed

Shodno odanosti novom okupacionom režimu Ahmet-aga je postao načelnik Cazina,³⁷ najkasnije juna mjeseca 1883. godine kada ga po prvi put pronalazimo na ovoj dužnosti,³⁸ i imenovan članom Upravnog vijeća (kotarski medžlis) u Cazinu, koje je imalo savjetodavni karakter, najkasnije 1885. godine.³⁹ Koliko je uživao ugled kod novih vlasti dovoljno govori činjenica da je bio jedan od 12 članova Zemaljskog upravnog vijeća (*idare medžlis*),⁴⁰ savjeta Zemaljske vlade u Sarajevu. Šefovi organa imenovali su članove spomenutih vijeća “pazeći pri tom da to budu pouzdani ljudi koji imaju uticaja na stanovništvo i koji poznaju prilike i potrebe zemlje”. Članovi vijeća imali su savjetodavno pravo glasa, a njihova funkcija bila je počasnog karaktera.⁴¹ Politički zaokret Ahmet-age može se, iz njegove percepcije, protumačiti kao čisti politički realizam jer je dobro procijenio da je okupaciona vlast realnost koju treba prihvatiti. Imajući u vidu da je za Muslimane austrougarska okupacija bila bolan civilizacijski preokret, što je rezultiralo njihovom pasivizacijom, odbacivanjem tekovina zapadno-evropske civilizacije, gajenjem iluzija o povratku osmanske vlasti i masovnim iseljavanjem na prostor Osmanskog Carstva⁴² ovakvo ponašanje Ahmet-age dobija na težini.

Austrougarska okupacija za Bosnu i Hercegovinu značila je definitivni ulazak u moderno doba i time početak modernizacije koja je prožela sve aspekte života, od politike, ekonomije i kulture. I Cazin se tih godina brže razvija, a

Aga”. Vidi: *Hof-und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1894.*, Wien, 1894, 86; *Bošnjak: kalendar za prijestupnu godinu 1896.*, god. 14, Sarajevo, 1896, 114, (dalje: *Kalendar Bošnjak 1896*).

³⁷ Za vrijeme austrougarske uprave Cazin je bio “organizirana gradska općina” i sjedište istoimenog kotara koji je pak ulazio u sastav Bihaćkog okruga. Vidi: *Bosanski glasnik: opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu 1915*, god. 19, Sarajevo, 1915, 410-411, (dalje: *Bosanski glasnik 1915*).

³⁸ Vidi: Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnja politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Drugo izdanje, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1997, 110, (dalje: Imamović, *Pravni položaj*).

³⁹ *Bošnjak: kalendar za prostu godinu 1885.*, god. 3, Sarajevo, 1885, 80.

⁴⁰ Kao član Zemaljskog upravnog vijeća Ahmet-aga je u austrijskoj štampi naveden kao “Ahmed Aga Adilagics Pozderac aus Cazin”. Vidi: *Fremden-Blatt. (Morgen-Blatt.)*, 7. juli 1880, 2. Zemaljsko upravno vijeće nije dugo radilo, prva sjednica održana je 17. marta 1880., a posljednja 8. marta 1881. godine. Imamović, *Pravni položaj*, 61-62.

⁴¹ Imamović, *Pravni položaj*, 61.

⁴² O odnosu Muslimana prema novom austrougarskom režimu detaljnije vidi: Muhamed Hadžijahić - Mahmud Traljić - Nijaz Šukrić, *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Starješinstvo Islamske zajednice, Sarajevo, 1977, 115-135; Robert J. Donia, *Islam pod Dvoglaviim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878.-1914.*, Naklada ZORO - Institut za historiju BiH, Zagreb - Sarajevo, 2000, 44; Imamović, *Pravni položaj*, 103-113.

određene zasluge sigurno ima i Ahmet-aga kao dugogodišnji općinski načelnik.⁴³ Gradi se nova medresa (1890), “opštinska kuća” (beledija) i pošta (1891), bolnica (1893) te Kotarski ured i sud (1896). Cazin je 1887. godine, kao peti grad u Bosni i Hercegovini, dobio savremen vodovod. Prva Narodna osnovna škola u Cazinu počela je sa radom školske 1886/87. godine.⁴⁴ Urbanizaciju je pratio i porast broja stanovnika, na popisu 1885. cazinska općina imala je 1681 stanovnika da bi deset godina kasnije, 1895. naredni popis pokazao da ovdje živi 1953 stanovnika.⁴⁵ Bilo je i objektivnih napora novog poretka da se unaprijedi socio-ekonomsko stanje, ali je siromaštvo ostalo glavna odlika stanovništva Cazinske krajine.⁴⁶

Najpoznatija graditeljska aktivnost Ahmet-age Pozderca, koja je danas u potpunosti zaboravljena, je obnova Gradske džamije, danas simbola Cazina, do koje je došlo u prvim godinama okupacione uprave. Vrijeme i okolnosti gradnje džamije rasvijetlila su tek novija istraživanja. Naime, priča o Gradskoj džamiji u Cazinu usko je vezana za potres koji je pogodio Zagreb 9. novembra 1880. godine, najveći u njegovoj historiji. Potres je bio toliko snažan da je porušio staru džamiju u Cazinu, sagrađenu još za vrijeme osmanske vlasti o kojoj ništa nije poznato. Zalaganjem gradonačelnika Hadži⁴⁷ Ahmet-age Pozderca i kotarskog predstojnika Sitkiewicza započeli su radovi na obnovi bogomolje i potrajali naredne tri godine. Za potrebe obnove džamije 1883. godine car Franjo Josip I lično je donirao Islamskoj zajednici 500 forinti. Džamija je svečano otvorena 2. novembra 1883. godine, uz prisustvo visokih gostiju među kojima je bio i reisu-l-ulema Mustafa Hilmi ef. Omerović. Nakon obnove Gradska džamija, uz Gazi Husrev-begovu džamiju, bila je jedna od najvećih u zemlji. U džamiji se i danas nalazi veliki luster kojeg je, prema narodnom predanju, poklonio sam car Franjo Josip I. Vjerovatno je spomenuta carska donacija u vidu novca kasnije

⁴³ Općine su funkcionisale kao izvršni organi Zemaljske vlade, okružnih oblasti i kotarskih ureda. U nadležnosti općinske vlasti, između ostalog, bili su urbanističko-građevinski zahvati (gradnja i regulacija, građevinske dozvole). Vidi: Mirko Pejanović, “Društveno-istorijski razvoj lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću”, *Pregled: časopis za društvena pitanja*, br. 3, Sarajevo, 2014, 35-36.

⁴⁴ Vidi: Kreševljaković, “Cazin”, 92, 100; Ravlić, *Ljetopisi*, 120-122; Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972, 46; Bošnjak: *kalendar za prostu godinu 1886.*, god. 4, Sarajevo, 1886, 82.

⁴⁵ *Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885.*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1886, 104-105; *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895.*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1896, 234.

⁴⁶ Ravlić, *Ljetopisi*, 120; Lopašić, *Bihaćka krajina*, 7-8.

⁴⁷ U ovom novinskom članku, ali i u drugim izvorima, Ahmet-aga se naziva hadžijom pa tako porodično predanje o nadimku “hadžija” postaje sasvim razumljivo.

stvorila narativ o poklonjenom lusteru.⁴⁸ Izgleda da je Ahmet-aga Pozderac, kao cazinski načelnik, pokazivao despotsko ponašanje što je rezultiralo iseljavanjem muslimana. Juna mjeseca 1883. godine kroz Sarajevo je prošla skupina iseljenika, ukupno 41 porodica iz Cazina i Krupe, na putu prema Goraždu i Čajniču. U Sarajevu su se iseljenici pred kotarskim predstojnikom Stefanovskim požalili istaknuvši da nije krivac “Austrijanac” za napuštanja ognjišta, već njihovi načelnici. Posebno su pale teške optužbe na račun Ahmet-age Pozderca, koji “zapovijeda u čitavom kotaru, a nesretan je onaj koji bi se usudio njega tužiti”.⁴⁹ Izvjesne pritužbe na ponašanje Ahmet-age stigle su i do samog cara. Godine 1885. naseljeni Ličani u cazinskom selu Šturlić žalili su se caru da im Ahmet-aga stvara neprilike huškajući protiv njih muslimane.⁵⁰

Svoju odanost Monarhiji Ahmet-aga Pozderac je iskazao u više navrata kroz poklonstvene deputacije upućene caru Franju Josipu I ili drugim članovima vladajuće dinastije. Najprije je, oktobra mjeseca 1887. godine, otputovala u Beč poklonstvena deputacija muslimana cazinskog kotara, predvođena načelnikom Ahmet-agom, koju su još sačinjavali podnačelnik Hasan ef. Alagić, imam Gradske džamije Sulejman ef. Toromanović i općinski vijećnik Hasan-aga Hadžić. Delegaciju je 15. oktobra primio ministar Kállay, a narednog dana, 16. oktobra, Cazinjani su izašli pred cara Franju Josipa I. Prilikom audijencije Ahmet-aga je izgovorio poklonstveni govor, dok je car u odgovoru izrazio radost na iskazanoj odanosti i da se muslimani dobro osjećaju pod njegovom vlašću, naglasio jednakost svih vjeroispovijesti pred zakonom i obećao punu zaštitu.⁵¹ Godinu kasnije, 1888. princeza Stephanie, supruga princa Rudlofa, posjetila je Plitvička jezera i tom prilikom njoj u čast poslane su dvije delegacije iz Bosne i Hercegovine, prva iz Bihaća i druga iz Cazina. I ovaj put cazinsku delegaciju predvodio je načelnik Ahmet-aga Pozderac. Čin audijencije odigrao se na putu za Plitvice zbog čega je princeza Stephanie za tu priliku zaustavila kočije. Princeza je upitala članove deputacije za stanje u njihovom kraju i obećala da će ih u skoro vrijeme posjetiti, a potom, pošto je ceremonija bila završena, zaputila se dalje

⁴⁸ Uporedi: Mujanović, “Muslimani”, 116, napomena 77; *Sarajevski list*, 25. oktobar 1883, 2-3; *Sarajevski list*, 13. novembar 1883, 2.

⁴⁹ Imamović, *Pravni položaj*, 110.

⁵⁰ Đorđe Mikić, “O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave”, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina. Zbornik radova*, (ur. Nusret Šehić), Institut za istoriju – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1990, 183.

⁵¹ Uporedi: *Sarajevski list*, 21. oktobar 1887, 2; Mujanović, “Muslimani”, 111, napomena 58.

prema Plitvicama.⁵² Koliko je poznato Ahmet-aga je 14. oktobra 1895. godine posljednji put izašao pred cara Franju Josipa I koji je tog dana stigao u Zagreb u višednevnu posjetu. Odmah prvog dana posjete, caru u Zagreb upućene su tri bosanske delegacije iz Bihaćkog, Banjalučkog i Donjotuzlanskog okruga. Ispred Bihaćkog okruga deputaciju od 9 članova, među kojima je i ime Ahmet-age Pozderca, predvodio je okružni predstojnik J. Vojvodić. U pozdravnim riječima koje je uputio car bosanskim predstavnicima upitao je za njihovo zdravlje i istakao: “Mnogo dogjoše iz Bosne i veseli me, što tolike ovdje vidim”.⁵³

U februaru 1891. godine Ahmet-aga Pozderac je bio na liječenju u Beču i Berlinu i tamo je planirao ostati nekoliko sedmica.⁵⁴ Umro je 1313. H/1895/96. godine i pokopan je u malom groblju u sklopu stare cazinske medrese gdje je pokopan i njegov otac Hadži Husejn-aga Adilagić.⁵⁵ U dostupnim izvorima Ahmet-aga se posljednji put spominje početkom 1896., kao prvi čovjek cazinske općine,⁵⁶ što u konačnici znači da je te godine i umro. Na mjestu cazinskog načelnika naslijedio ga je izgleda Hadži Selman-beg Ćorović kojeg na ovoj dužnosti pronalazimo početkom 1897. godine.⁵⁷

O potomcima Ahmet-age Pozderca u prvom redu raspoložemo sa informacijama koje su očuvane kroz zapisane porodične predaje, gdje se navodi se da je imao sina Mujagu i kćerku Đulu koja je bila udana za izvjesnog Veletanlića iz Bosanskog Novog. Đulina kćerka je Devleta Pozderac, supruga Nurije Pozderca što znači da se Nurija oženio svojom rodicom.⁵⁸ Devletin otac bio je Hadži Husein-aga Šehović-Veletanlić, vrlo bogat i ugledan trgovac, koji je proputovao skoro cijelu Evropu što je u ono vrijeme bila rijetka pojava.⁵⁹ Ako je porodična tradicija istinita onda je on upravo suprug Đule, kćerke Ahmet-age Pozderca.

⁵² *Sarajevski list*, 16. septembar 1888, 2; Mujanović, “Muslimani”, 111, napomena 56.

⁵³ *Nada*, 1. novembar 1895, 413.

⁵⁴ Fuad Ohranović, “Kotarski šerijatski sud Sarajevo – neki podaci od 1878. godine do kraja 19. stoljeća”, *Anali Gazi Husrev-Begove biblioteke*, br. 41(27), Sarajevo, 2020, 130.

⁵⁵ Uporedi: Mujezinović, *Islamska epigrafika*, 76.

⁵⁶ *Kalendar Bošnjak* 1896, 114.

⁵⁷ *Bošnjak: kalendar za prostu godinu 1897*, god. 15, Sarajevo, 1897, 115.

⁵⁸ Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 241.

⁵⁹ Kecman, *Nurija Pozderac*, 31.

Adil Adilagić, do sada nepoznat među braćom Pozderac, rođen je 1254. H/1838. godine i u vrijeme popisa imao je oko 13 godina pa je popisao kao “golobradi mladić”. Bio je drugi po starosti sin Husejna Adilagića.⁶⁰ Nažalost, ovo je jedini poznati pisani trag koji svjedoči o životu Adila Adilagića. Analizirajući dostupne izvore, koji prvenstveno tretiraju istaknute ličnosti iz javnog života (načelnici i podnačelnici općine, općinski vijećnici i članovi Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva) nismo pronašli bilo kakvo svjedočanstvo o njemu što stvara dojam da nije bio društveno angažiran. S druge strane, činjenica da je u potpunosti zaboravljen u porodičnoj tradiciji otvara mogućnost za pretpostavku da je umro u ranoj mladosti i bez potomaka. Naravno, bez konkretnih pokazatelja sve ovo ostaje u sferi nagađanja.

Hasan ef. Adilagić Pozderac, poslije Ahmet-age, najistaknutiji je od braće Pozderac. Rođen je 1260. H/1844. godine kao treći po starosti sin Husejna Adilagića. U popisnom defteru kratko piše da je “malodobno dijete”.⁶¹ Krajem osmanske vlasti bio je kadija u Cazinu, kao i prvih godina nove okupacione uprave, konkretno 1879. i 1880. godine.⁶² Međutim, već od oktobra 1879. godine započeo je konflikt Hasana ef. Pozderca sa okupacionim vlastima koje nisu udovoljile njegovim zahtjevima o ostanku na poziciji predsjednika kotarske oblasti i visini plate za koju bi obavljao posao kadije. Nakon mukotrpne višemjesečne prepiske, prilikom koje nije primao nikakvu platu za svoj rad, ponuđena mu je plata od 25 forinti od 70 forinti koliko je prvobitno dogovarano. Hasan ef. odbio je ponudu napisavši Zemaljskoj vladi da je iznos ponižavajući. Želeći se riješiti nepodobnog kadije i poslati poruku da nije dobrodošao u novi birokratski aparat, okupacione vlasti su nagovorile svog čovjeka, Hasana Semanića, da preuzme mjesto kadije u Cazinu za platu od 25 forinti. Kao čovjek od povjerenja Hasan Semanić je 1882. godine odlikovan zlatnim krstom. Iste godine bio je i načelnik Cazina.⁶³

U međuvremenu Hasan ef. Pozderac postao je veoma blizak s novim režimom. Naime, 1882. godine počele su pripreme za formiranje Islamske zajednice s ciljem duhovnog odvajanja muslimana od sultana i vezivanja za Monarhiju. Tim povodom ministar Kállay, 13. oktobra 1882. godine, poslao je

⁶⁰ *Popisni defter*, 160.

⁶¹ Isto.

⁶² Hana Younis, *Biti kadija u kršćanskom carstvu: rad i osoblje šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini 1878.-1914.*, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Historijske monografije, knj. 21, Sarajevo, 2021, 276, 338.

⁶³ Isto, 276-278, sa napomenom 529.

caru prijedlog da imenuje sarajevskog muftiju Omerovića za reisu-l-ulemu i da se formira jedan savjet, konzistorij (ulema-medžlisa) čiji bi članovi bili četvorica kadija: Hasan ef. Pozderac iz Cazina, Mehmed Nezir ef. Škaljić iz Sarajeva, Nuri ef. Hafizović iz Rogatice i Husein ef. Ibrahimović iz Ljubuškog. Sa svim spomenutim kandidatima Kállay je prethodno obavio povjerljive razgovore i dobio pristanak, “a birao ih je prema pouzdanosti, učenosti, i jakim porodičnim vezama”. Također, predložena je plata reisu-l-uleme u iznosu od 8000 forinti, a za članove ulema-medžlisa po 2000 forinti. Istovremeno Kállay je caru poslao nacrt uredbe o uspostavljanju reisu-l-uleme i ulema-medžlisa.⁶⁴ Već 17. oktobra 1882. godine car je potpisao dekret, napisan latinicom i “zemaljskim jezikom”, kojim je imenovao predložene kandidate na predviđene pozicije.⁶⁵ Do svečanog ustoličenja reisu-l-uleme i članova ulema-medžlisa došlo je sredinom decembra u konaku na Bistriku. U tadašnjem *Sarajevskom listu* gdje se pisalo o ovom događaju Hasan ef. naveden je kao “Adilagić Pozderac”.⁶⁶ Međutim, Hasan ef. nije dugo bio članom ulema-medžlisa, umro je naredne 1883. godine, a na njegovo mjesto 24. juna postavljen je Sabit ef. Smailbegović iz Tešnja.⁶⁷

U nastojanju da identificiramo potomke Hasana ef. Pozderca moramo se opet vratiti na porodična predanja. Tu se kazuje da je imao sinu Husu i dvije kćeri, Hadžeru i Vahidu o kojima više ništa nije poznato. S druge strane, za sinu Husu kaže se da je ubijen ostavivši iza sebe udovicu Izu, koja se djevojački prezivala Ćemalović, porijeklom iz Kulen Vakufa. Izu je potom oženio Husin rođak, Meho Pozderac, da time spriječi cijepanje posjeda Pozderaca.⁶⁸

Sin Hasana ef. Pozderca mogao bi biti cazinski muftija i drugi po redu muderis cazinske medrese Husein ef. koji je pokopan u samom kompleksu medrese gdje su i nišani Husejna Adilagića i sina mu Ahmet-age Pozderca. Čitanje natpisa sa nišana Huseina ef. se djelomično razlikuje. Mehmed Mujezinović čita ovako: “Cazinski muftija i muderis Hadži Husein efendija, sin Hasan efendije. Za njegovu dušu neka je Fatiha. Godina 1300”,⁶⁹ dok je Ismet Bušatlić natpis pročitao na sljedeći način: “Cazinski muftija i muderis Adilagić

⁶⁴ Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987, 355-356.

⁶⁵ Imamović, *Pravni položaj*, 108.

⁶⁶ Mušanović, “Muslimani”, 102, napomena 27.

⁶⁷ Isto, 103, napomena 28.

⁶⁸ Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 241.

⁶⁹ Mujezinović, *Islamska epigrafika*, 75.

hadži Husejin, sin hadži Hasan-efendije. Godina 1300”.⁷⁰ Hidžretska 1300. odgovara gregorijanskoj 1882/83. godini. Hamdija Kreševljaković je zapisao da se Husein ef. prezivao Pozderac.⁷¹ Stiče se dojam da je porodična tradicija titulu muftije koju je nosio Husein-ef. pogrešno pripisala mnogo poznatijem kadiji Hasanu-ef. Pozdercu, odnosno otvara se prostor za pretpostavku da su krvno povezani. Iako nije moguće pobliže odrediti identitet Huseina-ef. njegov nišan je važno svjedočanstvo da je Cazin krajem osmanske i početkom austrougarske uprave imao muftiju.⁷²

Sulejman (Suljaga) Adilagić (Pozderac) je najmlađi među braćom Pozderac. Rođen je 1264. H/1848. godine i upisan u popisnom defteru kao “malodobno dijete”.⁷³ Kasnije se u izvorima javlja isključivo pod skraćenim imenom kao Suljaga Pozderac.⁷⁴ Poput brata Ahmet-age bio je politički aktivan, ali je njegov angažman ostao u lokalnim okvirima. Najkasnije od 1899. pa sve do 1915. godine, sa manjim presjecima, zastupnik je u općinskom vijeću Cazina.⁷⁵ U međuvremenu, od 1904. godine, bio je član Kotarske vakufske komisije (Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo).⁷⁶ Godina smrti Suljage Pozderca nije poznata.⁷⁷

Suljaga Pozderac imao je četiri sina: Ibrahima, Abdulaha, Mustafu i Murata, a od kćerki poznata je Đula koja se udala u porodicu Omanović. Njen sin je general Hamdija Omanović, komadant Osme krajiške muslimanske udarne brigade formirane u Cazinu 28. decembra 1942. godine.⁷⁸

⁷⁰ Ismet Bušatlić, “Bihačke muftije i njihov značaj u Cazinskoj krajini”, u: *Cazinska krajina u XX. stoljeću – politika, ljudi, događaji. Zbornik radova*, (ur. Dževad Jogunčić), *Bošnjačka pismohrana*, br. 32-33/10, Zagreb, 2011, 172, (dalje: Bušatlić, “Bihačke muftije”).

⁷¹ Kreševljaković, “Cazin”, 92, napomena 2.

⁷² Vidi: Bušatlić, “Bihačke muftije”, 168-172.

⁷³ *Popisni defter*, 160. Šefkija Pozderac, također, ističe da je Suljaga Pozderac bio najmlađi od braće i navodi da je rođen upravo 1848. godine. Do ovih podataka Šefkija Pozderac mogao je doći preko djece Suljage Pozderca koje je, kako sam kaže, upamtio. Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 241.

⁷⁴ U popisnom defteru upisane su pune verzije imena (Sulejman) koje kasnije mogu da se javljaju u skraćenom obliku (Suljaga). Uporedi: *Popisni defter*, 16.

⁷⁵ *Bošnjak: kalendar za prostu godinu 1899.*, god. 17, Sarajevo, 1899, 133; *Bosanski glasnik 1915*, 411.

⁷⁶ *Bošnjak: kalendar za prostu godinu 1905.*, god. 23, Sarajevo, 1904, 64.

⁷⁷ Na nišanu Suljage Pozderca, kojeg smo uspjeli pronaći u mezarju gdje su pokopani i mnogi drugi članovi porodice Pozderac, uklesan je latinični natpis čije čitanje nije u potpunosti moguće. Jasno se čita gornji dio natpisa gdje je navedeno prezime i ime (“Pozderac Suljaga”), dok se u dnu samo djelomično nazire natpis koji možda podrazumijeva godine rođenja i smrti ili možda ime oca, (fotografija nišana u arhivi autora).

⁷⁸ Uporedi: Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 241.

Alija Pozderac “crni”, za kojeg ne možemo konstatirati da je jedan od braće Pozderac, izuzetno je važan u daljem razvoju porodice, prije svega u biološkom smislu. Naime, najveći broj članova porodice Pozderac, uključujući i one najistaknutije, njegova su loza i to preko sina mu Murat-age Pozderca koji je imao brojno potomstvo. Alija Pozderac je stvarna historijska ličnost. Spominje ga Milorad Ekmečić kao jednog od najvažnijih krajiških aktera u gušenju ustanka u Bosni 1875-1878.⁷⁹ Nažalost, ovo je jedini poznat spomen Alije Pozderca i o njegovoj daljnjoj sudbini može se samo nagađati.

U nastojanju da otvorimo nove perspektive u rješavanju identiteta Alije Pozderca, vratit ćemo se još jednom na popisni defter iz 1851. godine. Tu su, pored kuće Husejna Adilagića, popisane samo još dvije kuće Adilagića. Jedna kuća je Husejnovog brata Osmana, koji je živio sa četiri sina, i druga izvjesnog Omera, sin Agana, s kojim su živjela četiri sina i unuk. Među sinovima Husejnovog brata Osmana čitamo ime izvjesnog Alije, rođenog 1266. H/1850. godine.⁸⁰ Nije isključeno da je upravo ovaj Alija ličnost koju kasnije upoznajemo kao Aliju Pozderca “crnog”, jednog od rodonačelnika porodice Pozderac. Shodno tome, Alija “crni” nije brat ostalim prvim poznatim Pozdercima već sin njihovog strica (stričević), a obzirom da su krvno u bliskim vezama moglo bi se pretpostaviti da je to upravo ona loza Adilagića oko koje se vremenom formiralo prezime Pozderac. Prepreku ovom tumačenju može da predstavlja hronologija rođenja Alijinog sina Murat-age (vidi dalje u tekstu). Međutim, kako smo već istakli, godine rođenja navedene u popisnom defteru, pa tako i Alije “crnog”, su relativne, a i vrijeme rođenja sina Murat-age produkt je nagađanja.

Alija Pozderac “crni” imao je sina Murat-agu i dvije kćerke, Fatu i drugu nepoznatog imena.⁸¹ Murat-aga pripada drugoj generaciji Pozderaca, ali je, kako je već rečeno, u biološkom smislu izuzetno važan u daljem razvoju porodice pa stoga zaslužuje određenu pažnju.

Murat-aga Pozderac rođen je na osnovu različitih pretpostavki u rasponu od 1855. do 1862. godine.⁸² Vazio je za izrazito religioznu ličnost, odnosno bio je hafiz Kur’ana. Među poznatijim je trgovcima u Cazinu tog vremena i politički vrlo aktivan.⁸³ Od 1902. zastupnik je u općinskom vijeću, a vremenom napreduje

⁷⁹ Vidi: Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1960, 118, 204.

⁸⁰ *Popisni defter*, 159-160.

⁸¹ Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 241.

⁸² Vidi: Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 241; Ljubović, *Grad Cazin*, 117.

⁸³ Rifet Šahinović – Amel Redžić, “Tradicija učenja hifza u Bihaću i Cazinskoj krajini”, *Novi Mualim*,

i 1915. godine postaje podnačelnik općine.⁸⁴ Kao religiozna ličnost uključen je u vjerski život i to kao član Kotarskog vakufsko-merifskog povjerenstva, počevši od 1912. pa narednih nekoliko godina.⁸⁵ Bavio se i humanitarnim radom. Novčano je potpomagao kulturno-prosvjetno društvo “Gajret”, rad Crvenog križa te donirao novac za pomoć udovicama, siročadima i ratnim vojnim invalidima koji su bili žrtve Prvog svjetskog rata.⁸⁶ Murat-aga Pozderac umro je 1930. godine.⁸⁷

Unuk Murat-age, Šefkija Pozderac, ističe da je djedova velika želja bila da ima mnogo djece što mu se i ostvarilo. Sa tri supruge (Fatima /Mina/ Omanović, Meleća Beširević i Hasiba Alagić) Murat-aga Pozderac imao je 24 djece, 14 kćerki od kojih su imenom poznate: Zulejha, Vahida, Aiša, Hasnija, Husnija, Derviša, Emina, Fatima, Alija, Senija/Senka i Šefika i 10 sinova: Mehu,⁸⁸ Nuriju,⁸⁹ Aliju,

br. 98, Sarajevo, 2024, 74-75, (dalje: Šahinović – Redžić, “Tradicija učenja”).

⁸⁴ *Bošnjak: kalendar za prostu godinu 1903.*, god. 21, Sarajevo, 1902, 68; *Bosanski glasnik 1915*, 411.

⁸⁵ Vidi: *Bošnjak: zvanični kalendar za просту godinu 1913.*, god. 31, Sarajevo, 1912, 148; *Bošnjak: zvanični kalendar za просту godinu 1914.*, god. 32, Sarajevo, 1913, 151; *Bosanski glasnik 1915*, 289.

⁸⁶ Šahinović – Redžić, “Tradicija učenja”, 75.

⁸⁷ Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 248.

⁸⁸ Sinovi Mehe (Mehage) Pozderca su braća Hakija, Hamdija i general Sakib Pozderac. O ovoj lozi Pozderaca detaljnije vidi: Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 251-254, 265-270; Admir Mulaosmanović, *Bihaćka krajina 1971.-1991. (utjecaj politike i političkih elita na privredni razvoj)*, Institut za istoriju, Historijske monografije, knj. 5, Sarajevo, 2010, 121-138; Alaga Dervišević, “Nuriya i Hamdija Pozderac – najistaknutije političke ličnosti Cazinske krajine i Bosne i Hercegovine”, u: *Cazinska krajina u XX. stoljeću – politika, ljudi, događaji. Zbornik radova*, (ur. Dževad Jogunčić), *Bošnjačka pismohrana*, br. 32-33/10, Zagreb, 2011, 332-341, (dalje: Dervišević, “Nuriya i Hamdija Pozderac”).

⁸⁹ Nuriya Pozderac (1892-1943) najpoznatiji je sin Murat-age Pozderca. Po profesiji učitelj, iako nikad nije ušao razred, austrougarski oficir u Prvom svjetskom ratu koji mijenja stranu i kao pobornik jugoslovenske ideje prikuplja dobrovoljce za Solunski front. Poslije rata, Nuriya je bio istaknuti građanski političar, odani član JMO držeći se čvrsto partijske linije koju je sprovodio njen šef dr. Mehmed Spaho. U političkoj karijeri biva poslanik u Skupštini, potom sekretar i potpredsjednik Skupštine i na kraju senator. U isto vrijeme poduzima niz akcija da rodni kraj izvuče iz krajnje zaostalosti. Po okupaciji Jugoslavije 1941. godine distancira se od ustaškog režima, aktivira u suzbijanju međunacionalne mržnje i spašavanju proganjanih Srba i Jevreja i uspostavlja tijesnu saradnju sa partizanskim pokretom. Po oslobođenju Cazina, krajem 1942. godine, priključuje se NOB-u, kao jedini muslimanski građanski političar, i na Prvom zasjedanju AVNOJ-a u, Bihaću 26. i 27. novembra, izabran je za jednog od tri potpredsjednika Izvršnog odbora AVNOJ-a. Tokom partizanskog proboja preko Sutjeske Nuriya Pozderac biva ranjen i umire 12. juna 1943. godine od zadobijenih rana. Zbog spašavanja Jevreja Muzej holokausta Yad Vashem je 2012. godine posmrtno odlikovao medaljom “Pravednik među narodima” Nuriju i Devletu Pozderac. Sa suprugom Devletom Pozderac (rođ. Šehović) Nuriya Pozderac imao je četvero djece, kćerke Sadetu, Eminu i Seidu i sina Seada. Unuk Nuriyine kćerke Sadete je Vuk Jeremić, srbijanski političar i diplomata. Detaljnije o Nuriji Pozdercu vidi: Kecman, *Nuriya Pozderac*, passim; Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 252, 254-262; Ravlić, *Ljetopisi*, 131-135; Dervišević, “Nuriya i Hamdija Pozderac”, 317-332; <https://collections.yadvashem.org/en/righteous/9600874> (pristupljeno: 06.02.2025.)

Smaila, Ahmeta, Muhameda,⁹⁰ Hasana, Husniju, Mujagu i Hazima.⁹¹ Tako Murat-aga Pozderac, ne samo u biološkom smislu već i zbog društvenog angažmana, postaje ključna spona u kontinuitetu djelovanja porodice Pozderac.

Valjalo bi na kraju posvetiti nekoliko redaka o ekonomskoj moći prvih Pozderaca koja bez svake sumnje čini osnovu na kojoj grade status lokalne muslimanske elite. Očigledno je da se radi o aginskoj zemljoposjedničkoj porodici,⁹² ali zemljišni posjedi kojima je raspolagala možda i nisu bili dovoljni za stvaranje jake ekonomske podloge, što je bio slučaj u cijeloj Bihačkoj krajini za vrijeme austrougarske uprave, gdje u obradi zemlje dominira seljak s vlastitim posjedom, dok je broj zakupaca zemlje koju su posjedovali age i begovi mali. Tako život zemljoposjedničke klase u Krajini često nije bio ni lagodan ni udoban.⁹³ Ahmet-aga Pozderac posjedovao je znatno bogatstvo jer ga tako opisuju i njegovi savremenici,⁹⁴ a kao jedan od izvora bogatstva, pored zemljoposjeda, moglo je biti i bavljenje trgovinom. Na već spominjanoj fotografiji članova bosanske poklonstvene deputacije iz decembra 1878. godine, koja se čuva u arhivu Franjevačkog samostana u Fojnici, dat je spisak učesnika gdje je Ahmet-aga Pozderac spomenut kao trgovac, doduše s greškom jer je navedeno da je iz

⁹⁰ Muhamed Pozderac (1897-1964) bio je politički aktivan između dva rata, ali je danas u potpunosti zaboravljen. Poput brata Nurije bio je član JMO i vatreni pristaša dr. Mehmeda Spahe. Tridesetih godina prošlog stoljeća obnašao je dužnost načelnika Cazina. Njegovim zalaganjem osnovano je Društvo Crvenog krsta u Cazinu 1934. i sagrađena osnovna škola u centru Cazina (danas zgrada Gimnazije) 1938. godine. Nakon njemačke okupacije 1941. godine povlači se iz politike. Poslije rata bio je predsjednik Islamske zajednice u Cazinu. Njegov sin je Šefkija Pozderac čije djelo o Cazinskoj krajini citiramo u radu. O Muhamedu Pozdercu detaljnije vidi: Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 248-251; *Vrbaske novine*, 11. juli 1934, 2.

⁹¹ Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 242-243.

⁹² U novinskom članku objavljenom u bečkom *Deutsche Zeitung*, koji je posvećen već spominjanoj bosanskoj poklonstvenoj deputaciji iz decembra 1878. godine, Ahmet-aga je naveden kao "Grossgrundbesitzer" - veliki zemljoposjednik. Međutim, po istom obrascu su nazvani i mnogi drugi članovi muslimanskog dijela deputacije. Vidi: *Deutsche Zeitung*, 7. decembar 1878, 4. Također, u glavnom katalogu učiteljske škole u Sarajevu – Preparandije koju je pohađao Nurija Pozderac za njegovog oca Murat-agu kaže se da je "posjednik iz Cazina". Vidi: Kecman, *Nurija Pozderac*, 19, napomena 3.

⁹³ Analizirajući austrougarski popis od 1885. godine historičar Radoslav Lopašić zaključuje da u Cazinskom kotaru na šest "slobodnih gospodara" (seljaci koji obrađuju vlastitu zemlju) dolazi jedan "kmet" (zakupci zemlje) i opisujući siromaštvo zemljoposjednika u Bihačkoj krajini ističe: "Bezi i age, što kmetove drže, nису nipošto, kao po nekih krajevih Bosne, imućni, većim dielom siromašni i biedni, te se mnogi ne razlikuju od kmetova". Lopašić, *Bihačka krajina*, 7.

⁹⁴ Radoslav Lopašić za svog savremenika Ahmet-agu Pozderca navodi da je "bogati vlastelin od Cazina". Isto, 118.

Sanskog Mosta.⁹⁵ Već spominjani sin Ahmet-age, Mujaga Pozderac, također se bavio trgovinom.⁹⁶ Trgovci su bili i Murat-aga Pozderac i njegov sin Muhamed koji je od oca naslijedio posao⁹⁷ što navodi na zaključak da je trgovina bili porodično zanimanje koje se prenosilo s generacije na generaciju.

Braća Pozderac – graditelji Kuće Nurije Pozderca?

Kuća Nurije Pozderca (Kuća porodice Pozderac), uz Gradsku džamiju i Stari grad Ostrožac, najvažniji je arhitektonski i kulturni simbol Cazina, ali u isto vrijeme snažan turistički potencijal u promovisanju krajiške historije, mentaliteta i načina života. To je mjesto, da citiramo književnika Izeta Perviza, “Gdje Cazin krije svoju dušu”.⁹⁸ Stoljeće i pol ovdje se ispisivala lokalna cazinska historija čiji su otisci, kroz nekoliko procesa kulturne transmisije, oblikovali donekle i savremenog krajiškog čovjeka. Kuća je jedan od rijetkih sačuvanih primjera osmanske stambene arhitekture u Cazinu. Uzmemo li u obzir da govorimo o krajiškom prostoru na kojem su, upravo za vrijeme osmanske vlasti, rat i palež bili praktično svakodnevnicama, onda očuvanost ovakvog objekta dodatno dobija na težini. Nažalost, posljednjih decenija Kuća Nurije Pozderca nije izbjegla sudbinu mnogih sličnih objekata diljem države gdje su nebriga i zapostavljenost od raznih nivoa vlasti srozali ovaj arhitektonski biser na nivo ruševine. Na svu sreću, u proljeće 2023. konačno su započeli radovi na obnovi da bi bili uspješno okončani u jesen 2024. godine, koji ne samo da su kuću sačuvali od daljnjeg propadanja, već su je vratili u zasluženu žižu javnosti iz čijeg fokusa je neopravdano bila potisnuta.

Kuća porodice Pozderac pripada tipu katnih kuća sa prepustom. U kontekstu Krajine, gdje je postojala konstantna prijetnja od napada i ratova, katne kuće sa prepustom imale su odbrambenu funkciju. Kuća porodice Pozderac nije bila samo funkcionalna u vojnom smislu, već je bila prilagođena potrebama viših društvenih slojeva, s većim prostorijama i luksuznim elementima.⁹⁹

⁹⁵ <https://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/poklonstvena-deputacija-bosanskih-uglednika-godine-1878-> (pristupljeno: 16.01.2025.)

⁹⁶ Alexander Dorn, *Die Protokollrten Firmen von Oesterreich-Ungarn, Bosnien und Hercegovina nach Fachgruppen und Orten geordnet*, IX Band, Verlag Alexander Dorn, Wien, 1892, 584.

⁹⁷ Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 248.

⁹⁸ Izet Perviz, *U naručju vremena: Bihać i Cazinska krajina*, BZK “Preporod” Bužim, Bužim, 2023, 87.

⁹⁹ Uporedi: *Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH*, br. 07.2-2-40/09-22, 11. marta 2009, 7, (dalje: *Odluka Komisije*).

Ko je i kada sagradio Kuću Pozderca teško je sa sigurnošću reći. U nauci se gradnja kuće smješta oko 1820. godine, a kao graditelj objekta naveden je Ahmet-aga Pozderac. Nadalje, ističe se da arhitektura kuće, raspored prostorija i način obrade pojedinih dekorativnih elemenata ukazuju da je sagrađena u prvoj polovini 19. stoljeća.¹⁰⁰ Ako su ove analize tačne onda Ahmet-aga ne može biti graditelj objekta, ali bi to mogao biti njegov otac Husejn Adilagić. On je u popisnom defteru iz 1851. godine upisan kao domaćin kuće pod rednim brojem 248. što bi mogla biti oznaka upravo za Kuću Nurije Pozderca.¹⁰¹ S druge strane, ako bi ipak gradnju objekta pripisali Ahmet-agi Pozdercu morali bi vrijeme gradnje pomjeriti u drugu polovinu 19. stoljeća. Ahmet-aga zasigurno je u kući stanovao jer je poznato, iz svjedočenja njegovih mlađih rođaka, da je ovdje na zidu bila okačena njegova slika.¹⁰² Porodične predaje navode da je tu rođen i Murat-aga Pozderac pa bi jedan od stanara bio i njegov otac Alija Pozderac “crni”.¹⁰³ Time dolazimo do važnog detalja, a to je običaj zajedničkog stanovanja više porodica u jednoj kući što ukazuje da su možda prvi poznati Pozderci zajedno gradili objekat. Naime, ovdje je nešto kasnije živjelo preko trideset glava, što odraslih, što djece. Svi oni su bili potomci prvih poznatih Pozderaca.¹⁰⁴ Vremenom se broj stanara u kući smanjivao i tako je na kraju ostao da živi samo Nurija Pozderac sa porodicom, čovjek po kome će kasnije kuća dobiti ime – Kuća Nurije Pozderca.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Isto, 6.

¹⁰¹ *Popisni defter*, 159.

¹⁰² Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 213; *Odluka Komisije*, 10, napomena 17.

¹⁰³ Pozderac, *Iz Cazinske krajine*, 242.

¹⁰⁴ Isto, 240.

¹⁰⁵ Isto, 254.

Zaključak

Prostor predviđen za zaključna razmatranja nije samo prilika da se rezimiraju već izneseni stavovi, nego i da se ponude nove perspektive u razumijevanju djelovanja porodice Pozderac na političkoj pozornici. Najstariji poznati Pozderci svojim angažmanom obilježili su cazinsku historiju na razmeđu dva stoljeća i pri tom pokazali visok stepen političkog realizma, osjećaj za šira društvena kretanja i dobro razumijevanje odnosa između mikro i makro prostora, što je postala osnovna paradigma svih narednih istaknutih Pozderaca u njihovom djelovanju i shvatanju društveno-političke stvarnosti. Stoga ne čudi da su Pozderci, u svom društveno-političkom angažmanu, preživjeli smjenu nekoliko političkih okvira nastupajući kao subjekti povijesti i uvijek u centru društvenih zbivanja i tako doprinosili, između ostalog, i razvoju lokalne zajednice iz koje su potekli i s kojom su konstantno držali osnovnu spregu. Suštinski, najstariji Pozderci promišljenom politikom dali su početni impuls izuzetno potreban za dalji razvoj porodice, ali istovremeno intenzivno radili na razvoju lokalne zajednice. Tako danas u Cazinu, pored starih i zaboravljenih nišana, o životu prvih Pozderaca nijemo svjedoče dva nacionalna spomenika Bosne i Hercegovine, Kuća Nurije Pozderca i Gradska džamija.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Dorn, Alexander: *Die Protokollirten Firmen von Oesterreich-Ungarn, Bosnien und Hercegovina nach Fachgruppen und Orten geordnet*, IX Band, Verlag Alexander Dorn, Wien, 1892.

Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895., Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1896.

Mujezinović, Mehmed: *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 3, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.

Odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, br. 07.2-2-40/09-22, 11. marta 2009.

Popisni defter stanovništva i domaćinstava Ostrožackog kadiluka iz 1851. godine; područje današnjeg grada Cazina, (prijevod i obrada: Emir Demir), Autorsko izdanje, Cazin, 2023.

Škapur, Hasan: (Pripredivač Kemal Bašić), "Nekoliko osmanskih dokumenata o Bosanskom ustanku 1875-1878.", *Anali Gazi Husrev-Begove biblioteke*, br. 24/38, Sarajevo, 2017.

Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885., Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1886.

Štampa

Bosansko-hercegovačke novine

Bosanski glasnik

Bošnjak: kalendar

Der Osten

Deutsche Zeitung

Die Presse

Fremden-Blatt. (Morgen-Blatt.)

Hof-und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie

Nada

Prosvjeta

Sarajevski list

Slovenski narod

Vrbaske novine

Literatura

- Begović, Samir: *Odnos jugoslavenske i bosanskohercegovačke historiografije prema pitanju uloge i položaja bosanskih muslimana u Velikoj istočnoj krizi*, Završni diplomski rad, Sarajevo, 2018.
- Bušatlić, Ismet: "Bihaćke muftije i njihov značaj u Cazinskoj krajini", u: *Cazinska krajina u XX. stoljeću – politika, ljudi, događaji. Zbornik radova*, (ur. Dževad Jogunčić), Bošnjačka pismohrana, br. 32-33/10, Zagreb, 2011, 164-173.
- Čorić, Ivan: "Migracije na prostoru Pounja od 16. do 18. stoljeća – smjena identiteta i posljedice u suvremenoj povijesti", *Pro Tempore*, br. 15, Zagreb, 2020, 89-99.
- Dervišević, Alaga: "Nuriya i Hamdija Pozderac – najistaknutije političke ličnosti Cazinske krajine i Bosne i Hercegovine", u: *Cazinska krajina u XX. stoljeću – politika, ljudi, događaji. Zbornik radova*, (ur. Dževad Jogunčić), Bošnjačka pismohrana, br. 32-33/10, Zagreb, 2011, 317-343.
- Donia, Robert J.: *Islam pod Dvoglavi orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878.-1914.*, Naklada ZORO - Institut za historiju BiH, Zagreb - Sarajevo, 2000.
- Ekmečić, Milorad: *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1960.
- Ekmečić, Milorad: *Drugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u Novom Veku (1492-1992)*, Drugo dopunjeno izdanje, Zavod za udžbenike, Beograd, 2008.
- Freiherrn von Wucherer, Carl: *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regimentes Nr. 48: Fortsetzung vom Jahre 1874-1897.*, Im Verlage des Regimentes, Graz, 1897.
- Hadžijahić, Muhamed - Traljić Mahmud - Šukrić Nijaz: *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Starješinstvo Islamske zajednice, Sarajevo, 1977.
- Husić, Aladin: "Nastanak, razvitak i upotreba prezimena u razdoblju osmanske vlasti u Bosni i susjednim zemljama", u: Mithad Kozličić – Adem Salihagić, *Salihagići iz Bilaja: Rodoslovni historijski put*, Grafičar, Bihać, 2017, 65-77.
- Imamović, Mustafa: *Pravni položaj i unutrašnja politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Drugo izdanje, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1997.
- Kadrić, Adnan - Mehmedović, Emir: "Sarajevski purim u kontekstu klasičnog kefalet-sistema i jedinstvene predstavničke strukture jevrejske zajednice u Osmanskom Carstvu polovinom 19. stoljeća", u: *Suživot jevreja i muslimana u Bosni i Hercegovini: primjeri tolerancije od 16. stoljeća do danas. Zbornik radova*, (ur. Dževada Šuško), El-Kalem, Sarajevo, 2021, 77- 102.

- Kamberović, Husnija: *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.*, Drugo izdanje, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2005.
- Karanović, Milan: “Pounje u Bosanskoj krajini”, u: *Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 20, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1925, 281-654.
- Kecman, Vlado: *Nurija Pozderac: život i djelo*, NIŠRO “Oslobođenje” – RO OOUR Izdavačka djelatnost Centar za informisanje, obrazovanje i kulturu “Vaso Pelagić” Gradačac, Sarajevo, 1987.
- Kraljačić, Tomislav: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.
- Kreševljaković, Hamdija: “Cazin i okolina”, *Narodna Uzdanica; Kalendar za 1935.*, god. 3, Sarajevo, 1934.
- Kreševljaković, Hamdija: “Prijeke sud u Bosni i Hercegovini 1878. (Uz 60-u obljetnicu)”, *Narodna uzdanica; Kalendar za godinu 1938*, god. 6., Sarajevo, 1937, 103-117.
- Kreševljaković, Hamdija: “Kapetanije u Bosni i Hercegovini”, u: *Izabrana djela*, knj. 1, (priredili: Avdo Sućeska i Enes Pelidija), Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, 17-237.
- Lopašić, Radoslav: *Bihać i Bihaćka krajina: mjestopisne i poviestne crtice*, Matica hrvatska, Zagreb, 1890.
- Ljubović, Enver: *Grad Cazin i Cazinska krajina od završetka Prvog svjetskog rata 1918. do danas: Cazin i Cazinska krajina u 20. stoljeću i početkom 21. stoljeća*, JU “Kulturni centar” Cazin, Cazin, 2019.
- Mandić, Mihovil: *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878.*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1910.
- Mikić, Đorđe: “O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave”, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina. Zbornik radova*, (ur. Nusret Šehić), Institut za istoriju – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1990, 181-194.
- Mujanović, Mihađ: “Muslimani na stranicama Bosansko-hercegovačkih novina (1878-1881) i Sarajevskog lista (1881-1891)” *Prilozi Instituta za historiju*, br. 49, Sarajevo, 2020, 89-136.
- Mulaosmanović, Admir: *Bihaćka krajina 1971.-1991. (utjecaj politike i političkih elita na privredni razvoj)*, Institut za istoriju, Historijske monografije, knj. 5, Sarajevo, 2010.

- Ohranović, Fuad: "Kotarski šerijatski sud Sarajevo – neki podaci od 1878. godine do kraja 19. stoljeća", *Anali Gazi Husrev-Begove biblioteke*, br. 41(27), Sarajevo, 2020, 123-133.
- Papić, Mitar: *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972.
- Pejanović, Mirko: "Društveno-istorijski razvoj lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću", *Pregled: časopis za društvena pitanja*, br. 3, Sarajevo, 2014, 27-70.
- Pelidija, Enes: *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.
- Perviz, Izet: *U naručju vremena: Bihać i Cazinska krajina*, BZK "Preporod" Bužim, Bužim, 2023.
- Pozderac, Šefkija: *Iz Cazinske krajine*, Right copy, Sarajevo, 2012.
- Ravlić, Aleksandar: *Ljetopisi: Cazin – FK "Krajina"*, Drugo izdanje, FK Krajina "Cazin", Cazin, 1984.
- Šabić, Indira: "Habitus facit hominem – odijelo čini/predstavlja čovjeka (odjeća, obuća i odjevni dodaci kao motivi postanka bh. prezimena)", *Gradovrh – časopis za književno-jezična, društvena i prirodnostvena pitanja*, br. 15, Tuzla, 2019, 77-94.
- Šahinović, Rifet – Redžić, Amel: "Tradicija učenja hifza u Bihaću i Cazinskoj krajini", *Novi Mualim*, br. 98, Sarajevo, 2024, 68-84.
- Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.
- Šljivo, Galib: *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852.*, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
- Younis, Hana: *Biti kadija u kršćanskom carstvu: rad i osoblje šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini 1878.-1914.*, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Historijske monografije, knj. 21, Sarajevo, 2021.

Internet

- <https://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/poklonstvena-deputacija-bosanskih-uglednika-godine-1878-> (pristupljeno: 16.01.2025.)
- <https://collections.yadvashem.org/en/righteous/9600874> (pristupljeno: 06.02.2025.)

THE FIRST KNOWN MEMBERS OF THE POZDERAC FAMILY – ANCESTORS

Summary

The oldest known members of the Pozderac family, through their social engagement, shaped the history of the city of Cazin between two centuries. They demonstrated a high degree of political realism, an understanding of broader social movements, and a keen awareness of the relationship between local and wider socio-political dynamics, which became the defining paradigm for all subsequent prominent members of this family in their actions and perception of socio-political reality. Therefore, it is not surprising that members of the Pozderac family, in their socio-political engagement, endured multiple political transitions, acting as active participants in history and remaining at the center of social events. In doing so, they contributed to the development of the local community from which they originated and with which they continuously maintained a strong connection. The earliest member of the Pozderac family provided the initial momentum, crucial for the family's further development, through a well-thought-out political strategy, while simultaneously working intensively on the advancement of the local community. Today, in Cazin, next to an old and forgotten tombstone, two national monuments of Bosnia and Herzegovina—the House of Nurija Pozderac and the Town Mosque—stand as silent witnesses to the lives of the first members of the Pozderac family.

EPSKA GRANICA IZMEĐU BOSNE I SANDŽAKA IZ UGLA DVA PJEVAČA-GUSLARA AHMET-BEGA I MURAT-BEGA MUŠOVIĆA

Emir Mušović

Apstrakt

U ovom radu dotičemo se historijskog konteksta postojanja epske granice kroz primjere životnog puta dva pjevača-guslara, Ahmet-bega i Murat-bega Mušovića, i njihovih epskih pjesama zabilježenih od strane harvardskog profesora antičke književnosti i homerologa Milmana Parryja u Bijelom Polju 1935. godine. Prikazivanjem dijela njihovog epskog opusa, ukazujemo na bogatu usmenu tradiciju Bošnjaka sačuvanu u Milman Parry Kolekciji na Harvardu. Međutim, sama sudbina kulturnih stvaralaca bošnjačkog epskog prostora duboko je isprepletena s turbulentnim događajima s kraja XIX stoljeća i povlačenjem Osmanskog carstva s Balkana. Taj put od pojedinačnog epskog svijeta do trajanja u kolektivnom pamćenju omeđen je društvenom stvarnošću i naučnim doprinosom cjelokupne zajednice. Iz tog razloga smo odlučili da pjevača, pjesmu i zapisivača stavimo u istu ravan, svjesni njihove podjednake važnosti. Donoseći zaključke o epskoj prošlosti, koristili smo "kazivanja" Ahmet-bega i Murat-bega Mušovića, snimljena na 12-inčne aluminijumske ploče s vjernim živim glasovima kazivača. Uvažavajući njihova razmišljanja, postajemo bliskiji sagovornici tog vremena udaljenog od nas decenijama. Predočeni su dijelovi dvije pjesme kao primjeri dostignutog epskog znanja, a osvrnuli smo se i na njihove repertoare i govor karakterističan za to područje.

Kao proizvod viševjekovnog susretanja, ali i sukobljavanja civilizacija, epski prostor Bošnjaka bio je stalno pod udarom i na vjetrometini historijskih zbivanja. Upravo su takvi parametri pogodovali razvoju kulture multietničkoga sklopa sa svojim prednostima, ali i podesnošću za osporavanje i pokušaje prisvajanja. Stoga je povlačenje epske granice stvorene od strane Bošnjaka u usmenoj tradiciji Balkana od neprocjenjivog značaja za cjelokupno književno stvaralaštvo jednog naroda kao pojavno glasilo njegovog identiteta. Ovim istraživanjem dobićemo i dio odgovora na pitanje da li uopšte postoji epska granica?

Ključne riječi: epska granica, Bosna, Sandžak, gusle, Milman Parry Kolekcija na Harvardu, Mušovići, Bijelo Polje, rječnik.

Uvod

Gledanje prošlih događaja iz ugla narodnog kazivača i usmene predaje naročito je svojstveno balkanskom kulturnom miljeu¹. Epska pjesma kao oblik narodnog izraza prenosila se generacijama s koljena na koljeno i bila je predmet izučavanja brojnih naučnika s različitih i domaćih i svjetskih univerziteta². Na tom putu sakupljanja narodne mudrosti i usmenog predanja neizostavno je spomenuti: Vuka Stefanovića Karadžića³, Simu Milutinovića Sarajliju⁴, Ivana Jukića i Grgu Martića (Ljubomir Hercegovac)⁵, Vuka Vrčevića⁶, Mehmeda

¹ *Narodnu književnost čine tekstovi koje stvaraju, usmeno prenose i mijenjaju nepismena lica. Narodna književnost ne prestaje s pojavom pisane književne riječi, nego s njom može uporedo da živi: utičući na nju i primajući njene uticaje.* Novak Kilibarda, *Studije i ogledi o crnogorskoj usmenoj književnosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, 71.

² Najpoznatiji su svakako američki homerolozi Milman Parry (1902–1935) i Albert Lord (1912–1991).

³ Tako Vuk Stefanović Karadžić u svoje prvo objavljeno djelo *Mala prstonarodna slaveno-serbska pesnarica*, štampano u Beču iz 1814. godine, uvrštava poznatu narodnu baladu iz Bosne Hasanaginicu.

⁴ Sima Milutinović Sarajlija, *Pjevanija crnogorska i hercegovačka sabrana Čuburum Čojkovićem Cernogorcem* (pseudonim za Simu Milutinovića Sarajliju), Budim: 1833, Lajpcig: 1837, (tzv. lajpciško izdanje).

⁵ Jukić-Martić, *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke. Svezak prvi. Pjesme junačke*. U Osieku 1858.

⁶ Vuk Vrčević, *Hercegovačke narodne pjesme (koje samo Srbi muhamedove vjere pjevaju)*, Skupio i na svjet iznio Vuk vitez Vrčević, U Dubrovniku nakladom knjižare D. Prethera, 1890.

Kapetanovića Ljubušaka⁷, Kostu Hörmanna⁸, Luku Marjanovića⁹, Matiju Murka, Andriju Luburića i mnoge druge. Oni su prikupili gro bošnjačke (muslimanske) epike. Prikupljenom građom u drugoj polovini XX stoljeća, između ostalih, bavili su se profesori: Đenana Buturović, Alija Nametak, Enes Kujundžić, Rašid Durić, Zlatan Čolaković, Mirsad Kunić i mnogi drugi. Na prostoru Sandžaka izdvajamo nemjerljiv doprinos književnika Huseina Bašića¹⁰. Svakom ko se bavi pitanjem “prostora” u književnosti, u našem slučaju epskom deseteračkom pjesmom, nameće se kao nužnost povlačenje njenih granica prilikom stvaranja vlastitog djela¹¹. Takav pristup zahtijeva od nas izdefiniране kriterije bez kojih se često zalazi u tuđu kulturnu baštinu¹². Koristeći termin

⁷ Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (1839 - 1902) političar, pisac, sakupljač narodnih umotvorina i kaligraf. Potiče iz ugledne begovske familije, a bio je kajmakam (upravnik) u nekoliko mjesta u Bosanskom ejaletu (Stolac, Foča, Trebinje) kao i prvi gradonačelnik Sarajeva nakon okupacije. Istakao se i kao urednik lista Bošnjak (list za politiku, pouku i zabavu) koji je počeo izlaziti 1891. godine. Iz predgovora (O piscu i njegovom djelu - Džafer Obradović) reprint izdanja *Narodnog blaga*, Sejtarija, Sarajevo, 1997.

⁸ *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini I i II – sabrao Kosta Hörmann* (Sarajevo: 1888, 1889). U dvije knjige publikovano je ukupno 75 epskih pjesama. Njegovom zaostavštinom prvenstveno se bavila prof. Đenana Buturović.

⁹ Luka Marjanović (1844–1920) jedan je od utjecajnijih sakupljača bošnjačke (muslimanske) epske tradicije XIX vijeka. Zaslužan je za zbirku *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u gornjoj Hrvatskoj Krajini i u turskoj Hrvatskoj* (Zagreb: 1864), u kojoj između ostalog piše: “Kad sam već kako mislim, kazao, da se ove pjesme bolje razume, nemogu da nekažem, da sam dugo morao misliti, kakav da bude naslov ove knjižice. Za stanovnike turske Hrvatske neznam pravo šta su, jer negovore niti da su Srbi niti da su Hrvati, već su Mađari i Bošnjaci, a govore jezikom bosanskim ili bošnjačkim... Tri starca, dvie starice jedna žena, jedan momak i četiri djevojke bijahu mi pjevači.” Luka Marjanović, *Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju u Gornjoj Hrvatskoj, Krajini, i Turskoj Hrvatskoj, sabrao Luka Marjanović, svezak I*, 1864, Zagreb, VI. Nešto kasnije u izdanju Matice hrvatske publicira *Junačke pjesme (muhamedovske)*, knjiga III, Zagreb, 1898. Naročito je vrijedan *Predgovor* knjige, u kojem je autor napravio osvrt na karakteristike “muslimanskih junačkih pjesama”.

¹⁰ Njegov rad je valorizovan kroz Antologiju usmene književnosti Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije, koja se sastoji od četiri knjige (I. *Usmena lirika Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije (Antologija)*, II. *Usmena epika Bošnjak iz Crne Gore i Srbije (Antologija)*, III. *Usmena proza Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije (Antologija)*, IV. *O usmenoj književnosti Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije (Hrestomatija)*).

¹¹ Jedan od radova na ovu temu domaćih autora jeste knjiga *Mitski prostor i epika* (SANU: 1992) profesorice Mirjane Detelić (1950-2014), dugogodišnje saradnice SANU (Između ostalog članice Odbora za proučavanje istorije književnosti i Odbora za narodnu književnost).

¹² “U razmatranju sveukupnosti epske narodne poezije balkanskog prostora, jasno se izdvajaju dva sloja - hrišćanski i muslimanski sloj epskih narodnih pesama. Oba sloja u zapisima egzistiraju i autonomno, sa svojim osobenostima, i homogeno, na području tematsko-sižejnih i patoloških karakteristika”. Dušica Minjović, “Ženidbe otmicom u epskoj narodnoj poeziji - Modulativnost tema”, *Almanah*, br. 35-36, Podgorica, 2006, 30. O ovom problemu v. esej prof. dr. Rašida Dujrića: “Pledoaje za ravnopravnost akademskog proučavanja bosanske književnosti u južnoslavenskom štokavskom

bošnjačka epika, kao dijela bosanske usmene književnosti, dužni smo naznačiti to, da je stvarana na znatno širem prostoru nego što ga čini današnja Bosna i Hercegovina (kao matična država Bošnjaka), te da obuhvata i područja gdje žive (ili su živjeli) muslimani izvan njenih granica. Posebno na umu imamo teritoriju Sandžaka¹³, odnosno dijelove Srbije i Crne Gore s većim gradovima poput: Užica, Podgorice, Nikšića, Bara, Pljevalja, Bijelog Polja i drugih urbanih mjesta gdje je muslimansko stanovništvo, u osmanskom periodu činilo većinu.

Činjenica da se usmeno djelo stvara svaki put iznova i da se prenosi usmenim putem izdvaja promjenljivost kao jednu od osnovnih obilježja narodne književnosti. Za primjer promjenljivosti kulturnog pamćenja, može nam poslužiti danas crnogorski grad Nikšić (u starijim izvorima nazivan Onogošt). Dakle, do njegovog osvajanja od strane Crnogoraca 1877. godine, bio je stoljećima neodvojivi dio Bosanskog ejaleta/vilajeta, odnosno osmanske Hercegovine. U tom periodu često nazivan "krvavim gradom", upečatljivih obrazaca čojstva i junaštva, mjera života potrebnog za gusle! Danas, sasvim razumljivo, vrijeme zamagljuje bošnjačku epiku (crnogorsko-hercegovački, odnosno sandžačko-krajiški tip) oblikovanu na ovom području. Iako mnogi glasoviti pjevači, čije su pjesme uvrštene u razne zbirke, potiču iz "turskog Nikšića"¹⁴. Stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919. godine, kao prve zajedničke države Južnih Slovena (ime je 1929. godine promijenjeno u Kraljevina Jugoslavija), odrazilo se i na usmenu književnost Bošnjaka. Uslijedio je proces marginalizacije rasparčane bosanske kulturne baštine (što je i ime te države nagovještavalo), uz često prisvajanje njenih tekovina. To je uvjetovalo period bez značajnijih publikacija¹⁵

prostoru na fakultetima u postjugoslavenskom društvu: sa argumentima interkulturalnosti i intertekstualnosti bosanske književnosti", *Almanah*, Br. 87-88, Podgorica, 2021, 9-18.

¹³ U administrativnom smislu teritorija tzv. Sandžaka bila je dio Bosanskog ejaleta od njegovog osnivanja 1580. godine pa do priključenja Novopazarskog sandžaka Kosovskom vilajetu 1877. godine. Međutim, uslijed brojnih reorganizacija Osmanske carevine mnogi sandžački gradovi često su mijenjali svoj upravno-administrativni položaj. Za teritorijalnu podjelu Bosanskog ejaleta v. Ahmed S. Aličić: *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo, 1983. Za kasniji period v. Mustafa Imamović: *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Svjetlost, Sarajevo, 1976.

¹⁴ Istraživanjem bošnjačke/muslimanske epike sa ovog prostora posebno se bavio etnolog Andrija Luburić (porijeklom iz Nikšića), čiji se veći dio zaostavštine čuva u Arhivu Srbije u Beogradu.

¹⁵ Iz tog perioda vrijedno je pomenuti dva rada Tomislava Maretića: *Metrika muslimanske narodne epike* publikovana u dve knjige Rad JAZU 1935/1936 iz Zagreba. Izdajmo i naučni folkloristički časopis *Prilozi proučavanju narodne poezije* (Beograd, I, 1934 - VI, 1939) čiji urednici Radosav Medenica i Alojz Smaus u više navrata su pisali i o "muslimanskoj narodnoj epici". O časopisu v. rad *Bibliografija časopisa Prilozi proučavanju narodne poezije (1934–1939)* autora Marka Dorđevića objavljenom u stručnom časopisu *Folkloristika* 4/2 (2019).

ili institucionalno usmjerenih sakupljačkih poduhvata¹⁶. Nekoliko publikovanih knjižica sa epskim pjesmama prate skromni tiraži i manje poznati izdavači. U Sarajevu se štampaju pjesme o najpoznatijem bosanskom epskom junaku Aliji Đerzelezu: *Junačke muslimanske pjesme: Gjerzelez Alija* (Izdanje knjižarnice i papirnice Mihajla Milanovića u Sarajevu 1924); nešto kasnije *Narodne pjesme o Djerzelez Aliji. Uredio Muhamed Hadžijahić* (Sarajevo: Muslimanska nakladna knjižara hadži Ahmeda Kujundžića 1934). Knjižicu je uredio i predgovor napisao poznati historičar Muhamed Hadžijahić.

Pojava američkog profesora antičke književnosti, Milmana Parryja, u Jugoslaviji tridesetih godina XX vijeka predstavlja prekretnicu, trenutak od koga sakupljanje, objavljivanje i vrednovanje epike na ovom prostoru dobija novu dimenziju. Profesor Parry, svojim radom, učinio je vrijednosti usmene tradicije Balkana vidljivijim u svjetskim naučnim krugovima, a uspješno je skrenuo pažnju i na sloj bošnjačke epike (najprije u kontekstu rješavanja tzv. "homerskog pitanja"). Smatra se, zajedno sa Albertom Lordom, utemeljivačem Usmene teorije književnosti (Oral theory). Dr. Zlatan Čolaković¹⁷ dao je

¹⁶ Međutim, nije bilo institucionalnog proučavanja bošnjačke književnosti, kulture i ostalog. Radili su to gotovo samo pojedinci, sporadično, ovisno od političkih prilika, bez obzira na bošnjačka, tj. bosanskomuslimanska polazišta, često se, u nuždi, okrećući hrvatskoj, odnosno srpskoj političkoj orijentaciji, što je uvijek iza sebe ostavljalo bitno pitanje nominacije ove literature, kulture i dr. Đenana Buturović, "Dijahronija bošnjačke usmenosti", *Godišnjak BKZ Preporod*, Godina V, Sarajevo, 2005, 166. "U rasponu od skoro trideset godina (1969-1995) ne postoji integralni antologijski izbor bošnjačke epike, već pojedinačne pjesme iz ovog korpusa nalazimo u antologijama epskih pjesama drugih južnoslavenskih naroda. Zapravo, pojavljuju se zbirke koje se temelje na konceptu "srpskohrvatske epike". Sead Šemsović, *Epski svijet Avda Mededovića*, Narodna biblioteka "Dositaj Obradović", Novi Pazar, 2017, 57.

¹⁷ Zlatan Čolaković je rođen u Zagrebu 1955. godine od oca Envera Čolakovića (1913-1976), pisca, prevodioca - autora knjige *Legenda o Ali-paši* i majke Stella Podvinec-Čolaković (1915-1988). Akademsku karijeru uspješno je gradio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Zagrebu gdje je diplomirao 1979., a magistrirao 1982. godine. Izabrao je postdiplomske studije komparativne književnosti sa naglaskom na antičku i klasičnu teoriju drame. Odbranio je doktorsku tezu 1984. godine, kasnije pretočenu u knjigu *Tri orla tragičkoga svijeta*. Knjiga predstavlja sveobuhvatnu analizu cjelokupne starogrčke tragedije. Nakon odlaska u Ameriku, dao je značajan podstrek izučavanju bošnjačke epike sačuvane u Milman Parry Kolekciji. Transkribovao je i editirao tekstove pjesama koje je Albert Lord sakupljao u Jugoslaviji tokom 60-tih - ukupno devedeset jednu epsku pjesmu oko 90.000 stihova. Bio je saradnik filogiskog časopisa *Latina et Graeca*, te crnogorskog *Almanaha* i njenih urednika Huseina Bašića i Šerba Rastodera. Objavljivao je i priloge u eminentnim stranim časopisima kao što je *Seminari romani di cultura greca* koji izlazi u Rimu. Preminuo je 2008. godine, u Bostonu, od posljedica srčanog udara. Za ogromni doprinos bošnjačkoj kulturi na području epike posthumno mu je dodijeljena prva "Povelja Avdo Mededović" 2010. godine, svečano uručena njegovoj porodici. Za više o Zlatanu Čolakoviću v. esej Emir Mušović: *Zlatan Čolaković – bošnjački Milman Parry*; dostupno na <https://www.biserje.ba/zlatan-colakovic-bosnjacki-milman-parry/>

značajan doprinos upoznavanju naučnog opusa Milman Parryja i Alberta Lorda¹⁸. On je prvo kao stipendista, a kasnije i kao predavač proveo nekoliko godina na Harvardu. Neizostavno je spomenuti i profesora Enesa Kujundžića koji je Avdov ep *Ženidba Smailagić Mehe* sa 12.311 stihova prvi predstavio široj čitalačkoj javnosti u Bosni i Hercegovini u knjizi *Avdo Međedović: Ženidba Smailagić Mehe* (Sarajevo: 1987)¹⁹. Danas je sasvim legitimno postaviti pitanje zainteresovanosti savremenog čitaoca za epiku, pa se iz tog ugla čini da je njeno “zlatno doba” daleko iza nas.

Milman Parry Kolekcija usmene književnosti

Milman Parry Kolekcija usmene književnosti sastoji se od 12.554 sakupljenih jedinica građe tj. tekstova, a od toga je 758 jedinica zabilježeno na aluminijumskim nosačima zvuka, a 11.796 po diktatu. Ukupno je nasnimano 3.584 aluminijumskih diskova čije trajanje je procijenjeno na 415 časova. Epske pjesme zauzimaju 2.341 diskova u trajanju od 270 časova. Na 960 diskova su pričanja s pjevačima (između ostalih i Ahmet-bega i Murat-bega), dok 275 čine diskovi sa “ženskim pjesmama”²⁰. Tekstove je sabirao Milman Parry sa saradnicima Nikolom Vujnovićem i Ilijom Goleničev-Kutuzovom ljeta 1933. godine, kada je prikupljeno svega 76 pjesama, te u periodu od jula 1934. godine pa do avgusta 1935. godine kada će nastati gro Kolekcije. Upoznavajući uobičajnu svakodnevicu pjevača, Parry nam je ostavio nesvakidašnju kolekciju fotografija (oko 750)²¹. Navedenu zbirku obogatio je i pomenuti Albert Lord svojim sakupljačkim poduhvatima tokom 50-ih i 60-ih godina XX stoljeća. On će ujedno postati i dugogodišnji kurator navedene Kolekcije²². Milman

¹⁸ Zlatan Čolaković - Albert Bates Lord, “Nasljeđe Milman Parryja”, *Almanah*, Br. 31-32, Podgorica, 2005, 35-69.

¹⁹ Prva verzija ove pjesme publikovana je davne 1886. godine u izdanju dubrovačke knjižarnice *D. Pretnera*, koju je zabilježio Friedrich S. Krauss (1884-1930) od Ahmeda Isakova Šemića. Godine 1925. pjesmu *Smailagić Meho* izdaje *Prva muslimanska nakladna knjižara (M. B. Kalajdžić)* u Mostaru, kao prvi svezak biblioteke *Muslimanske narodne junačke pjesme*. Digitalna verzija tog svezka, odnosno pjesme objavljene 1925. godine, dostupna je u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Na engleskom jeziku Avdova verzija pjesme prvi put se objavljuje 1974. godine pod naslovom: *Serbo-Croatian heroic songs / collected by Milman Parry. Vol. 3, The wedding of Smailagić Meho / Avdo Međedović* od strane Alberta Lorda i Davida Bynuma.

²⁰ Digitalnoj Milman Parry Kolekciji može se pristupiti na sljedećoj adresi: <https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature>

²¹ Dostupno na: <https://images.hollis.harvard.edu>

²² Elmer David, “The Milman Parry Collection of Oral Literature”, *Oral Traditione*, volume 28, number 2 (October 2013), Harvard, 2013, 342.

Parry (1902-1935) je poznati harvardski profesor antičke književnosti i začetnik “homerologije”. Njegov kratki životni put, u trenutku kada je trebao da kruniše svoj naučno-istraživački rad, završio se tragično 1935. godine, neposredno nakon povratka s drugog sabiračkog putovanja po Jugoslaviji. Postoji nekoliko verzija tog događaja, od toga da je izvršio samoubistvo do one zvanične - da je nastradao od metka ispaljenog iz vlastitog pištolja (zbog bezbednosti i terena po kojem se kretao po Jugoslaviji nosio je pištolj prilikom putovanja). Američki profesor Steve Reece u nedavno objavljenom tekstu *The Myth of Milman Parry: Ajax or Elpenor* (Oral Tradition: 2019) u velikoj mjeri rasvjetljava navedenu tragediju praćenu brojnim kontroverzama.

Mušović su ostavili trag u Milman Parry Kolekciji osim kao pjevači, što je svakako najznačajnije, i kao zapisivači pjesama (pomažući Milmanu i Nikoli prilikom bilježenja pjesama), a snimljeno je i nekoliko desetina njihovih fotografija u Bijelom Polju 1935. godine. Pojava Avda Mededovića zasigurno je utjecala da susret istraživača sa svim drugim znalcima gusala bude duboko u njegovoj sjeni. Spletom okolnosti i Murat-beg i Ahmet-beg su pjesme snimali gotovo uporedo s najpoznatijim bošnjačkim pjevačem s područja Sandžaka²³. Od njih je ukupno zabilježeno deset epskih pjesama sa preko 5.000 stihova. Po dužini i zapletu epske priče, iako nismo stepenovali vrijednost ispjevanog, prednjači Ahmetova epska naracija. Zanimljivo je da su sve pjesme sačuvane i u audio-zapisu na aluminijumskim pločama. S njih je Nikola Vujnović²⁴ vršio transkripciju, zapisujući ih u rokovnike.

Važno je napomenuti da su “pričanja”, kako ih je Parry nazvao, odnosno njihove životne priče sada obje objavljene i postale zanimljivo svjedočanstvo o jednom burnom vremenu naše prošlosti. “Pričanje” Ahmet-bega dostupno je u originalu na digitalizovanoj platformi Milman Parry Kolekcije i objavljeno u knjizi *Kazivanje Ahmet-bega Mušovića* (V. Konjević: 2018), dok je “pričanje”

²³ Za više o stvaralaštvu Avda Mededovića v. knjigu Zlatan Čolaković - Marina Rojc-Čolaković, *Mrtva glava jezik progovara*, Almanah, Podgorica, 2004.

²⁴ Nikola Vujnović je bio katolik iz sela Burmazi kod Stoca, koga je Milman Parry upoznao u Jugoslaviji. Inače, prvi zapis u Kolekciji nastao je 23.06.1933. godine, kada je pjesmu *Marko Kraljević i Musa Keserdžija*, nakon što ju je prethodne noći pjevao u kafani, svojeručno na Parryjevu molbu Nikola zapisao na papiru (bio je pismen za razliku od većine drugih pjevača). On će kasnije postati jedan od glavnih pomoćnika Parryju prilikom njegovog sakupljačkog poduhvata na Balkanu. Nikoline kratke biografske podatke donosi dr. Zlatan Čolaković koji navodi da je imao 28 godina, a da je po zanimanju bio klesar. Nastradaće u vihoru Drugog svjetskog rata. Zlatan Čolaković, Marina Rojc-Čolaković, *Mrtva glava jezik progovara*, Almanah, Podgorica, 2004, 465.

Murat-bega objavljeno nekoliko godina kasnije u knjizi *Mušovići na Harvardu* (E. Mušović: 2022). Tumačenje pjesama, bez navedenih kazivanja kao svjetionika koji obasjavaju stihove, zamagljuje njihovo današnje sagledavanje i kritičko razmatranje. Za potrebe rada opredijelili smo se za termin *pjevač-guslar*, uz termin *pjevač* kao sveobuhvatniji izraz. Odabir je napravljen iz razloga što su pjevači zastupljeni u ovom istraživanju (Ahmet-beg i Murat-beg) svoje “kazivanje” pratili instrumentom - *guslama* koje smatramo neodvojivim dijelom njihovog usmenog pripovijedanja²⁵.

Epika Ahmet-bega Mušovića (1871-1935)

Ahmet-beg Mušović rođen je 1871. godine u selu Stričini, u Kolašinskoj kazi Osmanskog carstva. Po vlastitom kazivanju spadao je među najimućnije ljude tog kraja, posjedovao je “dućan” i pretežno se bavio trgovinom. Njegov djed bio je Hamza-kapetan Mušović, glasoviti bratstvenik i opjevani junak svoga vremena. Profesor Albert Lord u poznatoj knjizi *Pjevač priča*²⁶ govori o Ahmetu kao primjeru bega-pjevača, spominjući ga u kontekstu “držanja pjevača uz Ramazan”. Nažalost, o Ahmet-begu nije ostalo previše podataka.

Navedeno je posljedica muhadžirskog statusa i teške ekonomske situacije koja je prouzrokovala smrt gotovo cijele njegove uže porodice²⁷. Od biografskih podataka saznali smo da je imao 64. godine, a sljedeće Ahmetove riječi govore o okolnostima nastanka stihova i tragičnoj sudbini ovog čovjeka: *Ja sam brate moj sagorijo sagorijo sam. Ja se čudim kako sam sebe neubijem, ja neskočim nede s nekoga krša pa se vrat ne slomim. Ja se, ja prosim brate, danas od vrata do vrata prosim. Kad ostanem brez večere, kod moje hiljadu dobara, kojih sam koji nijesam u vjeku mome nikad što njesam za, za nedelju dana dva put se probuko. Danas bide dva mjeseca dana nepreobučem se, a bide tri mjeseca dana,*

²⁵ “Istraživanje epike u Sandžaku i njenih stvaralaca svjedoči o tome koliki je značaj muzike, instrumenta gusala, kao pratilačkog činioca za nastanak epske pjesme i njenu ljepotu. Pjesme guslari lakše pamte ako ih čuju kako ih neko pjeva uz gusle, kazuju ih u pravilnijem desetercu, nego ako ih recituju, a napisana pjesma gubi od efekta i umjetničkog doživljaja ako se čita...” Zaim Azemović, “Guslari - Stvaraoci iz Sandžaka”, *Novopazarski zbornik*, Br. 4, 1980, Novi Pazar, 120.

²⁶ Albert B. Lord, *Pevač priča, I. Teorija, II. Primena*, prevela Slobodanka Glišić, IDEA, Beograd, 1990.

²⁷ U svom kazivanju Nikoli Vujnoviću Ahmet-beg ističe, da su mu pod teretom teške ekonomske situacije, nastradale dvije žene i sedmoro djece. U životu mu je bio samo jedan sin od 20 godina o kome ništa nije znao, osim da radi u Prijepolju.

*nenaspavam se, ni se čijem pokrijem niti šta prostrem. Četeres sahata prođe nejedem, pa neznam...*²⁸

Milman Parry i Nikola Vujnović upoznali su Ahmet-bega 2. jula 1935. godine u Bijelom Polju, kada su prvo popisali repertoar njegovih pjesma, zatim napravili tonsku probu i odlučili da tog dana snime prvu pjesmu *Ženidbu Čejvanović Mehe* (PN6827a). Narednog dana zabilježiti će dvije pjesme *Joksim kapetan udara na Stričinu* (PN6838) i *Osveta Kaj(o)vića za rođaka* (PN6836). Zatim, tek nakon što je glasoviti pjevač-guslar, iz Bijelog Polja, Avdo Mededović ispjevao svoju najpoznatiju pjesmu *Ženidba Smailagić Mehe* (PN6840), Ahmet-beg 14. jula 1935. godine snima još tri: *Turko Mehonjić i Golub Popović* (PN12376), *Hamza kapetan i Nika Crnogorac* (PN12377), a sutradan je završio s pjesmom *Mali Marijan dvori Mustaj-bega* (PN12378). Snimljeno je ukupno šest pjesama, kao i zanimljiva Ahmetova priča o svom životu ispričana 17. jula 1935. godine, istog dana kada je Avdo Mededović počeo pjevati najdužu pjesmu bošnjačke epske tradicije *Osman-beg Delibegović i Pavičević Luka* (PN12389). Avdo je pjevao tri dana, nakon čega se razbolio te je snimanje nastavljeno tek 1. avgusta 1935. godine i završeno dva dana kasnije. Nikola Vujnović je u svoju bilježnicu zapisao repertoar od 11 Ahmet-begovih pjesama, o čemu je vođen i zanimljiv razgovor *Ahmet: Neznam ti nijednu sad kazat ja od koga sam je čuo, kazao sam ti neznam bogami. Nikola: Bolan, Ahmete kako nemoreš? Kako si mogao prije, kad sam te pitao prije svaku si rekao odmah. A: Svaku sam ti kazao i zaborvijo bogami "stuvijo" sad. N: Dobro ali trebao bi ja da znam. A: Kazao sam ti brate. N: Znam, kazao si ti meni ali ja nemam onu knjigu više, de sam piso...*²⁹

O utjecaju pojedinca na stvaranje "zajedničkog epskog prostora" upravo nam svjedoči njegovo kazivanje³⁰. Ahmet-beg, iako je starinom iz Kolašina, uspješno pjeva i širi epsku spoznaju i po bosanskim gradovima kao što su Čajniče, Goražde i Foča Ahmet: Pa tako sam pjevo, po Bosni sam pjevo. Tako uz Ramazan pjevo, i ono ljudi neko banku, neko po banke, neko dva dinara. Nikola: Ali, u koja mjesta po Bosni? Ahmet: Pjevo sam u Čajniče, Goraždu, i u Foču. Beli, to nije da lažem, no Bagami istinoga da je bilo tu, bivalo je Ramazan, pa ima, oni svaki guslara imaju. Nabavu uz Ramazan guslara. Pa ja vikni ama

²⁸ Veselin Konjević, *Kazivanje Ahmet-bega Mušovića*, Almanah, Podgorica, 2018, 79.

²⁹ Ibid, 79.

³⁰ O tome je detaljno pisao Alois Schmaus u svojem radu pod nazivom: *Studije o krajinskoj epici*, Rad JAZU, knjiga 297, Zagreb, 1953. Iz novijeg perioda izdvajamo knjigu prof. Mirsada Kunića: *Usmeno pamćenje i zaborav (Krajiška epika i njeni junaci)*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2012.

ja imam glas dobro, pa se čuje dobro, i svaki oni guslar ostani "hali" ostani ona "kahva" i ono sve se zgrni kod mene. Pa u Čajniče, posvadili su kafedžije, oni kaže: "Ti, kod tebe jednu noj, a kod mene jednu, a kod mene jednu, a kod mene jednu". A ja se pogodi s jednijem da pjevam mu uz cio Ramazan, pa ja nemogu da slažem.³¹ O gore navedenom dokazuje i njegov repertoar koji smo podijelili na: epske pjesme pristigle iz Bosne, poput pjesme *Ženidba Čejvanović Mehe*, i epske pjesme "sandžačke krajišnice"³², kovanicu koju je upotrijebio književnik Husein Bašić. Od strane Nikole Vujnovića 1935. godine zapisan je repertoar od 11. pjesama:

1. Turko Mehonjić posjeko Goluba Popovića u Morači
2. Ivković Stojan popalio Liku i Krvavu i zarobio devojkicu Osman-age Deda
3. Ženidba Bejranović Mehe, iz Bihaća sa ćerkom Biščanin Bašage
4. Vuk od Kotare ište sestru Bojačića, i ovaj ne da
5. Mujo diže četku i ide u Kotare, tu je poginuo Arnaut Osman
6. Hamza-kapetan i Nika Crnogorac
7. Kajović Rušid i Mustafa osvećuju Kajović Mehmeda
8. Jaksim kapetan udara na Hasa Mušovića u Stričinu
9. Mali Marjan se pridvorijo begu Ličkom da mu ukrade šćer i osječe glavu
10. Mujović Omer izbavlja oca i amidžu i devojkicu šćerku bega Ličanina
11. Ženidba Čejvanović Mehe³³

Najduža zabilježena Ahmet-begova pjesma jeste *Ženidba Čejvanović Mehe* koja ima ukupno 1.805 stihova (prilikom istraživanja utvrdili smo da nedostaje prvih 500 stihova u rukopisu gdje je zapisana) kao proizvod orijentalno-islamske kulture tog prostora. To je primjer pjesme pristigle iz Bosne na sandžačku epsku granicu. Njenu transkripciju uradio je Nikola Vujnović u Dubrovniku daleke 1937. godine. Primjer epike Ahmet-bega Mušovića (odlomak iz pjesme *Hamza-kapetan i Nika Crnogorac*³⁴).

³¹ Ibid, 81.

³² V. knjigu Husein Bašić, *Antologija usmene epike Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije*, Almanah, Podgorica, 2002. Isto: Husein Bašić, "Umjetnički dometi usmene epike Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije", *Almanah*, Br. 31-32, Podgorica, 2005.

³³ Napomena: Nisu vršene pravopisne ispravke u naslovima pjesama, već su prenijete onako kako ih je Nikola Vujnović zapisao od pjevača.

³⁴ Pjesma je prvi put objavljena u knjizi Emir S. Mušović, *Mušovići na Harvardu : (prilog istraživanju usmene književnosti Bošnjaka): epske pjesme i kazivanje iz Milman Parry kolekcije*, Biblioteka "Vuk Karadžić", Prijepolje, 2021, 59-65.

...Taman Turci u čeif bijahu
 Nešto him se dade pogledati
 Ka Nišiću i kapiji pustoj
 O Nišića poleće kapija
 Doklen ozdo jedna ženska strana
 Na njoj peča bješe i feredža
 Pravo kolu i Turcima kreće
 A gleda je stotina Građana
 Gledahu je pa su besjedili
 Fala Bogu na sve mu ti fala
 Koja je ovo jedna ženska glava
 Kaka joj je od Boga nevolja
 A reče him Hamza-kapetane
 Čuli te me stotinu Građana
 Sad će doći ona ženska strana
 A kad dode selam naturiče
 Svi ćete je selam prifatiti
 A u svoje pogledajte krilo
 Koji bi je okom pogledao
 Bi ga rusa razminula glava
 U riječi kojoj besjedahu
 Dok evo ti one ženske glave
 Selam daje stade na nogama
 Age svi su selam prifatili
 A u svoje krilo pogledali
 A veli joj Hamza-kapetane
 Ha Bogati jedna ženska strano
 Kaka te je nužda dočerala
 Te postavljaš adet u vilajet
 Novi adet u stari vilajet
 Nijesu nam žene dolazile
 Eto žene na londže zelene
 A veli mu ona ženska strana
 A čuli me Hamza-kapetane

Jazuk vama stotinu Građana
 E najviše Hamzi-kapetane
 A što vi je od Nišića glave
 E jazuk bi i sramota bilo
 Što slušate Niku od Rovina
 Na Rudine što je izjavijo
 Izjavijo na Rudine brave
 Baš uz inad car Otmanovića
 A u zdravlje knjaza Petrovića
 U nezdravlje Muša Hamzibaše
 Mušovića Hamze-kapetana
 I njegovo stotinu Građana
 A to bismo s jadom preturili
 No sljavljuje po Nišiću brave
 Te mu pasu groblju Nišićkome
 Korski mu kucaju čaktari
 A pucaju čiftono džeferdari
 A pjevaju tanke Crnogorke
 A tako mi lijepoga dina
 Tek ne mogu obraz uzimati
 Uzimati stotinu Građana
 E najviše Hamze-kapetana
 Ja bih mlada bajrak podignula
 E ja zašla u Nišića grada
 Pokupila stotinu hanuma
 Udarila Niki od Rovina
 Posjekla mu do sedam godina
 A ni Niku ne bi ostavila
 E to reče pa natrag uteče
 Tu ostade stotinu Građana
 Ka stotinu posječenj glava...

Spjev ima razgranatu tematsku strukturu, a mi smo se opredijelili za početni dio: okupljanje prvaka na londži iz razloga što nas pjevač u siže priče umjesto s pticama (gavranima, kukavicama) ili vilama (što je uobičajno) uvodi s muslimankom ženom (hanumom), narušavajući njen prirodni slijed, pa čak i logiku. Na taj način mnogo snažnije umjetnički dojmi i postavlja u podređen položaj svoje likove. Da bi pojačao naboj, pjevač se koristi i islamskim običajima, dodatno unoseći narodni duh i tradiciju u muslimansku epsku pjesmu. Ahmet spominje da je pjesme “naučio” od nekolicine guslara: Murat-bega Mušovića, Nahoda-bajraktara iz Nikšića koga je slušao nekoliko puta u Pljevljima u “kahvu”, Orla Kalića i Islam-bega Mušovića iz Kolašina, Pavla Karišika i Vukoslava Bojića iz Crne Gore.

Zanimljiv je i podatak da je poznati slovenački etnolog Matija Murko (1861 – 1952.), koji je nekoliko godina prije Milmana Parryja, prošao ovim krajevima sakupljajući epske pjesme, u Prijepolju uslikao fotografiju Ahmeda Mušovića, rođaka Ahmet-bega Mušovića³⁵. Fotografija se čuva u Slovenačkom zavičajnom muzeju u Zbirci Matije Murka pod rednim brojem F0041342³⁶.

Epika Murat-bega Mušovića (1855-1941)

Murat-beg Mušović rođen je 1855. godine u Kolašinu i jedan je od nekolicine pjevača s kojim su istraživači obavili razgovor 1935. godine u Bijelom Polju. Prevashodni Parryjev cilj bio je da otkrije način mišljenja onih ljudi koji stvaraju narodnu usmenu tradiciju. Život čovjeka od presudne je važnosti za stil njegovog pjevanja, odnosno građenje repertoara. Razgovor s Murat-begom Mušovićem predstavlja nam epsku hroniku jednog umjetnika. U to vrijeme imao je oko 80 godina i iza sebe tešku životnu dramu. Uspio je preživjeti burna historijska dešavanja od pada Kolašina u crnogorske ruke 1879. godine, pa do Balkanskog rata 1912. godine, kada je živio na samoj granici Crne Gore i Osmanskog carstva u selu Stričini, gdje je bratstvo Mušovića imalo “čifčijska” imanja. Nakon ulaska crnogorske vojske u Stričinu, pronalazi utočište u zavičaju Mušovića, Vraneškoj dolini i Pavinom polju, odakle, po legendi i predanjima (o kojima govori i Ahmet-beg Mušović u svom kazivanju), potiču svi Mušovići. Murat-bega su zadesila 1924. godine kobna dešavanja u Šahovićima (današnje Tomaševo) i zločin nad

³⁵ “Ahmed Mušović, rođen u selu Stričina, općina Mojkovac, kotar Bijelo Polje, na granici Crne Gore, doselio se g. 1912. u Bijelo Polje, gdje živi i odakle odlazi kao radnik u Prijepolje”. Dr Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike (Putovanje u godinama 1930-1932)*, knjiga I, Zagreb, 1951, 97.

³⁶ Dostupno na <https://www.etno-muzej.si/en/digitalne-zbirke/matija-murko/f0041342>

nedužnim muslimanskim stanovništvom tog kraja³⁷. On je nakon Šahovića izbjegao u Bijelo Polje, gdje ga je desetak godina poslije zatekao Milman Parry 1935. godine.

Profesor Parry prvi kontakt s Murat-begom ostvario je 28. juna 1935. godine kada je njegov repertoar zapisao Nikola Vujnović. Međutim, najvjerovatnije su zapisivači tada upoznali i Ahmet-bega Mušovića, pa su prvo odlučili da snime njegove pjesme, kao i razgovor 17. jula 1935. godine. Nakon zapisivanja Ahmetovih pjesama, tačnije 22. jula 1935. zabilježene su i dvije Muratove, a nešto kasnije, 5. augusta, još dvije. Na kraju, Milman Parry odlučuje i da zabilježi životnu priču Murat-bega Mušovića, odnosno njegovo "pričanje"³⁸. Bogato životno iskustvo došlo je do izražaja u razgovoru o drugim guslarima. Murat je ostavio obilje podataka, navodeći da je kao dijete slušao poznate guslare poput Ćor Huseina Husovića i Latifa Zekovića.

Kao i u slučaju Ahmet-bega i Murat-begov epski repertoar podjednako obuhvata epske pjesme "pristigle" iz Bosne i epske pjesme iz Sandžaka. Ukupno je zabilježena 21 pjesma:

1. Boj u Stričinu u Crnoj Goru. Tu je Jaksim kapetan podigao crnogorsku vojsku te udario na Hasan-agu Mušovića.
2. Novica Ćerović prikupio vojsku, da osvećuje ovaj boj na Stričinu.
3. Alajbegović iz Sarajeva pokupijo vojsku i udario na Jaksim kapetana u Šarancima, i tu nastradao.
4. Kaluder Dožić odmetnuo raju u Crnoj Gori, protiv Turaka i udario na Stričinu. Tu je poginuo Hamza-kapetan.
5. Milan vojvoda udara na G. Kolašin te ga osvojio, a Turci ga opet oduzeli.
6. Dragiša Rovčanin, vojvoda udara na Polja, te hi je osvojio, a Halil Kajević ih opet osvojio.
7. Hafiz paša udara na C. Goru, tada je došao do jezera, otalen su ga vratili Crnogorci kad su zauzeli Nikšić
8. Ženidba Tuzle kapetana, šćerkom Bihaćkog Alajbega.
9. Omer Atov posjekao Vukajlović Spaha.

³⁷ V. knjigu akademika Šerba Rastodera *Kad su vakat kaljali Insani : Šahovići 1924*, Almanah, Podgorica, 2011.

³⁸ Usnimili Milman Parry i Nikola Vujnović 10. avgusta 1935. godine u Bijelom Polju, specijalnim fonografom na aluminijumske ploče broj 7125-7136. Transkribovanje teksta uradio je Nikola Vujnović 1938. godine prilikom boravka u Americi; rukopis je zaveden u Kolekciji pod brojem 12.473 i jedan je od posljednjih bošnjačkih/muslimanskih zapisa u njoj.

10. Vuk Rovčanin u Podgorici.
11. Misirlić Mehmed, oteo đevojku Tuzli Kapetanu pošto je ovom bio poklonio njen otac.
12. Udovičić Ahmo u svatovima Halila Krnjice.
13. Đendoš kapetan udara na Bijelo Polje a brani je Mušović iz Kolašina.
14. Smrt Smail-age Čengića.
15. Ropstvo Mujova Halila u Kotarima đe ga Mujo izbavijo.
16. Dva kapetana iz Skadra udaraju na Mušovića ovce u Kolašin.
17. Źenidba Vuka Brankovića iz Kotara (pjesma iz kazivanja).
18. Bojačin Vule kad je gradio crkvu na Grahovcu (pjesma iz kazivanja).
19. Osman Delibegović na Mejdanu sa Šerematovićem (pjesma iz kazivanja).
20. Banović Mihajlo kad je udarijo na Gojak Osmana (pjesma iz kazivanja).
21. Mujo prepratio iz Udbine u Kladušu. Kad mu je udarijo Toma Kapetan na kulu (pjesma iz kazivanja).³⁹

Primjer epike Murat-bega Mušovića (odlomak iz pjesme *Omer Atov posjekao Vukajlović Spasa*⁴⁰):

*Hoj! Prokukala sinja kukavica
Usred zime kad je vakta nema
Kad je vakta ni zemana nema
O Savinu danu bijelome
To ne bila kukavica sinja
No to (Alja) Tahirova majka
Ona kune pleme od (Pepića)
Da Bogda da se pleme utulilo
Što mi sina potražiti nekće
Jednoga mi ubili Brđani
A drugoga hilavi Građani
Nijednoga niko ne osveti
A mljavaše niko ne čujaše*

³⁹ Napomena: Nisu vršene pravopisne ispravke u naslovima pjesama, već su prenijete onako kako ih je Nikola Vujnović zapisao od pjevača.

⁴⁰ Pjesma je prvi put publikovana u knjizi Emir S. Mušović, *Mušovići na Harvardu : (prilog istraživanju usmene književnosti Bošnjaka): epske pjesme i kazivanje iz Milman Parry kolekcije*, Biblioteka "Vuk Karadžić", Prijepolje, 2021, 120-121.

*No to začu Atović Omere
Pa od zemlje na noge skočijo
Pa pripasa silah i oruže
E to njega do Babljaka dođe
A kad Hadžu na Babljaku dođe
No mu Hadžo bajraktare vika
A moj sine Atović Omere
Što si sine ćehru mijenijo
Što junačke oči zamutijo
Da nijesi čet u savodijo
Savodijo u Moraču Donju
Da nijesu braća izginula
Ja nijesam čet u savodijo
Nisu nama braća izginula
Da nijesi vojsku opazijo
Da nam neće udariti Brđani
Na našega Kolašina grada
Nijesam ti vojsku opazijo
Tek čuli me Hadžo bajraktare
Što nam kuka sinja kukavica
U sred zime kad joj vakta nema
Kad joj vakta ni zemana nema...*

Stil i karakter pjevačkog umijeća Murat-bega Mušovića oblikovan je životnim putem kojim je prošao, a kako nam potvrđuje i njegovo kazivanje, mnogi likovi iz epskih pjesama zapravo su bili stvarni junaci tog vremena. Zbog poodmaklih godina, po opširnosti i sadržajnosti, njegove pjesme su znatno kraće u odnosu na Ahmet-begove.

Od ukupno 32 epske pjesme navedene u repertoarima, njih deset se odnosi na tematiku (likovi, mjesta, radnja) koju možemo povezati s Bosnom. Pored poznavanja bosanskih krajišnica kao zajedničke karakteristike, dominantna tematika je opjevavanje mejdana muslimanskih junaka s Brđanima (Crnogorcima), i srpskim junacima, prema Srbiji, a mnogo manje s klimentskim (albanskim) junacima (jedna pjesma). Susrećemo i pjesme o otmicama, ženidbi, svatovima i ropstvu. Primijetno je i odsustvo tema iz davnina, odnosno pjesama o

“starijoj epskoj prošlosti”⁴¹, što je prevashodno karakteristika srpske/crnogorske usmene tradicije (npr. ciklusi pjesama o Kosovskom boju).

O “sandžačkoj krajišnici” kao dijelu bosanske usmene tradicije

Što se tiče nekih karakteristika “sandžačke krajišnice” iz ugla kazivanja Murat-bega Mušovića, izdvajamo nekoliko crtica iz njegovog “pričanja”. O tome ko je nosilac epskog stiha iz tog doba, Murat-beg kazuje da su ponajbolji kolašinski junaci bili ujedno i dobri guslari, a njegove riječi o “četovanju”: *Bogami mi je ja sam se radovo noći (četi) bolje no da si mi halvu peko u danu, da idem. I pušku imo. To ti mi je rad bijo, ja drugoga imo nijesam nikad. Nego pušku za kraj...*⁴² upečatljivo otkrivaju i dublju socijalno-društvenu dimenziju tih vremena. Kako se “gudjelo” na granici kazuje: *Nikola: A zašto su u Nišiću više pjevali te crnogorske, ali ne crnogorske arapske, nego crnogorske muslimanske pjesme, nego ličko ličke pjesme? Murat: A Bogami ono od muke, pa ono pjeva biva, ono učinijo moj otac nešto da valja, ubijo čojeka, dva i ja potlje, skupi se ljudi hoćemo da pjevamo, ono da se čuje po svijetu kako se valja, tako oni onoga, oni onoga to*⁴³. Ujedno nam govori da on, preoblikujući epsko pamćenje, nije “sastavljao” nove pjesme. *Nikola: A jesili ti pjesmu ikad? Murat: A? N: Jesili ti sastavijo jednu pjesmu ikad? M: Ne ja Bogami, nikad bez što sam čuo. Ja nijesam Bogami sastavljo...*⁴⁴ Očigledno su samo pjevači, poput Mehmeda Kolakovića⁴⁵, Ćor Husa Husovića⁴⁶ ili Avda Mededovića, kreirali nova epska prostranstva.

⁴¹ Alija Đerzelez (pominje se u npr. u Milutinovićevoj *Pjevaniji* ili Marjanovićevim *Junačkim pjesmama*) je najpoznatiji bosanski epski junak iz starijih vremena, on hronološki prethodi znamenitim krajiškim junacima Mustaj-begu Ličkom, braći Hrnjica, Budalini Tali... Pretraživanjem digitalne Milman Parry Kolekcije (prema kriteriju naslova pjesme) utvrdili smo da se na njegov lik spominje u njih 23. Neki od pjevača od kojih su zapisane su: Hasan Čustović iz Gacka, Ibro Bašić iz Stoca, Murat Žunić iz Bihaća, Salih Ugljanin iz Novog Pazara, Avdo Mededović iz Bijelog Polja i drugi. Zanimljivo da su četiri pjesme ispjevali i krišćanski pjevači. Pjesma Avda Mededovića *Junaštvo Đerzelez Alije*, (u Parryjevoj zbirci nosi broj PN12379), publicirana je u pomenutoj knjizi Z. Čolaković - M. Čolaković: “Mrtva glava – jezik progovara”, pod naslovom *Katal-ferman na Đerzelez Aliju*; 345-375. Prema mjestima u kojima su pjevane, možemo konstatovati da su pjesme o Aliji Đerzelezu, bile široko rasprostranjene u bosanskoj usmenoj epskoj tradiciji.

⁴² Ibid, 100.

⁴³ Ibid, 103.

⁴⁴ Ibid, 104.

⁴⁵ Mehmed Kolaković je jedan od najpoznatijih pjevača od koga je Luka Marjanović sakupljao pjesme. Pjevao je uz dvožicu tamburu.

⁴⁶ O Ćor Husu Husoviću v. Dr Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike (Putovanje u godinama 1930-1932)*, I-II, Zagreb, 1951.

Oni su neformalni graditelji tradicije, njihovi stihovi su kalup, koji najčešće preuzimaju manje nadareni pjevači. Tako će o pjevanju Ćor Huseina Husovića reći: *E Bogami nije mi onako umijo nijedan, a nije mogo guslima udarit kao on niko. Nikola: Niko a? Murat: E Bogami ja nijesam čuo nikoga. N: A jesu li mu kakve pjesme bile? M: A jesu kako. A dina mi bi osvanuo ti kad on pjeva. N: Znam ali po čemu su njegove pjesme dobre bile. M: Sve ti je ove pjevo od Like i otud. N: Jeli dobro okitijo? M: Ah okitijo ih! N: A kako to okiti pjesmu stari? M: A kako, dok opremi on ljude, šta turi oni čovjek na sebe dževahira, pa obuci ovo, pa obuci ono, pa na konja tako, pa eih! N: Jeli to teško stari? M: Jes Bogami...*⁴⁷

Potreba da narodno sjećanje spomene junačka djela u vremenu opšte nepismenosti prelila se u narodne pjesme - čuvara sjećanja na usmenu tradiciju. Pjevanje o podvizima običnog čovjeka, o kojima u historijskim zapisima po pravilu nema pomena, učiniće da se oni kao epski likovi izdignu iz anonimnosti. Epski pjevač živi na granici, te tako i pjeva, najčešće na posijelima kao nezaobilaznom mjestu bošnjačke epike. Opisi konja, oružja i odjeće na junaku kao okosnice epskog narativa mogu se protezati i na desetine stihova! Svakako da je jedna od glavnih karakteristika bošnjačke epske formule pjevanje na posijelima i uz vjerski praznik - Ramazan⁴⁸. O utjecaju Ramazana na epski prostor govori i Ahmet-beg Mušović: *Tako, u Ramazan svakoga Ramazana, guslara smo imali. Nikola: Samo uz Ramazan, ili vako i drugi put preko zime? Ahmet: Pa tako uz Ramazan, i tako neđe se otidi kod nekoga te čuj, a vala najviše uz (R)amazan...*⁴⁹ Pjevanje uz Ramazan jeste kulturni proizvod i nešto što je karakteristično samo za bošnjačku epsku formulu. Granice epskih prostora Balkana su pogodno tlo za bilježenje razlika, mjesto susretanja, ali često i nepomirljivosti. Ahmet-beg i Murat-beg Mušović, kao predstavnici bosanske usmene tradicije s kraja XIX i početka XX vijeka, najčešće su uz gusle pjevali o imaginarnom i stvarnom svijetu mejdana i četovanja⁵⁰, ali su epski opusi satkani i od drugih tema inspirativnih za usmeno pripovijedanje.

⁴⁷ Ibid, 110.

⁴⁸ "Kod muslimana u Jugoslaviji postoji naročita proslava koja je doprinela negovanju dužih pesama. To je proslava Ramazana, kad ljudi mesec dana poste od izlaska do zalaska sunca i skupljaju se u kafanama preko čitave noći da slušaju epske pesme. Prema Perijevom iskustvu, kada se muslimanskim pevačima postavi pitanje koliko pesama znaju, često odgovore da znaju trideset, po jednu za svaku noć Ramazana." Albert B. Lord, *Pevač priča, I. Teorija*, prevela Slobodanka Glišić, IDEJA, Beograd, 1990, 41.

⁴⁹ Ibid, 82.

⁵⁰ "Da su se junaci ovih pjesama najviše bavili krvavim zanatom to ne treba dokazivati. A jesu li se čim drugim bavili, što su radili kad je mir bio i kad su kod kuće bili, kako su i od čega živjeli, jesu li trgovali, jesu li što učili i znali, i to ćemo iz samih pjesama gledati da kažemo". Luka Marjanović, *Junačke pjesme (muhamedovske)*, Knjiga III, Matica hrvatska, Zagreb, 1898, XLV.

Tu epsku granicu umjesniji pjevači proširivali su novim sižejima i okvirima. Kao upečatljiv primjer izdvajamo Ahmet-begovu pjesmu Mali Marjan dvori Mustaj-bega⁵¹ koja nam otkriva nekoliko snažno povezanih ljudskih dilema, ali vješto skrivenih iza četovanja dvije vojske kao opšteg epskog mjesta. Prostorno, vremenski i književno, jedna pjesma traje i vrijedi onoliko koliko je njeno epsko znanje utkano u univerzalni društveni kontekst, a njena poruka razumljiva i izvan usmene tradicije u kojoj je stvorena.

Rječnik Ahmet-bega i Murat-bega Mušovića

Iza epskog stiha krije se duboko ukorijenjeni narodni govor s brojnim anahronim riječima i izrazima koji zaslužuju posebnu studiju. Prilikom transkripcije pjesama držali smo se ustaljenog Parryjevog načela dosljednosti transkripcije ili, kako to ističe prof. Enes Kujundžić *da pjesme budu objavljene onako kako su pjevane*⁵². Karakteristike govora, odnosno pjesama Ahmet-bega i Murat-bega u koje smo imali uvid, svrstavaju ih među predstavnike istočnocrnogorskoga dijalekta, obzirom na to da potiču iz okoline Bihora (Kolašin, Bijelo Polje, Petnjica...). Imajući u vidu historiju i prisustvo osmanskih Turaka na našim prostorima, kao i blizinu crnogorske/srpske/albanske jezičke granice, evidentna su razna semantička i fonetska prožimanja. Istorijska upućenost na Bosnu, ostavila je vidan trag na govor i jezik ovog kraja, koji se prvenstveno ogleda u upotrebi glasa *h* (čije je očuvanje karakteristično za sve muslimane ovog jezičkog terena), te čuvanju u izgovoru glasa *j* (*pjevao, mjesto, bijo...*). Karakteristične su i uzrečice: *Bogami, valahi, bezbeli...*⁵³ Utjecaj crnogorskog govornog područja susrećemo u riječima *nijesam, neđe, nedelja...*

Prilikom istraživanja i transkripcije pjesama iz rokovnika u kojima su zapisane, utvrdili smo da manji broj riječi, zbog prisustva brojnih orijentalizama i riječi manje bliskih Nikoli Vujnoviću kao čovjeku iz katoličke tradicije, nisu dosljedno ili bolje reći pravilno prenesene. U Nikolinim transkribovanim tekstovima susreli smo npr. riječ *vrime*, karakterističnu za ikavski dijalekt i Hercegovinu odakle je potjecao - nesvojstveno govoru sandžачkih Bošnjaka.

⁵¹ Za više o epskom liku Mustaj-bega Ličkog v. Mirsad Kunić, "Mustaj-beg Lički – kralj Artur krajiške epike", *Godišnjak BZK "Preporod"*, Godina X, Sarajevo, 2010.

⁵² Enes Kujundžić, *Bibliografska bilješka o Avdi Mededoviću* u knjizi Ženidba Smailagić Mehe Avda Mededovića, "Svjetlost", OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1987, 11.

⁵³ Za više v. Zenaida Karavdić, "Poštalice i uzrečice u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku", *Njegoševi dani 3: (zbornik radova)*, Filozovski fakultet, Nikšić, 2011.

Takve greške bi se mogle otkloniti ponovnim preslušavanjem originalnih tonskih zapisa (napomenuli smo da su sve njihove pjesme zabilježene na 12-inčne aluminijumske ploče). Epske pjesme koje su zabilježili Milman Parry i Nikola Vujnović 1935. godine u Bijelom Polju vjerno su ogledalo govora bijelopoljskih Bošnjaka iz tog perioda i podsjetnik na riječi naših djedova i nana koje polako iščezavaju i nestaju. U nastavku dajemo primjer manje poznatih riječi korišćenih u tekstu: *adet* - običaj; tradicija; navika, *brav* - naziv za ovcu, *ćeif* - volja; učiniti nekom nešto po volji, *čehra* - lice; izgled lica; fizionomija, *ćuprija* - most, prelaz, *din* - vjera, *džeferdar* - vrsta bogato ukrašenog pištolja, *dževahir* - dragulj, *halva* - poslastica, *hal* - teško stanje; nevolja, *hanuma* - žena, muslimanka, *hilav* - pokvaren, lukav, *jazuk* - šteta; žalibože; na sramotu! *londža* - mjesto gdje se okupljaju ljudi; sijelo; vrsta bogato ukrašene prostorije-terase, *kadija* - sudija, *potljen* - kasnije, *vakat* - vrijeme, period, razdoblje, *vilajet* - pokrajina, upravna jedinica, *suvat* - ispaša; livada za stoku, *zeman* - vrijeme.⁵⁴

Zaključak

Upoznajući se s pjesmama, odnosno repertoarima dvojice pjevača guslara s granice, proizilazi i naša konstatacija da su se na epskom prostoru Sandžaka, kao dijelu bosanske usmene tradicije, podjednako cijenili pjevači koji znaju ispjevati “historijske” pjesme, ali i “bosanske” (krajiške/ličke kako ih nazivaju u “kazivanjima”). Upravo je u Bijelom Polju 1935. godine, od strane Milmana Parryja, zabilježena najduža Ahmet-begova pjesma *Ženidba Ćejvanović Mehe* sa 1.805 stihova kao primjer povezanosti usmene tradicije Bosne i Sandžaka, te razmjene epskoga sadržaja. Pjesme u izvođenju sandžačkih epskih pjevača dobile su pečat i nakit svojstven njihovoj darovitosti i talentu. To nam govori da je početkom treće dekade XX vijeka usmeno epsko stvaralaštvo Bošnjaka na prostoru Sandžaka još uvijek bilo duboko ukorijenjeno u bosanskoj usmenoj tradiciji. Bosanski junaci, toponimi, historijska zbivanja su se rado opjevali na brojnim sandžačkim posijelima, dok je jedan pjevač postajao prihvaćen kada upozna cjelokupan repertoar sopstvenog usmenog naslijeđa. Da je ta razmjena dvosmjerna, potvrđuje nam i knjiga *Avdo Međedović: Ženidba Smailagić Mehe* (Sarajevo, 1987).

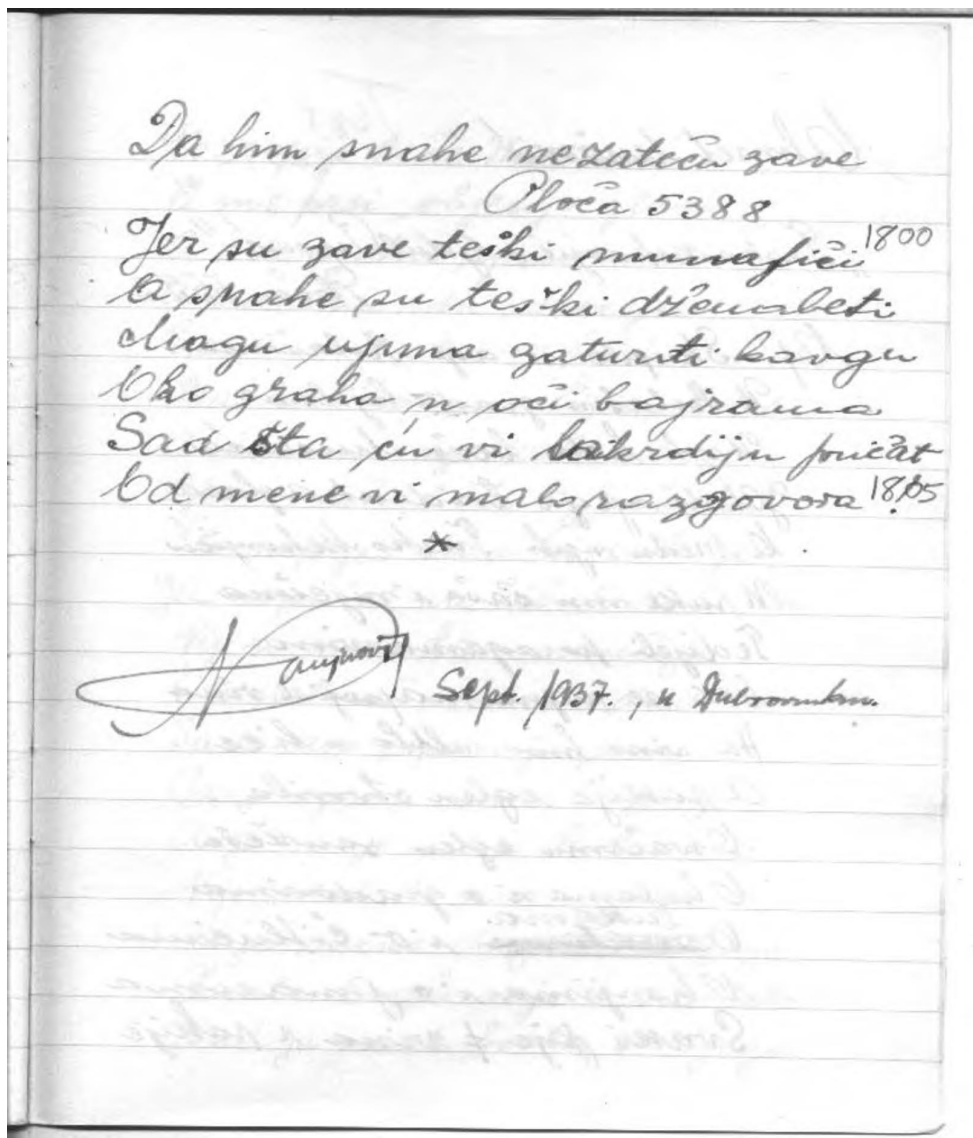
⁵⁴ Prilikom objašnjenja riječi korišćeni su slijedeći izvori:

1. Abdulah Mušović, *Sandžački frazeološki rječnik*, Narodna biblioteka Dositej Obradović, Novi Pazar, 2016.
2. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.

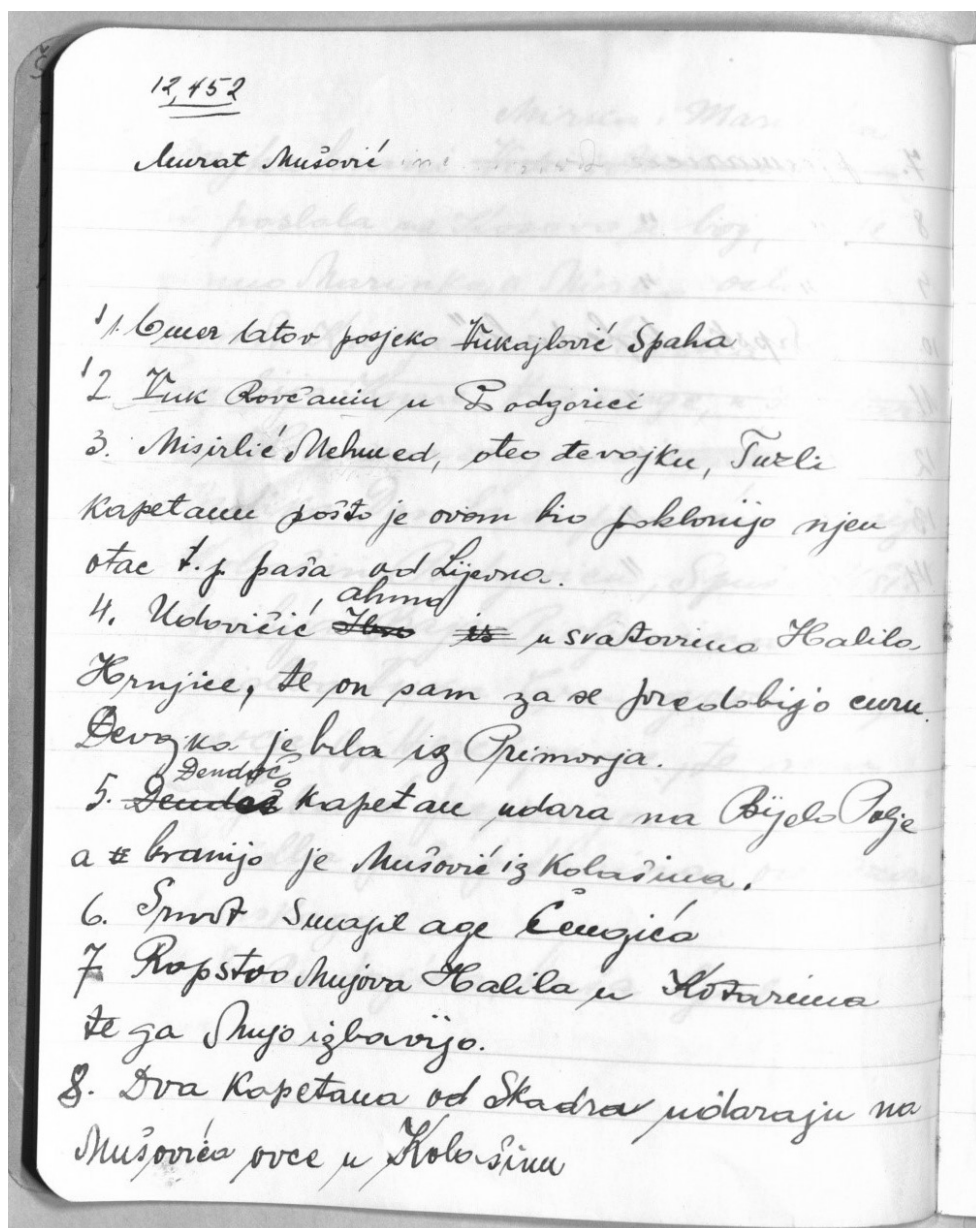
Obzirom na administrativnu i političku povezanost Sandžaka s Bosnom sve do 1878. godine, epsko usmeno stvaralaštvo Bošnjaka, i pored činjenice da su u njega umetnute granice sticajem historijskih prilika (poslije Austrougarske okupacije Bosanskog vilajeta 1878. godine), nije iscrpilo jedinstvenu kulturnu nit i povezanost. S druge strane, pomenuti primjer crnogorskog grada Nikšića, kao jednog od najopjevanijih epskih gradova usmenog kazivanja tog govornog područja i ujedno posebnog izvorišta muslimanske junačke epske pjesme – ukazuje da je taj epski materijal izgubio svaku spregu s maticom.

Epski prostor nije ograničen i ne poznaje državne granice dok god kulturna kohezija unutar jednog naroda ima dovoljnu čvrstinu i međusobnu isprepletenost koja briše tu granicu. Upravo su pjesme Ahmet-bega i Murat-bega Mušovića dobar podsjetnik prelaska te nametnute granice, ali i potrebe da bolje razumijemo epsko sagledavanje prošlosti. Stotine hiljada zabilježenih stihova sačuvanih u raznim kolekcijama (Milman Parry, Zemaljskog muzeja, Matice Hrvatske i drugih) govore da je neophodno iznova i iznova ukazivati na junačku epsku pjesmu Bošnjaka kao dio balkanskog usmenog kolorita, osvrćući se pritom kako na njene književne vrijednosti i osobenosti s vlastitom estetikom, stilom i kompozicijom, tako i na nedostatke. Naposljetku, da bismo brisali granice moramo pisati o njima.

PRILOZI

Prilog 1. Posljednja stranica pjesme Ženidba Ćejvanović Mehe (PN6827a) Ahmet-bega Mušovića dužine 1.805 stihova. Zabilježena je od strane Milman Parrya 1935. godine. Transkripcija je urađena u Dubrovniku septembra 1937. godine.

Prilog br. 2. Popis pjesama Murat-bega Mušovića napravljen od strane Nikole Vujnovića nakon njihovog razgovora 5. avgusta 1935. godine zabilježen u rokovniku.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

The Milman Parry Collection of Oral Literature (PN 12376, PN 12377, PN 12378, PN 6826, PN 6827a, PN 6836, PN 6838, PN 12418, PN 12420, PN 12452, PN 12454, PN 12455, PN 12473, PN 6805).

Knjige

Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Posebna izdanja / Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1983.

Albert B. Lord, David E. Bynum, *The Wedding of Smailagić Meho, Avdo Mededović, With a translation of conversations concerning. The Singer's Life and Times by David E. Bynum Serbo-Croatian Heroic Songs. Collected by Milman Parry. Volume three*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1974.

Albert B. Lord, *Pevač priča*, I. Teorija, II. Primena, prevela Slobodanka Glišić, IDEA, Beograd, 1990.

Alois Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, u Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 297, Zagreb, 1953.

Dr. Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike (Putovanje u godinama 1930-1932)*, I-II, Zagreb, 1951.

Emir S. Mušović, *Mušovići na Harvardu: (prilog istraživanju usmene književnosti Bošnjaka): epske pjesme i kazivanje iz Milman Parry kolekcije*, Biblioteka "Vuk Karadžić", Prijepolje, 2021.

Enes Kujundžić, *Ženidba Smailagić Mehe : junački ep / Avdo Mededović ; priredio Enes Kujundžić*, Svjetlost, Sarajevo, 1987.

Husein Bašić, *Antologija usmene epike Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije*, Almanah, Podgorica, 2002.

Luka Marjanović, *Junačke pjesme (muhamedovske) Uredio dr Luka Marjanović, Sa četiri slike*, Knjiga III, Matica Hrvatska, Zagreb, 1898.

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, *Narodno blago (Reprint izdanje)*, priredio Džafer Obradović, Sejtarija, Sarajevo, 1997.

Mirjana Detelić, *Mitski prostor i epika; Urednik Predrag Palavestra*, Posebna izdanja, knj. br. 46, SANU, Beograd, 1992.

Mirsad Kunić, *Usmeno pamćenje i zaborav (Krajiška epika i njeni junaci)*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2012.

Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Svjetlost, Sarajevo, 1976.

Novak Kilibarda, *Studije i ogledi o crnogorskoj usmenoj književnosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.

Sead Šemsović, *Epski svijet Avda Međedovića*, Narodna biblioteka "Dositej Obradović", Novi Pazar, 2017.

Šerbo Rastoder, *Kad su vakat kaljali insani : Šahovići 1924*, Almanah, Podgorica, 2011.

Veselin Konjević, *Kazivanje Ahmet-bega Mušovića*, Almanah, Podgorica, 2018.

Zlatan Čolaković, Marina Rojc-Čolaković, *Mrtva glava jezik progovara*, Almanah, Podgorica, 2004.

Časopisi

Dušica Minjović, "Ženidbe otmicom u epskoj narodnoj poeziji - Modulativnost tema", *Almanah*, Br. 35-36, Podgorica, 2006.

Đenana Buturović, "Dijahronija bošnjačke usmenosti", *Godišnjak BKZ Preporod*, Godina V, Sarajevo, 2005.

Elmer David, "The Milman Parry Collection of Oral Literature", *Oral Traditione*, Volume 28, Number 2 (October 2013), Harvard, 2013.

Husein Bašić, "Umjetnički dometi usmene epike Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije", *Almanah*, Br. 31-32, Podgorica, 2005.

Marko Đorđević, "Prilozi proučavanju narodne poezije (1934–1939)", *Folkloristika*, Br. 4/2, Beograd, 2019.

Mirsad Kunić, "Mustaj-beg Lički – kralj Artur krajiške epike", *Godišnjak BZK Preporod*, Godina X, Sarajevo, 2010.

Rašid Dujrić, "Pledoaje za ravnopravnost akademskog proučavanja bosanske književnosti u južnoslavenskom štokavskom prostoru na fakultetima u postjugoslavenskom društvu : sa argumentima interkulturalnosti i intertekstualnosti bosanske književnosti", *Almanah*, Br. 87-88, Podgorica, 2021.

Steve Reece, "The Myth of Milman Parry, Ajax or Elpenor?", *Oral Traditione*, Volume 33, Number 1, Harvard, 2019.

Zaim Azemović, "Guslari – Stvaraoci iz Sandžaka", *Novopazarski zbornik*, Br. 4, Zavičajni muzej u Novom Pazaru, Novi Pazar, 1980.

Zlatan Čolaković, Albert Bates Lord, "Nasljede Milman Parryja", *Almanah*, Br. 31-32, Podgorica, 2005.

Zbornik radova

Zenaida Karavdić, "Poštapalice i uzrečice u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku", *Njegoševi dani 3 : (zbornik radova)*, Filozofski fakultet, Nikšić, 2011.

Digitalizirana građa

Jukić-Martić, *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke. Svezak prvi. Pjesme junačke. U Osieku 1858.* Dostupno na: https://books.google.rs/books?id=k2EAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=de&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Junačke muslimanske pjesme, Gjerzelez Alija, Izdanje knjižarnice i papirnice Mihajla Milanovića u Sarajevu, 1924. Nepoznat izvor.

Luka Marjanović, *Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju u Gornjoj Hrvatskoj, Krajini, i Turskoj Hrvatskoj, sabrao Luka Marjanović, svezak I*, 1864, Zagreb. Dostupno na: https://books.google.rs/books?id=m5FAQAIAAJ&printsec=frontcover&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Sima Milutinović Sarajlija, *Pjevanija cernogorska i hercegovačka sabrana Čuburom Čojkovićem Cernogorcem* (pseudonim za Simu Milutinovića Sarajliju), Lajpcig, 1837, (tzv. lajpciško izdanje). Nepoznat izvor.

Tomislav Maretić, *Metrika muslimanske narodne epike*, u Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 253: Razreda historičko-filološkoga i filozofičko-juridičkoga, Zagreb, 1935. Zapis je preuzet s web adrese <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=169945>

Tomislav Maretić, *Metrika muslimanske narodne epike*, u Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 255: Razreda historičko-filološkoga i filozofičko-juridičkoga, Zagreb, 1936. Zapis je preuzet s web adrese <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=169945>

Vuk Stefanović Karadžić, *Mala prostonarodna slaveno-serbska pesnarica*, štampano u Beču, 1814. Dostupno na: https://books.google.rs/books?id=CwA1AQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Vuk Vrčević, *Hercegovačke narodne pjesme (koje samo Srbi muhamedove vjere pjevaju)*, Skupio i na svjet iznio Vuk vitez Vrčević, U Dubrovniku na kladom knjižare D. Prethera, 1890. Nepoznat izvor.

Rječnici

Abdulah Mušović, *Sandžački frazeološki rječnik*, Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar, 2016.

Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.

Web izvori

<https://www.biserje.ba/zlatan-colakovic-bosnjacki-milman-parry/>

<https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature>

<https://images.hollis.harvard.edu>

<https://www.etno-muzej.si/en/digitalne-zbirke/matija-murko/f0041342>

EPIC BOUNDARY BETWEEN BOSNIA AND SANDŽAK THROUGH THE PERSPECTIVE OF TWO GUSLARS, AHMET-BEY AND MURAT-BEY MUŠOVIĆ

Summary

This paper explores the historical context of the existence of an epic boundary by examining the life paths of two guslars (gusle singers), Ahmet-Bey and Murat-Bey Mušović, and their epic songs recorded by Harvard scholar of classical literature and Homeric studies, Milman Parry, in Bijelo Polje in 1935. By showcasing portions of their epic repertoire, we highlight the rich oral tradition of the Bosniaks preserved in the Milman Parry Collection at Harvard. However, the fate of the cultural creators within the Bosniak epic domain is deeply intertwined with the turbulent events of the late 19th century and the withdrawal of the Ottoman Empire from the Balkans. Social realities and the scholarly contributions of the broader community frame the journey from individual epic expression to its preservation in collective memory. For this reason, we have placed the singers, their songs, and the recorder on equal footing, recognizing their shared significance. To draw conclusions about the epic past, we used the oral accounts of Ahmet-Bey and Murat-Bey Mušović, recorded on 12-inch aluminum discs that faithfully capture the live voices of the storytellers. By considering their reflections, we become closer conversationalists with that time, separated from us by decades. Excerpts from two songs are presented as examples of the achieved level of epic tradition, alongside commentary on their repertoires and the distinctive speech patterns characteristic of the region.

As a product of centuries of interaction and conflict between civilizations, the epic domain of the Bosniaks has consistently faced challenges and the turbulence of historical events. These circumstances facilitated the development of a culture with a multiethnic composition, bringing both advantages and susceptibility to dispute and appropriation. Therefore, defining the epic boundary established by the Bosniaks within the oral tradition of the Balkans is of immeasurable importance for the literary creation of an entire people, serving as an auditory expression of their identity. Through this research, we seek to answer the question: Does an epic boundary exist at all?

Keywords: epic boundary, Bosnia, Sandžak, gusle, Milman Parry Collection at Harvard, Mušović family, Bijelo Polje, lexicon.

SVADBENI OBIČAJI U JEZERSKOM

Naila Hodžić

Apstrakt

Autor potaknut činjenicom da u etnološkoj literaturi nema podataka o svadbenim običajima Bošnjaka (muslimana) sela Jezerski, koje administrativno pripada općini Bosanska Krupa, odlučio je da ih pobliže istraži i prikaže u ovom radu. Ovaj prikaz svadbenih običaja sela Jezerski, nastao je kao rezultat etnoloških istraživanja obavljenih u dva navrata, 2008. i 2023. godine. Zabilježeni i opisani svadbeni običaji ovoga sela održavali su se u ovom obliku od Drugog svjetskog rata do 80 – tih godina XX stoljeća, pa se čitav opis okvirno drži tog razdoblja. Neki od ovih običaja prisutni su i danas, a većina ih se prestala prakticirati krajem 80-tih godina XX stoljeća. Rad je zasnovan na temelju sakupljane građe, naučne literature i određenog vlastitog zapažanja kod kazivača. Cilj rada je opisati svadbene običaje muslimanskog stanovništva u Jezerskom od ašikovanja, prošnje, svadbe, piranije i pohodana. Informacije su uglavnom dobijane od kazivača. Anketiranjem smo rekonstruirali ove običaje onakve kakvi su zadržani u sjećanju najstarijih stanovnika ovog mjesta, bilo da su anketirani u prošlosti lično učestvovali u obavljanju običaja, ili su zapamtili kazivanja starih o nekim tada već napuštenim elementima običaja ili vjerovanja. Mlađe generacije velikim dijelom nisu upoznate sa spomenutim običajima što ukazuje na nepovratan gubitak ovog dijela nematerijalne kulture baštine. Važno je još napomenuti, da se opis prvenstveno oslanja na kazivanje izabраниh kazivača i da to nije jedini mogući prikaz svih varijanti svadbenih običaja u selu Jezerski. Naime, događaji se razlikuju u detaljima ne samo od sela do sela, nego i unutar jednog sela.

Ključne riječi: ašikovanje, otmica, prošnja, svadba, pohodani, tradicija, Jezerski.

Uvod

Kad se govori o životnim narodnim običajima, onda svadba nesumnjivo predstavlja u životu svakog pojedinca izuzetno značajan trenutak, u kome svakodnevnim ritam življenja i raspoloženje zamjenjuju bogatiji sadržaji i snažnije osjećanje, ne samo tog pojedinca već čitave rodbinske zajednice kojoj on pripada.¹

Neizostavan dio svadbenih običaja čine običaji koji prethode samome vjenčanju, dakle ašikovanje. Mladi su se najčešće upoznavali na sijelima, svadbama, perušačima, kao i drugim prigodnim prilikama. Kada bi se dvoje mladih zavoljelo i odlučilo na brak, prvo bi uslijedila prošnja djevojke. Ako bi se roditelji složili sa odabirom njihove djece, sljedeći korak su bile zaruke. Središnji dio svadbenih običaja odnosi se na dan vjenčanja koji se može podijeliti na: odlazak svatova od mladoženjine kuće i dolazak kući mlade, zatim vjenčanje i darivanje mlade. Mjesec dana poslije svadbenog veselja mladoženja s mladom, ocem, majkom, bližom rodbinom, kao i komšijama, išao je puncu i punici u *pohodane* (u posjetu). Nakon dvadesetak dana, u približno istom broju i sastavu, s mladine strane su uzvraćali posjetu. Običaji su uglavnom bili isti.

Osim regularnog sklapanja braka, u ovom radu se spominje i neregularni način sklapanja braka, koji se odnosi na otmicu djevojke. Mada je bilo i djelimično dogovorene otmice, a najčešći razlog je bio neslaganje roditelja s vjenčanjem. Kako se smanjivao utjecaj roditelja u odabiru budućeg zeta ili snahe, tako su i otmice djevojaka iščeznule u ovom kraju.

Ašikovanje

Svadbene običaji podrazumijevaju između ostalog i radnje koje se odnose na izbor bračnog druga i ašikovanje.² Pod terminom *ašikovanje* podrazumijevalo se viđanje i "razgovaranje" mladića i djevojaka kroz duži ili kraći vremenski period.³ Halilović navodi kako u Zukićima prije upoznavanja momaka i djevojaka, odnosno kasnije ašikovanja, bio je običaj da se stariji ljudi ili roditelji momaka i djevojaka sastaju najčešće na dovama, pred džamijama, a posebno nakon džuma

¹ Miroslav Palameta, "Svadba na tlu Hercegovine", *Zbornik radova, XXVIII Kongres Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Sutomore, 1981, 113.

² Ašikovati – voditi ljubavni razgovor, udvaranje između momka i djevojke. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966, 103.

³ Aiša Softić-Aličić, "Ženidbeni običaji muslimana u Sarajevu", u: *Hajrudin Hadžić-Hadžija, Tradicionalne bošnjačke igre i njihova veza sa običajima*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1999, 183.

– namaza, zatim na sijelima i drugim prilikama gdje bi razgovarali i ugovarali da se sprijatelje. Tu su se begenisali⁴ i razgovarali da ožene sina ili udaju kćerku. Taj običaj da se budući prijatelji na takav način dogovaraju i sprijatelje bio je uglavnom poštovan skoro do 1980. godine.⁵ Ovakav običaj je bio prisutan i u Jezerskom.⁶ Mladićevi roditelji strogo su vodili računa o tome da li je djevojka “od familije”, ko joj je otac, djed, pa čak i pradjed, da li je neko u njenoj porodici sklon alkoholu itd.⁷ Priliku za upoznavanje i ašikovanje mladi su imali obično na obližnjim bunarima, petkom na sijelima, svadbama, te kada se *komušao* kukuruz. Veoma zanimljiv dio perušaća je bio kada je momak želio da *samelje* kukuruz s djevojkom koja mu se dopala. Da bi se kukuruz *samljeo* momak je morao pronaći u sepetu⁸ kukuruzni klip ispunjen do posljednjeg zrna. Kukuruz bi se pažljivo prepolovio, tako da ne ispadne niti jedno zрно. Vjerovalo se, da će to biti ljubav “kao u goluba i golubice”, ako se sačuvaju sva zrnca.⁹ Perušaći, nešto drugačijeg naziva bili su poznati i kod Bošnjaka u drugim mjestima Bosne i Hercegovine.¹⁰ Djevojke i momci su u tim prigodama pjevali različite pjesme. Ovo su neke od zabilježenih pjesama:

Pitaju me iz kojeg si sela?
Iz Jezerskog golubica b'jela.
Oj Jezerski oko tebe r'jeka,
ti si moje selo dov'jeka.
Moj dragane u košulji b'jeloj,
dodi svojoj djevojci veseloj.
Ko se mojom maramicom briše,

⁴ Begenisati – svidjeti se, dopasti se; biti simpatičan. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 129-130.

⁵ Samir Halilović, “Svadbene običaji u Zukićima (do kraja XX stoljeća)”, *Baština sjeveroistočne Bosne*, br. 5, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog naslijeđa, Tuzla, 2012, 74.

⁶ Selo Jezerski administrativno pripada općini Bosanska Krupa i od nje je udaljeno 22 km. U svom sastavu ima sljedeće zaseoke: Jezerski Grad, Crnkiće, Ramiće, Selimagiće, Gornje Polje, Donje Polje i Dijelove. Nacionalnu strukturu stanovništva čine Bošnjaci.

⁷ Salih Kulenović, “Etnografska istraživanja u selu Sokolu kod Gračanice”, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. XI, Muzej istočne Bosne*, Tuzla, 1975, 42. Ovakav običaj kod odabira momka ili djevojke bio je prisutan i u Jezerskom.

⁸ Sepet m (pers.) kotarica, košara, krošnja. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*, 559.

⁹ Velaga Velić (1956.g.) Jezerski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2008., sv. 1, 7.

¹⁰ Vidi više: Munir Kahrmanović, Jusuf Omerović, “Običaji Bošnjaka oko zasnivanja porodice – Sapna i okolina”, *Baština sjevero-istočne Bosne* br. 7, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog naslijeđa, Tuzla, 2015, 124-125.

tri mu dana lice miriše.¹¹
Stare cure ko pokisla slama
Ne možete zapjevati s nama.¹²
Strani momci ne trebate ići,
gdje dolaze komšije mladići.¹³

Nakon upoznavanja i begenisanja slijedilo je ašikovanje. Momak je djevojci dolazio u avliju pod prozor. Tada bi započeli razgovor, ašikovanje. O ovakvim ašik – razgovorima između momka i djevojke nastale su mnoge pjesme.

Otkako je svijet postao,
Nije lipši cvijet procvatio,
Nit' je lipša divojka odrasla,
Nego što je Fatima divojka.¹⁴

Kulinović navodi običaj ako djevojka nije zadovoljna s momkom, koji je došao da ašikuje, ili ako čeka svog dragoga, onda će se u razgovoru početi, kao bajagi, odazivati, a kad je momak zapita: “Tko te to zove?” ona će: “Zove me nana, da pitu kuham” – ili “Boji se nana, da ne hrupi dedo” itd.¹⁵ Takve izgovore da ne ašikuju s momcima koji im nisu bili dragi tražile su i djevojke iz Jezerskog. Međutim, bilo je slučajeva da se djevojka udavala, a da je momak uopće nije ni vidio, niti ona njega. Takav običaj bio je prisutan naročito u bogatim i pobožnim porodicama. Kazivač navodi da je 1946. g. bio u posjeti kod prijatelja kada su mu javili da se oženio, odnosno da su mu doveli mladu, Rasimu D. Bez obzira što je nije poznao i ašikovao s njom, ipak ističe da su proveli lijep život skupa.¹⁶

Otmica djevojke

Otmica je bilo djelo koje samo po sebi ne označava početak bračne zajednice, već samo omogućava njeno ostvarivanje. Najkraća, iako ne i najpreciznija definicija otmice bila bi – otmica je, manje ili više, nasilno pribavljanje ženskog bračnog partnera. Njom se pokušavalo osigurati uspješno rješenje težnje za

¹¹ Fatima (djev. Kanurić) Velić (1952.g.) Jezerski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2008., sv. 1, 3-7.

¹² Zahida (djev. Nuhic) Velić (1957.g.) Jezerski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2023., sv. 2, 4.

¹³ Bejza (djev. Kovačević) Velić (1957.g.) Bužim, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2008., sv. 1, 7.

¹⁴ Antun Hangi, *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1990, 137.

¹⁵ Muhamed Fejzi beg Kulinović, “Muhamedanska ženidba u Bosni”, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, JAZU*, sv. III /I, Zagreb, 1898, 141.

¹⁶ Ibrahim Velić (1924. g.) Jezerski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2008., sv. 1, 9.

bračnim životom sa određenom osobom, što bi bez tog poduhvata ostalo neostvareno.¹⁷

U narodu ovog kraja treba razlikovati dvije vrste otmice: a) pravu otmicu gdje momak otme djevojku preko njene volje i protiv volje njezinih roditelja ili staratelja; b) otmicu, gdje se djevojka otme uz njezino pristajanje, ali protiv volje njezinih roditelja ili staratelja.¹⁸ Ovakvi oblici otmice bili su prisutni i u Jezerskom. Meho S. iz sela Mahmići je 1966. godine s njive oteo djevojku Hatku H. iz Jezerskog.¹⁹ Stara je bila praksa da se oteta ili preoteta djevojka odmah vjenča za drugog mladića kako bi se spriječilo njezino ponovno otimanje.²⁰ Takav slučaj desio se 1957. godine kada je Alija H. iz Jezerskog neuspješno pokušao oteti djevojku Zuhru V. također iz Jezerskog, dok je ona pratila goste. Otmičari su bili skriveni iza s'jena. Ona je tada zapjevala:

“Nije majka rodila junaka
Da bi mene povuk'o tri koraka.”

To je vidio njen komšija Šaban J. i *sikirom* je *oćerao* otmičare. Odveo je djevojku svojoj kući i njome oženio svoga sina, Hasana.²¹ Prema saznanjima s terenskog ispitivanja, selo Jezerski se pokazuje kao mjesto gdje je bilo i mnogo prividnih otmica. Tu su se i sedamdesetih godina prividno otimala punoljetne i maloljetne djevojke. Kada roditelji iz bilo kojeg razloga nisu bili zadovoljni sa izborom budućeg bračnog druga njihovog sina ili kćerke, tada su nastajale zabranjene ljubavi, ali i prividne otmice. U takvoj situaciji, pogotovo ako su se vidali duže vrijeme, te je momak privolio djevojku da se uda za njega, tada se govorilo o krađi djevojke. Nakon ovakve udaje gdje se djevojka ukrala bez dozvole, roditelji su se obično na početku ljutili na kćerku, zeta i *prijatelje*,²² te se nisu htjeli izmiriti s njima. Tada bi se našli ugledni ljudi i dobri govornici,

¹⁷ Vesna Čulinović - Konstantinović, “Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste – Otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije”, *Jugoslovenska akademija znanosti i umjестnosti*, 73, Zagreb, 1969, 445-446.

¹⁸ Emil Lilek, “Ženidba i udadba u Bosni i Hercegovini”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, knj. X*, Sarajevo, 1898, 7.

¹⁹ Zahida Velić, Vl. rkp., 2023., sv. 2, 10.

²⁰ Vesna Čulinović - Konstantinović, “Tradicija sklapanja braka otmicom u Bosni i Hercegovini”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, Nova serija*, sv. 48/49, Sarajevo, 2000, 154.

²¹ Zuhra (djev. Velić) Jusić (1939.g) Jezerski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2023., sv. 2, 10-11.

²² Otac od momka i djevojke kada im se djeca vjenčaju ne zovu se rođacima, nego se nazivaju prijateljima, a majke im se nazivaju prijama.

koji bi otišli na mirenje. Na mirenje su mirdžije nosile sa sobom mnogo novca, jer je to zahtijevao mladin otac. Siromašnije porodice su morale posuditi novac za tu priliku. Kada se pomire, mladin otac bi vratio novac mirdžijama.²³ Bilo je slučajeva da se roditelji nisu htjeli izmiriti godinama s kćerkom i zetom. Kazivačica navodi da se 1945. godine njena mama ukrala i udala za njenog oca. Majčini roditelji se nisu htjeli pomiriti s njenom mamom više od godinu dana. Tek kada se ona rodila, oni su pristali da se pomire s kćerkom i zetom. Želja i ljubav da vide svoje unuče je nadvladala njihov inat.²⁴ Dosadašnji oblici otmice, dogovorenog odvođenja i odbjegavanja djevojaka, u narodu su dosta živi i raznoliki. I tamo gdje više nema vijesti o doskorašnjoj praksi, postoji ponekad sjećanje da je takvih slučajeva bilo.²⁵

Prosidba

Jedan od važnih momenata u svadbenim običajima jeste prosidba. Ovo je jedini regularan način sklapanja braka u ispitivanom mjestu, te zahtijeva da mu se posveti posebna pažnja u ovom radu. Prije zvanične prosidbe obično bi se slala neka pouzdana i ugledna osoba koja bi ispitala situaciju i raspoloženje djevojčinih roditelja za dotičnog momka. Kada su roditelji na bilo koji način pokazali da im se momak sviđa, ta osoba bi iskoristila priliku da najavi dolazak prosaca. Tada bi se dogovorio dan i vrijeme njihovog dolaska. U prošnju djevojke obično je išao otac momka, amidža ili neko drugi član porodice. Kada prosci dođu u djevojčinu kuću počaste se šerbetom²⁶ i kahvom. Razgovor se vodio o svemu, dok se konačno ne počne razgovorom o onom zbog čega se i došlo. Kada je djevojčin otac bio saglasan s tim da da kćerku, zvala se i djevojka da i ona da svoj pristanak. Stidljivo je ulazila u sobu i oborene glave najčešće dala svoj pristanak “onako kako je babo reko’,” jer bi bila “velika sramota” drukčije reći. Nakon njenog pristanka iznosila se “slatka” kahva koju je sipala buduća mlada. Mladićev otac je na tacnu sa kahvom stavljao novac ili dukat i već se odmah po prvom darivanju znalo u kakvu kuću odlazi djevojka. Tom prilikom se roditelji, odnosno budući prijatelji, dogovore kada će biti svadba, te koliko će biti svatova koje treba *zagrnuti* (darovati). Isprošena djevojka je ponovo ulazila u sobu

²³ Remzija Ramić (1953.g.) Jezerski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2023., sv. 2, 15; Haseda (djev. Mehić) Ramić (1954.g.) Jezeski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2023., sv. 2, 15.

²⁴ Melka (djev. Mehić) Ramić (1943.g.) Jezerski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2023., sv. 2, 15.

²⁵ Vesna Čulinović-Konstantinović, “Tradicija sklapanja braka otmicom u Bosni i Hercegovini”, 165.

²⁶ Šerbe m (ar) dobro zaslađena voda koja se pije radi osvježanja; obično se još stavlja kakav mirišljivi začim ili limun. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 585.

noseći sa sobom boščaluke²⁷ za prosce. Prosci su pucali iz puške ili pištolja u znak da je djevojka isprošena. Mnogo je primjera u ispitivanoj sredini gdje su prosci, u dogovoru s roditeljima, odmah istog dan odvodili isprošenu djevojku, kako bi smanjili troškove oko svatova.²⁸ Činom prosidbe se iskazuje volja obje porodice za sklapanje braka njihove djece i obznanjuje se okolini da je djevojka “obećana”, te da se drugi zainteresirani više ne javljaju.

Svadba – piranija

Brojni su i raznovrsni narodni običaji koji su vezani za svadbu. Sklapanje braka, je veoma svečan, tačno utvrđen događaj, kome se poklanjala izuzetna pažnja. Na dan svadbe okupljali su se svatovi ispred mladoženjine i mladine kuće. U svatove su po mladu odlazili mladoženjin otac, braća, amidže i drugi članovi porodice, te prijatelji i komšije. Mladoženjina mati nikada nije išla u svatove, ona je kod kuće dočekivala nevjestu (snahu). Kada svatovi dođu po djevojku, pred kućom ih je dočekivao djevojčin otac i brat. Dio svatova je ulazio u kuću, dok su ostali čekali ispred. Djevojka se u zasebnoj prostoriji oblačila, u tome joj je pomagala jengija,²⁹ koja je bila s njom cijelo vrijeme. Mlada je oblačila dimije i bluzu, a na glavu je stavljala duvak,³⁰ Nju je iz kuće izvodio brat, a ako nije imala brata onda sestra i predavala je svekru. On je darovao novcem onog ko mu je predao mladu. Okretao je tri puta i posipao pšenicom, bombonama, a bogatiji i novcem. Trenutak preuzimanja mlade bio je popraćen i pucanjem iz vatrenog oružja, što je bio znak da svatovi kreću prema mladoženjinoj kući. Na čelu svatova išao je stari svat. Iza su išle šaldžije koje su se brinule o raspoloženju svatova, među njima su bili i oni sa dobrim glasom, te se cijelim putem *orila* vesela pjesma. Ovo su neke od zabilježениh pjesama:

“Curuj curo dok si kod matere,
jer kod mene ne curuju žene.”³¹

²⁷ Boščaluk m (pers. – tur.) dar koji se sastoji od odjevnih predmeta zamotanih u jedan komad platna, u bošču (otud ovaj naziv). Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 149.

²⁸ Rasim Velić (1951.g.) Jezerski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2023., sv. 2, 20.

²⁹ Jengija f (tur.) djeveruša, svatica, žena ili djevojka koja ide po nevjestu u svatovima i prati je da ne bi bila sama među muškarcima. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 368 – 369.

³⁰ Duvak m (tur.) veo nevjeste, tanka koprena kojom se mlada prekriva preko glave i lica. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 230.

³¹ Ifeta (djev. Ćatić) Velić (1959.g) Jezerski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2008., sv. 1, 18.

“Nemoj mala da ti žao bude,
Kad te moji svatovi probude.”³²

Na putu od mladine do mladoženjine kuće postavljala se *malta* (zapreka na putu). To su najčešće radila djeca, stavljajući neku granu ili držeći konopac kao prepreku za dalje kretanje svatova, dok ne plate prolazak. Ovaj običaj *zaprečavanja* puta svatovima prisutan je i danas u Jezerskom. Prije dolaska svatova trčeći ili na konju dolazio je muštulugdžija da donese radosnu vijest mladoženjinoj majci da uskoro stižu svatovi s mladom. Za muštuluk je dobivao košulju, peškir i sl.³³ Kazivači ističu da su se od tog momenta palile velike vatre kao jedan vid veselja i sveopće radosti, što dolazi mlada.³⁴ Neko je od prisutnih skidao svekrvi mahramu s glave i bacao je u vatru. Tada je ona vadila iza pasa novu, bolju i ljepšu.

Dešavalo se da svekrvi izgori više mahrama te večeri.³⁵ Ovaj običaj paljenja vatre kod dolaska mlade zadržao se i do danas u svadbenim običajima Jezerskog. Mladu je ispred kuće dočekivala svekrva. Na ulazu u kuću joj je davala Kur'an u desnu, a pogaču u lijevu ruku.³⁶ Uvodili su je u mladoženjinu sobu gdje je u budžaku (čošku) bila pripremljena stolica da sjedne. Ona je najčešće cijelu noć stajala iz poštovanja prema starijim ženama. Stavljali su joj muško djeteta u krilo i ona ga je darivala novcem.³⁷ Ovaj običaj stavljanja muškog djeteta u krilo mlade sačuvao se do danas. Mladi se poslije toga davalo šerbe, ona bi ga malo otpila, te bi se nosilo i mladoženji da se i on napije, kako bi im brak bio sladak kao šerbe. Tu noć se nije obavljalo vjenčanje. Ono se obavljalo na dan piranija. Sve vrijeme od dovođenja mlade pa do uoči piranije trajalo je veselje zvano *kolo*. Svadba je

³² Fatima Velić, VI. rkp., 2008., sv. 1, 18.

³³ Ovaj običaj je bio prisutan i u drugim dijelovima BiH. Vidi: Faruk Delić, “Svadbene i drugi veseli narodni običaji na području Sokola”, *Gračanički glasnik*, V/11, 2001,51; Rade Rakita, “Ženidbeni običaji u predjelu Janj (Zapadna Bosna)”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, Nova serija*, sv. 40, Sarajevo, 1985, 232.

³⁴ Običaj paljenja vatre u sklopu svadbenog rituala, bio je također prisutan i u brojnim drugim narodnim običajima. Vatra je imala magijsko, apotropejsko i ilustrativno značenje. Vidi više: Aida Brenko, Mirjana Randić, Marija Živković, *Vatra Fire*, Katalog izložbe, Etnografski muzej, Zagreb, 2011, 161-162; 197-198.

³⁵ Fatima Velić, VI. rkp., 2008., sv. 1, 18.

³⁶ Navedeni običaj se prakticirao i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. Vidi više: Danka Ivić, “Svadba u Mostaru početkom XX vijeka”, *Zbornik radova, XXVIII Kongres Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Sutomore, 1981,143; Muhamed Hadžijahić, “Bračne ustanove u bosanskih Muslimana prije 1946. godine”, *Prilozi za orijentalnu filologiju, knj. XXXI*, Sarajevo, 1982, 161; Radmila Kajmaković, “Ženidbeni običaji”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, Nova serija*, sv. XV - XVI, Sarajevo, 1961, 216.

³⁷ Fatima Velić, VI. rkp., 2023., sv. 2, 34.

trajala najčešće petnaest, ali ponekad i mjesec i više dana. Svadba Bejze i Velage V. trajala od 26.11. do 25.12.1977. godine.³⁸

Nakon nekoliko dana ili sedmica po dolasku mlade priređivala se posebna vrsta veselja koja se zvala piranija. Na dan piranije u ranim jutarnjim satima je dolazilo mladino ruho. Uz ruho su roditelji slali pečeno pile i maslenicu za mladence. Također su slali i bošçaluke kojima je mlada darivala porodicu mladoženje, kumove i jengije.³⁹ Od jutra su pristizali pozvani gosti, rodbina, prijatelji i komšije. Mladenci bi prvi zaigrali kolo, a onda bi im se pridruživale djevojke i momci. Prva pjesma koja se pjevala na piraniji je bila

“Trepetaljka trepetala, puna bisera,
ovi naši b’jeli dvori puni veselja”.⁴⁰

Svirači su ovu pjesmu pjevali svekrvi, a ona ih je zagrtala dekom i peškirom, a ako je bila bogata darivala ih je i novcem. Zatim bi uslijedilo darivanje mlade. Prvo su je darivali svekar i svekrva, a zatim i ostali gosti.⁴¹ Naravno, i mlada je darivala članove nove porodice s bošçalucima. Mnoge mlade su donosile bošçaluke samo za muža i njegovu užu porodicu, ali je bilo i primjera gdje je mlada donijela četrdeset i više bošçaluka. Bejzi Velić je 1977. godine uz ruho došlo četrdeset bošçaluka.⁴² Svekar je za ovu priliku priređivao obdulju.⁴³ Prvo je bila organizirana mala obdulja u kojoj su trčala djeca. Zatim je slijedila velika obdulja u kojoj su trčali muškarci. Oni su trčali bosi i u gaćama, bez obzira da li je grijalo sunce ili padao snijeg ili kiša. Oni bogatiji su također, organizirali i konjske trke. Takva trka je bila organizirana u Jezerskom 1977. godine kada je bila piranija Ilfada Nesimovića.⁴⁴

Iste večeri obavljalo se šerijatsko vjenčanje uz unaprijed dogovoreni mehr⁴⁵ ili se tom prilikom utvrđivao. Vjenčanje je obavljao hodža iz mladoženjinog

³⁸ Bejza Velić, Vl. rkp., 2008., sv. 1, 22.

³⁹ Zuhdija Velić (1952.g.) Jezerski, zabilježila Naila Hodžić, Vl. rkp., 2023., sv. 2, 26.

⁴⁰ Navedena pjesma se pjevala na svadbama i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. Vidi: Nirha Efendić, “Bošnjačka svatovsko-svadbena lirska pjesma”, *Znakovi vremena, časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu*, VOL.13, br. 47, Sarajevo, 2010, 199.

⁴¹ Fatima Velić, Vl. rkp., 2008., sv. 1, 27.

⁴² Bejza Velić, Vl. rkp., 2008., sv. 1, 20.

⁴³ Obdulja f (tur.) je konjska trka. Nagrada koja se daje trkačima na trci; opklada. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 497.

⁴⁴ Rasim Velić, Vl. rkp., 2008., sv. 1, 21.

⁴⁵ Mehr m (ar.) bračni dar: gotovina, vrijednosni predmeti ili imovina koju, prilikom sklapanja muslimanskog braka, muž daje, ili se obavezuje dati, ženi, odnosno na koju žena ima pravo, pod izvjesnim uslovima, samim sklapanjem braka. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966, 453.

džemata u skladu sa šerijatskim propisima, uz obavezno prisustvo mladenaca i dva svjedoka. Ovaj običaj se zadržao do danas u Jezerskom. Nakon vjenčanja, mlada je odlazila u sobu, a za njom je ulazio mladoženja. Kazivači navode da je bio običaj da mlada i mladoženja pokušaju jedno drugom pričepiti nogu. Onaj ko bude spretniji u tome po narodnom vjerovanju će biti *šef* u kući. U sobi ih je čekala pripremljena koka i maslenica, koju su mladini roditelji uz ruho poslali mladencima za prvu zajedničku večeru. Ispred vrata ili prozora dolazili su mladići i *mjaukali*, tražeći da im se da dio maslenice i koke. Mladenci su im davali dio svoje večere i oni su se razilazili. Mlada je ustajala ranom zorom, kuhala kahvu i pripremala hranu za ukućane.⁴⁶ U narednim danima su dolazili gosti da vide mladu i njeno ruho.

Pohodani

Poslije dovođenja mlade u mladoženjinu kuću i organiziranja svadbe, slijedili su *pohodani*. Radilo se o posjeti jedne porodice drugoj porodici, s tim da je u *pohodane* pored ukućana išla i bliža rodbina i komšije. U *pohodane* je obično odlazilo oko dvadesetak osoba. Mjesec dana poslije svadbenog veselja mladoženja s mladom, ocem, majkom, bližom rodbinom i komšijama išao je puncu i punici u *pohodane* (posjetu). Po dolasku u kuću mladinih roditelja, *pohodani* su se častili šerbetom, kahvom i ručkom. Domaćin je pozivao svoju bližu rodbinu i komšije na ručak. Za ovu priliku pripremalo se od petnaest do trideset slanih i slatkih jela, u zavisnosti od materijalnih mogućnosti domaćina. Ovom prilikom su se nosili darovi (pokloni) za ukućane, bližu rodbinu i komšije.⁴⁷ Nakon dvadesetak dana u približno istom broju i sastavu s mladine strane su uzvraćali posjetu. Običaji su uglavnom bili isti. S *pohodanima* se završavaju svadbeni običaji.

Zaključak

Na temelju prikupljenih zapisa, u radu su opisani svadbeni običaji Bošnjaka (muslimana) Jezerskog, od Drugog svjetskog rata do osamdesetih godina XX stoljeća. U njemu se ističu bitne karakteristike i detalji tih običaja kako bi čitaoci mogli dobiti potpunije saznanje o običajima koji su se prakticirali u svadbama. Zbog promjene u načinu i uslovima življenja krajem XX stoljeća, tradicionalni svadbeni običaji iz tog i ranijeg perioda, koji se odnose na

⁴⁶ Zahida Velić, Vl. rkp., 2023., sv. 2, 34;

⁴⁷ Ifeta Velić, Vl. rkp., 2008., sv. 1, 31.

begenisanje, ašikovanje, sijela uz komušanje kukuruza, prošnju, piraniju, obdulju, pohodane i neki drugi detalji svadbenih običaja potpuno su izobičajeni i nestali do 1980. godine. Od starine u upotrebi je ipak ostalo još ponešto. Obavljaju se šerijatska vjenčanja, uz prisustvo mladenaca i svjedoka. Svekrva mladi daje Kur'an u desnu, a pogaču u lijevu ruku. U krilo joj stavljaju muško dijete, kojeg ona dariva. Vjeruje se kako se na taj način priziva sticanje muškog potomstva. Paljenje vatre kod dolaska mlade su običaji koji su se također zadržali i dio su savremenih običaja, a apotropejskog su karaktera. Veliki je broj običaja, koji su pratili tok tradicionalnog sklapanja braka kako je navedeno, iščeznuo. O njima postoje svjedočanstva i priče onih koji su ih u ne tako davnoj prošlosti prakticirali. Neki su od njih prisutni u današnjim svadbama, međutim, najčešće uz modifikacije. Nužno je prikupljati podatke o starim tradicionalnim običajima na ovim prostorima kako ih ne bismo zauvijek izgubili.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Terensko-istraživački zapisi – Vlastite rukopisne zbirke.

Knjige

Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.

Aida Brenko, Mirjana Randić, Marija Živković, *Vatra Fire*, katalog izložbe, Etnografski muzej, Zagreb, 2011.

Antun Hangi, *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

Članci

Aiša Softić-Aličić, "Ženidbeni običaji muslimana u Sarajevu", u: *Hajrudin Hadžić-Hadžija, Tradicionalne bošnjačke igre i njihova veza sa običajima*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1999.,

Danka Ivić, "Svadba u Mostaru početkom XX vijeka", *Zbornik radova, XXVIII Kongres Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Sutomore, 1981.,

Emil Lilek, "Ženidba i udadba u Bosni i Hercegovini", Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, knj. X, Sarajevo, 1898.,

Faruk Delić, "Svadbeni i drugi veseli narodni običaji na području Sokola", Gračanički glasnik, V/11, Gračanica, 2001.,

- Miroslav Palameta, "Svadba na tlu Hercegovine", *Zbornik radova, XXVIII Kongres Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Sutomore, 1981.,
- Muhamed Hadžijahić, "Bračne ustanove u bosanskih Muslimana prije 1946. godine", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, knj. XXXI, Sarajevo, 1982.,
- Muhamed Fejzi beg Kulinović, "Muhamedanska ženidba u Bosni", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, JAZU, sv. III /I, Zagreb, 1898.,
- Munir Kahrimanović, Jusuf Omerović, "Običaji Bošnjaka oko zasnivanja porodice – Sapna i okolina", *Baština sjeveroistočne Bosne br. 7*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog naslijeđa, Tuzla, 2015.,
- Nirha Efendić, "Bošnjačka svatovsko-svadbena lirska pjesma", *Znakovi vremena, časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu*, VOL.13, br. 47, Sarajevo, 2010.,
- Radmila Kajmaković, "Ženidbeni običaji", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, Nova serija*, sv. XV - XVI, Sarajevo, 1961.,
- Rade Rakita, "Ženidbeni običaji u predjelu Janj (Zapadna Bosna)", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, Nova serija*, sv. 40, Sarajevo, 1985.,
- Samir Halilović, "Svadbeni običaji u Zukićima (do kraja XX stoljeća)", *Baština sjeveroistočne Bosne, br. 5*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog naslijeđa, Tuzla, 2012.,
- Salih Kulenović, "Etnografska istraživanja u selu Sokolu kod Gračanice", *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. XI*, Muzej istočne Bosne, Tuzla, 1975.,
- Vesna Čulinović - Konstantinović, "Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjestice – Otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije", *Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti*, 73, Zagreb, 1969.,
- Vesna Čulinović - Konstantinović, "Tradicija sklapanja braka otmicom u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, Nova serija*, sv. 48/49, Sarajevo, 2000.

WEDDING CUSTOMS IN JEZERSKI

Summary

Based on collected material, this paper describes the wedding customs of Bosniaks (Muslims) from Jezerski, covering the period from World War II to the 1980s. It highlights significant characteristics and details of these customs to provide readers with a deeper understanding of traditional wedding practices. Due to changes in lifestyle and living conditions at the end of the 20th century, many traditional wedding customs—such as *begenisanje* (matchmaking), *ašikovanje* (courtship), social gatherings during corn husking, marriage proposals, wedding celebrations, horse races, and various customs related to wedding guests—gradually ceased to be practiced and had disappeared by 1980. However, some customs have remained in use. Sharia weddings continue to be performed in the presence of the newlyweds and witnesses. A key tradition involves the bride receiving the Qur'an in her right hand and bread in her left hand from her mother-in-law. Additionally, a male child is placed in the bride's lap, whom she then presents with a gift, as it is believed that this act invokes the birth of male offspring. Another surviving custom is lighting a fire upon the bride's arrival, an apotropaic (protective) ritual that has persisted into modern wedding practices. Although many traditional customs have faded over time, testimonies and stories from those who once practiced them serve as valuable records of this cultural heritage. Some customs are still present in contemporary weddings, albeit often in modified forms. It is crucial to document and preserve these traditions to ensure that they are not lost forever.

KONCEPCIJE IDENTITETA U FILOZOFIJI SOPSTVA

Adem Olovčić

Apstrakt

Ovaj rad analizira ključne filozofske koncepcije identiteta u filozofiji sopstva, s naglaskom na mislioce poput Husserla, Heideggera, Sartrea, Levinasa, Ricoeura, Taylora i McIntyrea. Kroz multidisciplinarni pristup, istražuju se introspektivne, intersubjektivne, vremenske i moralne dimenzije identiteta, kao i njegov odnos prema Drugom. Rad posebnu pažnju posvećuje fenomenološkoj analizi identiteta kod Husserla i njegovoj koncepciji intersubjektivnosti, koja se dalje razmatra kroz Heideggerovu ontološku perspektivu tubitka i Sartreovu egzistencijalističku kritiku transcendentalnog ega. Nadalje, istražuje se Levinasovo shvaćanje etike Drugog, Ricoeurova teorija narativnog identiteta, kao i komunitaristička kritika liberalnog poimanja identiteta u djelima Taylora i McIntyrea. Zaključak rada naglašava kako je identitet kompleksna i dinamična kategorija, oblikovana kroz filozofske, društvene i etičke kontekste. Analiza ovih koncepcija omogućava dublje razumijevanje identiteta u suvremenom društvu, potičući daljnje filozofske i interdisciplinarne rasprave. Rad ističe potrebu za kontinuiranim promišljanjem identiteta u kontekstu globalizacije, tehnologije i suvremenih društvenih izazova.

Ključne riječi: identitet, sopstvo, Drugost, društvo, suvremena filozofija.

Uvod

Moderna je misao u bitnom obilježena koncepcijom *Drugosti* nastalom iz potrebe da se odgovori na pitanje na koje je još Kant pokušao dati odgovor svojim filozofskim nastojanjima, naime, pitanjem: “Šta je čovjek?”.¹ Ovo Kantovo pitanje, utemeljilo je niz različitih pokušaja da se odgovori na jedno, još fundamentalnije pitanje, to jest, pitanje problema identiteta koji je u XX stoljeću pretrpio bitne izmjene u samoj koncepciji. Stoga, ne čudi što je upravo to pitanje jedno od temeljnih spram kojih se orijentira suvremena misao, naročito ona koja baštini filozofiju, kako samog Kanta, tako i fenomenologiju, te na koncu i društvenu ontologiju kao takvu. Čovjek suvremenog svijeta suočen je sa potrebom sopstvene (samo)identifikacije uz pomoć uspostavljanja razlike prema *Drugom*, pri čemu je shvatanje sopstva koje ga povezuje s ljudskom potrebom za identitetom u tome da čovjek ne može da funkcioniše bez neke orijentacije prema dobru, odnosno načelima koja uspostavljaju dobro kao društvenu kategoriju i svrhu kojoj se teži.

Sopstvo se nikad ne može opisati bez pozivanja na one koji ga okružuju (druge), a iz takve perspektive, proizlazi i nužnost etičkog promišljanja, pa stoga ne čudi što su ovakva promišljanja svoje uporište upravo pronašla u etičkoj perspektivi. Etička perspektiva je, kao takva, usmjerena prema istinskom životu s drugima. Čovjek postaje *Ja* u kontaktu sa *Ti*. Vlastito *Ja* je pred *Drugim* odgovorno, naročito jer se iz tog odnosa izgrađuje sopstvenost. Imajući u vidu navedene konstelacije, osnovna je hipotetska vodilja ovoga rada pokazati kako se u suvremenoj filozofiji sopstva, različiti koncepti identiteta izgrađuju kroz kompleksne odnose, relacije s *Drugim*, etičkim promišljanjima, i potrebom za usklađivanjem s društvenim vrijednostima. U konačnici, analiza tih filozofskih koncepata pruža dublje razumijevanje dinamike identiteta u suvremenom društvu. Slijedeći navedeno, temeljna je odrednica ovog rada prikazati koncepcije identiteta u filozofiji sopstva slijedeći pri tome Husserlova, Sartreova, Heideggerova, Levinasova, Ricoeurova, Taylorova i MacIntyreova promišljanja.

¹ Kantovo pitanje “Šta je čovjek?” proizlazi iz njegova nastojanja da filozofiju usmjeri prema praktičnoj i antropološkoj dimenziji ljudskog postojanja. Filozof je smatrao da se odgovor na ovo pitanje ne može naći isključivo u metafizičkim spekulacijama, već kroz razumijevanje čovjekove spoznaje, moralnosti i slobode. Navedeno Kantovo promišljanje o čovjeku imalo je ogroman utjecaj na kasniju filozofiju, naročito u oblasti etike, antropologije i filozofije identiteta.

Husserlova koncepcija intersubjektivnosti i Sartreova kritika Husserla

Husserlovo ključno pitanje o intersubjektivnosti najjasnije se otvara u njegovoj *Petoj Kartezijanskoj meditaciji*², putem pitanja kao što su: mogućnost apercepcije drugog, određene prema spoznaji, s jedne strane, te kroz koncepciju intermonadologijskog zajedništva, kako Husserl konkretno otvara raspravu o intersubjektivitetu, s druge. Razmatrajući tu navedenu problematiku, sam Husserl odmah na početku ističe: “Moje organsko tijelo, povratno se odnoseći na samo sebe, ima svoje danostne načine središnjeg *ovdje*; svako drugo tijelo, a tako i tijelo drugog ima modus *tamo*”.³ Tako Husserl određuje primarnu poziciju u odnosima u kojima se konstituira koncepcija identiteta. Na toj se poziciji *de facto* konstituira prije svega, kako ističe, prostorna priroda subjekta, koja konstituirana u intencionalnoj odnošajnosti njega samoga prema sopstvenoj tjelesnosti, koja vrši funkciju opažanja. Takvo biće, koje je u stanju opažati, polazeći od sebe samog, stiče, kaže Husserl, iskustvo drugog, odnosno drugih kao psihofizičkih subjekata. Na taj način ta bića ne bivaju samo tjelesno suprotstavljena i upućena na svijest subjekta, već, prema Husserlovim riječima, čine “u pozajedničenom svijetu sadašnjeg stupnja središnji član zbog nužno orijentiranog načina danosti tog svijeta”.⁴

Smisao ljudske zajednice, a time i smisao čovjeka u njoj, koji već kao pojedinac nosi sa sobom smisao člana zajednice, navodi Husserl, “uključuje uzajamno postojanje koje već za sobom povlači izjednačavanje mojeg postojanja s postojanjem svih drugih, dakle ja i svaki kao jedan čovjek među drugima”.⁵ Na toj se tački Husserlova koncepcija identiteta otvara u potpunosti, jer prodirući dublje u obzor vlastitosti *drugog* i uživljavajući se u tu vlastitost sa razumijevanjem, svaki subjekt naići će na činjenicu da se organsko tijelo *drugog* nalazi sada u opažajnom polju toga subjekta, na jednak način kao i obratno, te da se time ta dva subjekta međusobno iskušavaju kao *drugi*.

Jednako kao što je moguće iskustvo *drugog* kao *pojedinca*, moguće je i iskustvo *skupina* kao *drugih*. Štaviše, moguće je, kako ističe Husserl, svakog

² *Kartezijanske meditacije* (njem. *Cartesianische Meditationen*), izvorno objavljene 1931. godine predstavljaju ključni doprinos fenomenološkoj filozofiji. U *Kartezijanskim meditacijama*, Husserl se bavi temama koje se odnose na svijest, spoznaju i subjektivnost. Djelo je nazvano po René Descartesu, filozofu koji je postavio osnovnu ideju skepse i samorefleksije u filozofiji.

³ Edmund Husserl, *Kartezijanske meditacije*, Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine, Zagreb, 1975, 132.

⁴ Ibid, 142.

⁵ Ibid, 142.

drugog iskusiti “ne samo kao drugog, nego i kao onog koji se sam odnosi prema svojim ‘drugima’ i prema meni kao drugom na isti način kao i ja prema njemu kao drugom”.⁶ Time je jasno da ljudi postaju pojmljivi, kako navodi Husserl, ukoliko nalaze *druge kao druge* ne samo u zbilji nego i u mogućnosti i po vlastitoj volji. Otvoreno beskrajna priroda sama postaje tada takvom da obuhvata neograničeno mnoštvo ljudi (i općenitije, životinja) u beskonačnom prostoru, kao subjekte mogućeg uzajamnog zajedništva. Ta zajednica, kao i sve drugo svoje mogućnosti pak nalazi u transcendentnosti, kroz koju Husserl i tu koncepciju odnosa i imenuje *transcendentalnom intersubjektivnošću*.⁷ Sa ovakvim se Husserlovim poimanjem može dovesti u vezu njegova teza o svijetu života, koju on razmatra u djelu *Kriza evropskih znanosti*⁸, koja nije ništa drugo do zaboravljeni temelj smisla prirodne znanosti. Iz tog se temelja valja crpiti mogućnost, kako metafizičkog, tako i bilo kog drugog mišljenja, a gdje se pitanje o čovjeku artikulira upravo kroz pitanje krize prirodnih znanosti, jer kako je znanost afirmirana kao čovjekov životni smisao, njena kriza, u isti mah, značila je u Husserlovom vremenu (a i danas više nego ikad znači) i opću krizu čovjeka, njegovog smisla i mišljenja. Husserl u svojoj filozofiji subjektiviteta i intersubjektiviteta promišlja i cijelu novovjekovnu filozofiju, koju sam označava kao povijest stalnih pokušaja da se objektivizam održi i izgradi u novom liku, s jedne strane, te s druge strane, pokušaja transcendentalizma da savlada teškoće što ih sobom nosi ideja transcendentalne subjektivnosti i od nje zahtijevana metoda, pri tome se pozivajući na Descartesa kao osnivača novovjekovne znanosti.

Polazeći od Descartesa u kritičkom razmatranju novovjekovne filozofije, Husserl preko Leibniza, Lockea, Humea i naposljetku Kanta određuje za čvrsto polazište svoje transcendentalne fenomenologije i njoj pripadajućih koncepata. Stoga ne treba čuditi da se Husserlova koncepcija identiteta temelji na konceptima subjektivnosti i intersubjektivnosti, jer upravo su ovi filozofi

⁶ Ibid, 142.

⁷ Ibid, 142.

⁸ Husserlovo djelo *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija* (naslov originala: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*) istražuje krizu u europskoj znanosti i filozofiji koju je Husserl smatrao posljedicom znanstvenog i filozofskog razvoja u 19. i 20. stoljeću. Husserl se bavi problemima objektivizma, pozitivizma i relativizma te zagovara povratak temeljima filozofije putem fenomenološke metode kako bi se prevladala kriza i uspostavila čvrsta epistemološka osnova za znanost i filozofiju. Djelo je izvorno objavljeno 1936. godine, a za potrebe ovoga rada koristi se referenca prijevoda na hrvatski jezik, Globus, Zagreb, 1990.

bili zaslužni za utemeljenje ovakvih koncepcija, a Husserl ih je, pozivajući se na tradiciju, ponovno promislio i tim mišljenjem smjestio u domen filozofije sopstva, koju će baštiniti njegovi nasljednici.

Taj naziv nije slučajan, jer kako smo mogli da vidimo cjelovito promatranje svijeta, prema Husserlu, čisto je unutarnje promatranje subjektivnosti koja sama sebe očituje u izvanjskome, a kroz koju se očituje i izgrađuje i njen sopstveni identitet. Svijet, tako, ostaje autonoman u odnosu na subjektivnost i spram nje nastupa u punoj nezavisnosti svoje individualnosti. Pri tome i svaka subjektivna individualnost ostaje na nivou svoje istine, koja ne mora biti (i najčešće nije) istina druge individualnosti. S druge strane, Jean-Paul Sartre (1905-1980.) slavni egzistencijalistički filozof, razvio je kritiku fenomenologije i filozofije Edmunda Husserla, koja je imala značajan utjecaj na Sartrea u njegovim ranim godinama. Da bi se mogla shvatiti Sartreova kritika upućena Husserlu, neophodno je, prije svega, uputiti na onaj kontekst na koji se ta kritika odnosi, s jedne strane, te s druge dovesti u vezu ovu kritiku s koncepcijom identiteta. Svoju kritiku Husserlu, Sartre je izrazio u svojoj studiji *The Transcendence of Ego: An Existentialist Theory of Consciousness*⁹, gdje izričito kritizira Husserlov idealizam prigovarajući pojmu *transcendentalnog ega*.

Smatra se da je Husserl svojom filozofijom nastojao pomiriti antitetička nastojanja pozitivizma i neokantovstva, te pokazati, slično Kantu, kako ni jedna opreka u spoznajnoj teoriji sama nije dovoljna za razumijevanje zbilje. Husserlova se teorija, tako orijentirana, postupno obrazovala kroz tri razvojna konteksta:

- a) deskriptivna fenomenologija,
- b) transcendentalna fenomenologija, te
- c) transcendentalna egologija.

Kroz ova tri, uvjetno kazano, konteksta Husserl proširuje svoja prvotno postavljena razmatranja, transformira ih i, kroz različita težišta, pokazuje cjelovita nastojanja vlastite filozofije. Ne treba, dakle, gubiti iz vida, da se ovdje ne radi o tri različite pozicije jednog filozofa, nego o tri različita aspekta, težišta i

⁹ Djelo *The Transcendence of the Ego: An Existentialist Theory of Consciousness*, autora Jean-Paula Sartrea, objavljeno 1937. godine, predstavlja ključno djelo u kojem Sartre razmatra prirodu svijesti i ljudskog ega. U ovom tekstu, Sartre se kritički odnosi prema tradicionalnom pojmu ega kao stabilne i nepromjenjive jezgre svijesti. Ovo djelo odražava osnovne principe egzistencijalizma, posebno naglašavajući individualnu slobodu, odgovornost i subjektivnost. Sartre ovdje razvija svoju teoriju svijesti koja će kasnije biti temelj njegove filozofije egzistencijalizma. Referenca korištena u ovom radu izdanje je iz 1991. godine, na engleskom jeziku.

načina orijentiranja u jednom filozofskom mišljenju. Sva tri aspekta implicitno upućuju na koncepciju identiteta, a treći aspekt je onaj na koji je zapravo upućena Sartreova kritika. Svaku spoznaju Husserl hoće da zasnuje na intuitivnom uvidu imanencije fenomena svijesti, kroz koje se fenomenološkom redukcijom, otkrivaju apodiktčki jasne bitnosti. Intuicija u Husserlovom značenju nema mjesto nekog vanlogičkog sadržaja, nego se radi o aktu intelektualnog spontaniteta, koji, ustvari, jeste izvorni i time istinosni spoznajni doživljaj predmetne zbilje. U ovom apodiktčkom uviđanju biti, istovremeno su sadržani svi izvori spoznavanja. Na ovoj ravni, Husserlova se filozofija može odrediti i kao svojevrsan radikalni intuicionizam.

Fenomenološko iskustvo, kao pravo iskustvo zbilje, zasniva se na fenomenološkoj i *eidetskoj redukciji*, preko kojih se dolazi do biti kao oblika. U tom smislu *eidetika* jeste krajnja instanca Husserlove fenomenologije, mjesto gdje se valoriziraju rezultati cjelokupnog fenomenološkog iskustva. Fenomenološka redukcija, kao osnovna fenomenološka metoda, nije postupak reduciranja svijeta, nego način ograničenja prirodnih i znanstvenih stavova i uvida prema određenoj predmetnosti, koja se kao inteligibilni sadržaj pojavnosti, otkriva intuitivno – deskriptivnim putem. S obzirom na to da misaoni doživljaj sadrži misaoni predmet, potrebno je provoditi dvostranu analizu svijesti, u kojoj se kroz analizu predmeta bit otkriva kao skrivenost pojavne datosti. Ovo je način na koji Husserl otkriva izvornost svijeta i svijesti, njihovo zajedničko ontološko porijeklo, sa kojeg se, kao bitno odredište, svijet razumijeva u njegovoj cjelini. U vezi sa ovakvom koncepcijom odnosa svijesti i svijeta se može razmatrati Sartreova kritika upućena Husserlu. Naime, poslije uvođenja fenomenološke metode kao *deskriptivne nauke*, Sartre se okreće svojoj kritici koja glasi da je transcendentalni ego nesaglasan sa onim što je vrijedno u fenomenološkoj redukciji:

“Poput Husserla, mi smo uvjereni da je naše fizičko i psiho – fizičko ja transcendentan objekt koji mora pridoći prije epohe. Ali, mi postavljamo sljedeće pitanje: nije li fizičko i psiho – fizičko ja dovoljno? Zar ga je potrebno odvajati transcendentalnim ja, strukturom apsolutne svijesti?”¹⁰

Sartre optužuje Husserla za postuliranje egzistencije transcendentalnog ega radi, kako tvrdi, njegovog kasnijeg okreta idealizmu. On primjećuje da Husserl

¹⁰ Jean-Paul Sartre, *The Transcendence of Ego: An Existentialist Theory of Consciousness*, Hill and Wang, New York, 1991, 36.

brani svoje uvođenje transcendentnog ega da bi sačuvao *jedinstvo svijesti*, a taj se pojam odnosi na to da se odredi koji kriteriji vode nekog da pripiše iskustva nečijem *jastvu*, a ne nekom drugom. Kako je moguće da moja svijest, naprimjer, pripada meni?

Intencionalnost (Sartre upotrebljava ovaj termin kao supstituciju za *svijest*) jeste usmjerenost na neki određeni objekt, i Sartre tvrdi da je jedinstvo svijesti ugrađeno u svako intencionalno stanje, premda se ono zbiva impersonalno i anonimno. Poenta ove tvrdnje nalazi se u tome da ubjedi one koji je slijede da jedinstvo svijesti ne zahtijeva postuliranje jastva ili transcendentnog ega. Sartre, prema tome, smatra da je Husserl smeten pogrešnom tradicionalnom koncepcijom da mora postojati neka relacija “posjedovanja” svijesti. “Ego nije posjednik svijesti, to je objekt svijesti”.¹¹ Dakle, transcendentni ego nema razlog svog postojanja sa obzirom na fenomenologiju. Jedinstvo koje Husserl pokušava da objasni kroz transcendentni ego, već je prisutno na način spontanosti (pa čak i anonimnosti) prirode mentalne aktivnosti: “ego je spontana, transcendentna unifikacija naših stanja i naših postupaka. U ovom svojstvu, on nije hipoteza”.¹² Dakle, “svijest je jednostavno svijest o svom objektu – ma šta taj objekt bio svijest je svjesna same sebe ukoliko je to svijest o transcendentnom objektu”.¹³ Sartreov glavni argument glasi da, “ako je ego jednostavno drugi intencionalni objekt svijesti, on je predmet za isto stavljanje u zagrade kao bilo koji intencionalni objekt i ne treba da bude postuliran kao stvar *po sebi*”¹⁴, kao što to zahtijeva Husserl.

Sartreova kritika svodi se na tvrdnju da su Husserlov realizam i idealizam duboko nespojivi. Husserl se čini više pristalicom tradicionalne metafizike nego njenim kritičarem. Njegov obimni plan za filozofsku reformu, pogrešno shvaćen i naknadno odbačen zbog nedostatka radikalnosti, vjerovatno ne bi mogao preživjeti u obliku u kojem ga je Husserl zamislio zbog ovakvih kritika i primjedbi. Iako ono što Husserl osuđuje kao privlačno sljedbeništvo obnovljene metafizike donosi prokletstvo, ne samo da je zamijenilo njegovu viziju filozofije kao stroge nauke, već je to učinjeno pod njegovim sopstvenim imenom.

Usprkos tome, kako smo mogli da vidimo, Husserlova je filozofija otvorila mnoštvo pitanja, ostavivši svojim kritičarima neslućene mogućnosti, a jedno

¹¹ Ibid, 97.

¹² Ibid, 76.

¹³ Ibid, 40.

¹⁴ Ibid, 77.

od tih svakako je i pitanje koncepcije identiteta, koje, kako smo mogli iščitati u ovom, prvom dijelu ovog rada, Husserl nije nigdje implicitno spomenuo, ali ga je tematizirao kroz koncepcije subjektivnosti i intersubjektivnosti i tako zasnovao jedno novo područje, filozofiju sopstva, ostavivši tako za sobom pitanje koje će, kako ćemo vidjeti, tematizirati brojni filozofi nakon njega.

Tubitak i pitanje *tude svijesti* (Heidegger) i njegova etička dimenzija (Levinas)

Da bi se uopće moglo govoriti o Heideggerovoj koncepciji identiteta izraženoj u djelu *Bitak i vrijeme*¹⁵, nužno je prije svega imati na umu činjenicu da navedena koncepcija počiva na konceptu *tubitka* shvaćenog u smislu ontološke kategorije čovjeka koji se u vlastitoj egzistenciji odnosi, prije svega, prema svome vlastitom bitku, iz kojeg odnosa i proizilazi dano obilježje, ali i prema drugim bićima, shvaćenim na isti način.

Terminom *tubitak* (das Dasein) Heidegger označava jedno određeno biće. *Tubitak* je u *Bitku i vremenu* naziv za ono biće koje smo mi sami, a obično ga nazivamo *čovjekom* (*Der Mensch*). Međutim, ako je *Dasein* – *tubitak* samo drugi naziv za čovjeka, zašto se Heidegger ne zadovoljava uobičajenim svakodnevnim nazivom – *der Mensch* – čovjek? U njemačkoj filozofskoj tradiciji, od Leibniza i Wolffa, do Heideggerovog vremena, izraz *Dasein* se upotrebljava pretežno kao prijevod za latinski izraz *existentia* u smislu postojanja, te se mogao pripisati i svakom drugom biću, a ne samo čovjeku. Daleko prije nego što je Martin Heidegger formulisao svoju filozofsku koncepciju, primjetna je tendencija da se pojam Dasein koristi kao oznaka specifičnog načina postojanja ljudskog bića. Međutim, Heidegger je prvi koji je ovaj termin ne samo precizno definirao, već i dublje razradio, polazeći od osnovnog značenja njegovih sastavnih djelova: *Da* (tu) i *sein* (biti, postojati). Prema Heideggeru, *Dasein* nije tek nasumično izabrani naziv za čovjeka; naprotiv, on je naziv koji inherentno sadrži Heideggerovu interpretaciju ljudskog bića i njegov odgovor na pitanje o prirodi čovjeka.

¹⁵ Djelo *Bitak i vrijeme* (njem. *Sein und Zeit*), objavljeno je 1927. godine i jedno je od najutjecajnijih i najvažnijih djela u filozofiji 20. stoljeća. Ovo djelo duboko se bavi pitanjima ontologije i fenomenologije, te postavlja teorijske osnove ne samo za kritiku postojeće metafizike, već i za Heideggerov filozofski pravac poznat kao *egzistencijalna fenomenologija*. Temeljni smisao ovog djela leži u Heideggerovom nastojanju da istraži prirodu ljudske egzistencije, postojanja i vremena. Izdanje korišteno kao referenca u ovom radu je u prijevodu na hrvatski jezik iz 1988. godine.

Preimenovanje čovjeka u *Dasein* nije samo čin odvajanja od svakodnevnog jezika u korist stručne filozofske terminologije; to je, prije svega, prvi korak u interpretaciji čovjeka, čin koji usmjerava dalje filozofske razmatranja. Prema Heideggeru, *Dasein* se definira kao ljudski život. Ova suština svakodnevnosti našeg postojanja, koju svako od nas doživljava kroz osnovnu izjavu "Jesam", označava *Dasein* kao ono što smo svakodnevno mi sami, u sopstvenoj egzistenciji. *Tubitak* jeste biće koje se karakterizira kao *Biti-u-svijetu*. Ljudski život nije bilo kakav subjekt koji mora izvoditi nekakve vještine da bi došao u svijet. *Tubitak* kao *biti-u-svijetu* znači: biti u svijetu tako da taj bitak kazuje: ophoditi se sa svijetom; prebivati u njemu na način činjenja, djelovanja, zbrinjavanja ali i promatranja, propitivanja kao i poredbenog određivanja.

To *biti-u-svijetu* karakterizirano je kao brigovanje – voditi brigu. *Tubitak* kao *biti-u-svijetu* jeste time ujedno i *biti-skupa*, biti s drugima: s drugima tu imati isti svijet, jedan s drugim se sretati, biti skupa na način da se bude *jednim-za-drugoga*; Ali je taj *tubitak* istovremeno prisutan za druge, naime *tubitak* jeste biće koje se određuje kao *jesam*. Za *tubitak* je svakidašnjost toga *jesam* konstitutivna. *Tubitak* je dakle, isto onako primaran kao što je *bitak-u-svijetu* i *moj tubitak*. On je uvijek vlastiti kao *vlastit svakidašnji*. *Tubitak* kao biće ne treba dokazivati, čak ni pokazivati, smatra Heidegger. Primaran odnos prema *tubitku* nije promatranje, nego to *biti*. Biće što ga bitno konstituira *biti-u-svijetu* samo je uvijek svoje *Tu*. To biće nosi u svom najvlastitijem bitku karakter nezatvorenosti. Izraz *tu* kazuje njegovu bitnu dokučenost. Putem nje je to biće (*tubitak*) u isti mah s *tu-bitkom svijeta* za samo sebe *tu*.

Iz fenomena *tubitka u svijetu* derivira se njegova koncepcija identiteta, koju Heidegger razmatra kroz koncepciju bitka u svijetu kao su-bitka (*Mitsein*) u poglavlju navedenog djela.¹⁶ Na pitanje: Ko je *tubitak*, Heidegger odgovara da "tubitak jest biće koje sam uvijek ja sam, bitak je uvijek moj".¹⁷ To određenje pokazuje ontološko ustrojstvo čovjeka, ono ujedno sadržava ontički podatak, da je to biće uvijek neko Ja. Odgovor na pitanje o identitetu, proizlazi iz samog *Ja*, iz subjekta, odnosno ličnosti. Tako Heidegger pita: "Ko jest ono što se u mijenjanju raznih ponašanja i doživljaja održava kao *Identično* i pri tome se odnosi na tu raznovrsnost?"¹⁸ On ga ontološki razumije kao ono koje je stalno postojeće i temeljno, koje se prema svijetu ophodi kao subjekt. Ono kao *Isto* u mnoštvu

¹⁶ Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1988, 129-148.

¹⁷ Ibid, 130.

¹⁸ Ibid, 130.

svojih inakosti ima karakterčnosti. *Tubitak* se u svijetu, kako navodi Heidegger, susreće sa *Drugima*, pri čemu se taj odnos orijentira uvijek i samo na vlastiti *tubitak*. Taj odnos nije određen ontološki već ontički, pri čemu je svijet *tubitka* uvijek *zajednički svijet* u kome bitak u svijetu, shvaćen kao *u-bitak*, jest *su-bitak* sa *Drugima*. Taj odnos jeste odnos koji Heidegger imenuje kao *su-tubitak*.¹⁹

Ipak, sam Heidegger izričito navodi, da izraz *tubitak* jasno pokazuje da to biće prije svega jeste određeno odnosom spram svog vlastitog bitka, a da se tek naknadno odnosi spram *Drugog*. Ovu primarnost odnosa spram bitka on objašnjava kroz prizmu egzistencijalno-ontološke određenosti *tubitka*, gdje je ontološki momenat primaran, a gdje se *su-bitak* pojavljuje tek kao egzistencijal *tubitka*. Štaviše, *su-bitak Drugih*, jedino je dokučen za neki *tubitak*, pa tako i za one *su-bivstvjujuće*, jer, *tubitak* jest sam po sebi *su-bitak drugih*, a nikako obratno. Uzevši u obzir gore navedeno, da se naslutiti da koncepcijom *tubitka* Heidegger izbjegava upotrebu postojećeg filozofskog rječnika koji se sastoji od *subjekta*, *osoba*, *jastva* ili *svijesti*, pojmova koji pripadaju tradicionalnoj ontologiji, a sve s nakanom da bi skovao novi filozofski termin, koji određuje osobenost čovjeka, *subjekta* kao onoga koji se pita o smislu svoga bitka. Poenta ovoga jeste u tome, što prema Heideggeru, *tubitak* prethodi osobi ili jastvu. Na taj način Heidegger dolazi do teze da *tubitak* ne samo da omogućava pojavu u svijetu oruđa i objektčnosti, kao vrsta bića, već i egzistenciju sebe i drugih:

“Ova bića niti su objektivno prisutna, niti pri ruci, već su poput samo *tubitka* koji ih oslobađa – ona su također, i skupa, tu. Dakle, ako neko želi da izjednači sve uopće s unutarstvjetkim bićima morao bi reći “svijet” je također *tubitak*.”²⁰

Gornji Heideggerov citat je uvod u jedan od odjeljaka u kojima Heidegger naširoko i krajnje direktno raspravlja o tradicionalnom filozofskom problemu. Poslije navedenog citata, Heidegger se okreće *problemu tuđih svijesti*, kao što se to često činilo u filozofiji. Premda Heidegger nudi malo argumentirane odbrane gornjih distinkcija, osim što ih posmatra kao fenomenološki date i time filozofski neutralne, on ipak, u ovom kontekstu, pruža neke razloge da se prihvati njegov pristup tvrdeći da on rješava ili razjašnjava čuveni filozofski problem. Ono što Heidegger zaista tvrdi jeste da problem tuđih svijesti nestaje iz ozbiljne rasprave kad su jednom pogrešne koncepcije otkrivene u samom korijenu i na taj način napuštene.

¹⁹ Ibid, 134.

²⁰ Ibid, 118.

Tradicionalno glavni predmet rasprave o *tudim svijestima* tiče se razlike između nečijih vlastitih mentalnih iskustava i njegovog iskustva o ponašanju drugih. Ove razlike mogu biti svrstane na dva načina. Prvo, može se reći da neko ima privilegiran pristup samo vlastitim mentalnim stanjima ali ne i mentalnim stanjima drugih, koja su, za njega, samo analogna njegovim vlastitim. Drugo, dok je činjenica da druga osoba ima svijest posljedica slučajnosti da je taj entitet osoba, nužno je za nekog lično da su njegova iskustva realna. To je ona vrsta nužnosti, kao što je tvrdio Descartes, koja čini tvrdnje o vlastitom iskustvu nesumnjivim. Problem se ponekad također postavlja epistemološki: Može li neko znati sa izvjesnošću da drugi također imaju svijesti? Znatan dio suvremene analitičke filozofije, kao i Heideggerovo rano djelo, bili su posvećeni razjašnjavanju jezika u kom je ovaj problem postavljen, jezika za koji se ispostavilo da je "iznenađujuće kompliciran".²¹ Heideggerov jezik se također može upotrijebiti da se ponovo postavi problem ukoliko se ima na umu da je Heidegger formulirao novi vokabular za filozofiju upravo protiv pretpostavki koje leže u pozadini ovog klasičnog problema. Da li su susreti *tubitka* sa entitetima u svijetu razlučivi od njegovih susreta sa drugim *tubitkom*.

Ovako postavljen problem nije irelevantan za Heideggerov projekt. Heidegger, kao što je gore rečeno, počinje svoje djelo sa idejom da je *tubitkovo* susretanje svijeta jedinstveno i različito – ono nije, naprimjer, slično stoličinom dodirivanju zida. Ali, problem tuđih svijesti dovodi u pitanje takvu distinkciju pitajući se da li neko možda zna da je susretanje drugih osoba različito od susretanja drugih objekata ili, da li neko može znati da su relacije između osoba različite od relacija između objekata. Zašto ja vjerujem da drugi imaju unutarnji mentalni život sličan mom vlastitom? Kako je moguće da možemo govoriti *mi*?

Heidegger ponavlja da je tradicionalno rješenje ovog skeptičkog problema u tome šta možemo znati o drugima, analogija između odnosa *tubitka* prema drugima, to jest, *drugom tubitku* i *tubitkovog* refleksivnog razumijevanja sebe. Pošto Heidegger započinje projekt dubokoumnom tvrdnjom da se ontologija tiče *nas samih*, ovaj tradicionalni odgovor na problem o tuđim svijestima može izgledati kao put koji on treba da brani. Ali, Heidegger odbacuje ovo rješenje i namjerava da ga zamijeni dubljim odbacivanjem cjelokupnog *problema tuđih svijesti*.

Heidegger odbacuje tradicionalni odgovor da mi poznajemo nas i na taj način mi indirektno poznajemo druge na način na koji ne poznajemo stvari

²¹ Robert D' Amiko, *Savremena kontinentalna filozofija*, Dereta, Beograd, 2006, 112.

unutar prirodnog svijeta, i to ga odbacuje iz dva razloga. Prvo, Heideggerove preokupacije su u većoj mjeri ontološke nego epistemološke, a izgleda da mnogi komentatori Heideggera ne priznaju ovu razliku.

Ono o čemu Heidegger želi da postavi pitanje jeste bitak *tubitka*, a ne da li postoji pristup osobinama drugih entiteta, uključujući i svojstva samog *tubitka*. Drugo, odgovor teži da riješi dilemu pretpostavkom da *tubitak* već razumije sebe na takav način da je u stanju razlikovati sebe od drugih bića koja su mu slična ili ne. Ali ovaj odgovor pretpostavlja, tvrdi Heidegger, da *tubitak* razumije, čak i na ovaj način, svoju vrstu bića, bića koje onda određuje i koje je zajedničko ili nije sa drugima. Međutim, takav odgovor ostavlja kao pretpostavku i bez odgovora ono istraživanje koje je Heidegger započeo: Može li *tubitak* shvatiti značenje bitka?

Može li se iz ovoga zaključiti, dakle, da postoji realna skeptička sumnja koja se odnosi na *tude svijesti* (drugi *tubitak*)? Heidegger odgovara – ne. Odbacujući gornju strategiju rezoniranja po analogiji s nečijim vlastitim bićem, on je demonstrirao da problem, kako se tradicionalno razmatra, nije dobro formuliran. On je ispravno formuliran, smatra Heidegger, jedino kao ontološki problem: to je zapravo problem značenja bitka, pogrešno postavljen kao epistemološka nedoumica da li postoji pristup ontičkim osobinama različitih bića. Ontološka analiza, kako je Heidegger uspostavlja, počinje prije pojmova svijesti, jastva i osobe. Dakle, bez obzira da li ontički postoje ili ne, bića slična *tubitku*, ontološki *tubitak* je već *biće* – *sa drugima*. Upotrebljavajući ovaj koncept, Heidegger tvrdi da je ukinuo ili prevazišao jednu od vječnih filozofskih nedoumica. Započinjući s *tubitkom* koji je već u svijetu, on je izbrisao kao *pseudoproblem* – *problem tudih svijesti*:

“Fenomenološka tvrdnja da je *tubitak* suštinski biće – sa ima egzistencijalno – ontološko značenje. Ono nema namjeru da ontički utvrdi da nisam samo ja faktički prisutan, već da postoje također i drugi moje vrste. Ako tvrdnja da je biće – u svijetu *tubitka* suštinski konstituirano bićem – sa znači nešto ovako, biće – sa ne bi bilo egzistencijalni atribut koji pripada samom *tubitku* na temelju vrste njegovog bića, već nešto što se zbiva svaki put na osnovu egzistencije drugih.”²²

Heideggerov odgovor zvuči, u tom smislu, identično Husserlovom objašnjenju u *Kartezijanskim meditacijama*. Fenomenološka refleksija, tvrdi se

²² Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1988, 121.

tamo, nužno zahtijeva da je iskustvo o svijetu iskustvo za druge, ne kao činjenica, već kao stvar pojmovne nužnosti s obzirom na svjedočeće iskustvo. Slično tome, Heidegger smatra da zbog ontoloških svrha, to jest apriorne orijentiranosti na bitak, skepticizam u odnosu na realnost *drugog tubitka* može biti ostavljen po strani. Prema ovom problemu Heidegger zadržava huserlijanski pristup. Nastavljajući se na Heideggerove misli, francuski mislilac Emanuel Levinas je pokušao tematizirati područje koje prethodi svakom iskustvu i koje isto tako konstituira znanje. To je formulirao kao iskustvo *Drugog*. Za religiju, prije svega za kršćanstvo, religijsko stoji iznad etičkog. Levinas, međutim, zastupa suprotno stajalište:

“Ja, naprotiv, vjerujem da je etičko ono duhovno i da ničeg nema što prevazilazi to etičko. Poslije svih kataklizmi, prije svega Drugog svetskog rata, jedino što još ostaje jeste ono dobro jednog čoveka prema drugom.”²³

Etička dimenzija nalazi se u središtu Levinasove misli, dimenzija koja je upisana u odnos licem – u – lice s drugim. Etičko se razvija u relaciji prema drugom čovjeku. Levinas vjeruje da se taj odnos očituje više nego igdje u političkoj zajednici, pa ističe “da se politika mora kontrolirati etikom: drugi me se tiče... ja sam talac svoga drugog, dakle, ja sam odgovoran i ne bi smio da brinem o tome da li je neko drugi odgovoran za mene”.²⁴ Ono ljudsko u višem, jačem smislu riječi jeste bez reciprociteta, ističe Levinas. Ta odgovornost za Drugog, temeljni je moment ljubavi. “Ono ljudsko je, kao prvo, dužnost.”²⁵, kako o tome u konačnici zaključuje i Heidegger.

Pa ipak, odakle proizlazi dužnost ka dobrom, pita se Levinas. – To je jedan princip. U *Ponovljenom zakoniku* 10, 19 stoji: “Vi treba da ljubite druge. U drugosti drugog leži početak svake ljubavi.”²⁶ To je zapovijest Božja. Iskustvo lica onog *drugog* za Levinasa je povezano sa iskustvom Boga, a i sa onim Beskonačnim. Za Levinasa se u zapovijesti “Ne ubij!” čuje izvorno priznavanje onog *Drugog* i početak onog smisaonog; smotrenost u pogledu smrti *Drugog* jeste započinjanje priznavanja *Drugog*. Dovodenje u pitanje sopstva jeste upravo prihvatanje apsolutno *Drugog*. Dovodenje u pitanje vlastitog *Ja* od strane *Drugog* čini me solidarnim sa Drugim na jedinstven način. Vlastito *Ja* je pred *Drugim*

²³ Emanuel Levinas, “Drugi me se tiče”, *Delo* 9/12, 1989, 96-97.

²⁴ Ibid, 98.

²⁵ Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1988, 98-99.

²⁶ Jure Kaštelan (ur.), *Biblija*, Stvarnost, Zagreb, 1968, 145.

beskonačno odgovorno. Levinas je relaciju koja spaja vlastito *Ja* sa *Drugim* nazvao *Idejom Beskonačnog*. Susret s *Drugim* je smjesta moja odgovornost za njega. Odgovornost za bližnjeg koja je milosrđe, ljubav bez požude. Riječ je o svojevrsnom preuzimanju sudbine *Drugog* na sebe. U izvjesnom smislu, svi *Drugi* su prisutni u licu drugog čovjeka. Ja sam u stvari odgovoran za *Drugog* čak i kad on vrši zločine, čak i kad drugi ljudi vrše zločine. U konačnici, svi ljudi su odgovorni jedni za druge. Levinas u kratkom spisu "Vrijeme i Drugo"²⁷ pokušava da shvati vrijeme, ne u odnosu na izolirani i usamljeni subjekt, nego u svjetlu onoga što naziva našim odnosom prema *Drugome*. Uz pomoć vremena *Drugi* se pojavljuje pred nama i postavlja izazov našoj izolaciji. Vrijeme je time nosilac nade. Ono nas otvara etičkom zahtjevu *Drugoga*. Time se temelji Levinasove filozofske perspektive nalaze u etici, kao centru filozofskih promišljanja, koja insistira na neizbježnoj odgovornosti prema drugima.

Koncepcija identiteta u Ricoeurovom djelu *Sopstvo kao Drugi*

Paul Ricoeur u svom djelu *Sopstvo kao Drugi*²⁸ cjelokupnu problematiku identiteta predstavlja kao problematiku ličnog identiteta, a koju je moguće artikulirati isključivo i samo kroz vremensku dimenziju ljudskog postojanja. Drugim riječima, Ricoeur problem ličnog identiteta predstavlja kao konfrontaciju dvaju osnovnih upotreba pojma identiteta:

1. Identičnosti kao *istosti* (lat. *Idem*; eng. *sameness*; njem. *Gleichheit*)
2. Identiteta kao *ipseiteta* (lat. *ipse*; eng. *selfhood*; njem. *Selbstheit*)²⁹

Pojam *identičnosti* Ricoeur predstavlja kao pojam relacije, te kao relaciju relacija, pri tome upućujući da one ipak ne predstavljaju dvije različite stvari, već uvijek i samo jednu istu. Drugim riječima, Ricoeur identičnost predstavlja kao *jedinost*, kojoj se suprotstavlja *pluralnost*. Takvo poimanje pojma identičnosti

²⁷ Filozofski tekst pod naslovom "Vrijeme i Drugo" (franc. "Le temps et l'autre") predstavlja ključni spis filozofije francuskog suvremenog filozofa Emmanuela Levinasa i istražuje fundamentalne teme kao što su odnos prema drugom čovjeku, etika i transcendencija. U ovom tekstu, Levinas ističe ideju da je naše prvo iskustvo drugog čovjeka iskustvo lica, a lice drugog nas neposredno poziva na odgovornost i etičku obavezu prema njemu. Levinas naglašava da su naše moralne dužnosti prema drugima primarne i prethode svim drugim filozofskim ili ontološkim razmatranjima.

²⁸ *Sopstvo kao Drugi* (franc. *Soi-même comme un autre*) je najznačajnije djelo francuskog filozofa Paula Ricoeura, objavljeno 1990. godine. Ova knjiga je dio je njegovog filozofskog rada u oblasti hermeneutike, etike i filozofije identiteta. U njoj istražuje teme vezane za identitet, samoprepoznavanje i moral. Referenca navedenog djela u ovom radu je prijevod na bosanski jezik iz 2003. godine.

²⁹ Pol Riker, *Sopstvo kao drugi*, Obzor, Međugorje, 2003, 117.

odgovara njegovom poimanju kao ponovnog identifikovanja istog, to jest, prepoznavanjem iste stvari “dva, odnosno više puta.”³⁰

Kao drugu komponentu identičnosti Ricoeur navodi *kvalitativnu identičnost*, koja se može predstaviti i kao krajnja sličnost kojoj odgovara vršenje i nekih drugih radnji, ali bez veće promjene konačnog ishoda same radnje, odnosno, omogućava dolazak do istog cilja samo drugim putem. Ricoeur ukazuje na činjenicu da je ove dvije komponente identičnosti nemoguće svesti na jednu komponentu, ali da one ipak nisu niti u potpunosti strane jedna drugoj.

Drugim riječima, on navodi da one jedna drugoj sliče u onolikoj mjeri, ukoliko je vrijeme sadržano u slijedu okolnosti te iste stvari, jer upravo vrijeme i predstavlja najveću opasnost identičnosti po sebi, a koja se ne može odstraniti sve dok ne budemo u mogućnosti postaviti načelo postojanosti “u vremenu na osnovu sličnosti i neprekidnog kontinuiteta mijenjanja”.³¹ Shodno tome, Ricoeur smatra da bi se time cjelokupna problematika ličnog identiteta mogla čak svesti na potragu za onim što je *racionalno invarijantno*, dajući mu na taj način jako značenje postojanosti u vremenu. Što se tiče poimanja identiteta kao *ipseiteta*, ključno pitanje koje Ricoeur postavlja jeste:

“Da li ipseitet sopstva sadrži jednu formu postojanosti u vremenu, a koja ne bi bila svodiva tek na puku odredbu nekog supstrata, odnosno na prostu formu postojanosti u vremenu, predstavljajući je tek kao prostu šemu kategorije supstancije?”³²

Immanuel Kant, čuveni njemački filozof iz 18. stoljeća, supstanciju, kao prvu kategoriju relacije predstavlja kao šemu koja u njoj iskazuje vremensku konstituciju, potvrđujući ovu svoju tvrdnju sljedećim riječima:

“Šema supstancije jeste perzistencija onoga što je realno u vremenu, to jest, njegova predstava kao jednoga supstrata empiričke vremenske odredbe uopće, koji ostaje, dok se sve ostalo mijenja. Jer, vrijeme ne prolazi, već prolazi egzistencija onoga što se u vremenu mijenja. Vremenu, koje se samo ne mijenja i ostaje, odgovara u pojavi ono što se ne mijenja u egzistenciji, to jest supstancija, pa se tako sukcesija i jednovremenost pojava na njoj mogu jedino i samo odrediti po vremenu.”³³

³⁰ Ibid, 118.

³¹ Ibid, 119.

³² Ibid, 119-120.

³³ Imanuel Kant, *Kritika čistoga uma*, Dereta, Beograd, 2003, 129.

Na temelju ove Kantove percepcije supstancije Paul Ricoeur formu postojanosti u vremenu koja se povezuje sa pitanjem *ko?*, kao nesvodivim na svako pitanje *šta?*, derivira formu postojanosti u vremenu kao odgovor na pitanje: *Ko sam ja?*³⁴ Naime, govoreći o nama samima mi se usredotočavamo na dva modela postojanosti u vremenu. Oni se odnose na karakter i održanu riječ. Karakter predstavlja skup distinktivnih obilježja koja individuumu omogućavaju da se ponovo identifikuje kao individuum, to jest, da se ponovo poistovijeti sa sobom. Karakter kroz deskriptivne crte skuplja numerički i kvalitativni identitet, neprekinuti kontinuitet postojanosti u vremenu, što je ujedno i jedini način njegove identifikacije sa istosti jedne ličnosti. Drugim riječima, karakter označava skup trajnih dispozicija po kojima se prepoznaje neka osoba. Odnosno, tek u tom svojstvu karakter uopće može predstavljati tačku spajanja dvaju problematika, *ipse* i *idem*, prikazujući ih kao neodvojive cjeline koje se ni po čemu ne razlikuju jedna od druge.

Shodno tome, karakter predstavlja distingtivni znak prema kojem se prepoznaje neka osoba i omogućava joj ponovno poistovjećenje, identifikaciju sa samom sobom. Jer, identitet neke osobe, zajednice, ovisi o identifikaciji date individue s vrijednostima, normama, idealima, modelima, junacima u kojima osoba, individua ili pak zajednica prepoznaju sebe, svoje sopstvo.³⁵ Suštinski, identitet karaktera u izvjesnoj mjeri predstavlja pripajanje onog *šta?*, onom *ko?*, odnosno karakter treba zamisliti kao *šta?*, onog *ko?*. U tom slučaju karakter se više ne može zamišljati kao ono *šta?*, koje je spoljašnje onom *ko?*, jer njime dolazi do prikrivanja onoga *ko?*, onim *šta?* Drugim riječima, pitanje *ko sam ja?*, potisnulo je pitanje *šta sam ja?*³⁶

Međutim, treba naglasiti i to da karakter za Ricoeura ne predstavlja jedini model postojanosti. Štaviše, Ricoeur kao drugi relevantan model postojanosti u vremenu predstavlja model održane riječi, tačnije, model vjernosti datoј riječi. Model održanja date riječi, prema Paulu Ricoeuru, predstavlja model koji je suprotstavljen identitetu karaktera. Jer, održana riječ odražava *samo-određenje*, koje se ne može, poput karaktera, poistovjetiti, kako sa *šta?*, tako i sa *ko?*, već se prevashodno odnosi na određenje dimenzije onog *ko?*. Drugim riječima, jedna je stvar čvrstina i ustrajnost karaktera, a posve druga istrajnost vjernosti datoј

³⁴ Pol Riker, *Sopstvo kao drugi*, Obzor, Međugorje, 2003, 120.

³⁵ Ibid, 122.

³⁶ Ibid, 123.

riječi. Odnosno, jedna je riječ kontinuiranost karaktera, a druga stabilnost i stalnost u prijateljstvu.³⁷

Za razliku od karaktera, održanje obećane riječi nosi sa sobom i dovoljno jako etičko opravdanje, jer se obavezuje na odbranu institucije govora, to jest, predstavlja odgovor na povjerenje koje neko drugi ulaže u moju vjernost njemu/njoj. Tačnije, prema Ricoeurovom mišljenju posredovanje između *istrajnosti karaktera* i *samo-stalnosti sopstva* u obećanju potrebno je tražiti u poretку vremenitosti, a to posredničko mjesto između karaktera i obećane riječi zastupljeno je u pojmu narativnog identiteta. Ricoeur, prema tome, smatra da prava priroda narativnog identiteta dolazi do izražaja kroz dijalektiku *istosti* i *ipseiteta*, a koja se ujedno smatra i najznačajnijim doprinosom narativne teorije u konstituciji sopstva.³⁸ Autor ističe da se suštinska razlika između narativnog i svakog drugog modela ličnog identiteta nalazi u samom statusu događaja. Jer, dok u modelu kauzalnog tipa identiteta događaj i okolnost ostaju nerazdvojivi, u narativnom modelu identiteta događaj se ogleda u njegovom odnosu prema samom izvršenju date konfiguracije, odnosno, sudjeluje u nestabilnoj strukturi neusklađene usklađenosti koja čini samu fabulu.

Prema Ricoeurovom mišljenju suština narativnog shvatanja ličnog identiteta se ogleda u prelasku s djelovanja u prisustvo lika po sebi. Jer, lik je taj koji djeluje u nekoj priči, fabuli. Tačnije, lik je taj koji datoj priči uopće daje smisao.³⁹ Shodno toj činjenici, kategorija lika po sebi se ne može smatrati ništa manje narativnom kategorijom, pa tako i uloga lika u priči u jednakoj mjeri pripada narativnom umu kao i sama kompozicija fabule. Odnosno, sam lik jeste taj koji čini predmet kompozicije neke priče, fabule. Međutim, treba istaći i to da je narativnu metodu identiteta prosto nemoguće zamisliti bez udjela etičkih implikacija u njoj, odnosno, ukazuje na to da je temelj svake fabule, priče, upravo sam narator.

Slijedeći autora, studije koje otvaraju pitanje identiteta po sebi, pružaju mogućnost da se identitet-ipseitet predstavi kao jedan spektar značenja, počevši od krajnjeg pola u kojem on pokriva identitet istog, pa sve do drugog krajnjeg pola u kojem se od njega u potpunosti razlikuje. Prvi pol, predstavljen u vidu fenomena karaktera koji osobi omogućava da se identifikuje i ponovo prepozna, pa sve do drugog pola predstavljenog u vidu *samo-stalnosti*, a koji se u svojoj biti

³⁷ Ibid, 124.

³⁸ Ibid, 139.

³⁹ Ibid, 142.

smatra posve etičkim pojmom.⁴⁰ *Samo-stalnost*, tačnije, održavanje sopstva za jednu ličnost daje drugoj osobi mogućnost da može računati na tu osobu. A da bi neko drugi mogao računati na mene znači da sam i ja u jednakoj mjeri spremna/spreman preuzeti odgovornost za sva svoja djela.

Pojam odgovornosti po sebi, prema riječima Paula Ricoeura, objedinjuje dva ključna značenja: *računati na*, odnosno *biti odgovoran za*. Oba ova značenja pojma odgovornosti su svodiva na jedno pitanje: *Gdje si ti?*, pitanje koje postavlja onaj drugi, koji me traži, od mene nešto potražuje. Upravo tako postavljeno pitanje poteže za sobom odgovor: *Evo me, vidi me!*, odgovor koji ukazuje na apsolutnu samo-stalnost sopstva.⁴¹ Na ovaj način dolazimo do zaključka da narativni identitet spaja dva kraja lanca u jednu jedinstvenu cjelinu, a koje su: stalnost karaktera u vremenu, kao i postojanost samo-stalnosti sopstva. Suštinski, pitanje *ko sam ja?*, se u izvjesnom smislu može podvesti pod izjavu *ovdje ja stojim!*, a iz čega dalje proizlazi pitanje: “Ko sam ja, ja koji sam tako nepostojan da bi ti, ipak, na mene mogao računati?”.⁴² Time raskorak između pitanja kojem se sunovraćuje narativna imaginacija, te odgovora subjekta pozvanog na odgovornost, postaje tajna pukotina između ova dva aktera, to jest, skromnosti *samo-stalnosti sopstva*, kao i stoičke gordosti krutog samoistrajavanja. Dakle, karakterizacija *ipseiteta* putem odnosa posjedovanja (prisvajanja) između osobe i njenih misli, djelovanja i strasti, ne može se smatrati apsolutno slobodnom od svakojakog vida, oblika dvoznačnosti i na etičkom planu.

Kritika liberalne koncepcije identiteta (Taylor) i narativna koncepcija sopstva (McIntyre)

O koncepciji identiteta u filozofiji Charlesa Taylora, jednog od najznačajnijih, ako ne i najznačajnijeg kanadskog filozofa suvremenog doba, može se govoriti jedino kroz njegov odnos spram filozofija liberalnih mislilaca koji su utemeljili tzv. *narativnu koncepciju* sopstva, a koju pored Taylora zastupa i Alasdair McIntyre.

U svojim kritikama teza kantijanskih liberala o prednosti ispravnog nad dobrim, komunitaristi su, na čelu sa Charlesom Taylorom i Alasdaircom McIntyreom zastupali mišljenje da se političke institucije ne mogu opravdati

⁴⁰ Ibid, 163.

⁴¹ Ibid, 163.

⁴² Ibid, 165.

bez pozivanja na zajedničke svrhe i ciljeve, čime su zapravo suštinski obnovili aristotelijansko učenje o vrlini i odnosu čovjeka kao individue spram društva. Ova dva mislioca u svojim filozofijama su kritizirali i sliku sopstva za koju tvrde da čini osnovu navedene teze. Kako moderni identitet obuhvata istraživanje različitih sastavnica našeg modernog shvatanja suštine ljudskog subjekta, osobe ili sopstva. Taylor u svom djelu *Izvori sopstva*⁴³ razmatra sopstvo i dobro, odnosno sopstvo i moral kao nerazmrsivo povezane teme. Shvatanje sopstva koje ga povezuje s našom potrebom za identitetom je po njemu u tome da mi ne možemo da funkcionišemo bez neke orijentacije prema dobru. Pojam etičkog za Taylora predstavlja osnov za razumijevanje dostojanstva, koje podrazumijeva povezanost između slobodnog i okupiranog sopstva, podvodeći ih u jednu zajedničku, veću cjelinu, a koja se, prema mišljenju Taylora, smatra vrlo bitnom osnovom ustrojstva sopstva u suvremeno doba.

Taylor smatra da će razumijevanju ovog pitanja najviše doprinijeti razumijevanje samog pitanja identiteta, tačnije pitanja: *ko sam ja?*, pitanje na koje nije moguće odgovoriti tek pridržavajući se genealogije samog pitanja. Jer, da bih znao/la *ko sam ja*, povlači za sobom imati odgovor na pitanje *gdje se nalazim?*. Drugim riječima, Taylor identitet definira kao okvir koji nam omogućava da spoznamo *šta je dobro, vrijedno, šta treba biti učinjeno, šta namjeravam*, kao sve one vrijednosti koje nas čine sposobnim da postojimo, a dijeli se na: moralni, to jest etički i duhovni identitet.⁴⁴ Da bismo uopće mogli znati *ko smo mi zaista*, suštinski znači biti moralno orijentiran. Moralna orijentacija, prema riječima Taylora, uvijek daje prednost pitanju, naspram dobra, odnosno zla, to jest, ispravnog, odnosno pogrešnog. Ova vrsta orijentiranosti bića je duboko prisutna u samoj psihi ljudskog bića, a spram toga dezorijetiranost moralnog aspekta ličnosti nužno vodi proširenju takvog stanja i na fizičko stanje bića. Sama usmjerenost na pitanje *ko smo mi* ukazuje na činjenicu da nismo uvijek bili takvi, već da smo takvima postali tek s vremenom. Drugim riječima, Taylor ukazuje na činjenicu da se moderni pristup moralnog identiteta ne može i ne

⁴³ U djelu *Izvori sopstva* (eng. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*), Taylor istražuje kako se koncepti sopstva i identiteta razvijaju tokom istorije i kako su oblikovali našu savremenu percepciju samih sebe. On analizira različite kulturne, religijske i filozofske tradicije, istražujući kako su ove tradicije utjecale na oblikovanje naših shvatanja sopstva i autentičnosti. Navedeno djelo je objavljeno 1989. godine i smatra se jednim od najuticajnijih radova Charlesa Taylora. Referenca u ovom tekstu jeste originalno izdanje navedenog djela iz 1989. godine.

⁴⁴ Charles Taylor, *Sources of the Self-Making Modern Identity*, Harvard University Press, Harvard, 1989, 27.

smije svesti tek na puki pojam.⁴⁵ Štoviše, ovakav je pristup u uskoj je vezi sa individualnim suodnosom s drugim individuama u socijalnoj sferi. Na taj se način dolazi do tzv. *narativne koncepcije sopstva*, čijim se utemeljiteljem smatra Alasdair McIntyre koji u suprotnosti sa *slobodnim i nezavisnim sopstvom* gradi navedenu koncepciju.

McIntyre naglašava da, suprotno modernom konceptu individualnog identiteta, tradicionalno shvatanje sopstva je bilo ukorijenjeno u društvenom kontekstu i posjedovalo je smjernice za djelovanje i prosuđivanje. U mnogim premodernim tradicionalnim društvima “individua je sebe prepoznavala po njenoj pripadnosti mnoštvu društvenih grupa”.⁴⁶ McIntyre predlaže koncepciju sopstva kojeg djelomično konstituira životna povijest sa izvjesnom svrhom. Kako sam McIntyre ističe: “Moj identitet nije neovisan od mojih obaveza i ciljeva, već ga (oni) djelomično konstituiraju.”⁴⁷

Sopstvo se od početka nalazi u povijesti koja mu određuje mjesto u odnosu na druga sopstva i upliće njegovo dobro u dobro zajednice. McIntyre smatra, da ono što je dobro za zajednicu, mora biti dobro i za onog ko nosi ove određene uloge i time doprinosi zajednici, naime čovjeku. Pri tome je upotreba termina čovjek kao funkcionalnog pojma, razumljenog kao onoga koji ima bitnu prirodu i bitnu svrhu starija i od samog Aristotela, čiju filozofiju McIntyre svojom tezom rekonstruira. U analizi morala unutar aristotelijanske tradicije prema McIntyreu postoje tri elementa:

1. koncepcija čovjeka kakav je on slučajno, tj. sirova ljudska priroda;
2. koncepcija čovjeka kakav bi on mogao biti ako ostvaruje svoju bitnu prirodu, tj. ljudska priroda kakva bi mogla biti ako ostvari svoj *telos*;
3. propisi racionalne etike koji nas poučavaju šta su naše prave svrhe i kako da ih dosegnemo.⁴⁸

Aristotelova shema je kompliciranija, ali nije bitno primijenjena unutar teističkih vjerovanja. Propisi etike se sada više ne razumiju kao teleološke upute, već kao izraz načela koja proizlaze iz Božijih zapovjedi. Ipak, za teističko razumijevanje bitna je tročlana shema.

⁴⁵ Ibid, 28.

⁴⁶ Alasdair McIntyre, University Notre Dame Press, Notre Dame, 1984, 33-34.

⁴⁷ Ibid, 36.

⁴⁸ Ibid, 42.

Sekularno odbijanje katoličke i protestantske teologije, kao i filozofsko odbijanje aristotelijanizma, iz modernog promišljanja su izbacili pojam ljudske prirode kakva bi mogla biti ako ostvari svoj *telos*. Gubitak ideje da je *čovjek* funkcionalna imenica posljedica je povijesnog događanja koje se može označiti stvaranjem individue. To znači da se odbacila predodžba da biti čovjek znači ispuniti skup uloga od kojih svaka ima svoju vlastitu svrhu i smisao. *Čovjek* prestaje biti funkcionalni pojam onda kada se o čovjeku misli kao o individui koja je prvotnija i odvojena od svojih uloga. Prema McIntyreu, odbijanje stanovišta da čovjek ima svrhu, i da se to što je on ostvaruje u zajednici, najbolje dolazi do izražaja u filozofiji Friedricha W. Nietzschea, gdje se pokazuje da je izraz moje volje sve ono što je ostalo. Krajnji izbor u moralu MacIntyre vidi u izboru između Aristotela i Nietzschea. Emotivizam i egzistencijalizam, međutim, jesu dokaz da je napravljen pogrešan izbor. Obje ove etičke teorije svode moralni sud na lične sklonosti.

Pod pretpostavkom emotivističke ili egzistencijalističke moralnosti, pred nama stoje dvije vrste društvenog života:

1. onaj u kojemu slobodni izbori individua imaju najviše mjesto;
2. onaj u kojemu to mjesto pripada birokraciji koja ograničava individualne izbore.⁴⁹

Obje su vrste društvenog života bezvrijedne alternative prema ispunjenju vrlovite individue unutar vrlovite zajednice. McIntyreova narativna koncepcija sopstva, sopstva kojeg djelomično konstituira životna povijest sa izvjesnim *telosom*, svrhom, predstavlja svojevrstu rekonstrukciju Aristotelovog etičkog učenja. Njegova središnja teza se sastoji u tome da se aristotelijanska tradicija može nanovo reformulirati na način koji će našim moralnim i društvenim stavovima i privrženostima vratiti razumljivost i racionalnost. Naime, on ukazuje da različita moderna shvatanja ljudskog djelovanja i identiteta podrivaju razumljivost. Niti se ljudska djelatnost sastoji iz bazičnih radnji koje bi bile razumljive neovisno jedna od druge, niti djelatnike/ce čine skupovi uloga od kojih svaka ima različite svrhe i standarde. Da bi djelovanje bilo razumljivo, potrebna je pozadina praksi. A one same imaju povijest bez koje bi bile nerazumljive, različite intencije djelatnika. Da bi ponašanje bilo razumljivo, moramo znati dugoročnije intencije, te kako se kratkoročne intencije odnose prema dugoročnijim. Stoga je potreban narativni pojam sopstva: "Pojam sopstva

⁴⁹ Ibid, 203.

čije jedinstvo počiva na jedinstvu naracije koja povezuje rođenje za život i smrt poput naracije koja ima početak, sredinu i kraj”.⁵⁰ Kao djelatnici, težimo da na razumljiv način nastavimo naše naracije; težimo nastavljanjima koja će dati jedinstvo svim našim pojedinačnim životima i tradicijama.

Važno je naglasiti da, u McIntyreovoj rekonstrukciji aristotelijanske tradicije, dobro čovjeka ne pretpostavlja utvrđeni društveni i politički kontekst, te stoga ne možemo ni odblokirati već utvrđen pojam čovjekovog dobra, premda možemo težiti da se krećemo ka takvoj koncepciji. Ipak, njegova koncepcija je naširoko kritkovana s obzirom na njena potencijalno konzervativna obilježja. Kao što liberali nastoje istaći vrijednost zajednice, tako komunitaristi nastoje istaći liberalna prava. I liberali, i komunitaristi se danas, dakle, slažu u pojmovima *liberalne, demokratske i pluralne* zajednice. Za liberale, u prilog zajednice govori to što je prakticiranje liberalnih prava na slobodu zajamčeno samo onda, ako su se principi pravednog, demokratskog društva u formi kulturnih stavova nataložili u životnoj praksi građana. Za komunitariste, u prilog liberalne zajednice govori to što je prakticiranje liberalnih prava na slobode zajamčeno samo onda ako subjekti mogu imati znanje o sebi kao vezani u zajednici čiji je konstitutivni elemenat uzajamno podupiranje drugog. Komunitaristička kritika ima svoj značaj u tome što je liberalne mislioce suočila s pitanjem rekonstrukcije zajednice u uvjetima moderne. Ona je ukazala na nedostatnosti radikalnog individualizma i atomizma, te potakla da se preispita odnos proceduralnog liberalizma i kolektivnih svrha, individue i kolektivnih identiteta.

⁵⁰ Ibid, 205.

Zaključak

Koncepti identiteta, koje smo analizirali u ovom radu, s njihovim korijenima u Kantovim filozofskim nastojanjima da se odgovori na temeljno pitanje "Šta je čovjek?", nastavili su se razvijati kroz različite filozofske škole i mislioce modernog vremena. S posebnim naglaskom na suvremene filozofske perspektive, proučili smo koncepcije identiteta Edmunda Husserla, Martina Heideggera, Jean-Paula Sartrea, Emanuela Levinasa, Paula Ricoeura, Charlesa Taylora i Alasdaira McIntyrea. Kroz razmatranje Husserlove fenomenologije, istaknuli smo važnost introspekcije i intersubjektivnosti u razumijevanju identiteta te razmotrili kako Husserlova koncepcija subjektivnosti nije ostala neosporena, naročito u kritikama Jean-Paula Sartrea. Sartre, kao istaknuti egzistencijalistički filozof, postavio je izazovno pitanje o prirodi subjektivnosti i slobode u kontekstu identiteta. Heideggerova ontološka perspektiva identiteta prepoznaje bitak kao su-bitak s Drugima, naglašavajući zajednički svijet kao ključnu komponentu identiteta. Levinas, inspiriran Heideggerom, istražuje iskustvo Drugog kao temelj za razumijevanje identiteta i moralnih aspekata. S druge strane, Paul Ricoeur je svojim konceptom vremenske dimenzije dublje razmatrao lični identitet, ističući vrijeme kao ključni čimbenik u razumijevanju tko smo kao individue. Charles Taylor i Alasdair McIntyre potenciraju moralnu orijentaciju kao ključ za istinsko razumijevanje identiteta, povezujući moralne aspekte s individualnim i društvenim identitetima. Ovakva analiza filozofskih perspektiva identiteta ukazuje na bogatstvo i kompleksnost tog filozofskog pitanja. Iako se različiti filozofi različito odnose prema konceptu identiteta, svi oni doprinose dubljoj refleksiji o tome tko smo kao individue i kako se definiramo u svijetu. Ovaj rad služi kao temelj za daljnje istraživanje i dijalog o identitetu u suvremenom društvu, pružajući dublje razumijevanje ljudske egzistencije i njenih filozofskih izazova. Identitet ostaje ključna tema, ne samo u suvremenoj filozofiji, već i u suvremenoj sociologiji, socijalnoj antropologiji, te u konačnici, političkoj znanosti, kao izazov za daljnje promišljanje i istraživanje.

IZVORI I LITERATURA

Knjige

- Robert D'Amiko, *Savremena kontinentalna filozofija*, Dereta, Beograd, 2006.
- Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*. Naprijed, Zagreb, 1988.
- Edmund Husserl, *Kartezijanske meditacije*, Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine, Zagreb, 1975.
- Edmund Husserl, (1990): *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, Globus, Zagreb, 1990.
- Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, Dereta, Beograd, 2003.
- Jure Kaštelan (ur.) *Biblija*, Stvarnost, Zagreb, 1968.
- Alasdair McIntyre, *After Virtue*, University Notre Dame Press, Notre Dame, 1984.
- Pol Riker, *Sopstvo kao Drugi*, Obzor, Međugorje, 2003.
- Jean-Paul Sartre, *The Transcendence of Ego: An Existentialist Theory of Consciousness*, Hill and Wang, New York 1991.
- Charles Taylor, *Sources of the Self*, Harvard University Press, Harvard, 1989.

Članci u zbornicima i časopisima

- Emanuel Levinas, E. (članak): "Drugi me se tiče." Delo 9/12.

CONCEPTIONS OF IDENTITY IN THE PHILOSOPHY OF THE SELF

Summary

This paper analyzes the key philosophical concepts of identity within the philosophy of the self, focusing on thinkers such as Husserl, Heidegger, Sartre, Levinas, Ricoeur, Taylor, and MacIntyre. Through a multidisciplinary approach, it explores the introspective, intersubjective, temporal, and ethical dimensions of identity, as well as its relationship with the Otherness. Special attention is given to Husserl's phenomenological analysis of identity and his concept of intersubjectivity, which is further examined through Heidegger's ontological perspective of Being-there (Dasein) and Sartre's existentialist critique of the transcendental ego. Furthermore, the study investigates Levinas's understanding of the ethics of Otherness, Ricoeur's theory of narrative identity, and the communitarian critique of the liberal understanding of identity in the works of Taylor and MacIntyre. The conclusion emphasizes that identity is a complex and dynamic category shaped by philosophical, social, and ethical contexts. Analyzing these concepts provides a deeper understanding of identity in contemporary society, encouraging further philosophical and interdisciplinary discussions. The paper highlights the need for continuous reflection on identity in the context of globalization, technology, and contemporary social challenges.

Keywords: identity, self, Otherness, society, contemporary philosophy.

